

Romano džaniben

časopis romistických studií | 2 | 2020

Romano džaniben

časopis romistických studií | 27. ročník | 2/2020

Na obálce:

Rosálie Dychová na školní fotografii, okolo roku 1940 |

Sken fotografie poskytl Vlastivědný kroužek Hrušky

Obsah

RECENZOVANÁ ČÁST

Michal Schuster

**„Jinak bychom tady nebyli.“ Příběh rodiny Dychovy z obce Hrušky
(okr. Břeclav)**

7

Renata Berkyová

**Žádosti o uznání holokaustu Romů a Sintů v Čechách.
Výsledky výzkumu žádostí o osvědčení podle zákona 255/1946 Sb.
u lidí vězněných v CT Lety**

55

Kristýna Hájková

**Hledání skulin v mocenské asymetrii: veřejná angažovanost na slovenském
venkově v intersekcionalní perspektivě**

91

Michael Beníšek

O původu Piurkova seznamu romských slov u Miklošiče

115

NERECENZOVANÁ ČÁST

Arne B. Mann

Kto boli obeť v Motyčkách?

129

Markéta Hajská

O trajo si t'al pestrívo / Život musí být pestrý. Vyprávění Viktora Salinase

141

Eva Kropiwnická

Baro pharo kamiben / Osudová láska a další ukázky z tvorby

165

Překročit mantinely normality a zaplnit prázdná místa (Renata Berkyová)

175

Vendula Fremlová

Bílá Místa

177

Ukázky z výstavy *Bílá Místa*

Romane Kale Panthera

Mifeš ukraden / přepis historie

191

Martin Zet

La Europakeri unija del duma romanes! / Evropská unie mluví romsky! 196

ARA ART, Divadlo Husa na provázku

Futuroma 199

Alica Heráková

Reflexe divadelního představení *Gadžové jdou do nebe* 201

RECENZE | ANOTACE

Kolektiv autorů:

Neviditelné múzeum / Invisible Museum / Nadikhuno muzeomos

(Anna Remešová) **207**

Huub van Baar, Angéla Kószé:

Roma and Their Struggle for Identity in Contemporary Europe

(Tomáš Reichel) **213**

Radek Vorlíček: *Jak se daří inkluzi u nás na Slovensku*

(Jurina Rusnáková) **217**

Recenzovaná část

„Jinak bychom tady nebyli.“² Příběh rodiny Dychovy z obce Hrušky (okr. Břeclav)³

"Otherwise we would not have been here." The story of the Dycha family from the village of Hrušky (Břeclav district)

Abstract

The case study focuses on the reconstruction of the life of a Romani family from the South Moravian village of Hrušky since the second half of the 19th century, in the interwar period and especially during WWII, when the family members became victims of Nazi persecution of "gypsies". The study thus contributes to the historical research of the life of specific Romani local communities, families and individuals in the context of the development of a centrally controlled and implemented solution to the "gypsy question" in the Protectorate. The chosen perspective of the study makes it possible to consider coexistence and persecution at the local level and at the same time qualifies the impact of measures at the state level. The author analyzes local preparations and deportations of "gypsies and gypsy half-breeds" to the Auschwitz-Birkenau concentration camp. It addresses the question of how the local inclusion and recognition of Roma by local authorities and institutions could influence and mitigate, at least for some time, their exclusion and categorization, as well as their deportation to a concentration camp, together with the possibility to temporarily or permanently avoid such deportation.

Key words

Roma, Hrušky, persecution of Roma, holocaust, deportation, Auschwitz-Birkenau

Jak citovat

Schuster, M. 2020. „Jinak bychom tady nebyli.“ Příběh rodiny Dychovy z obce Hrušky (okr. Břeclav). *Romano džaniben* 27 (2): 7–53.

1 Autor je historikem v Institutu Terežinské iniciativy. E-mail: michal.schuster@terezinstudies.cz

2 Z výpovědi jednoho ze synů Damiána Danihela-Malíka, jediného přeživšího z hrušeckých Romů. Rozhovor s T. D.

3 Text vznikl v rámci projektu Databáze romských obětí holocaustu v České republice Institutu Terežinské iniciativy podpořeného v letech 2016–2020 soukromou nadací Bader Philanthropies. Databáze je od května 2020 dostupná na webu [holocaust.cz](http://www.holocaust.cz). Další informace o projektu na <http://www.terezinstudies.cz/projects/roma-database.html>

Cílem předložené případové studie je přinést prostřednictvím detailní rekonstrukce života romské⁵ rodiny Dychovy z jihomoravské obce Hrušky poznatky o tématu postavení Romů a Sintů na území současné České republiky v meziválečném období, a především za druhé světové války, kdy se tato skupina obyvatel stala obětí nacistického pronásledování osob označených za „cikány“⁶. Cílem studie je přispět k historickému výzkumu života konkrétních romských lokálních společenství, rodin a jednotlivců v kontextu centrálně řízeného a prováděného „řešení cikánské otázky“ v Protektorátu Čechy a Morava. Zaměření na konkrétní místo či rodinu prostřednictvím detailního, systematického a lokálního výzkumu totiž může pomoci změnit perspektivu a obohatit výzkum založený na dokumentech vzešlých z úřadů centrální či zemské úrovně. Záměrem výzkumu bylo zjistit, jak lokální začlenění a uznání Romů ze strany místních úřadů a institucí mohlo v době druhé světové války ovlivňovat a zmírňovat, aspoň po jistou dobu, jejich vyloučení a kategorizaci a též jejich deportaci do koncentračního tábora (dále KT). Studie řeší otázku příprav a provedení deportace osob označených úřady za „cikány a cikánské mišence“ z Protektorátu Čechy a Morava do KT na lokální úrovni spolu s možností se dočasně nebo trvale této deportaci vyhnout. Kromě toho se text dotýká také staršího vyjednávání romských aktérů s představiteli obce, které se týkalo mimo jiné získání domovské příslušnosti nebo žádosti o pozemek na stavbu domu.

Tato studie není jediným výsledkem proběhlého výzkumu zaměřeného na obec Hrušky a tamní romské obyvatelstvo. S cílem osud obětí znovu připomenout místním obyvatelům jsem v březnu 2020 provedl v prostorách hrušecké ZŠ přednášku a v místním zpravodaji jsem publikoval na dané téma článek (Schuster 2020). Dalším cílem je iniciovat vytvoření a umístění důstojné připomínky romských obětí v obci. Jejich památka totiž není v Hruškách

4 Na úvod bych chtěl poděkovat všem, kteří mi byli při výzkumu a následném zpracování této studie jakkoliv nápomocni, především pracovnícům a pracovníkům archivů a dalších institucí, v nichž jsem bádal a na něž jsem se obrátil, členkám Vlastivědného kroužku Hrušky, narátorkám a narátorům z řad pozůstalých a pamětníků a kolegyni Alettě Beck. Můj dík patří také oběma recenzentům či recenzentkám původního textu a redakci časopisu *Romano džaniben*.

5 O tom, jak rodina Dychova, resp. její členové sami sebe identifikovali či označovali, nevíme, nicméně na základě matričních záznamů a zdokumentovaných příbuzenských vazeb je můžeme považovat za příslušníky romského etnika – viz Červenka (2016: 324–345).

6 V následujícím textu se slovo „cikán“ a „cikánský“ objevuje jako dobový pojem, který v sobě v závislosti na okolnostech užítí spojuje různé kategorie lidí. Ačkoliv se tento pojem většinou vztahoval na Romy a Senty, zároveň také označoval všechny další osoby považované z jakéhokoli důvodu za „cikány“. Více o dobové identifikaci „cikánů“ a pojmenování Romů viz např. Nečas (2005: 13–16); Lhotka (2009).

ve veřejném prostoru nijak připomenuta,⁷ ačkoliv po roce 1945 tam bylo v souvislosti s připomínkou druhé světové války instalováno několik pamětních desek a pomník.⁸

1 Metodologická východiska, prameny a literatura

Výzkumu lokálních dějin Romů a Sintů na území současné České republiky v první polovině 20. století s důrazem na období 1939–1945 se věnoval od počátku sedmdesátých let především historik C. Nečas. Kromě práce na seznamech vězňů „cikánských táborů“ (dále CT) v Letech u Písku, Hodoníně u Kunštátu a Auschwitz-Birkenau (Nečas 2012; Nečas 2014; Nečas 1992) a sběru výpovědí pamětníků (např. Nečas 1994b) zkoumal osudy vybraných jednotlivců, rodin nebo místních komunit, zejména z Moravy.⁹ Po roce 1989 to byli vedle něj i další čeští badatelé (Pavelčík 2001, Antonová, Konečný 2013, ad.), kteří se zaměřovali na historický výzkum a dokumentaci obětí nacistické genocidy převážně moravských Romů. Výzkum byl povětšinou založen především na klasických historických metodách, tj. analýze písemných materiálů oficiální majoritní provenience shromážděných na základě archivních rešersů. Tento přístup s sebou přinášel řadu omezení. Výsledné práce popisovaly perzekuci a genocidu Romů a Sintů z pohledu regionální nebo centrální úrovně státní správy zejména na základě opatření přijatých různými orgány a institucemi. Z toho vyplývá jednostranný a omezený pohled těch, kteří přípravy a provádění genocidy řídili nebo se na ní různým způsobem a měrou podíleli. V současném výzkumu dějin Romů nejen během druhé světové války, ale i v období předcházejícím a následujícím, se proto více uplatňuje snaha zpřístupnit perspektivu samotných Romů a jejich aktivních postojů a snaha kombinovat klasické historické metody výzkumu s orálně historickými (např. Sadílková 2016, Viková 2018, Smlsal 2019, Baloun 2020). Předložená případová studie tak navazuje na výše uvedené snahy, přičemž jsem využil systematické archivní rešerše, zahrnující fondy především regionálních archivů, a metodu orální historie, tj. využití narativů romských a neromských pamětníků jako rovnocenného pramenného materiálu. Díky terénnímu výzkumu se mi podařilo získat zajímavé vzpomínky pamětníků a nalézt mnoho cenných dokumentů uložených mimo archivní sbírky.

7 Platí to i pro další oběti nacismu. Kromě Dychových ztratili za druhé světové války život během nucené internace další dva hrušecí občané: Anastázie Ůlehlová, matka šesti dětí, která byla uvězněna na základě udání a zahynula v KT Auschwitz I, a Karel Jílek, jenž byl uvězněn kvůli útěku z totálního nasazení a zahynul v KT Strasshof u Vídně (Blažej, Bradávková, Čapka 2018: 42–43; MM A-B. Ůlehla Anastázie. Dostupné z: http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&cid_osoba=235508 [cit. 2020-05-02]).

8 Pamětní deska J. Talábovi a Z. Novosadovi, padlým vojákům na západní frontě 2. světové války (1945), pamětní deska hrdinům Rudé armády (1946), pomník osvobození představující rudoarmějce (1976) a pamětní deska k uctění výsadkářů ze skupiny Clay-Eva (1998) (Blažej, Bradávková, Čapka 2018: 84–86).

9 K regionu Strážnicka a Uherskohradištska např. Nečas (1977: 14–15; 1983: 63–78).

Hlavním zdrojem písemných pramenů pro tuto studii byly sbírky Státního okresního archivu (dále SOkA) Břeclav se sídlem v Mikulově, z nichž jsem čerpal především podklady pro rekonstrukci života rodiny Dychovy. K nejstarším dějinám romského osídlení v obci Hrušky a blízkém okolí jsem využil materiály v Moravském zemském archivu v Brně (dále MZA), dílčí prameny byly získány také z Diecézního archivu Biskupství brněnského v Rajhradě (dále DA) a ze SOkA Hodonín.

Pomocí archivních pramenů lze částečně zrekonstruovat také průběh příprav a provedení deportace Dychových do KT Auschwitz-Birkenau, ačkoliv se většinou jedná o torzovité a stručné záznamy z četnických knih a protokolů, obecních účtů nebo školních výkazů. Pro rekonstrukci osudů jednotlivých osob po jejich deportaci byl stěžejní výzkum v materiálech Archivu Státního muzea Auschwitz-Birkenau v Osvětimi (především v lístkovém katalogu vězňů a internetové databázi vězňů na webu auschwitz.org). Cenným písemným pramenem jsou též třístránkové rukopisné zápisky o romském obyvatelstvu v Hruškách pro tamní nedochovanou kroniku¹⁰, které zřejmě někdy v letech 1959–1965 sepsal hrušecký kronikář Jan Mráz (Mráz, rkp.).¹¹ Pamětní kniha národní školy v Hruškách (1923–1965), uložená na místní základní škole (dále ZŠ), přináší také zajímavé svědectví o rodině Dychově.

V předložené studii využívám také svědectví neromských a romských pamětníků jakožto orálně historické prameny, se kterými kombinuji, konfrontuji a doplňuji prameny písemné povahy. Vlastivědný kroužek v Hruškách (dále VKH)¹² mi kromě cenných osobních fotografií zprostředkoval také kontakty na pamětníky, spolužáky a kamarády Dychových dětí, s nimiž jsem pořídil rozhovory. Další fází výzkumu bylo pátrání po potomcích po Damiánu Danihelovi-Malíkov¹³, jediném přeživším z hrušeckých Romů, od nichž jsem získal zajímavá svědectví a několik osobních fotografií.¹⁴

Dosavadní odborná literatura se romskému osídlení v Hruškách téměř nevěnuje. Hrušky se tak objevují pouze ve statistických přehledech o počtu romského obyvatelstva v jednotlivých obcích Moravy v 19. a první polovině

10 Původně sepsal dějiny obce do tří objemných knih a rozpracoval i díl čtvrtý. V současnosti jsou však tyto kroniky nezvěstné a zachovalo se pouze torzo jeho přípravných textů. V Hruškách se tedy nedochovála žádná starší kronika a první je až pro léta 1973–1989 (Blažej, Bradávková, Čapka 2018: 282).

11 Jeho zápisky o hrušeckých Romech byly také doslovně otištěny ve zpravodaji obce Hrušky (viz Rajchmanová 2008).

12 VKH byl založen místními zájemci o historii a lidové tradice roku 1997. Od té doby je významným kulturním činitelem v obci a mj. pořádá tematické výstavy o minulosti obce (Blažej, Bradávková, Čapka 2018: 134–135).

13 V archivních materiálech a v povědomí pamětníků z Hrušek figuruje Damián pouze pod příjmením Malík, ačkoliv jeho skutečné příjmení, pod nímž je zapsán v matrice narození a pod nímž žil po roce 1945, je Danihel. Zjištění této okolnosti hrálo zásadní roli při pátrání po jeho poválečném osudu a jeho potomcích. Ve svém textu jej budu pro snazší přehlednost nazývat jako Damián Danihel-Malík.

14 Z důvodů zachování anonymity odkazují ve své studii na všechny narátory použitím iniciál jejich skutečných jmen.

20. století v syntéze C. Nečase o Romech na Moravě a ve Slezsku (Nečas 2005: 408, 422, 428). Osudem hrušeckých Romů se však C. Nečas zabýval již v sedmdesátých letech.¹⁵ Jediné, ačkoliv velice kusé informace tak najdeme v publikacích o dějinách obce Hrušky, kde je osud Dychových zmíněn v souvislosti s druhou světovou válkou a jejími oběťmi (např. Hrušky 1998, Druhá světová 2005, Strachová, Titlová, Zoderová 1999). Nejnověji je popsán příběh Dychových v publikaci kolektivu autorů *650 let obce Hrušky* z roku 2018 v kapitole s názvem „Nevrátili se!“, která popisuje předválečný život romské rodiny, její záhubu v Osvětimi a osud jediného zachráněného Damiána Malíka. Text vychází pouze z lokálních písemných pramenů (Mráz, rkp., Pamětní kniha národní školy v Hruškách) a obsahuje řadu nepřesností (Blažej, Bradávková, Čapka 2018: 42).

2 Romové v Hruškách od 19. století do roku 1918

Obec Hrušky, která leží v národopisné podoblasti Podluží, tvořící jihozápadní část Moravského Slovácka, náležela správně od roku 1850 pod okresní soud v Břeclavi, až do roku 1948 k hejmanství, resp. okresu Hodonín a duchovní správou do farnosti v Moravské Nové Vsi (Hrušky 1998: 124; Blažej, Bradávková, Čapka 2018: 64). Ještě na počátku 20. století zůstávaly Hrušky převážně zemědělskou obcí, kde se k roku 1900 uvádí 268 domů a 1505 většinově českých obyvatel.¹⁶

Zprávy o prvních Romech žijících v Hruškách pocházejí z druhé poloviny 19. století.¹⁷ Jejich příchod do této oblasti navazoval na proces usazování romského obyvatelstva probíhající na Moravě již od konce 17. století. V 18. století byli na základě dvorských výnosů Romové, kteří se na moravských panstvích zdržovali více než jedno desetiletí, usazováni jako domkáři. Na strážnickém panství byli v první polovině 19. století z těchto rodin doloženi Danielové, Dychové, Herákové, Holomkové, Ištvánové, Kubíkové, Kýrové a Malíkové (Nečas 1983: 63–64). V polovině 19. století žili Romové na jihovýchodní Moravě převážně usedlým a polousedlým způsobem a živili se většinově kovářstvím, které muselo být doplňováno posluhou u rolníků a nádenickou prací. Postupem času nádenická práce vytlačila tradiční řemeslo, ačkoliv často zůstávalo doplňkovou možností obživy. Hledání nových odbytišť výrobků zapříčinilo trvalý nebo dočasný přesun

15 Tehdy se historik, t. č. působící na katedře dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně, obracel korespondenčně na moravské obce, v nichž před rokem 1945 žilo romské obyvatelstvo. Roku 1974 napsal ve věci „otázky rasového pronásledování Cikánů v období nacistické okupace“ také na MNV v Hruškách, odkud následně získal základní informace (Muzeum romské kultury, fond Ctibor Nečas, kart. Čeští Romové – muzea, archivy, národní výbory, Slovenští Romové – muzea, archivy, národní výbory, Dopis Petra Dřímala, předsedy MNV Hrušky, 6. 6. 1974; za upozornění na tento dokument velice děkuji Heleně Sadílkové).

16 Tehdy se v obci uvádí také 17 Židů. Poslední židovští obyvatelé se odtud odstěhovali roku 1915 (Hrušky 1998: 90; Blažej, Bradávková, Čapka 2018: 25).

17 MZA, A 18; tamtéž, B 14; tamtéž, E 67.

romských kovářů do jiných nedalekých lokalit (Nečas 1982: 25–32; Pavelčík 2001: 18–22; Nečas 2005: 71–173, 175–177).

První doložení Romové v Hruškách se živili jako kováři a jako dělníci a nádeníci v místním hospodářském dvoře, kde zřejmě někteří z nich také bydleli.¹⁸ Dvůr (čp. 1), který byl součástí vrchnostenského majetku břevlanského panství, se postupně rozrůstal, přičemž poskytoval práci větší části místních obyvatel (Blažej, Bradávková, Čapka 2018: 164).

Ve sčítacích operátech pro obec Hrušky se Romové objevují poprvé v roce 1869. Ve sčítacím archu jsou zachyceni pod nadpisem „cigáni“ bez čísla popisného. Šlo o Kateřinu Kýrovou (nar. údajně 1835 v Radějově, byla dcerou Václava Kýra, „cikána“ ve Strážnici, a Anny roz. Malíkové z rodu Matouše Malíka, „cikána“ z Uher) s pěti dětmi. Je popsána jako svobodná „cikánka“ katolického vyznání, trvale usedlá v Hruškách, živící se žebrotou a nádenictvím.¹⁹ Její svobodný syn Tomáš Kýr (nar. údajně 1849, Zvolenov)²⁰ se živil kovářstvím a nádenictvím, toho času sloužil jako voják „u arcivévody Carla“.²¹ Dcery Majdalena (nar. 1855, Hodonín) a Kateřina (nar. 1857, Těšice) pracovaly jako nádenice v hrušeckém dvoře. Jako nemanželské děti Kateřiny Kýrové²² byli uvedeni hluchoněmý Marek Malík (nar. 1858)²³ a Marie Malíková (nar. 1865)²⁴, oba narození v Hruškách.²⁵

Další informace přináší soupis „cikánů“ v okrese Hodonín za rok 1909,²⁶ který je součástí celkového přehledu „cikánů“ příslušných na Moravu vytvořeného

18 SOKA Hodonín, B 134, i. č. 1483, Sčítací operáty, Hrušky, 1869, sčítací arch č. 208, digitální verze v badatelně MZA Brno; MZA, B 14, ml., sig. 124, fascikl 7906; MZA, E 67, MN Mor. Nová Ves, obec Hrušky (1864–1890), sig. 3013; MZA, E 67, Matrika oddaných Mor. Nová Ves, obec Hrušky (1848–1928), sig. 3025; MZA, E 67, Matrika zemřelých Mor. Nová Ves, obec Hrušky (1835–1898), sig. 3033.

19 SOKA Hodonín, B 134, i. č. 1483, Sčítací operáty, Hrušky, 1869, sčítací arch č. 208.

20 MZA, E 67, MN Strážnice – Panny Marie (1835–1849), sig. 5814, fol. 42, snímek 22. Dostupné na webu www.mza.cz/actapublica/matrika.

21 Mínen zřejmě C. k. pěší pluk č. 3. „Tablo důstojníků pěšího pluku č. 3 padlých v bitvě u Trutnova.“ Dostupné z: <http://www.vhu.cz/exhibit/tablo-dustojniku-pesiho-pluku-c-3-padlych-v-bitve-u-trutnova/> [cit. 2020-08-22]. V době sčítání byl T. Kýr v Hruškách na dovolené.

22 V matrice narozených je v obou případech jako matka uvedena Kateřina Malíková, dcera Jiřího Malíka a Marie z rodu Josefa Šarkézyho („*Scharges*“). MZA, E 67, MN Mor. Nová Ves, obec Hrušky (1835–1863), sig. 3012, fol. 138, sig. 3013, snímek 71 a fol. 16, snímek 11.

23 MZA, E 67, MN Mor. Nová Ves, obec Hrušky (1835–1863), sig. 3012, fol. 138, snímek 71.

24 MZA, E 67, MN Mor. Nová Ves, obec Hrušky (1864–1890), sig. 3013, fol. 16, snímek 11.

25 Dle soupisu domovsky náleželi do Hrušek, u ostatních výše uvedených bylo poznačeno, že jsou „trvale přítomní“ a „cizí“. SOKA Hodonín, B 134, i. č. 1483, Sčítací operáty, Hrušky, 1869, sčítací arch č. 208.

26 Další údaje o Romech v Hruškách přináší také seznam „cikánů“ v okrese Hodonín z roku 1876. MZA, B 14, ml., sig. 124, fascikl 7906, fol. 119–134. Ze sčítacích operátů a soupisů z následující doby se o romských obyvatelích Hrušek nic nedozvídáme. Celkový přehled domů z roku 1880 pouze uvádí dům bez čísla popisného s poznámkou „Bezdomovci Cigani černí“, přičemž příslušný sčítací arch k tomuto domu chybí. Sčítací operáty z roku 1890 žádné „cikány“ v Hruškách neuvádí, stejně tak „Soupis na Moravu příslušných cikánů a cikánek“ Moravského místodržitelství z roku 1894. SOKA Hodonín, B 134, i. č. 1537, Sčítací operáty, Hrušky, 1880; tamtéž, i. č. 1593, Sčítací operáty, Hrušky, 1890; MZA, B 14, ml., fascikl 7908, sig. 124, Cigáni, Akta (1904–1911), fol. 488–505; Nečas 2005: 403.

četnictvem pro zemské četnické velitelství v Brně. V Hruškách byly podchyceny tři osoby: vdova Julie Kýrová roz. Danihelová (nar. 1852, Čáry, Slovensko, šlo o druhou manželku Tomáše Kýra, s nímž se oženil 27. listopadu 1878 v Mor. Nové Vsi),²⁷ její syn Martin Kýr (nar. 1879, Hrušky)²⁸ a její hluchoněmý švagr Marek Malík. Kromě kovářství se živili nádenickou prací.²⁹ Později přibyla také manželka M. Kýra Anna (nar. 1883, Lipov),³⁰ s nímž se oženil roku 1910 v Mor. Nové Vsi. Ženich tehdy sloužil v rakousko-uherské armádě jako jízdní dělostřelec c. a k. polního dělostřeleckého pluku č. 42.³¹ Manželský svazek zůstal zřejmě bezdětný. V pramenech se žádné děti neuvádějí a J. Mráz přímo píše, že „Kyr nezanechal žádných dětí“ (Mráz, rkp.).

Toto období dokládají nejen archivní materiály, ale je popsáno také v cenných zápiscích kronikáře J. Mráze. Své vzpomínky na romské obyvatelstvo zahájil takto:

„Jak už v prvé části této kroniky uvedeno, bydlela v obci Hruškách 1 rodina cikánů sestávající ze starší již vdovy Julie Kýrové, jejího syna, Martina Kyr a již ženatého a současně s nimi bydlel starší již bratr³² Julie Kýrové, Marek, který byl hluchoněmý. Byla naše obec v širokém okolí jedinou obcí,³³ v které cikáni bydleli a požívali občanského práva, neboť nebyli kočovní, bydlili zde z nepamětných dob a poctivě se živili.³⁴ Třeba, že obyvatelům naší obce byly často od občanů z jiných obcí činěny narážky výsměchu pro tuto cikánskou rodinu, byli jsme na ni zvyklí a pro pracovitost u místních rolníků, kde vykonávali ty nejtěžší práce, jsme je měli i rádi.“ (Mráz, rkp.)

27 MZA, E 67, Matrika oddaných Mor. Nová Ves, obec Hrušky (1848–1928), sig. 3025, fol. 86, snímek 44; DA, Farní úřad Mor. Nová Ves, i. č. 12, kniha 12, Kniha ohlášek snoubenců (1873–1892), s. 49.

28 MZA, E 67, MN Mor. Nová Ves, obec Hrušky (1864–1890), sig. 3013, fol. 155, snímek 80.

29 MZA, B 14, ml., fascikl 7908, sig. 124, Cigáni, Akta (1904–1911), fol. 407.

30 MZA, E 67, MN Lipov (1874–1899), sig. 5553, fol. 114, snímek 59.

31 DA, Farní úřad Mor. Nová Ves, i. č. 14, kniha 14, Kniha ohlášek snoubenců (1906–1913), s. 60; MZA, E 67, Matrika oddaných Mor. Nová Ves, obec Hrušky (1848–1928), sig. 3025, fol. 222, snímek 112.

32 J. Mráz označil Marka Malíka za bratra Julie Kýrové, ačkoliv byl jejím švagrem. Byla totiž manželkou Markova bratra Tomáše Kýra. SOkA Hodonín, B 134, i. č. 1483, Sčítací operáty, Hrušky, 1869, sčítací arch č. 208.

33 V matričních záznamech pro sousední Moravskou Novou Ves se objevují „cikáni“ s příjmením Daniel či Danihel již od poloviny 18. století, nicméně k jejich postupnému usazení došlo zřejmě až v průběhu století následujícího. MZA, E 67, Matrika oddaných Mor. Nová Ves, obec Mor. Nová Ves (1848–1928), sig. 3007, fol. 278, sl. 143. Právě již jen v Mor. Nové Vsi bylo kromě Hrušek podchyceno romské osídlení v břeclavském soudním okrese dle sčítání lidu z 15. února 1921. Romové tak žili pouze ve dvou z celkového počtu 14 obcí uvedeného okresu (Nečas 1977: 14).

34 Jiný pohled ovšem nabízí dva zápisy pocházející od představitelů obce. V protokolární knize obecního výboru Hrušek z jednání konaného 31. prosince 1897 se píše: „Výbor se usnesl, že se mají cigani z naší obce vypovědět, jelikož v naší obci nemají práva domovského, z toho ohledu, že pracovat nechťejí a obcí se potulují.“ V soupisu „cikánů“ v Hruškách za rok 1901 starosta František Kuja navrhoval jediné dvě „cikánské“ osoby, které tu tehdy žily, „vypovědět do Uher“. SOkA Břeclav, AO Hrušky, Protokolární kniha obecního výboru (1892–1910), protokol z 31. 12. 1897; MZA, A 18, i. č. 3, kart. 22, Soupis Cikánů na Moravě (1900), fol. 23–24.

Tato ukázka představuje styl typický pro narativ J. Mráze o hrušeckých Romech. Na jednu stranu relativně harmonické soužití, na druhou stranu tento pozitivní aspekt popisuje jako výjimku, která neodpovídá běžné většinové představě a stereotypům o Romech jako celku.

Autor popisuje podrobněji také další formy obživy vedle převažujícího nádenictví u místních rolníků: „Syn Martin i jeho hluchoněmý strýc Marek se zaměstnávali i kovářstvím a hlavně Marek výrobou řetězů k uvazování dobytka ku žlabům, pantů a čepů na vrata, kteréžto výrobky Martinova manželka Anna se svojí tchýní roznášely po okolí, buďto je prodávaly, nebo vyměňovaly za potraviny“ (Mráz, rkp.). Uvedený sortiment byl spolu s kovářstvím hřebíků a výrobou sekyr, motyk, pilek, rožňů, zámků a různých kování nebo drobnějšího zemědělského nářadí typický pro kovářství označované jako „cikánské“ či „malé“, které bylo tradičním pro romské kováře na jižní Moravě již od 18. století a doplňovalo výrobu místních neromských kovářů (Hanzal 2004: 123–128).

J. Mráz popsal také stávající obydlí Romů:³⁵ „Cikáni bydlili na dolním konci vesnice u dnešní zastávky v řečené hlíněné boudě na způsob ‚zemljanky‘ postavené“ (Mráz, rkp.). Umístění obydlí na okraji obce u železniční trati jistě nebylo náhodné. Důležitou roli jistě hrál fakt, že pozemek původně sloužil jako pastvina v majetku obce, která s usazením Romů a výstavbou jejich obydlí musela souhlasit. Tím spíš, že pozemek se nacházel v bezprostřední blízkosti obce a navíc v exponované lokalitě u železniční zastávky.³⁶ Hrušečtí Romové sbírali uhlí spadané na koleje z projíždějících lokomotiv a využívali je pro svou kovářskou práci.

Jednoduché obydlí zřejmě ve formě polozemnice s komínem je patrné také na jedné z dobových fotografií, která byla pořízena roku 1897 a zachycuje obec Hrušky ze železničního náspu.³⁷ Později si na daném místě někdy v letech 1910–1913 postavil M. Kýr zděný domek s číslem popisným 290, za který „by se nemusil stydět žádný domkař nebo chalupník“ (Mráz, rkp.). Je možné, že s výstavbou a vybavením domku souvisí relativně vysoká půjčka 100 K, kterou získal M. Kýr od manželů Martina a Evy Úlehlových z Hrušek čp. 168 na základě dlužního úpisu sepsaného 24. září 1913. Jelikož se mu podařilo částku splatit

35 Zatímco roku 1858, resp. 1865 se v matrikách uvádí hrušecké pastvisko, roku 1871, resp. 1873 již „cikánská bouda“, „cikánská chalupa“ a roku 1878 „bouda na trávníku“. MZA, E 67, MN Mor. Nová Ves, obec Hrušky (1835–1863), sig. 3012, fol. 138, snímek 71; tamtéž, MN Mor. Nová Ves, obec Hrušky (1864–1890), sig. 3013, fol. 16, snímek 11; tamtéž, fol. 84, snímek 45; tamtéž, fol. 113, snímek 59; tamtéž, Matrika oddaných Mor. Nová Ves, obec Hrušky (1848–1928), sig. 3025, fol. 86, snímek 44; DA, Farní úřad Mor. Nová Ves, i. č. 12, kniha 12, Kniha ohlášek snoubenců (1873–1892), s. 49.

36 Železniční trať na trase Břeclav – Přerov (resp. Vídeň – Břeclav – Olomouc) zde byla zprovozněna roku 1841. Teprve roku 1909 však bylo povoleno zbudovat v obci železniční zastávku. Více viz např. Blažej, Bradávková, Čapka 2018: 26.

37 Originální fotografie obsahuje v dolním okraji popisku: „Hrušky (Pohled) sídlo předsedy župy XV. v r. 1897.“ Výřez z fotografie s popiskem „Pohled na Hrušky (1897)“ je otištěn v knize Blažej, Bradávková, Čapka (2018: 25). Fotografie vlastní VKH.

jen z poloviny, stal se dluh roku 1916 součástí dědického řízení po jeho smrti na bojišti první světové války. Jednoznačně pak k nákladům na domek můžeme připočítat částku 18 K 95 h „za stavební dřevo na domek“, které M. Kýr zakoupil u Tomáše Sečkáře z Mor. Nové Vsi a částku 12 K „za plech a dvířka ke komínu“ zakoupené u hrušeckého obchodníka Košuta.³⁸ V únoru 1913 získal kupní smlouvou (uzavřenou zřejmě s obcí) M. Kýr domek do vlastnictví rovným dílem spolu se svou manželkou Annou. Prohlášením ze dne 5. března 1913 pak bylo stanoveno „právo doživotního, bezplatného a nedílného spolubydlení neb roční hoferství per 50 K pro Julii Kýrovou, Josefa Dýchu a němého Marka Malíka“.³⁹ Podoba domku někdy ve dvacátých až třicátých letech 20. století je zachycena na dobové pohlednici obce Hrušky.⁴⁰ Ačkoliv několikrát přestavěn, dům čp. 290 v Hruškách dodnes stojí a zachovává si svoji původní dispozici jednoduché přízemní obdélné stavby.

Do domku čp. 290 se k rodině Kýrů později přistěhoval příbuzný Josef Dycha (nar. 31. března 1877, Tvarožná Lhota).⁴¹ Jako „podnájemník“ v „boudě“ hrušeckých Romů se J. Dycha, negramotný kovář a nádeník v polním hospodářství, svobodný, ale žijící v „divokém manželství“, objevuje v soupisech z roku 1910.⁴² Kateřina roz. Kýrová, matka J. Dychy, byla sestrou hrušeckého Tomáše Kýra (nar. 1849). Rodinné vazby Dychových z Tvarožné Lhoty, zdokumentované na základě matričních záznamů a soupisů, dokládají příbuzenské vztahy také s romskými rodinami Danielů, Heráků, Kýrů, Malíků a dalších především z obcí na bývalém strážnickém panství.⁴³

Původ rodiny Dychovy lze lokalizovat do západoslovenské části Uher. Otcové jednotlivých rodin mají jako místo narození či původu uvedenu ve většině případů slovenskou obec Stará Turá, dnes okres Nové Mesto nad Váhom, na slovensko-moravském pomezí, odkud se přesunuli zřejmě někdy v první polovině 19. století na Moravu. S příjmením Dycha (psáno také Dýcha, Dicha, Discha, Dischka či Ducha) se na Moravě setkáváme v soupisech „cikánů“ již od roku 1841, a to

38 SOkA Břeclav, A 32, i. č. 368, kart. 206, A Pozůstalostní akta, čj. 143/16, Kýr Martin, fol. 7.

39 SOkA Břeclav, A 32, i. č. 368, kart. 206, A Pozůstalostní akta, čj. 143/16, Kýr Martin, fol. 2–4, Úmrtní sepsání, 12. 4. 1916. Kronikář J. Mráz uvedl, že M. Kýr „část domku přenechal jako výměnek své matce Julii, kde bydlela se svým milencem Dychou“ (Mráz, rkp.).

40 Prošla pohlednice s nápisem „Pozdrav z Hrušek“ má text datovaný k 13. 10. 1936. Na pohlednici jsou tři záběry: na školu, hostinec p. Mráze a celkový pohled (mj. s domem čp. 290). Pohlednice byla vydána nákladem J. Mráze, hostinského v Hruškách. Foto: Smejkal, Hodonín. Zdroj: VKH. Další verze pohlednice je publikována v Blažej, Bradávková, Čapka (2018: 264).

41 Úřad městyse Mor. Nová Ves, MN obce Hrušky. V některých materiálech se objevuje chybné datum 1. dubna, což je zřejmě datum křtu, a rok 1887 viz např. SOkA Břeclav, NAD 1493, kart. 1, čj. 541/39, 29. 3. 1939; SOkA Břeclav, NAD 1493, kart. 2, čj. 142/40, 15. 1. 1940. C. Nečas jeho narození datuje k 30. dubnu 1871 (Nečas 1992: 72). V hlavní knize CT Auschwitz-Birkenau je uvedeno datum 30. dubna 1877 (ASM A-B, sig. D-Au II-3/1/2, nr. inw. 31296, t. 2, s. 223, Dycha Josef).

42 SOkA Hodonín, B 134, i. č. N, Sčítací operáty, Hrušky, 1910; MZA, A 18, i. č. 3, kart. 21, Soupis Cikánů na Moravě (1909–1910), fol. 24.

43 MZA, E 67; MZA, A 18, i. č. 3, kart. 22, Soupis Cikánů na Moravě (1909–1910), fol. 235–314.

v uherskohradištském kraji v obcích Suchov, Nová Lhota a Rohatec na strážnickém panství (dnes v okrese Hodonín). Dle soupisu „cikánů“ na Moravě za léta 1909 a 1910 žili Dychovi již jen v Tvarožné Lhotě.⁴⁴

Po svém příchodu do Hrušek se J. Dycha pokusil získat domovské právo.⁴⁵ Ačkoliv byl v této snaze úspěšný, prameny naznačují nelehký a konfliktní průběh vyjednávání. Kronikář J. Mráz píše, že:

„klidný život uvedené cikánské rodiny zalíbil se asi v r. 1908 svobodnému cikánu Josefu Dychovi pocházejícímu odněkud ze Strážnicka. Zamiloval se do už starší vdovy Julie, na protest obecních radních, třebaže jej honili, nedbal, a konečně přičiněním se v práci získal po čase přízeň a zůstal na trvalo v Hruškách.“ (Mráz, rkp.)

Vyjednávání rodiny Josefa Dychy o přiznání domovského práva dokládají také protokoly hrušického obecního výboru. Např. dne 4. ledna 1910 výbor jeho žádost zamítl s tímto zdůvodněním: „Na žádost Jos. Dycha stran přijetí do svazku obecního se výborem zamítá z toho důvodu, že jest kočující cikán.“⁴⁶ J. Dycha evidentně ve své snaze nepolevil ani v následujících měsících. V protokolu z jednání obecního výboru 21. srpna 1910 se uvádí, že jeho žádost „se prozatím zamítá“, tentokrát bez jakéhokoli uvedeného vysvětlení. Z matriky nových příslušníků pro léta 1902–1940 se dozvídáme, že mu bylo domovské právo nakonec uděleno k 15. prosinci 1910.⁴⁷ I přes počáteční odmítavý přístup představitelů obce byly tedy nakonec snahy J. Dychy úspěšné, a to ve velmi krátkém časovém horizontu.⁴⁸ Nalezené prameny bohužel neumožňují tento proces detailněji analyzovat, takže není jasné, z jakých důvodů J. Dycha o uznání domovské příslušnosti usiloval, jakou roli v něm hráli jednotliví zúčastnění místní aktéři, příp. příslušné vyšší orgány na okresní či zemské úrovni, jakou roli hrálo např. také veřejné mínění a co přimělo obecní představitele ke změně původního odmítavého postoje. Lze však předpokládat, že J. Dychovi a jeho později založené rodině mohla přiznaná domovská příslušnost v Hruškách dopomoci při následném vyjednávání se zástupci obce (např. při povolení stavby nového domku, získávání

44 MZA, B 14, st., kart. 4654, agenda Cikánů na Moravě (1840–1844); MZA, A 18, i. č. 3, kart. 22, fol. 254–255.

45 Domovské právo neboli domovská příslušnost bylo právní institucí, která v českých zemích fungovala v letech 1849–1948. Podstatným obsahem bylo právo na nerušený pobyt, které jedincům zaručovalo nemožnost být ze své domovské obce vyhoštěn, vypovězen či odstrčen a také právo na chudinské zaopatření. O podmínkách nabytí viz např. Syllová, Obračajová, Kavěna (2014–2015: 3–5). Obce udělovaly toto právo romské populaci (ale i všem především nemajetným osobám) často s neochotou a obavami. Více viz např. Nečas (1974: 88–93; 1997: 186–187).

46 SOkA Břeclav, AO Hrušky, Protokolární kniha obecního výboru (1892–1910), protokol ze 4. 1. 1910.

47 Tamtéž, protokol z 21. 8. 1910; SOkA Břeclav, AO Hrušky, Matrika nových příslušníků (1902–1940), číslo běžné 43.

48 O tématu nejednoduchého získávání domovské příslušnosti ze strany Romů např. Nečas (1997: 186–187; 2005: 143–147).

práce na obecních stavbách nebo mu dopomohla v případě udělování chudinské podpory). Průběh vyjednávání o domovskou příslušnost a z něj vyplývající spory jsou zajímavým fenoménem, neboť deklarují vztah mezi romskými žadateli a příslušnými lokálními úřady a vyjevují dobový přístup k Romům a jejich přijímání a kategorizaci v obci ze strany různých aktérů. Konkrétní příklad z Hrušek pak ukazuje pro romské aktéry úspěšný výsledek tohoto vyjednávání a doplňuje dosud popsané neúspěšné či mnohem složitější případy z jiných moravských lokalit (např. Nečas 1997: 186–187; 2005: 143–147).

35 *upravená úřední vyhotovení v roce 1900*

0-35

Číslo kmenového listu: 311 / 1900		Rok odvodu: _____	
Rok narození: 1879		_____	

Kmenový list.

1. Příjmení a jméno <i>Kýra Martin</i>				
2. Číslo kmenového listu 311	3. Rok narození 1900	4. Příslušnost dle protokolu odvození 3144	5. (Příslušnost doplňková úřední vyhotovení)	

6.	dne, měsíce, roku	<i>6/2. 1879</i>	20.	staven		
	7. v obci	<i>Hrušky</i>		21. Ovláda řeč	plamen	
	8. v politickém obvodu	<i>Hodonín</i>		22. Šestletí vzdělání		
	9. v řadě			23. Zvláštní schopnosti		
10.	obce	<i>Zvoleňov</i>	24.	vlasy		
	11. politického obvodu	<i>Hodonín</i>		25. zuby		
	12. řady			26. oči		
	13. Příjmení a jméno otce	<i>Pomáš</i>		27. obočí		
14.	Rodné příjmení a jméno matky	<i>Julie Samelová</i>	28.	nos		
	15. Mateřská řeč			29. ústa		
	16. Povolání	<i>Kovář</i>		30. brada		
	17. Stav			31. skřítek		
18.	Adresa rodičů neb aspoň jednoho z nich		32.	výška těla		
				33. zvláštní znaky těla		
				34. Klasifikace a rozhodnutí o odvodu		

35. Způsob odvodu a doba trvání povolení	Dne <i>5./5.</i> <i>1900</i> p. <i>klasná</i> odvodu na <i>36</i> měsíců činnosti (trvání povolení + k. záloha do 31./12. 19... v H. záloha do 31./12. 19...)	36. Příloha vykonat
36. Zapsáno	Dne _____	☒

Vojenský historický archiv
Kopie materiálů
"Kmenový list"

Kmenový list
Martina Kýra, 1900
| Uloženo ve VÚA–
VHA Praha, tzv.
rakouské fondy
do roku 1918

[illegible]

Jak dokládají tzv. kmenové listy Martina Kýra⁴⁹ i Josefa Dychy⁵⁰, po vypuknutí první světové války museli oba narukovat do rakousko-uherské armády, v níž oba

50 VÚA-VHA, Kmenový list, Josef Dycha (nar. 31. 3. 1877 v Tvarožné Lhotě).

předtím strávili tři roky povinné služby. Spolu s dalšími hrušeckými odvedenci byli M. Kýr i J. Dycha prezentováni 2. srpna 1914.⁵¹ J. Dycha odjel hned 5. září 1914 na východní frontu do Ruska a poté byl přesunut do Itálie. V říjnu 1915 byl raněn a následně hospitalizován v nemocnici ve slovinské Lublani a od prosince v chorvatském Belovaru.⁵² Až do konce války se pak v různých vojenských oddílech domobranecké pěchoty účastnil prímých válečných bojů.⁵³

Martin

Příjmení a jméno *Kýr,*

Hodnost a pluk *dělostřelec,*
Polní hrušecový pluk č. 2.

Datum a místo narození *1897, Hrušky,*
Hodonín,
Morava,

Prislušenost *československá*

Datum a místo úmrtí *22. ledna 1916*
(polní okres, země)
v záložní nemocnici č. 1
v jezdectvích kasárnách v Haličské Jaroslavi v Polsku

Datum pohřbu *24. ledna 1916, u*

Označení hřbitova a místo *katolický hřbitov*
v Jaroslavi.

Oddělení, číslo hrobu *č. 89/8*

Opsáno podle *úmrtní knihy dělostřelecké*
záložní a voj. div. praporek se vel.
IV. sboru v Plomouci

Úmrtní kniha: tom., fol. *1, 101*

Tiskárna MNO. — 1102-36.

Záznam o úmrtí Martina Kýra, 1916 | Uloženo ve VÚA–VHA Praha, fond Kartotéka padlých v 1. světové válce

M. Kýr sloužil jako dělostřelec záložní baterie polního dělostřeleckého pluku č. 2,⁵⁴ přičemž byl raněn a zemřel 22. ledna 1916 v záložní nemocnici č. 1 v jezdeckých kasárnách v haličské Jaroslavi v dnešním Polsku, kde byl 24. ledna 1916 pohřben na tamním katolickém hřbitově.⁵⁵ J. Dycha se z bojů vrátil a následně byl v rámci československé armády evidován jako voják v záloze s původní příslušností

51 VÚA–VHA, Kmenový list, Martin Kýr (nar. 6. 2. 1879 v Hruškách); VÚA–VHA, Kmenový list, Josef Dycha (nar. 31. 3. 1877 ve Tvarožné Lhotě).

52 VÚA–VHA, Kmenový list, Josef Dycha (nar. 31. 3. 1877 ve Tvarožné Lhotě). Vzhledem k tomu, že neměl důstojnickou hodnost, nemá ve VÚA Kvalifikační listinu. Pracovníky archivu byla prověřena i jeho případná účast jak v prvním (legie), tak ve druhém odboji, avšak s negativním výsledkem.

53 VÚA–VHA, Kmenový list, Josef Dycha (nar. 31. 3. 1877 ve Tvarožné Lhotě).

54 Materiály pozůstalostního řízení uvádějí polní dělostřelecký pluk č. 25. SOKA Břeclav, A 32, i. č. 368, kart. 206, A Pozůstalostní akta, čj. 143/16, Kýr Martin.

55 SOKA Břeclav, A 32, i. č. 368, kart. 206, A Pozůstalostní akta, čj. 143/16, Kýr Martin, fol. 1, Todesfallanzeige; VÚA–VHA, Kmenový list, Martin Kýr (nar. 6. 2. 1879 v Hruškách); VÚA, Kartotéka padlých v 1. světové válce, Kýr Martin. Dostupné z: http://vuapraha.cz/sites/default/files/kartoteka_padlych_v_1_sv_valce/K/Kv%20-%20Kz/image00263.htm [cit. 2019-10-30]. Kartotéka uvádí chybně rok narození 1897.

k pěšímu pluku č. 13.⁵⁶ M. Kýr patřil mezi 62 mužů z Hrušek, kteří v první světové válce padli – v obci tehdy zůstalo 26 vdov a 66 sirotků (Šumberová, Rajchmanová, Tichý 2008: 9). Roku 1925 byl těmto obětem postaven před místní školou pomník⁵⁷ s nápisem „Památce padlých spoluobčanů z Hrušek 1914–1918“.⁵⁸

Pomník padlým v první světové válce v Hruškách a detailní pohled na desku se jménem Martina Kýra tamtéž | Foto: Michal Schuster, 2018

3 Hrušečtí Romové v meziválečném období

Po první světové válce žili v domku čp. 290 nadále vdova Anna Kýrová, Josef Dycha, vdova Julie Kýrová a Marek Malík. Z pozůstalostního řízení po smrti M. Kýry vyplývá, že nezanechal závěť a jeho jediným majetkem byla polovina domku čp. 290. Vzhledem k tomu, že neměl žádné děti, dědily rovným dílem matka J. Kýrová a vdova A. Kýrová.⁵⁹ Poválečnou situaci domu čp. 290 zachytily

56 SOkA Břeclav, AO Hrušky, Rejstřík k ohlašovací knize a pobytu mužstva.

57 Pro připomínku romských obětí nacismu je signifikantní, že zatímco romský voják M. Kýr byl na pomníku v obci připomínán jako oběť první světové války již sedm let po jejím skončení, členové romské rodiny Dychovy se jakožto oběti druhé světové války veřejné připomínky v prostoru obce do současnosti nedočkali.

58 Hrušky 1998: 46. Stručný životní medailon M. Kýry obsahuje také publikace vydaná k výročí konce první světové války, která přináší základní informace o všech padlých hrušeckých občanech (Šumberová, Rajchmanová, Tichý 2008: 59).

59 Čisté jmění, které se stalo předmětem dědictví, činilo po odečtení pasiv od aktiv (800 K za dům) celkem 454 K 53 h. Do pasiv bylo započítáno jednak právo doživotního, bezplatného a nedílného spolubydlení pro jeho matku J. Kýrovou, J. Dychu a M. Malíka, jednak dluhy ve výši 95 K 47 h (SOkA Břeclav, A 32, i. č. 368, kart. 206, A Pozůstalostní akta, čj. 143/16, Kýr Martin).

také sčítací operáty z roku 1921. Dům byl rozdělen na dvě bytové jednotky. První byt obývala právě A. Kýrová, v druhém je uveden jako majitel J. Dycha. Dále byt obývala jako „souložnice“ vdova J. Kýrová a jako „noclehář u majitele“ svobodný M. Malík.⁶⁰

Roku 1923 se A. Kýrová ve svých 39 letech znovu provdala, odstěhovala se do Strážnice a domek čp. 290 byl později prodán. Manželem A. Kýrové se 23. ledna 1923 ve Strážnici stal 22letý Tomáš Daniel (nar. 1900, Petrov), dělník z Petrova čp. 157, voják v záloze dělostřeleckého pluku č. 107.⁶¹ J. Mráz k tomu uvádí: „Vdova po Martinu Kýrovi Anna se r. 1922⁶² provdala za nějakého cikána do Strážnice, kam se taky odstěhovala a domek prodala Marii Pochylé“ (Mráz, rkp.).

Na konci dvacátých let zemřeli J. Kýrová a M. Malík.⁶³ J. Kýrová zemřela v 76 letech 3. července 1928 a byla pochována na hrušeckém hřbitově.⁶⁴ Dědicem byl ustanoven J. Dycha.⁶⁵ O rok později zemřel tragicky v 71 letech M. Malík, když byl 20. září 1929 přejat při sbírání uhlí na dráze lokomotivou rychlíku. Pohřben byl 22. září 1929 farářem Josefem Soškou na místním hřbitově. Jako jeho bydliště je uvedena výhybna v Hruškách.⁶⁶

Meziválečné období přineslo zásadní legislativní úpravu „cikánské otázky“ v Československu, neboť byl přijat zákon č. 117/1927, Sbn., o „potulných cikánech“. Zákon definoval „cikány“ na základě životního stylu, ale vzhledem k vágní definici přinášel značnou diskriminaci romského obyvatelstva jako celku (více o tématu viz např. Nečas 2002: 17–26; Baloun 2020). Z dochovaných⁶⁷ archivních dokumentů sice nevyplyvá, že by byli hrušečtí Romové vzhledem ke svému trvale usdlému životu považováni za „potulné cikány“, přesto mohl zákon a z něj vyplývající opatření omezující pohyb „cikánů“ zásadně ovlivnit jejich sociální vazby a kontakty nejen s příbuznými na Moravě a Slovensku (Baloun 2020: 51–83, 121–152). Na kontakty hrušeckých Romů s romským obyvatelstvem především z nedalekých obcí jihovýchodní Moravy (zejména v okr. Hodonín

60 Sčítací arch 16. února 1921 vyplnil tehdejší učitel Theodor Erben a vlastnoručně podepsali A. Kýrová a J. Dycha. SOkA Hodonín, B 134, sig. 1337, Sčítací operáty, Hrušky, 1921, Sběrný arch domovní čp. 290, fol. 515–520.

61 DA, Farní úřad Mor. Nová Ves, i. č. 16, kniha 16, Kniha ohlášek snoubenců (1921–1925), s. 52. Oba manželé byli roku 1943 společně odtransportováni do KT Auschwitz–Birkenau, kde téhož roku zahynuli (viz dále).

62 J. Mráz svatbu chybně datoval (Mráz, rkp.).

63 J. Mráz to shrnul do věty: „Stará cikánka Julie brzy umřela a Marka přejel vlak při sbírání uhlí na dráze“ (Mráz, rkp.).

64 Úřad městyse Mor. Nová Ves, Kniha zemřelých obce Hrušky, kniha VII, s. 189. Do současnosti se hrob hrušeckých Romů na obecním hřbitově v Hruškách nedochoval.

65 SOkA Břeclav, A 32, kart. 500, Kýrová Julie, D 325/28.

66 Úřad městyse Mor. Nová Ves, Kniha zemřelých obce Hrušky, kniha VII, s. 195. Pozůstalostní spis uvádí, že neměl žádné pozůstalé, majetek ani dluhy. SOkA Břeclav, A 32, kart. 504, Malík Marek, D 355/29, fol. 1–2

67 Spisový materiál pro období před rokem 1939, který by mohl více osvětlit přístup místních četníků k rodině Dychovců v meziválečném období, se bohužel v archivním fondu Četnické stanice Hrušky dochoval pouze torzovitě a neumožňuje tak detailnější analýzu.

a Břeclav) a západního Slovenska (v okr. Senica) můžeme alespoň částečně nahlédnout na základě dvou dochovaných *Ohlašovacích knih cizích příslušníků*. Zachycují 45 záznamů o pobytu „cikánů“ (vedle jména je připsáno většinou „cikán“, „cigan“ nebo „cikánka“) a „kočujících“ (např. podomní prodejci), a to v období 1923–1935, z nichž 29 je výslovně označeno za návštěvu u Dychových.⁶⁸

4 Rodina Josefa Dychy

Ve dvacátých letech se J. Dycha seznámil s Esterou Danihelovou. Také tuto životní etapu popsal J. Mráz ve svých zápiscích, v nichž uvedl, že vdova J. Kýrová, s níž J. Dycha do té doby žil, byla již stará a M. Kýr po sobě nezanechal žádné děti:

„zdálo se, že rod cikánů v Hruškách zanikne. Tuto obavu však vyvrátil Josef Dycha třeba už taky letitý, ale zdravý, namluvil si neter Julie, jménem Esteru Malíkovou ještě mladičkou, která přišla se svým nemanželským synkem Danielem Malíkem ku své tetě na návštěvu. Marné byly protesty a žárlivost staré vdovy. Stáří musilo ustoupit a z poměru Dychy s Esterou vzešly děti zprvu nemanželské, až na domluvu faráře Sošky se nechali cikáni spolu oddati.“ (Mráz, rkp.)

Estera či Ester se narodila 20. prosince 1902 ve slovenské obci Čáry manželům Bartolomeji, kovářskému mistrovi, a Rozálii Danihelovým, tamtéž příslušným.⁶⁹ Estera však byla v Hruškách známá spíše pod příjmením Malíková a stejně tak byl nazýván i její nemanželský syn Damián neboli Damiš, který se narodil 19. září 1921 v obci Čáry, kde měl od narození po matce domovské právo.⁷⁰

V letech 1927 až 1942 se J. Dychovi a jeho družce, resp. manželce Esterě narodilo v Hruškách osm dětí: tři synové (Jaroslav, nar. 1927, Josef, nar. 1934, Jan, nar. 1939) a pět dcer (Rozálie, nar. 1929, Anna, nar. 1930, Josefa, nar. 1932, Marie, nar. 1936, Helena, nar. 1942),⁷¹ přičemž svůj svazek stvrdili v kostele sv. Jakuba v Mor. Nové Vsi ve středu 16. října 1929. J. Dycha se při té příležitosti k oběma prvním dětem přihlásil, což v matrice potvrdil Jiří Hruža, kooperátor a zástupce farnosti. Záznam obsahuje také podpis otce, tři křížky jako podpis matky

68 Tyto knihy jsou bohužel dochovány pouze torzovitě a končí rokem 1935, takže neumožňují detailnější výzkum a interpretace. SOKA Břeclav, AO Hrušky, Ohlašovací kniha cizích příslušníků (1919–1934) a Ohlašovací kniha cizích příslušníků (1930–1942).

69 Úřad městyse Mor. Nová Ves, MN obce Hrušky; Štátny archív v Trnave, Zbierka štátnych matrik, MN bývalého matričního obvodu Stráže nad Moravou za rok 1902.

70 V matrice narozených obce Šaštín-Stráže byl zapsán s příjmením Danihel, přičemž otcem byl dle pozdějších záznamů Gerváz Danihel. Městský úřad Šaštín-Stráže, MN obce Šaštín-Stráže; Městský úřad Moravské Budějovice, Kniha úmrtí Moravské Budějovice, sv. č. 7, ročník 1985, s. 240, poř. č. 129.

71 Všechny děti byly pokřtěny místním farářem, příp. kooperátorem. Úřad městyse Mor. Nová Ves, MN obce Hrušky. Svátost křtu vykonal prof. dr. Antonín Salajka (1901–1975), rodák z Mor. Nové Vsi, významný katolický teolog, kněz, čestný konzistorní rada, vysokoškolský pedagog a rusista.

a podpisy svatebních svědků: Filipa Kalužíka, dělníka na dráze v. v., bydlícím v Hruškách čp. 119, a Jana Východského, železničního zřízence v. v., z Hrušek čp. 140.⁷² V rodině Dychových vyrůstal také D. Danihel-Malík. Jak hodnotí J. Mráz ve svých zápiscích, „oba manželé třeba značně rozdílní věkem [25 let, pozn. MS] se o své děti i o Daniela⁷³ starali svědomitě“ (Mráz, rkp.).

Poté, co se vdova A. Kýrová odstěhovala do Strážnice a následně prodala rodinný domek čp. 290, rozhodl se J. Dycha postavit nový dům. Jeho vyjednávání s obcí o získání vhodného pozemku bylo úspěšné, a tak si postavil novou chaloupku na obecním pozemku za vinnými sklepy v části „Na zahájce“ (nazýváno též „Zahájka“). Pozemky v této lokalitě, která se nacházela na jižním okraji obce opět nedaleko železniční tratě, byly jako obecní majetek pronajímány místním občanům již ve dvacátých letech, v následující dekádě pak byly prodávány jednotlivým žadatelům části pozemků naproti jejich vinným sklepům.⁷⁴ J. Dycha původně žádal o jiný stavební pozemek v části „u zastávky“, tj. poblíž železniční zastávky, kde stál také domek čp. 290, ale tato žádost byla zamítnuta.⁷⁵ Protokol schůze finanční komise z 19. června 1934 uvádí, že „Josefu Dychovi povoluje se postavit si obytné stavení na Zahájce (u sklepů), místo toto se mu dává k bezplatnému užívání, výměru mu určí stav. komise“.⁷⁶ Dle J. Mráze došlo k stavbě již roku 1933,⁷⁷ kdy byl J. Dycha „obdařen již zdravými dětmi“, k čemuž dodává, že „domek sestává se [z] prostorné světnice a kuchyně a verandy. Stavební místo mu obec Hrušky pouze bezplatně propůjčila“ (Mráz, rkp.).

Podle pamětníka J. J. prý stával dům, který získal číslo popisné 501,⁷⁸ u cesty za vinnými sklepy a měl dvě místnosti, přičemž venku stála „šopka“ neboli kůlna a venkovní záchod (rozhovor s J. J.). Dle vzpomínky pamětnice A. L. byla v domku jedna světnice, k níž později přistavěli kuchyni (rozhovor s A. L.). M. B., která od svého dětství až do současnosti bydlí v části na Zahájce, vzpomíná:

„To byla jedna místnost a oni tam měli takovou verandičku vstupní, dřevěnou. Oni tam v domku bývali v jedné místnosti. A když tak si vařivali na dvoře, tam měli ohniště.“ (rozhovor s M. B.)

72 Úřad městyse Mor. Nová Ves, MN obce Hrušky.

73 J. Mrázovi se při psaní zřejmě propojilo Damiánovo křestní jméno s jeho skutečným příjmením Danihel.

74 SOKA Břeclav, AO Hrušky, Dražební protokol (1909–1936), s. 25, 65, 79 ad.; tamtéž, Protokolární kniha obecního zastupitelstva (1922–1938), s. 208–209, 215.

75 SOKA Břeclav, AO Hrušky, Protokolární kniha obecního zastupitelstva (1922–1938), s. 190.

76 SOKA Břeclav, AO Hrušky, Protokolární kniha finanční komise (1933–1954), Protokol schůze 19. 6. 1934. To potvrzují také zápisy obecního zastupitelstva z 28. června a 11. listopadu 1934, kdy mu bylo přidělení uvedeného místa opětně potvrzeno. SOKA Břeclav, AO Hrušky, Protokolární kniha obecního zastupitelstva (1922–1938), s. 185, 190.

77 Dle matričních záznamů se však ještě syn Josef Dycha narodil roku 1934 v čp. 290 a teprve u následující Marie je uveden „dům bez čp.“.

78 SOKA Břeclav, D 35, Výkazy o docházce a prospěchu žactva.

Hlavní obživou rodiny byla nádenická práce. J. Dycha s manželkou a jejím synem Damiánem pracovali u místních rolníků jako zemědělstí dělníci. Pamětník L. S. vzpomíná, že pracovali u Vojtěcha Hřebačky, u něhož byl Damián zaměstnaný jako čeledín po celou dobu druhé světové války (rozhovor s L. S.). V. Hřebačka (nar. 1888 v Hruškách) patřil k největším sedlákům v Hruškách, hospodařil na statku čp. 31 a v letech 1931–1938 působil také jako starosta obce (Blažej, Bradávková, Čapka 2018: 48).

Kromě toho J. Dycha vykonával drobnější nádenické práce také pro obec.⁷⁹ Vedle sezónního nádenictví, které bylo pro rodinu hlavním zdrojem obživy, si přivydělával J. Dycha jako kovář. Již roku 1929, kdy ještě obýval domek čp. 290, neúspěšně žádal obec o možnost postavit si vlastní kovárnu.⁸⁰ Jak je patrné z výpovědí pamětníků a jediné dochované fotografie, J. Dycha si malou dřevěnou kovářskou dílnu postavil až později vedle nového domku.⁸¹ J. Mráz vzpomíná, že u domku J. Dychy stával

„jako kovárna takový přístřešek. Esli měl akorát to šlapání, tu feldšmídu nebo jak se to menovalo. To sa šlapalo u teho ohniště a to pomáhalo tomu hořání. Víím, že vyráběl pohrabáče a takové ty drobné věci z plechu. Mám dojem, že děcka chodily po trati a sbíraly ten koks. Jak mašina topila, ten topič to prohraboval a vždycky neco spadlo z tých uhlíků a oni to potom po té dráze sbíraly. A tým oni tam topili v tej kovárni.“ (rozhovor s J. M.)

Zmínka o „feldšmídě“ naznačuje, že J. Dycha již nepracoval tradičním způsobem, tj. vsedě na zemi u ohniště, jak bylo typické pro romské kováře, ale ve stoje u tzv. šlapací polní výhně. Pamětník L. S. vzpomíná:

„[Dycha] dělal takového kováře... nic moc, že by dělal kovářské věci, takové vidličky, sekérky, vidle, tyčky, hradélky... To prodával samozřejmě... No, prodával, kolik kdo mu za to dal. Zaplatili mu nějakú korunu. Tehdy byly koruny vzácné, nebylo peněz...“ (rozhovor s L. S.)

79 Např. v září 1926 obdržel částku 12 Kčs za „porovnávání škvárů na cestě“, v září 1927 částku 66 Kčs za rozhrovnání hlíny a vybírání kamene (za 2 ¾ dne), v říjnu 1928 částku 50 Kčs za dva dny dělnické práce na „býkárni“ a v září 1937 částku 50 Kčs za čištění příkopu. Dle jiného zdroje pracoval také „na odvodňování“. SOKA Břeclav, AO Hrušky, Pokladní deník (1919–1938), s. 249, 287, 330, 561; MRK, fond C. Nečas.

80 Důvody zamítnutí této žádosti z dochovaných pramenů nevyplynou. SOKA Břeclav, AO Hrušky, Protokolární kniha místní finanční komise (1920–1932), Schůze finanční komise 1. 10. 1929.

81 Tento domek i s vedle stojící jednoduchou dřevěnou stavbou, zřejmě kovárnou, je zachycen na fotografii spolu s blíže nezjištěnými členy rodiny Dychovy a zřejmě jejich příbuznými (jednoznačná identifikace osob se nepodařila ani po konzultaci s pamětníky). Fotografie od neznámého autora, která pochází někdy z období 1930–1943, vlastní VKH. Fotografie byla otištěna v publikaci Blažej, Bradávková, Čapka (2018: 42).

Hotové výrobky prý roznášela zákazníkům manželka Estera (rozhovor s J. M.). Dle jiného svědectví se kovářskému řemeslu učil od otce nejstarší syn Jaroslav (rozhovor s A. L.).

K obživě rodiny sloužila také drobná zemědělská činnost na pozemcích pronajatých od obce.⁸² Také u domku měli Dychovi pro svou potřebu malé pole (rozhovory s J. M. a M. B.).

Výše popsané zdroje obživy však nedostačovaly, ačkoliv rodinu podporovala také obec. Např. dne 21. srpna 1932 projednávalo obecní zastupitelstvo v čele se starostou V. Hřebačkou žádost o chudinskou podporu J. Dychy. Žádosti bylo vyhověno a zastupitelstvo mu přidělilo částku 50 Kč měsíčně.⁸³ Že rodina je „spořádaná, ale velmi chudá“ a školou povinní žáci Damián a Jaroslav „trpí podvýživou“, konstatoval řídící učitel Josef Novosád ve své zprávě pro ZŠR v Brně roku 1935.⁸⁴ Pamětník V. N. (rozhovor s V. N.) vzpomíná, že matka Estera chodívala po vsi „po ptaní“ a každý jí rád dal trochu potravin (mouku, vajíčka apod.).

Později začala Estera Dychová pracovat jako školnice na místní obecné škole. J. Mráz o tom napsal: „V době druhé světové války pro nedostatek dělnictva bylo i Esteře svěřeno místo školnice, které prováděla za spolupomoci svých ještě malých školou povinných dcer⁸⁵ přímo vzorně“ (Mráz, rkp.). Zaměstnání E. Dychové ve škole potvrzují archivní dokumenty⁸⁶ i vzpomínky pamětníků. Ze vzpomínky pamětníka J. M. vyplývá, že také Dychovy děti

„ve škole pomáhaly mamě při úklidu. Hlavně v zimě, když sa topilo, tak sa moselo do tých sedmi tříd nosit to uhlé z tej kůlny, co tam na dvoře byla.“ (rozhovor s J. M.)

Zaměstnancem školy byl kromě Estery roku 1942 a 1943 zřejmě také její manžel, neboť škola zaslala potvrzení o jejich zaměstnání okresnímu školnímu výboru v Hodoníně a nemocenské pojišťovně tamtéž.⁸⁷

82 J. Dycha měl roku 1922 a 1926 v pronájmu obecní pozemek označený jako Zahrada. SOkA Břeclav, AO Hrušky, Pokladní deník (1919–1938), s. 119, 266.

83 Původní žádost J. Dychy se nepodařilo dohledat a nalezené prameny bohužel nedovolují detailnější rekonstrukci vyjednávání. SOkA Břeclav, AO Hrušky, Protokolární kniha obecního zastupitelstva (1922–1938), s. 169.

84 MZA, B 22, kart. 618, fol. 256.

85 Tj. dcery Rozálie, Anna a Josefa.

86 Mimo jiné viz SOkA Břeclav, D 35, i. č. 409, Jednací protokol (1936–1944), čj. 326/42.

87 SOkA Břeclav, D 35, i. č. 409, Jednací protokol (1936–1944), čj. 326/42, čj. 327/42, čj. 372/42, čj. 167/43.

Kostel sv. Bartoloměje a obecná škola (vpravo) v Hruškách, první polovina 20. století | Sken fotografie poskytl Vlastivědný kroužek Hrušky

Pamětníci z řad vrstevníků a spolužáků Dychových dětí vzpomínají, jak byla rodina vzorná, pracovitá a přes svou chudobu zapojená do místního sociálního života (rozhovor s M. B., J. J., A. L., J. M., V. N. a L. S.). Např. pamětník L. S. vzpomíná:

„Děcka chodily do kostela, nevím, jestli i rodiče. Esterka⁸⁸ byla u svatého přijímání, to jsme byli samozřejmě ve druhé třídě tehdy. Na tu bířmůvku jsme byli v Moravské Nové Vsi. To jsme šli pěšky celá třída prakticky. Tak žili takým společenským životem u nás. Neměli žádné problémy u nás [...] Ze školy jsem se s něma znal velice dobře. To byla solidní rodina. [...] Normálně chodili oblékaní. [...] Všecko bylo bezproblémové, celá ta rodina. Mluvili normálně, po našem.“ (rozhovor s L. S.)

V posudku strážmistra Rampáčka z četnické stanice (dále ČS) v Hruškách pro Okresní úřad (dále OkÚ) v Hodoníně ve věci žádosti D. Danihela-Malíka o sociální podporu z dubna 1940 se uvádí, že manželé Dychovi „ve své domácnosti mezi sebou většinou mluví cikánsky“.⁸⁹

Lokální vzpomínání na romskou rodinu v Hruškách by stálo za systematictější výzkum a detailnější analýzu. Nicméně i ze šesti provedených rozhovorů

⁸⁸ Svou vrstevnici a spolužačku Rozálii Dychovou v rozhovoru několikrát označil za Esterku.

⁸⁹ SOKA Břeclav, NAD 1493, kart. 2, čj. 828/40, 29. 4. 1940.

s pamětníky, spolužáky a kamarády Dychových dětí, kteří byli v době konce druhé světové války ve věku 6 až 16 let, lze vyvodit jisté závěry. Jakkoliv svědectví několika pamětníků (nadto v dotčené době v relativně nízkém věku, aby byli schopni dostatečně zhodnotit společenskou atmosféru a vztahy) nemůže plně vypovídat o dobové realitě, domnívám se, že je důležitým svědectvím. V narativu pamětníků je jednoznačně patrný pozitivní aspekt, kdy jsou Dychovi hodnoceni jako bezproblémoví, „normální“, oblíbení. Tento pozitivní aspekt je však často formulován jako výjimka, která jako by potvrzovala stereotypní vnímání Romů jako celku. Také jazyk, jakým jsou popisováni, je konfrontací s tímto všeobecným stereotypním diskurzem. Narátoři v různé formě zdůrazňují, že Dychovi pracovali, byli poctiví a solidní rodina, „nekradli a živil se jako všichni ostatní“, nosili „normální“ oblečení, mluvili „normálně“, děti chodily pravidelně do školy atd. Vše výše uvedené je ostatně patrné i v textu místního kronikáře J. Mráze. Lze to interpretovat jako formu překladu sociální reality do kontextu stereotypního diskurzu, v němž se očekává, že „Romové jsou problém“. Výrazně a jednohlasně pozitivní hodnocení ve shromážděných orálně historických pramenech však může vyvěrat také ze skutečnosti, že se pamětníci chtěli prezentovat jako lidé, kteří jsou (určitým) Romům otevření a nemají vůči nim předsudky (rozhovor s M. B., J. J., A. L., J. M., V. N. a L. S.). Jak dokládají písemné prameny úřední provenience, z nichž vystupují různé úrovně nutného vyjednávání, resp. vyjednaného přijímání, ale i pomoci, pozitivní přijetí hrušeckých Romů v obci nemuselo být pro všechny aktéry (zejména různé zástupce úřadů a četnictva) pravidlem a pozice Dychových tak byla velmi křehká a zřetelně tvrdě vyjednávaná na různých úrovních.

Nemanželský Damián⁹⁰ a pět dětí (Jaroslav, Rozálie, Anna, Josefa a Josef) navštěvovali v Hruškách obecnou školu. Poslední tři narozené děti (Marie, Jan a Helena) již nestihly školní docházku vzhledem ke svému nízkému věku před odtransportováním do KT zahájit. Z výkazů o docházce a prospěchu žactva vyplývá, že Dychovy děti měly pravidelnou docházku s minimálním počtem zameškaných hodin a nebyly pedagogy hodnoceny jako problémové, co se týče chování, docházky či zdravotního stavu.⁹¹

Zajímavá zpráva o D. Danihelovi-Malíkovi a Jaroslavu Dychovi se dochovala z roku 1935. ZŠR v Brně tehdy požádala podřízené školní výbory o zprávu ve věci „cikánských dětí školou povinných v zemi Moravskoslezské“. Na základě rozeslaných dotazníků měly být shromážděny údaje o jménech a počtu takových žáků na jednotlivých školách, jejich věková struktura, rozmístění ve třídách

90 V letech 1927–1935 vychodil v Hruškách šest tříd obecné školy. SOkA Břeclav, D 35, i. č. 234, 241, 248, 255, 263, 276, 283, Výkazy o docházce a prospěchu žactva.

91 SOkA Břeclav, D 35, i. č. 234–343, Výkazy o docházce a prospěchu žactva (školní roky 1927/1928 – 1942/1943); ZŠ Hrušky, Pamětní kniha národní školy v Hruškách; SOkA Břeclav, D 35, i. č. 403, Protokol o učitelských poradách (1936–1940), Protokol č. 3, 9. 11. 1936.

a odděleních, klasifikace jejich prospěchu, mravů, pilnosti, hodnocení školní kázně a docházky, zdravotní stav, hmotné poměry žáků, celkový vztah rodičů ke škole a případná sdělení, čemu se mládež hodlá věnovat po ukončení školní docházky.⁹² Na základě obdrženého dotazníku sepsal J. Novosád, řídící učitel na hrušecké šestiřídnní smíšené obecné škole, 10. června t. r. jednostránkový posudek na Damiána a Jaroslava, tj. na oba žáky z rodiny Dychovy, kteří byli tehdy školou povinni. Jaroslava, žáka prvního postupného ročníku popsal takto: „Prospěch nedostatečný, mravní chování chvalitebné, pilnost nestálá. Zameškal 2,7 %.“ O Damiánovi, který tehdy navštěvoval šestý, tj. poslední ročník, uvedl: „Prospěch sotva dostatečný, mravní chování chvalitebné, pilnost nestálá. Zameškal 21 %.“ Kromě toho k němu ještě poznamenal: „Po ukončení školní docházky bude nádeníkem.“

Řídící učitel Novosád ve své zprávě stručně odpověděl také na dotazníkovou otázku, zda jsou romští školáci ve třídách rozsazeni mezi ostatními spolužáky nebo sedí izolovaně. V případě Damiána napsal: „Sedí sám, dostatek místa je největší ve třídě“, zatímco k Jaroslavovi uvedl: „Sedí s jedním žákem pro nedostatek místa.“⁹³ Z uvedeného by tedy mohlo vyplývat, že na hrušecké škole běžně seděli romští žáci v lavici sami. To odpovídalo tehdejší běžné praxi, kterou potvrdilo i zmíněné dotazníkové šetření. Segregace romských dětí byla totiž ve většině škol zcela samozřejmá a děti seděly ve třídách v „cikánských lavicích“ odděleny od ostatních (Nečas 2005: 84). Naproti tomu pamětník J. M. uvedl:

„Ve škole seděla ta Róza s holkú druhú, ne že by byla odstavená negde zvlášť. Každý ju bral jak každého druhého, ne že je cigánka nebo neco. To ve třídě neexistovalo, nebo já to aspoň nevím.“ (rozhovor s J. M.)

V druhé části své zprávy učitel Novosád napsal, že Damián a Jaroslav jsou bratři a:

„školní kázeň neruší, se žactvem se přátelí a jsou oblíbeni pro svoji ochotu. Školu navštěvují rádi. Zdravotní stav dobrý, trpí podvýživou. Rodina spořádaná, ale velmi chudá. Poměr rodičů ke škole je přátelský. Při podpůrných akcích je vždy na ně přihlíženo, ovšem se skrovným výsledkem, pro množství chudých na zdejší škole.“⁹⁴

Např. na podzim 1936 daroval učitel J. Novosád (t. č. již ve výslužbě) 1 kg mouky a ¼ kg cukru deseti „chudobným“ žákům, mezi nimiž je uveden výslovně také

92 Více o tomto šetření Zemské školní rady v Brně roku 1935 a z něj vyplývajících údajů o školních poměrech romského žactva na Moravě viz Nečas (2005: 213–221).

93 MZA, B 22, kart. 618, fol. 256.

94 MZA, B 22, kart. 618, fol. 256.

Jaroslav Dycha. Podporu místních žáků obstarávala také Zemská péče o mládež. Např. na jaře 1937 zaslala škole částku 200 Kč na ošacení nemajetných dětí. Mezi dvaceti podarovanými dětmi byla i Rozálie Dychová.⁹⁵

5 Pronásledování rodiny Dychovy v období Protektorátu

Nacistická genocida se na území současné ČR dotkla většiny Romů a Sintů. Všechna „proticikánská“ nařízení (např. nařízení o zákazu kočování, o preventivním potírání zločinnosti, a především otevřeně rasistické nařízení o „potírání cikánského zlořádu“), která byla realizována ve třicátých letech v nacistickém Německu, se postupně uplatňovala také na území Protektorátu Čechy a Morava. V počátku využívaly protektorátní úřady k pronásledování Romů a Sintů praxe vycházející z prvorepublikového zákona č. 117/1927 Sbn. o „potulných cikánech“, poté byla přijata preventivně-policejní opatření a následovala otevřeně rasistická politika vedoucí k samotné genocidě.⁹⁶

Postupný vývoj řešení „cikánské otázky“ v Protektorátu lze doložit také na příběhu rodiny Dychovy. Pro rekonstrukci této etapy jsou zásadní materiály ČS Hrušky, resp. Mor. Nová Ves, neboť četnictvo fungovalo na místní úrovni jako důležitý výkonný orgán státní moci.⁹⁷

V tzv. obyčejných spisech ČS Hrušky, dochovaných pouze pro roky 1939 a 1940, se záležitosti „cikánů“ vyskytují v porovnání s jinými tématy velice sporadicky.⁹⁸ Záležitost ve věci „cikánů“ musela ČS Hrušky řešit již dva týdny po zřízení Protektorátu v souvislosti s kárnými pracovními tábory (dále KPT), které byly otevřeny v srpnu 1940 v Letech u Písku a Hodoníně u Kunštátu. Tato zařízení měla vzniknout původně již podle nařízení česko-slovenské vlády z 2. března 1939 a měla sloužit k tříměsíčnímu pracovnímu nasazení „práce se štiticích“ mužů, přičemž mezi internované měli patřit také „potulní cikáni“ dle prvorepublikového zákona z roku 1927 (více o těchto táborech např. Nečas 2009: 163–166; Baloun 2020: 229–247). Pro státní orgány tak vznikla možnost zbavit se celé řady obyvatel, které považovaly za nebezpečné pro „veřejný pořádek“.

95 SOKA Břeclav, D 35, i. č. 403, Protokol o učitelských poradách (1936–1940), Protokol č. 3, 9. 11. 1936; tamtéž, Protokol č. 7, 8. 3. 1937.

96 Více k tématu perzekuce romského obyvatelstva na území současné ČR v letech 1939–1945 viz např. Kladivová (1994), Nečas (1994a, 1999), Schuster, Beck (2020).

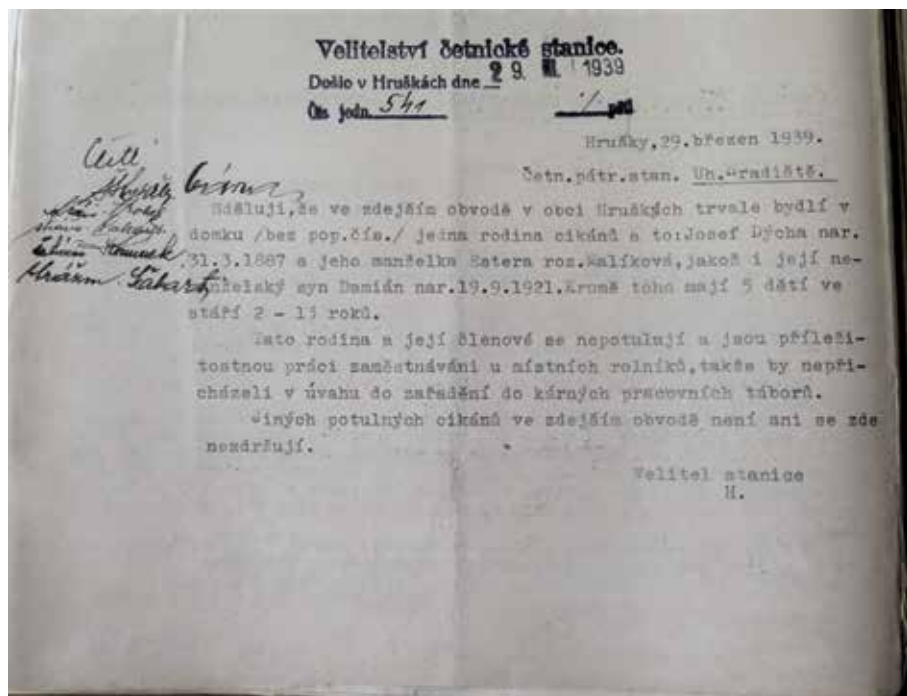
97 Spisový materiál pro období před rokem 1939 se bohužel v archivním fondu ČS Hrušky dochoval pouze torzovitě a neumožňuje tak analýzu, která by mohla např. přinést zajímavé srovnání přístupu zástupců ČS k hrušeckým Romům před rokem 1939 a kontinuitu či diskontinuitu tohoto přístupu v období Protektorátu.

98 Jedná se až na výjimky o záležitostech týkajících se skupin, rodin či jednotlivců, kteří porušili zákon o „potulných cikánech“ nebo zákon o tuláctví a žebrotě. Vzhledem k příhraniční poloze můžeme sledovat větší výskyt Romů ze sousedních slovenských obcí (především Brodské, Čáry, Moravský Svätý Ján ad.). SOKA Břeclav, NAD 1493, kart. 1–3, Obyčejné spisy.

Ačkoliv povinnost vytvářet oficiální evidenci protektorátních mužů, kteří mohli být zařazeni do KPT, platila až od května 1940, mnohé okresní úřady sestavovaly specifické seznamy „cikánů“ (většinou celých rodin) již během zimy na přelomu let 1939 a 1940 a následně na jaře 1940 (Baloun 2020: 245).

Zřejmě v této souvislosti zaslal dne 28. března 1939 velitel četnické pátrací stanice (dále ČPS) v Uherském Hradišti všem ČS v obvodu zprávu ve věci dodání „cikánů“ do KPT. Velitel ČS v Hruškách Josef Harazim podal zprávu, že „ve zdejší obvodě v obci Hruškách trvale bydlí v domku (bez pop. čís.) jedna rodina cikánů“. Jmenovitě byl uveden J. Dycha, manželka Estera, jejich pět manželských dětí a nemanželský syn Damián Malík. Velitel ČS dále uvedl:

„Tato rodina a její členové se nepotulují a jsou příležitostnou prací zaměstnáváni u místních rolníků, takže by nepřicházeli v úvahu do zařazení do kárných pracovních táborů. Jiných potulných cikánů ve zdejší obvodě není, ani se zde nezdržují.“⁹⁹

Zpráva o počtu „potulných cikánů“ v obvodu ČS Hrušky vhodných do kárného pracovního tábora, 29. 3. 1939 | Uloženo v SOKA Břeclav, fond ČS Hrušky (kart. 1, Obyčejné spisy, fol. 317, čj. 541/39)

⁹⁹ SOKA Břeclav, NAD 1493, kart. 1, Obyčejné spisy (1921–1929, 1939), fol. 317.

Podobně koncipovaná hlášení pak musela ČS, resp. státní policejní úřad v Mor. Nové Vsi¹⁰⁰ zasílat nadřízeným orgánům ještě několikrát.¹⁰¹

V souvislosti s nově nařízeným zákazem kočování a nuceným usazením všech „cikánů“ v Protektorátu byly od roku 1940 sledovány příslušnými úřady, tj. Českou zemskou školní radou pro Moravu v Brně a okresními školními výbory (dále OŠV) také všechny školou povinné „cikánské děti“.¹⁰² O bezproblémové a pravidelné docházce pěti „cikánských dětí školou povinných“ zase pravidelně v letech 1940–1942 podávala zprávu OŠV v Hodoníně hrušecká obecná škola.¹⁰³

Do tohoto období spadá také posudek ČS Hrušky pro OkÚ v Hodoníně v souvislosti s žádostí dvacetiletého D. Danihela-Malíka o sociální podporu. Dne 29. dubna 1940 podal strážm. Rampáček tuto zprávu:

„Oznamuji, že žadatel Damian Malík je cikán a hlásí se k české národnosti. Vědomí národní sounáležitosti je u něj jako u cikána nepatrné. V obci Hruškách bydlí s rodiči od útlého věku a navštěvoval tam 8 roků obecnou školu s vyučovacím jazykem českým. Jinou řeč jako českou neovládá, vychováván však byl u svých rodičů Estery a Josefa Dýchý, kteří ve své domácnosti mezi sebou většinou mluví cikánsky. Žadatel jest úplně nemajetný a t. č. jest zaměstnán jako čeledín u rolníka Vojtěcha Hřebacky v Hruškách čp. 31.“¹⁰⁴

Ačkoliv z dochovaných pramenů nelze vyvodit skutečné motivace a záměry pisatelů, pozitivně či neutrálně laděné zprávy a hodnocení lokálních orgánů a institucí mohly hrušecké Romy v prvních letech okupace do jisté míry chránit před možnou perzekucí ze strany protektorátních úřadů, např. před uvězněním v KPT (v případě dospělých mužských členů rodiny), později ve sběrném táboře¹⁰⁵ (v případě dospělých) a posléze v CT (v případě celé rodiny). V případě velitele

99 SOKa Břeclav, NAD 1493, kart. 1, Obyčejné spisy (1921–1929, 1939), fol. 317.

100 Tamní státní policejní úřad vznikl na podzim 1938 přenesením dosavadního státního policejního úřadu z Německem okupované Břeclavi. Úřad pak fungoval po přenesení z Břeclavi do Mor. Nové Vsi do roku 1941, kdy byl oficiálně zrušen, a 1. ledna 1941 v Mor. Nové Vsi zahájila činnost nově zřízená ČS. Svoboda 2006: 4; SOKa Břeclav, NAD 1496, 1890–1947, kart. 2, i. č. 11, Obyčejné spisy (čj. 1–1700), 1941, čj. 6/41.

101 SOKa Břeclav, NAD 1493, kart. 2, čj. 142/40, 15. 1. 1940; MZA, B 40, III. man., I., kart. 2399, Cikáni, III-9, sv. III, fol. 92; MZA, B 40, III. man., I., kart. 2399, Cikáni, III-9, sv. V, fol. 42 a 80.

102 Např. 14. listopadu 1940 vytvořil OŠV v Hodoníně na základě zjištěných dat ze všech škol hodonínského okresu přehledovou zprávu, z níž se dozvídáme, že v okrese žilo celkem 58 dětí „cikánů“ trvale usazených v osmi obcích (Hrušky, Kněždub, Tvarožná Lhota, Petrov a Hrubá Vrbka, Mutěnice, Strážnice a Velká nad Veličkou). MZA, B 22, i. č. 36, sig. 1-9, kart. 618, fol. 61–62.

103 SOKa Břeclav, D 35, i. č. 409, Jednací protokol (1936–1944), čj. 463/40, čj. 325/41, čj. 104/42.

104 SOKa Břeclav, NAD 1493, kart. 2, čj. 828/40, 29. 4. 1940.

105 Sběrné tábory, určené pro „asociální“ osoby, vznikly na základě vládního nařízení č. 89/42 Sb. o „preventivním potírání zločinnosti“. Na sběrné tábory byly s platností od 1. ledna 1942 přeměněny KPT v Letech u Písku a Hodoníně u Kunštátu. „Preventivní vazba“ byla vykonávána také v donucovacích pracovnách v Praze-Ruzyni, Pardubicích a Brně (s pobočkou v Olšovci), ale také v KT Auschwitz I., později v KT Buchenwald a KT Ravensbrück (Nečas 1994a: 41–44; 1999a: 18–19).

ČS Hrušky, resp. Mor. Nová Ves J. Harazima můžeme sledovat zajímavý obrat. Zatímco v letech 1939–1941 charakterizoval pro nadřízené orgány rodinu Dychovu jako pracující a usazenou, v květnu 1942 je zařadil na seznam nezaměstnaných a potulných „rasových cikánů“, čímž ovlivnil jejich následný tragický osud.

Stalo se tak totiž v době, kdy se v Protektorátu začalo schylovat k zásadnímu posunu v řešení „cikánské otázky“. Naznačuje to již opis rozkazu Všeobecné kriminální ústředny (dále VKÚ)¹⁰⁶ u policejního ředitelství v Praze ve věci „předběžného šetření cikánských osob“, který velitel ČPS Uherské Hradiště zaslal 11. května 1942 všem ČS ve svém obvodě. Rozkaz VKÚ adresovaný všem vládním policejním úřadům, kriminálním oddělením a všem ČPS v Protektorátu mimo jiné uváděl, že:

„proti práce schopným rasovým cikánům, cikánským míšencům, jakož i osobám žijícím po způsobu cikánském (cikánské osoby), pokud nemají trvalého a národnímu společenství užitek přinášejícího zaměstnání a ani se o to prokazatelně a vážně nesnaží, budou provedena v nejbližší době Všeobecnou kriminální ústřednou v Praze rázná opatření bezpečnostního a administrativního rázu.“¹⁰⁷

Za tím účelem měly příslušné úřady ve svých obvodech zjistit „zcela přesně“ počet těchto osob, jakož i rodinných příslušníků, kteří byli svou výživou na tyto osoby odkázáni. Ačkoliv bylo jasně zdůrazněno, že na „trvale usazené a v řádném pracovním poměru jsoucí cikány a cikánské míšence se toto šetření nevztahuje“, zahrnul 14. května 1942 velitel ČS Mor. Nová Ves vrchní strážmistr J. Harazim do početního přehledu za svůj obvod čtyři usazené rodiny z Hrušek a Mor. Nové Vsi. Jak je patrné, z celkového počtu 19 osob bylo 10 ve věku do 18 let. Zaměstnáno bylo všech devět dospělých (5 mužů a 4 ženy) a jedna osoba ve věku 14–18 let. Tři rodiny žily ve vlastním domě, jedna v nouzovém.¹⁰⁸ O tom, co vedlo četnického velitele k nahlášení usedlých a zaměstnaných romských rodin, je možné pouze spekulovat. Mohlo jít o nepochopení zadaného úkolu, které vycházelo ze špatného překladu z německého jazyka. Případně se mohlo jednat o osobní horlivost, kdy v intencích svých předchozích hlášení uvedl všechny „cikánské osoby“ trvale se vyskytující v obvodu jeho ČS. Bez ohledu na skutečný důvod však lze konstatovat, že místní četnický velitel svou kategorizací zapříčinil,

106 VKÚ fungovala u policejního ředitelství v Praze spolu s Ústředním četnickým pátracím oddělením.

Po sjednocení kriminální služby v rámci sjednocování úřadů v Říši a Protektorátu v roce 1942 bylo oddělení začleněno do ústředny, která se nově nazývala Kriminální ústřednou a byla zodpovědná zejména za „cikánskou otázku“ v Protektorátu (Macek, Uhlíř 2001: 60).

107 SOKA Břeclav, NAD 1496, kniha 6, i. č. 6, Podací protokol obyčejný (27. 8. 1941 – 29. 8. 1942), čj. 1107/42; tamtéž, kart. 4, i. č. 11, Obyčejné spisy (čj. 1–1600), 1942, čj. 1107/42.

108 Tamtéž.

že Dychovi a Romové z Mor. Nové Vsi byli u VKÚ evidováni jakožto „rasoví cikáni“, na něž měla cílit připravovaná „proticikánská“ opatření.

Posun v řešení „cikánské otázky“ směrem k otevřeně rasové politice přinesl výnos protektorátního ministra vnitra Richarda Bienerta o „potírání cikánského zlořádu“ z 24. června 1942, který napodoboval říšskoněmecký předpis stejného jména z roku 1938. Veškerá opatření následně shrnul 10. července 1942 v prováděcím rozkazu generální velitel neuniformované protektorátní policie Horst Böhme, jehož úřad nově převzal agendu „potírání cikánského zlořádu“ v Protektorátu.¹⁰⁹ Na základě výnosu měl být proveden soupis všech „Cikánů, cikánských míšenců a osob žijících po cikánském způsobu“, který realizovaly příslušné protektorátní úřady, tj. četnictvo a policie ve spolupráci s okresními a obecními úřady a podle pokynů německé kriminální policie (dále KP) dne 2. srpna 1942. Rozhodnutí, zda se jedná o „cikána“, „cikánského míšence“ nebo „osobu žijící po cikánském způsobu“ bylo v této fázi ponecháno na jednotlivých policejních úřadech provádějících soupis.¹¹⁰ Seznam těchto osob ve svém obvodu dodala ČS Mor. Nová Ves ČPS Uherské Hradiště 4. srpna 1942.¹¹¹ Výsledky „soupisu cikánů“ ze srpna 1942 v Hruškách neznáme, ale z následných událostí je patrné, že se také členové rodiny Dychovy dostali mezi zhruba 6500 sepsaných osob, které byly Kriminální ústřednou v Praze označeny za „rasové cikány nebo cikánské míšence“. Větší část z tohoto počtu byla ponechána na svobodě pod policejním dohledem s omezenými možnostmi pohybu. Zhruba třetina z nich byla okamžitě internována v nově zřízených „cikánských táborech“ v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu, kde trpěli katastrofálními ubytovacími, hygienickými, stravovacími, pracovními a životními podmínkami (více o protektorátních CT viz např. Nečas 1999: 15–21; 2005: 265–286; 2008; Beck 2020).

Dychovi sice v CT internováni nebyli, ale dostali se pod stálý dohled ČS. Rodina byla zachycena v „soupisu Cikánů v obci Hrušky, kteří se nacházejí na svobodě“, který předložil velitel ČS Harazim 23. ledna 1943 obecní KP

109 MZA, B 124, III. man., kart. 1871, i. č. 1536, Zvláštní příloha ke St. I/II-17-100-78 Ministerstva vnitra, oběžník z 24. června 1942, „Boj proti cikánskému zlořádu v Protektorátu, evidence cikánů, cikánských míšenců a osob žijících po způsobu cikánském“; tamtéž, Rozkaz generálního velitele neuniformované protektorátní policie z 10. července 1942 č. St. I/II-17-100-78 „Potírání cikánského zlořádu“ (Schuster, Beck 2020).

110 Jejich rozhodnutí však byla předběžná, neboť o „rasové příslušnosti“, a tím o osudech jednotlivců pak definitivně rozhodovala Kriminální ústředna v Praze. Tento proces probíhal postupně a trval několik měsíců. Schuster, Beck 2020.

111 SOKA Břeclav, NAD 1496, kniha 6, i. č. 6, Podací protokol obyčejný (27. 8. 1941 – 29. 8. 1942), čj. 1616/42. Mezi spisy ČS se na reversu čj. 1992/42 dochovaly zajímavé tužkou psané poznámky některého z četníků související právě se soupisem „cikánů“ a vyplňováním příslušných formulářů: „Příl. 1 – dvojmo; Příl. 2 – jednoduše pro černé cikány, kteří nejdou do vazby (otisk pravého palce); Příl. 3 – pro bílé cikány a míšence – (daktyl. karta – Stand – povolání)“. Tamtéž, kart. 5, i. č. 11, Obyčejné spisy (čj. 1601–3100), 1942, čj. 1992/42.

Gendarmerieposten Mähr. Neudorf, Bz. Goding.

Gesch. Zahl 228/1943.

V e r z e i c h n i s

Über die Ziegeuner in der Gemeinde Birnbaum, die sich am freien Fuss befinden .

Auf dortigen Zuschrift vom 15.1.1943, K 17 - 100 - 01.

Lauf. Zahl.	Name und Vorname	Personaldaten /geburts,zu- ständigkeit, Wohnort /	Beschäfti- gung	Strafe	Anmerkung. /Begründung,war- um nicht in Zi- geunerlager zu- geführt wurde/
1	Josef. D y c h a	31.3.1877 in Twaroschne Lho- ta,Bz.Göding, zuständ.Birnbaum und dorthin wohnhaft	Landwirt. unbe- Arbeitet scholten		Führt ein an- ständige Leben
2	Estera D y c h a, geb. Malik,recte Danihel	20.12.1902 in Cary-Slowakei, zuständ.Birn- baum,Bz.Göding	Schulbedie- nerin	"	"
3	Jaroslauš D y c h a	19.8.1927 in Birnbaum, Bz. Göding,dorthin zuständ.und wohn- haft.	landwirt. Arbeiter	"	"
4	Rozálie D y c h a	15.3.1929 in Birnbaum,Bz.Gö- ding,dorthin zu- ständig und wohnhaft	Schulkin- der	"	
5	Anna D y c h a	29.12.1930 in Birnbaum,Bz.Gö- ding.	"	"	
6	Josefine D y c h a	23.9.1932 in Birnbaum,Bz.Gö- ding	"	"	
7	Josef D y c h a	7.9.1934 in Birn- baum	"	"	
8	Marie D y c h a	27.12.1936 in Birnbaum			
9	Johann D y c h a	25.7.1939 in Birnbaum			
10	Helene D y c h a	6.8.1942 in Birnbaum			
11	Damian M a l i k	19.8.1921 in Cary-Slowakei, Birnbaum Nr.31.	Kutscher b.Landw.	"	

Soupis „cikánů“ v obci Hrušky, 23. 1. 1943 | Uloženo v SOkA Břeclav, fond ČS Moravská Nová Ves, kart. 6, i. č. 11, Obyčejné spisy (čj. 101-1600), 1943, čj. 228/43

s rozšířenými úkoly¹¹² ve Zlíně. Stalo se tak v návaznosti na přípis z 15. 1. 1943, který nařizoval intenzivnější pronásledování a zajišťování osob, které přicházejí v úvahu pro policejní preventivní vazbu. U všech zaznamenaných jedenácti členů rodiny Dychovy včetně D. Danihela-Malíka bylo v kolonce „tresty“ poznačeno, že jsou bezúhonní. Poznámka, která měla obsahovat zdůvodnění, proč nebyla daná osoba dodána do CT, obsahovala opakovaně větu: „Vede řádný život“.¹¹³

Další zprávy s požadovanými údaji o „rasových cikánech“ a „cikánských míšencích“ předložila ČS Mor. Nová Ves 23. ledna a 2. března 1943. Na základě rozkazu německé KP v Brně telefonicky nahlásila protektorátní KP – obecní KP ve Zlíně, že v jejím obvodu se nachází 21 „cikánů“, z toho 3 „míšenci“ (1 muž, 2 ženy) a 18 „rasových cikánů“ (9 mužů, 9 žen). Nacházeli se přitom ve dvou obcích – v Hruškách v počtu 11 osob (5 mužů, 6 žen) a v Mor. Nové Vsi v počtu 10 osob (5 mužů, 5 žen).¹¹⁴

6 Deportace Dychových do KT Auschwitz-Birkenau

Přehledy „cikánů“ v jednotlivých moravských obcích, které shromažďovalo brněnské ředitelství protektorátní KP prostřednictvím podřízených orgánů, sloužily po roce 1942 spolu s přehledy „cikánů“ v Čechách jako podklad pro přípravu deportací z Protektorátu do vyhlazovacího KT Auschwitz-Birkenau. Tam byli transportováni spolu s „cikány“ z území Velkoněmecké říše, Belgie, Holandska a Lucemburska na základě tzv. osvětimského výnosu šéfa německé policie a SS Heinricha Himmlera z 16. prosince 1942 (Nečas 1999: 20–21; 2005b: 264). Většina osob označených za „rasové cikány nebo míšence“ byla z Protektorátu odtransportována během roku 1943 a částečně 1944 (více o transportech Romů z českých zemí viz např. Nečas 1995: 139–145; 1999: 134–140).

Tzv. osvětimský výnos se zásadně dotkl také rodiny Dychovy, která byla na jaře 1943 odtransportována do KT Auschwitz-Birkenau. Dychovi byli zařazeni nejprve do hromadného transportu protektorátních „cikánů“, který byl do Osvětimi vypraven z Olomouce 19. března 1943 se zhruba tisícem mužů, žen a dětí, převážně Romů a Sintů z Moravy (Nečas 1983: 72). Tento transport již zasáhl

112 Obecní KP (Gemeindekriminalpolizei, Gekripo), které se na základě Heydrichovy správní reformy vydělily v létě 1942 z původních obecních policií, se dělily na jednoduché a s rozšířenými úkoly, resp. rozšířenou působností. Obecní KP s rozšířenými úkoly, která současně vykonávala úlohy ve smyslu obecních řádů, byla pro Moravu zřízena ve Zlíně. Její obvod vymezovaly okresy Zlín, Uherské Hradiště, Uherský Brod, Kyjov a Hodonín. Obecní KP s rozšířenými úkoly přejímaly zpracování důležitějších případů, resp. participovaly při vyšetřování. Konaly tak buď na dožádání četnických stanic, nebo ostatních (jednoduchých) kriminálních obecních policií, nebo na příkaz kriminálního ředitelství. Brodesserová 1973: 1–4; Macek, Uhlíř 2001: 64.

113 Překlad z němčiny MS. SOkA Břeclav, NAD 1496, kart. 6, i. č. 11, Obyčejné spisy (čj. 101–1600), 1943, čj. 228/43.

114 SOkA Břeclav, NAD 1496, kart. 6, i. č. 11, Obyčejné spisy (čj. 101–1600), 1943, čj. 719/43.

také příbuzné Josefa Dychy, neboť v něm byl i jeho bratr Jan Dycha¹¹⁵ a synovec Ondřej Dycha, oba žijící mimo Hrušky.¹¹⁶ Kromě nich, jejich rodin a dalších blíže neurčených příbuzných to byli především členové rozvětvené rodiny Dychovy z Tvarožné Lhoty a dalších obcí Hodonínska a Uherskohradištska. Transportem odjela také Anna Danielová,¹¹⁷ vdova po Martinovi Kýrovi z Hrušek, spolu se svým druhým manželem Tomášem Danielem.¹¹⁸

V rámci přípravy uvedeného transportu byli Dychovi nejprve 15. března eskortováni do Strážnice, která zřejmě fungovala jako lokální místo pro soupis a shromaždiště do transportu zařazených osob z města a jeho blízkého okolí před cestou na hlavní sběrné místo v Olomouci.¹¹⁹ Kronikář J. Mráz píše, že se Dychovi museli dostavit do „sběrného tábora do Strážnice“ (Mráz, rkp.) a zmínil ji také narátor L. S.: „Ve třiačtyřicátém jich samozřejmě tady sebrali prostě, to byl protektorát, Němci, a odvezli do Strážnice. Tam byli v té Strážnici a potom už nevím, co sa s nima dělo“ (rozhovor s. L. S.).¹²⁰ Eskortování Dychových do Strážnice potvrzují také účty obecního úřadu v Hruškách. Konkrétně jde o záznamy v pokladním deníku obce¹²¹ a hlavní účetní knize obce za rok 1943.¹²²

115 Nar. 16. 3. nebo 18. 6. 1887, Tvarožná Lhota, Z-4821, zem. 21. června 1943. MM A-B. Dycha Johann. Dostupné z: http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&cid_osoba=61854 [cit. 2019-10-30]; USHMM. Johann Dycha. Dostupné z: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=4856325 [cit. 2019-10-30]; Memorial Book (1993: 1012–1013).

116 Nar. 20. 9. 1909, Hrušky, Z-4822, zemřel v KT neznámo kdy. ASM A-B, Syg.D-Au I-5/13, nr. inw. 5032, t. 13, s. 58, Dycha Andreas; MM A-B. Dycha Andreas. Dostupné z: http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&cid_osoba=61844 [cit. 2019-10-30]; USHMM. Andreas Dycha. Dostupné z: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=4856326 [cit. 2019-10-30]; Memorial Book (1993: 1012–1013).

117 Nar. 27. 6. 1883, Lipov, Z-4910, zemřela 20. července 1943. ASM A-B, Úmrtní listy KT Auschwitz, č. 25444/1943, Daniel Anna; ASM A-B, sig. D-Au II-3/2/3, nr. inw. 31297, t. 3, s. 317, Daniel Anna; MM A-B. Daniel Anna. Dostupné z: http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&cid_osoba=53652 [cit. 2019-10-30]; USHMM. Anna Daniel. Dostupné z: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=4845576 [cit. 2019-10-30]; Memorial Book (1993: 342–343).

118 Nar. 14. 11. 1900, Petrov, Z-4384, zemřel 18. října 1943. MM A-B. Daniel Thomas. Dostupné z: http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&cid_osoba=54601 [cit. 2019-10-30]; USHMM. Thomas Daniel. Dostupné z: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=4855888 [cit. 2019-10-30]; Memorial Book (1993: 986–987).

119 Přesnou lokalizaci sběrného místa či tábora ve Strážnici se prozatím nepodařilo z dostupných pramenů určit. Strážnická kronika k tomu udává: „12. 3. Cikáni se chystají k odjezdu; ze sousedního Hradištska už byli odvezeni. (Zdejší a z okolí byli už na četnické stanici sčítáni, sepsáni.) [...] 16. 3. odvázejí zdejší cikány.“ SOKA Hodonín, AM-St., i. č. 82, Kronika města Strážnice, s. 573.

120 Jako bližší vysvětlení, kam přesně byli do Strážnice odvezeni, narátor uvedl: „Tam byli tak jak v nejakém kriminály nebo neco takového, tam byli soustředěni ty cigáni“ (rozhovor s L. S.).

121 V deníku je zapsán údaj „Jizdenky pro cikány“ s výdajem 182 K. Dodatečný záznam v témže deníku z 28. března 1943 pak obsahuje položku: „Ševčík Matěj a spol. eskort. cikánů do Strážnice“ s výdajem 120 K. SOKA Břeclav, AO Hrušky, Pokladní deník (1943–1946), s. 4, 5.

122 Zápis „Ševčík Matěj a spol. cest. do Strážnice“ s výdajem 120 K. Na jiném místě jsou v rámci kolonky „Postrkové výlohy“ uvedeny „Jizdenky pro cikány do Strážnice“ (bez uvedeného výdaje). Zmíněný M. Ševčík byl zřejmě obecním zaměstnancem, který byl spolu s dalšími osobami pověřen doprovodem členů rodiny Dychovy. SOKA Břeclav, AO Hrušky, Hlavní účetní kniha (1943), list 18, 26.

Zápis čj. 133/43 ve Staniční služební knize ČS Mor. Nová Ves se přímo týká služby, kterou 15. března 1943 vykonal vrchní strážm. Josef Harazim v Mor. Nové Vsi a Hruškách „kvůli dozoru nad odtransportováním cikánů a nad uzavřením obytného domu“. Vyřízení úkolu bylo shrnuto stručně: „odsunutí cikánů bylo provedeno“.¹²³ V téže knize je k pondělí 15. března 1943 zaznamenána pod čj. 132/43 další služba týkající se „odtransportování cikánů z Hrušek a Moravské Nové Vsi do Strážnice a tam dozor až do předání těchto četnické rotě z Olomouce.“ V kolonce „Kdy a jak vyřízeno“ se uvádí, že „cikánská rodina Jana Daniela a Kateřiny Salajkové byla přesunuta dále. Rodina Jana Malíka, Josefa Dychy z Hrušek a Josefa Salajky byly přesunuty zpět domů.“¹²⁴

Z výše uvedeného tedy jasně vyplývá, že ve Strážnici bylo rozhodnuto o vyjmutí¹²⁵ Dychových z transportu, (dočasném) propuštění a vrácení do místa bydliště. Potvrzuje to také záznam v podacím protokolu ČS v Mor. Nové Vsi z 21. dubna 1943 adresovaný protektorátní KP – kriminálnímu ředitelství v Praze ve věci: „Soupis cikánů, výjimka – rodina Dychova“.¹²⁶ Prameny nám bohužel neumožňují zjistit podrobnosti týkající se jejich vyjmutí z transportu a (dočasného) propuštění. Jak uvádí C. Nečas, na sběrných místech docházelo ze strany nacistických a protektorátních bezpečnostních orgánů k posledním kontrolám transportních seznamů a tam shromážděných zadržených osob. Rozhodování o osudu jednotlivců i rodin bylo více méně svévolné a svou roli hrály spíše libovolné a nahodilé okolnosti (Nečas 1994a: 71). Můžeme se pouze domnívat, že v případě „vyreklamování“ Dychových sehrála svou roli pravidelná hlášení strážm. Harazima, v nichž byli Dychovi vedeni jako „řádní“, případně též dobré sociální vazby rodiny v Hruškách a intervence ze strany místních autorit, např. starosty a jeho předchůdce, jak tomu bylo dle výpovědí pamětníků i v případě pozdější záchrany D. Danihela-Malíka.

Ojedinelé snahy lokálních úřadů o vyjmutí moravských Romů z transportů do Osvětimi jsou zachyceny také ve výpovědích přeživších romských pamětníků (např. Nečas 1994b: 69–70, 161; Machálková 2004: 36). O svou záchranu se pokusily také v polovině března 1943 romské rodiny ze Strážnicka. Popsán je

123 Hlídku měl od 8 hodin ráno „na dobu potřeby“ a zpět na stanici se vrátil téhož dne v 19 hodin. SOKA Břeclav, NAD 1496, kniha 2, i. č. 2, Staniční služební kniha (25. 3. 1942 – 16. 9. 1944), čj. 133/43, 15. 3. 1943. Překlad z němčiny MS.

124 Akce se za místní četnictvo zúčastnili št. strážm. Václav Vávra jako velitel se št. strážm. Antonínem Komínkem, Františkem Kuklou, strážm. Vilémem Vrubelem, Josefem Vosáhlem a také jeden četník z ČS v Kosticích. Četníci byli odveleni 15. března od 8 hodin ráno „na dobu potřeby“ a dle zápisu v knize se vrátili až následujícího dne v 8:30 hodin. SOKA Břeclav, NAD 1496, kniha 2, i. č. 2, Staniční služební kniha (25. 3. 1942 – 16. 9. 1944), čj. 132/43, 15. 3. 1943. Překlad z němčiny MS.

125 Další případy úspěšných i neúspěšných pokusů o vyjmutí z uvedeného transportu uvádí C. Nečas (např. Nečas 1983: 72; 1994b: 69–70, 161; 2005: 136–137, 297).

126 SOKA Břeclav, NAD 1496, kniha 7, i. č. 7, Podací protokol obyčejný (29. 8. 1942 – 10. 7. 1943), čj. 1222/43, 21. 4. 1943. Překlad z němčiny MS.

případ, kdy zástupci komunit telefonovali ze sběrného místa v Olomouci. Konkrétně starosta Strážnice následně žádal o vyjmutí části deportovaných, ovšem až v době, kdy už byli v Osvětimi (Nečas 2005: 136–137).

Kromě hrušecké rodiny Dychovy byly ve stejný den ze Strážnice propuštěny a vráceny zpět domů také rodiny Jana Malíka a Josefa Salajky z Mor. Nové Vsi.¹²⁷ V obou případech se jednalo o smíšená manželství. „Cikán“ J. Malík (nar. 17. 5. 1909, Myjava) měl za manželku Emílii roz. Salajkovou (nar. 18. 2. 1910, Mor. Nová Ves), s níž měl syna Františka. J. Salajka (nar. 17. 4. 1881, Mor. Nová Ves) z domkářské rodiny měl za manželku „cikánku“ Kateřinu roz. Malíkovou (nar. 21. 3. 1888, Holíč).¹²⁸ Jejich pobyt na svobodě však měl být stejně jako v případě Dychových pouze dočasný – byli zařazeni do následujícího květnového transportu. Zatímco Malíkovi a J. Salajka byli i z tohoto transportu vyjmuti, K. Salajková byla odvezena do KT Auschwitz-Birkenau.¹²⁹

Ani v těchto případech neznáme okolnosti rozhodování o tom, kdo bude z transportu vyjmut a kdo propuštěn. Jak uvádí C. Nečas, určitou šanci na vyjmutí z připravovaných transportů měli pouze jedinci, příp. rodiny s dobrým spojením s částí většinové společnosti, jež měla kontakty s okupanty, kterých se dalo využívat. Jistou naději skýtala také světlejší barva pleti, příp. úplatky. Na konci dubna 1943 napomenula německá KP protektorátní policii na Moravě za množství výjimek, které doposud udělila. Po novém přezkoumání byla většina takto udělených výjimek Kriminální ústřednou zrušena a Romové byli odvezeni v dalších hromadných transportech (Nečas 1994a: 73; 2005: 296).

Také Dychovy zařadila KP hned do následujícího připravovaného transportu, a tak se museli na počátku května 1943 opět vydat z domova na cestu, která byla tentokrát jejich poslední. Na datum květnové deportace odkazuje mj. protokol učitelské porady z 20. května 1943, kde jsou v přehledu „Pohyb žactva“ uvedeni Josef, Josefa, Anna a Rozálie Dychovi, tj. děti navštěvující v daném školním roce místní školu, se stručnou poznámkou, že 5. května 1943 odešli „do neznáma“.¹³⁰ Do třídního výkazu sedmé třídy poznačil u jména Rozálie Dychové třídní učitel Josef Kalužník: „Dne 5. 5. 1943 odstěhovala se do neznáma.“ Třídní výkaz třetí třídy uvádí, že Josef Dycha byl ze školy odhlášen k datu 6. května 1943.¹³¹

127 SOKA Břeclav, NAD 1496, kniha 2, i. č. 2, Staniční služební kniha (25. 3. 1942 – 16. 9. 1944), čj. 132/43, 15. 3. 1943.

128 DA, Farní úřad Mor. Nová Ves, i. č. 16, kniha 16, Kniha ohlášek snoubenců (1921–1925), s. 169, rok 1932, záznam č. 37, Malík Jan a Salajková Emilie; SOKA Břeclav v Mikulově, NAD 1496, kart. 6, i. č. 11, Obecné spisy (čj. 101–1600), 1943, čj. 228/43, 22. 1. 1943; DA, Farní úřad Mor. Nová Ves, i. č. 16, kniha 16, Kniha ohlášek snoubenců (1921–1925), s. 6, rok 1925, záznam č. 47, Salajka Josef a Malíková Kateřina.

129 Její další osud se nepodařilo zjistit. MM A-B. Salajka Katherine. Dostupné z: http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=199978 [cit. 2020-05-02]; USHMM. Katherine Salajka. Dostupné z: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=4848929 [cit. 2019-10-30].

130 SOKA Břeclav, D 35, i. č. 404, Protokol o učitelských poradách (1941–1954), Protokol č. 6, 20. 5. 1943.

131 Tamtéž, i. č. 343, s. 17; tamtéž, i. č. 340, s. 4.

Ausweis über den Schulbesuch Výkaz školní docházky											Anmerkungen Poznámky
am dně	September září	Oktober října	November listopadu	Dezember prosince	Jänner ledna	Feber února	März března	April dubna	Mai května	Juni června	
1.											135,5 kg 156 cm Dne 5./5-1943 vložila se do nemá- ma. J. Kral J. Kral
2.											
3.											
4.											
5.											
6.											
7.											
8.											
9.											
10.											

Výřez z třídního výkazu
Rozálie Dychové, třída VII.,
roč. 1942/1943 | Uloženo
v SOKA Břeclav, fond NŠ
Hrušky (i. č. 343, Výkazy
o docházce a prospěchu
žactva, s. 17)

Transport, jenž dorazil do KT Auschwitz-Birkenau 7. května 1943, byl již čtvrtým hromadným transportem „cikánů“ z Protektorátu na základě tzv. osvětimského výnosu. Velká část zdejší romské populace byla v té době již odvezena v transportech 7. března (z Brna jako místa vypravení, celkem přes 1000 osob), 11. března (z Prahy, asi 650 osob) a 19. března 1943 (z Olomouce, přes 1000 osob) (Nečas 1999: 134–140). Celkový počet¹³² deportovaných činil 863 osob, z nich 439 mužů a 424 žen.¹³³ Zatímco předchozí transporty zahrnovaly osoby označené za „rasové cikány“ a „cikánské míšence“ žijící doposud na svobodě, čtvrtý hromadný transport měl pojmout většinu vězňů CT v Letech u Písku. K nim pak byli připojeni „cikáni“ z Moravy, kteří nebyli v březnu 1943 deportováni z Brna nebo Olomouce, anebo byli z těchto dvou moravských transportů vyňati a ponecháni několik týdnů na svobodě (Nečas 1995: 139–140; 2005: 299).

Místem vypravení moravské části transportu se stalo Brno, kam bylo převezeno romské obyvatelstvo z několika moravských lokalit. Jedním z velkých lokálních shromaždišť pro transport byl i Hodonín, kam byla 5. května 1943 dopravena také rodina Dychova.¹³⁴ Za sběrné místo v Hodoníně¹³⁵ byla určena tzv. Palanda (Palandy

132 Údaje o celkovém počtu osob daného transportu se v literatuře značně liší. C. Nečas uvádí 847, resp. 853, V. Kladivová 863 osob (Nečas 1983: 72; 2005: 299; Kladivová 1994: 22).

133 Údaje vychází ze srovnání různých katalogů a databází. Memorial Book (1993); ASP A-B, lístkový katalog vězňů; MM A-B. Dostupné z: <http://auschwitz.org/en/museum/auschwitz-prisoners/> [cit. 2019-10-03]; USHMM. Dostupné z: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_advance_search.php [cit. 2019-10-03].

134 Již 1. května 1943 adresovalo okresní četnické velitelství v Hodoníně podřízeným ČS fonogram ve věci „cikáni a cikánští míšenci, odtransportování, sběrné místo v Hodoníně 5. 5. 1943 – předvedení“. SOKA Břeclav, NAD 1496, kniha 7, i. č. 7, Podací protokol obyčejný (29. 8. 1942 – 10. 7. 1943), čj. 1314/43, 2. 5. 1943. Překlad z němčiny MS.

135 Přípravy na transport na hodonínském sběrném místě jsou zachyceny v Kronice města Hodonín. SOKA Hodonín, Archiv města Hodonín, i. č. 298, Kronika města Hodonína (1936–1944), s. 598. Komentář k tomuto zápisu viz Slačka (2015: 46).

či Na palandách) u bývalých mlýnů, kde se nacházely tovární nouzové domky sloužící k ubytování dělníků z blízkého Stummerova cukrovaru (Nečas 1983: 72; 2005: 137).

Náklady na cestu Dychových s příslušným dozorem (eskortou) v březnu do Strážnice a poté v květnu do Hodonína uhradila obec Hrušky. V hlavní účetní knize obce to dokládá březnový záznam „Jizdenky pro cikány do Hodonína“ s výdajem 100 K.¹³⁶ K pátku 7. května 1943 je zaznamenán údaj „Jizdenky pro cikány do Hodon.“ s výdajem 54 K také v pokladním deníku obce.¹³⁷

1	Kleis farm	48
2	Post. správa H. Nov. telefon	59.50
3	Bem. ústřed. Hod. přímý	55.44
4	Hosp. důstoj. Podivín	499.80
5	Jizdenky pro cikány do Hodon.	54
	Převáž. Břeh z kina	115.80
	Apri. a zál. spolek Hrušky vyhláso	5.00
	Kališník pro školu	5.00
	Léčavý farm 2. jízdy do H. Nov.	70.00
	"	80

Výřez z pokladního deníku obce Hrušky, 1943 | Uloženo v SOKA Břeclav, fond AO Hrušky, Pokladní deník (1943–1946), s. 7

Obdobně jako v případě jejich první cesty v březnu 1943 i v tomto případě byla eskortováním pověřena ČS v Mor. Nové Vsi. Ve staniční služební knize je k datu 5. května¹³⁸ zaznamenáno: „Hlídka do Hrušek a poté osobním vlakem do Hodonína kvůli předvedení 11 cikánských osob na sběrné místo cikánů v Hodoníně.“¹³⁹ Vzhledem k uvedenému počtu jedenácti osob je zřejmé, že spolu s desetičlennou rodinou Dychovou byl do Hodonína odvezen i D. Danihel-Malík. To potvrzuje i výpověď jeho syna T. D., podle níž byl otec zařazen spolu se zbytkem rodiny do transportu, ale nakonec byl zachráněn (rozhovor s T. D.).

136 SOKA Břeclav, AO Hrušky, Hlavní účetní kniha (1943), list 26.

137 Tamtéž, Pokladní deník (1943–1946), s. 7.

138 Téhož dne, tj. 5. května 1943, dopravila eskorta složená ze št. strážm. Františka Kukly a strážm. Cyrila Balcárka z téže ČS do Hodonína také šest „cikánských osob“ z Mor. Nové Vsi. Šlo o rodiny Jana Daniela, Estery Salajkové a Jana Malíka (SOKA Břeclav, NAD 1496, kniha 2, i. č. 2, Staniční služební kniha [25. 3. 1942 – 16. 9. 1944], čj. 360/43, 5. 5. 1943).

139 Št. strážm. Antonín Komínek a strážm. Josef Vosáhlo zahájili službu v 5 hodin ráno a nazpět se vrátili téhož dne v 19 hodin. V části o vyřízení je uvedeno, že na sběrné místo byla „cikánská rodina Josefa Dychy z Hrušek převezena bez potíží“ (SOKA Břeclav, NAD 1496, kniha 2, i. č. 2, Staniční služební kniha [25. 3. 1942 – 16. 9. 1944], čj. 359/43, 5. 5. 1943; překlad z němčiny MS).

Pohled na Hrušky od železničního náspu, vpravo v popředí obydlí rodiny Kýrů.
Pod fotografií je popiska „Hrušky (Pohled) sídlo předsedy župy XV. v r. 1897“ |
Sken fotografie poskytl Vlastivědný kroužek Hrušky

Obydlí rodiny Kýrů na výřezu z fotografie obce Hrušky, 1897 |
Sken fotografie poskytl Vlastivědný kroužek Hrušky

Dobová pohlednice Hrušek (prošla poštou roku 1936) zobrazující hostinec J. Mráze, školu a celkový pohled na obec | Uloženo v soukromé sbírce Michala Schustera

Dům čp. 290 (vpravo v popředí) na výřezu z pohlednice proslé roku 1936 | Uloženo v soukromé sbírce Michala Schustera

Bliže neurčení lidé před domem Josefa Dychy v Hruškách v části Na zahájce, asi 1934–1943 | Sken fotografie poskytl Vlastivědný kroužek Hrušky

Damián Danihel-Malík (druhá řada odspodu, první zleva) u prvního svatého přijímání před kostelem v Hruškách, kolem roku 1930 | Sken fotografie poskytl Vlastivědný kroužek Hrušky

Zřejmě Jaroslav Dycha (třetí řada odspodu, třetí zleva) na školní fotografii, před rokem 1937 | Sken fotografie poskytl Vlastivědný kroužek Hrušky

Jaroslav Dycha (druhá řada odspodu, první zleva) u prvního svatého přijímání před kostelem v Hruškách, vpravo řídící učitel František Trojan, zřejmě školní rok 1939/1940 | Sken fotografie poskytl Vlastivědný kroužek Hrušky

Rosálie Dychová (první řada odshora, čtvrtá zprava) na školní fotografii, uprostřed kaplan Stanislav Kovařík, kolem roku 1940 | Sken fotografie poskytl Vlastivědný kroužek Hrušky

Anna Dychová (druhá řada odshora, třetí zprava) na školní fotografii, zřejmě školní rok 1937/1938 | Sken fotografie poskytl Vlastivědný kroužek Hrušky

Anna Dychová (druhá řada odshora, první zleva) na dvoře školy v Hruškách, vlevo řídící učitel František Trojan, vpravo třídní učitelka Marie Salčáková a kaplan Stanislav Kovařík, školní rok 1939/1940 | Sken fotografie poskytl Vlastivědný kroužek Hrušky

Josefa Dychová (první řada odshora, první zprava) u prvního svatého přijímání, asi 1940 |
Sken fotografie poskytl Vlastivědný kroužek Hrušky

Josef Dycha (první řada odspoda, pátý zprava) u prvního svatého přijímání před kostelem v Hruškách, vlevo kaplan Stanislav Kovařík, vpravo řídící učitel František Trojan, 1942 | Sken fotografie poskytl Vlastivědný kroužek Hrušky

Damián Danihel-Malík (třetí zprava) v Hruškách po fotbalovém utkání, zřejmě 22. 8. 1943 | Sken fotografie poskytl Vlastivědný kroužek Hrušky

Damián Danihel-Malík během hodů v Hruškách, září 1951 | autor fotografie: K. Štoll | Otištěno v časopise Svět v obrazech

Zřejmě právě k tomuto transportu se vážou slova J. Mráze, jenž ve svých zápiscích zaznamenal mimo jiné pokusy tehdejšího starosty Metoděje Hraběte¹⁴⁰ o záchranu Dychových a zmínil také solidární rozloučení s rodinou ze strany hrušeckých spoluobčanů:

„Přišel však r. 1943, kdy byla nařízena koncentrace všech osob cikánského původu. Marné byly žádosti obecního starosty Metoděje Hraběte. Cikáni (kromě nemanželského syna Daniela, který po své matce patřil na Slovensko) museli se dostavit do sběrného tábora do Strážnice, odkud měli být společně odesláni na místo určení. [...] Při odjíždění se přišla s cikány rozloučiti na zastávku značná část místního občanstva přinášejícího jim balíčky potravin i šactva.“ (Mráz, rkp.)

Že se jedná právě o popis květnového transportu, lze vyvozovat z informace o D. Danihelovi-Malíkově, který z něj byl vyjmut, ale zároveň je možné, že J. Mráz ve své vzpomínce propojil březnový a květnový odjezd Dychových do jednoho.

7 Osud Dychových v KT Auschwitz-Birkenau

V KT Auschwitz-Birkenau byli uvězněni Romové, Sintové a další osoby označené za „cikány“ z evropských zemí přímo kontrolovaných nacisty ve zvláštním úseku B-II-e označovaném jako „cikánský rodinný tábor“, kde bylo na prostoru 150 x 170 m postaveno 32 dřevěných baráků. Tam bylo postupně internováno zhruba 23 000 mužů, žen a dětí, z nichž většina zahynula. Katastrofální ubytovací a stravovací podmínky, celková vyčerpanost a četné choroby zapříčinily vysokou úmrtnost, která v CT dosáhla kritického stavu v létě 1943 a pak znovu v zimě 1943–1944 (více o CT v KT Auschwitz-Birkenau viz např. Kladivová 1994; Nečas 2005: 299–318; Kapralski, Martyniak, Talewicz-Kwiatkowska 2011).

Dne 7. května 1943 do osvětimského CT přibýlo i deset členů rodiny Dychovy z Hrušek, kteří tam během roku 1943 a 1944 zahynuli. Dle táborové úmrtní knihy jako první zemřela 26. května 1943 nejmladší, ještě ani ne jednoroční Helena, která dostala vězeňské číslo Z-8271.¹⁴¹ Její bratr Josef zemřel 1. července 1943¹⁴²

140 Metoděj Hrabě (nar. 27. června 1886) hospodařil na čp. 48 a v čele obce působil v letech 1938–1944.

DA, Farní úřad Mor. Nová Ves, i. č. 14, kniha 14, Kniha ohlášek snoubenců (1906–1913), s. 123; Blažej, Bradávková, Čapka 2018: 48.

141 ASM A-B, sig. D-Au II-3/2/4, nr. inw. 31297, t. 4, s. 533, Dycha Helena; ASM A-B, Syg.D-AuI-2/2914, nr. inw. 8914, t. 12, č. 20929/1943, Dycha Helene; MM A-B. Dycha Helena; Helene. Dostupné z: http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&cok=osoba&cid_osoba=61850 [cit. 2019-10-30].

142 Dle hlavní knihy vězňů CT zemřel již 30. června 1943. ASM A-B, sig. D-Au II-3/1/2, nr. inw. 31296, t. 2, s. 224, Dycha Josef.

(Z-7576).¹⁴³ Dne 2. července 1943 následoval otec Josef Dycha¹⁴⁴ (Z-7574).¹⁴⁵ Syn Jaroslav zemřel 13. července 1943 (Z-7575).¹⁴⁶ Matka Estera zemřela 30. října 1943 (Z-8266)¹⁴⁷, a tak zbývajících pět dětí v táboře osiřelo. Čtyřletý Jan zemřel 2. listopadu 1943 (Z-7577),¹⁴⁸ Josefa 11. prosince 1943 (Z-8269),¹⁴⁹ Rozálie 4. ledna 1944 (Z-8267),¹⁵⁰ Marie 9. ledna 1944 v sedmi letech (Z-8270)¹⁵¹ a jako poslední 11. února 1944 Anna (Z-8268).¹⁵²

Informaci o uvěznění a úmrtí Dychových v Osvětimi zachycuje také *Pamětní kniha národní školy v Hruškách*.¹⁵³ V kapitole věnované období druhé světové války se konkrétně uvádí:

„Od 10. března 1944¹⁵⁴ neměla škola školníka, neboť o místo se nikdo nehlásil. Dosavadní čistíčka školy cikánka Estera Dychová byla s 8 dětmi a mužem odvečena do Polska, kde v Osvieczimi celá rodina zahynula.“¹⁵⁵

143 ASM A-B, Úmrtí listy KT Auschwitz, č. 24534/1943, Dycha Josef; MM A-B. Dycha Josef. Dostupné z: http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&cid_osoba=61861 [cit. 2019-10-30]; MM A-B. Dycha Josef. Dostupné z: http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&cid_osoba=61862 [cit. 2019-10-30].

144 C. Nečas jej uvádí s chybným datem narození 30. 4. 1871 (Nečas 1992: 72).

145 ASM A-B, Úmrtí listy KT Auschwitz, č. 24685/1943, Dycha Josef; ASM A-B, sig. D-Au II-3/1/2, nr. inw. 31296, t. 2, s. 223, Dycha Josef; MM A-B. Dycha Josef. Dostupné z: http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&cid_osoba=61863 [cit. 2019-10-30].

146 ASM A-B, Úmrtí listy KT Auschwitz, č. 251529/1943, Dycha Jaroslav; tamtéž, sig. D-Au II-3/1/2, nr. inw. 31296, t. 2, s. 223, Dycha Jaroslav; MM A-B. Dycha Jaroslav; Jaroslav. Dostupné z: http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&cid_osoba=61853 [cit. 2019-10-30].

147 ASM A-B, sig. D-Au II-3/2/4, nr. inw. 31297, t. 4, s. 533, Dycha Estera; tamtéž, Úmrtí listy KT Auschwitz, č. 31209/1943, Dycha Estera; MM A-B. Dycha Estera. Dostupné z: http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&cid_osoba=61849 [cit. 2019-10-30].

148 ASM A-B, Úmrtí listy KT Auschwitz, č. 31284/1943, Dycha Johann; tamtéž, sig. D-Au II-3/1/2, nr. inw. 31296, t. 2, s. 224, Dycha Johann; MM A-B. Dycha Johann. Dostupné z: http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&cid_osoba=61856 [cit. 2019-10-30].

149 ASM A-B, Úmrtí listy KT Auschwitz, č. 34204/1943, Dycha Josefa; tamtéž, sig. D-Au II-3/2/4, nr. inw. 31297, t. 4, s. 533, Dycha Josefa; MM A-B. Dycha Josefa. Dostupné z: http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&cid_osoba=61865 [cit. 2019-10-30]; MM A-B. Dycha Josefa. Dostupné z: http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&cid_osoba=61866 [cit. 2019-10-30].

150 ASM A-B, sig. D-Au II-3/2/4, nr. inw. 31297, t. 4, s. 533, Dycha Rosalie; MM A-B. Dycha Rosalie. Dostupné z: http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&cid_osoba=61874 [cit. 2019-10-30].

151 Tamtéž, Dycha Marie; MM A-B. Dycha Marie. Dostupné z: http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&cid_osoba=61871 [cit. 2019-10-30]; USHMM. Marie Dycha. Dostupné z: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=4848936 [cit. 2019-10-30].

152 Tamtéž, Dycha Anna; MM A-B. Dycha Anna. Dostupné z: http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&cid_osoba=61847 [cit. 2019-10-30].

153 Jde o dodatečné poválečné zápisy na základě poznámek a vzpomínek zřejmě řídícího učitele.

154 Ve skutečnosti šlo o rok 1943.

155 ZŠ Hrušky, Pamětní kniha národní školy v Hruškách, kapitola Školní rok 1940–1941. Nedatovaný zápis byl evidentně proveden dodatečně po osvobození v květnu 1945.

Nr. 21284/1943

(1250)

C¹

Auschwitz, den 8. November 1943

Der Herr Johann Dycha

katholisch

wohnhaft Birnbaum, Kreis Gding, Pommern

ist am 2. November 1943 um 10 Uhr 25 Minuten

in Auschwitz, Kasernenstrasse verstorben.

Der Verstorbene war geboren am 25. Juli 1909

in Birnbaum

(Standesamt) Nr. 1

Vater: Josef Dycha

Mutter: Estera Dycha geborene Danikel

Der Verstorbene war nicht verheiratet

Eingetragen auf mündliche — schriftliche Anzeige des Arztes Doktor der Medizin Mengele in Auschwitz vom 8. November 1943

D. Anzeigende

Vorgelesen, genehmigt und unterschrieben

Die Übersetzung mit dem
Erstbuch wird beglaubigt.

Auschwitz, den 8. 11. 1943

Der Standesbeamte
in VertretungDer Standesbeamte
in Vertretung
Ariston

Todesursache: Bronchopneumonie bei Darmstärke

Eheschließung d. Verstorbenen am in

(Standesamt) Nr. 1

Archivum Muzeum Auschwitz / Auschwitz Museum's Archive

Záznam z 8. 11. 1943 sepsaný na základě písemného oznámení táborového lékaře Josefa Mengeleho, dle něhož zemřel Jan Dycha v KT Auschwitz-Birkenau 2. 11. 1943 (uvedená příčina úmrtí: bronchopneumonie u střevního kataru) | Uloženo v Archivu Státního muzea Auschwitz-Birkenau, Úmrtní listy KT Auschwitz, č. 31284/1943, Dycha Johann.

Hrušecký kronikář J. Mráz uvádí: „Po ukončení války v r. 1945 se však cikáni už nevrátili, neboť do posledního člena následkem strádání a vypuknutím tyfu v koncentráku všichni zahynuli“ (Mráz, rkp.).

8 Zachráněný Damián Danihel-Malík

Jediný, kdo se z Romů žijících v Hruškách vyhnul transportu do KT a přežil tak druhou světovou válku, byl Damián Danihel-Malík. To, že zůstal jako jediný „cikán“ v obci, konstatovala již 25. června 1943 ČS v Mor. Nové Vsi v dopise pro OkÚ v Hodoníně.¹⁵⁶ Důvody pro vyjmutí D. Danihela-Malíka z transportu však z archivních pramenů jednoznačně nevyplývají. Dle svědectví pamětníků jej měla zachránit jeho slovenská státní příslušnost a žádost o vyjmutí z transportu ze strany jeho zaměstnavatele Vojtěcha Hřebačky a tehdejšího starosty obce Metoděje Hraběte.¹⁵⁷

Dle vyjádření potomků D. Danihela-Malíka jim otec vyprávěl, že byl zařazen se zbytkem své hrušecké rodiny do transportu, spolu s nimi odvezen z Hrušek, oholen po celém těle a připraven k odjezdu. Nejmladší syn T. D. uvedl, že otce z transportu „vykoupil“ nějaký sedlák z Hrušek. Ten se prý zaručil, že u něj bude pracovat. T. D. to označil za zásadní okamžik života svého otce a prohlásil: „Jinak bychom tady nebyli“ (rozhovor s T. D.).

Státní příslušnost a status cizince D. Danihela-Malíka řešily příslušné úřady¹⁵⁸ minimálně od roku 1941. Např. v květnu 1941 OkÚ v Hodoníně v souvislosti s jeho žádostí o povolení pobytu na území Protektorátu vyzval ČS, aby jej evidovala jako cizince.¹⁵⁹ Kromě toho D. Danihel-Malík v letech 1940–1942 opakovaně žádal také o udělení domovského práva v Hruškách. Obecní zastupitelstvo to však s odkazem na jeho neplnoletost několikrát zamítlo (5. listopadu 1940, 17. dubna 1941, 17. května 1941).¹⁶⁰ Až na schůzi 17. ledna 1942 byl D. Danihelovi-Malíkovi schválen „příslib domovského práva“.¹⁶¹

156 V souvislosti se zjištěním „ohledně vyplacení zvláštního příspěvku“ Josefu Dychovi uvedla, že J. Dycha „byl jako cikánská rodina na základě nařízení německé kriminální policie odvezen do koncentračního tábora Auschwitz. V Hruškách je pouze nemanželský syn – Damián Malík u Vojtěcha Hřebačky čp. 32 (má být čp. 31, pozn. MS).“ SOKA Břeclav, NAD 1496, kniha 7, i. č. 7, Podací protokol obyčejný (29. 8. 1942 – 10. 7. 1943), čj. 1693/43, 27. 6. 1943.

157 Jak vzpomíná A. L., dcera starosty M. Hraběte, její otec prý tenkrát vymyslel, že Damián nemusí být díky své slovenské příslušnosti nahlášen jako „cikán“ do transportu, a tak prý jeho doklady zamkl do stolu a nikdo se po něm už více neptal (rozhovor s A. L.).

158 OkÚ v Hodoníně, Oberlandrát Zlín a ČS v Hruškách, resp. v Mor. Nové Vsi.

159 SOKA Břeclav, NAD 1493, kniha 23, Podací protokol obyčejný (1940–1941), čj. 1159/41; 1219/41.

160 SOKA Břeclav, AO Hrušky, nezpracovaný fond, Protokolární kniha obecního zastupitelstva (26. 8. 1938 – 5. 5. 1947), s. 80, 92, 103.

161 SOKA Břeclav, AO Hrušky, nezpracovaný fond, Protokolární kniha obecního zastupitelstva (26. 8. 1938 – 5. 5. 1947), s. 131.

V souvislosti s jeho žádostí o povolení pobytu řešily úřady problém, že D. Danihel-Malík nevlastnil cestovní pas. Dne 9. ledna 1942 obdržela ČS v Mor. Nové Vsi od OkÚ v Hodoníně dopis s hlavičkou „Malík Damian, cikán z Hrušek, předložení cestovního pasu – šetření“. ČS následně odpověděla, že „Malík nemá dosud cestovní pas a slíbil osobně se k tamnímu úřadu dostavití.“¹⁶² Otázku pasu připomněl OkÚ v Hodoníně znovu v dubnu 1942, kdy požadoval, aby své cestovní pasy předložila kromě D. Danihela-Malíka také jistá Marie Švadrová z Mor. Nové Vsi. V obou případech se zřejmě jednalo o osoby slovenské státní příslušnosti, které se zdržovaly v obvodu zdejší ČS. Ve své odpovědi z 20. dubna 1942 ČS uvedla, že „Malík se dostavil k tamnímu úřadu 20. 4. 1942“ a M. Švadrová se odstěhovala na Slovensko do Petrovy Vsi (okr. Skalica).¹⁶³ Situaci nakonec vyřešil OkÚ v Hodoníně tím, že D. Danihelovi-Malíkovi byl vydán cizinecký průkaz (*Ausländer-Ausweis*).¹⁶⁴

O tom, že D. Danihel-Malík nadále žádal u příslušných úřadů o povolení k pobytu, svědčí další šetření OkÚ Hodonín. Dne 14. prosince 1942 vyzval ČS v Mor. Nové Vsi

„k zjištění, zda jmenovaný cizinec bydlí na uvedené adrese, nebo kdy a kam přesídlil a zda se vrátil zase zpět. Pokud tento ještě v Hruškách 31 bydlí, je třeba jej vyzvat, aby se dostavil na zdejší úřad dveře č. 5 s platným cestovním pasem a všemi nutnými osobními doklady. Současně musí přinést žádost o povolení k pobytu v německém jazyce panu okresnímu hejtmanovi – správě z pověření říše.“¹⁶⁵

Jak několik let probíhající administrativní jednání ve věci státní příslušnosti D. Danihela-Malíka skončilo, z nalezených materiálů nevyplývá,¹⁶⁶ nicméně status cizince mohl být jedním z důvodů jeho vyjmutí z transportu do KT. Slovenskou státní příslušnost jako důvod zachránění D. Danihela-Malíka uvedl v dopise historikovi C. Nečasovi z 6. června 1974 také tehdejší předseda MNV v Hruškách Petr Dřímál:

„Na zásah tehdejšího starosty Vojtěcha Hřebačky byl propuštěn pouze nemanželský syn Estery Dychové Damián Malík, který v té době

162 SOkA Břeclav, NAD 1496, kniha 6, i. č. 6, Podací protokol obyčejný (27. 8. 1941 – 29. 8. 1942), čj. 67/42.

163 Tamtéž, čj. 906/42.

164 Tamtéž, čj. 998/42.

165 SOkA Břeclav, NAD 1496, kart. 5, i. č. 11, Obyčejné spisy (čj. 1601–3100), 1942, čj. 3000/42.

166 Státní příslušnost D. Danihela-Malíka řešily úřady ještě v polovině května 1943 a v únoru a červenci 1944. SOkA Břeclav, NAD 1496, 1890–1947, kniha 7, i. č. 7, Podací protokol obyčejný (29. 8. 1942 – 10. 7. 1943), čj. 1457/43, 25. 5. 1943; tamtéž, kniha 8, i. č. 8, Podací protokol obyčejný (10. 7. 1943 – 31. 12. 1944), čj. 266/44, 12. 2. 1944; čj. 1453/44, 27. 7. 1944.

u Hřebačky pracoval. Důvodem k propuštění byla jeho slovenská státní příslušnost. U občana Hřebačky pracoval až do roku 1950, kdy se oženil a odešel na Slovensko.¹⁶⁷

Objevuje se tu i v současnosti mezi pamětníky opakovaný omyl, že V. Hřebačka byl v době druhé světové války hrušeckým starostou.¹⁶⁸ Je to pochopitelné, protože M. Hrabě ve starostenské funkci vystřídal roku 1938 právě V. Hřebačku. Omyl však může vycházet také ze skutečnosti, že se oba na záchraně D. Danihela podíleli – V. Hřebačka z pozice bývalého starosty, respektovaného občana obce a současně zaměstnavatele D. Danihela a M. Hrabě z aktuální pozice starosty.

U sedláka V. Hřebačky, u něhož také v čp. 31 bydlel, sloužil D. Danihel-Malík do konce války. Z této doby pochází fotografie, která jej zachycuje spolu s dalšími hrušeckými muži a blíže neurčeným německým vojákem,¹⁶⁹ a která měla být pořízena 22. srpna 1943 na hrušeckém hřišti Na sklepech po fotbalovém utkání Hrušky – Mutěnice.¹⁷⁰ Jedná se tak o unikátní snímek, neboť byl pořízen nedlouho po uskutečněných deportacích českých a moravských Romů a Sintů do KT Auschwitz-Birkenau a v době, kdy na území Protektorátu vrcholilo jejich pronásledování. D. Danihel-Malík tak jistě musel žít v permanentní nejistotě a obavách, zda také on jakožto ze strany úřadů identifikovaný „cikán“ nebude muset následovat zbytek své rodiny.

Také po roce 1945 pracoval a bydlel D. Danihel-Malík v Hruškách¹⁷¹ u rolníka V. Hřebačky.¹⁷² Z této doby pochází další unikátní fotografie, kterou má rovněž ve své sbírce VKH. Zobrazuje D. Danihela-Malíka spolu s jednou z obyvatelk Hrušek v místním kroji.¹⁷³ Totožná fotografie je součástí článku s názvem

167 Muzeum romské kultury, fond Ctibor Nečas.

168 Např. L. S. uvedl: „No jo, tehdy byl takový svět. Já nevím, ta lidskost prostě nebyla [...] To bylo za rajchu. Židé, cikáni – to bylo pro ten režim tehdy [...] špatné no, ty jich nenáviděli, ty jich likvidovali. [...] Akorát jeden tady zůstal, ten Damiš. Ale on nebyl z jejich rodiny. Ne, z jejich rodiny byl, ale nebyl přímo bratr se sestrou. On tady sloužil u starosty Hřebačky a jezdil tam s koňma teda. Tam sloužil prostě [...] A tak ty ostatní odjeli do téj Strážnice, jich odvezli a tento Damián, protože Hřebačka byl starosta, tak ho tady uchránil a nechal si ho, byl tady u něho. Dlouho tady u něho sloužil.“ (rozhovor s L. S.)

169 V Hruškách se traduje, že onoho německého vojáka, pravděpodobně příslušníka SS, tehdy místní opili, aby jim nečinil případné potíže. Dle osobního sdělení Jany Šumberové z VKH.

170 Utkání se mělo uskutečnit v rámci tehdejších hodů. Fotografií vlastní VKH. V publikaci *Druhá světová válka v kronikách regionu Podluží* z roku 2005 je fotografie otištěna s popiskem: „V Hruškách 22. srpna 1943 po fotbalovém utkání Hrušky-Mutěnice 6:2“ (Druhá světová 2005: 17); táž fotografie je přetištěna s popiskem „Po fotbalovém utkání s Mutěnicemi (1943)“ také v knize Blažej, Bradávková, Čapka 2018: 39.

171 Objevuje se mezi 40 muži a ženami v soupisu „cikánů“ zařazených do pracovního procesu zdržujících se v obvodu ONV Hodonín z 10. července 1947, který vypracoval ONV – Referát národní bezpečnosti Břeclav pro ZNV v Brně. MZA, B 124, III. man., kart. 1871, i. č. 1536, fol. 358.

172 To potvrzuje také kronikář J. Mráz: „Damián sloužil jako čeledín u rolníka, bývalého starosty Vojtěcha Hřebačky dále až do konce války“ (Mráz, rkp.).

173 Dle svědectví jeho potomků půjčovali během konání zdejších hodů hrušecí obyvatelé (zřejmě právě Hřebačkovi) D. Danihelovi-Malíkovi místní kroj (rozhovory s J. D. a T. D.).

„Suovácké hody v obci Hrušky u Břecuvavi“¹⁷⁴ v časopise *Svět v obrazech* z 15. září 1951, který tehdy vycházel jako týdeník ministerstva informací a osvěty.¹⁷⁵ Článek doprovází devět černobílých fotografií od K. Štolla.¹⁷⁶ Snímek s D. Danihelem má popisku: „Muadí ludé mají chuť do žití i do práci“.

Později se D. Danihel-Malík odstěhoval na Slovensko.¹⁷⁷ Kronikář J. Mráz k tomu napsal, že

„pozůstalý cikán Daniel Malík se přiženil do Čárů na Slovensko a chaloupku po své matce na Zahajce prodal. Od té doby se říká těm místům, kde chaloupka stojí u Cikánových.“¹⁷⁸

Těsně po skončení války byl domek obcí pronajímán.¹⁷⁹ Svědčí o tom mj. zápis ze schůze MNV z 12. března 1946, v němž se píše:

„Usneseno, by nájem¹⁸⁰ z domku po Josefu Dychovi byl ukládán na knížku pro Damiana Malíka, který jediný zůstal na živu z uvedené rodiny. Rodina Dychova byla odvečena do Osvěčína v Polsku a tam okupanty zničena.“¹⁸¹

Zdá se tedy, že po deportaci Dychových připadl jejich domek do majetku obce (stál na obecním pozemku). Představitelé obce jej nenechali zbořit, resp. rozebrat, jak se stalo jinde na Moravě (Slačka 2015: 50), ale navíc respektovali skutečnost, že by měly peníze za pronájem domku připadnout příbuznému a pozůstalému po jeho původních obyvatelích – D. Danihelovi-Malíkovi, který trvale bydlel u sedláka V. Hřebačky.

Jak vzpomínají pamětníci z Hrušek, nějakou dobu poté, co se odstěhoval, se tam D. Danihel-Malík občasně navracel jako podomní prodejce proutěných metel. Např. narátor L. S. uvedl:

174 Autor skrytý pod iniciálami SŠ v článku popisuje jazykem stylizovaným do místního nářečí a v dobovém budovatelském duchu průběh hodů v Hruškách, které se uskutečnily 26. srpna 1951 v souvislosti s první sklizní místního Jednotného zemědělského družstva. Tradiční hody připadají v Hruškách na neděli následující po svátku sv. Bartoloměje 24. srpna.

175 Suovácké hody. *Svět v obrazech*, 15. září 1951.

176 Jde s největší pravděpodobností o českého fotografa MgCs. Karla Štolla (1916–2007), který se mj. věnoval divadelní fotografii a v padesátých a šedesátých letech fotografoval pro Národní divadlo v Praze. Karel Štoll – fotograf. *Online archiv Národního divadla*. Dostupné z: <http://archiv.narodni-divadlo.cz/umelec/13458> [cit. 2020-08-22].

177 Ve zprávě ONV Břeclav pro KNV Brno ve věci „cikánské otázky v ČSR“ z 14. srpna 1951 se v seznamu „cikánů“ bydlících v příslušném okrese již neobjevuje. MZA, B 124, III. man., kart. 1871, i. č. 1536, fol. 429–435.

178 Původní výraz, který autor přepsal, zněl „u Cikánů“ (Mráz, rkp.).

179 V domku se střídali různí obyvatelé, až byl v sedmdesátých letech zbořen (rozhovor s J. J.).

180 Z pokladního deníku obce vyplývá, že D. Danihelovi-Malíkovi bylo během roku 1946 vypláceno měsíčně 100 Kčs jako „nájemné z jeho domku“. SOkA Břeclav, AO Hrušky, Pokladní deník (1943–1946).

181 Tamtéž, Protokolární kniha obecního zastupitelstva (26. 8. 1938 – 5. 5. 1947), s. 247.

„Na chrbtě měl metle a to prodával. On sa sem vracel, akorát když prodával ty metle, jinak sa sem nevracel. S každým vycházel velmi dobře, byl dobrý kluk.“ (rozhovor s L. S.)

Na Slovensku založil D. Danihel-Malík rodinu (měl čtyři syny a dceru) a žil s ní v obci Lakšárska Nová Ves (okr. Senica), kde je také pochován (zemřel v Moravských Budějovicích roku 1985).¹⁸² Jeho potomci v současnosti žijí v ČR a SR (rozhovory s V. D., A. D., J. D. a T. D.).

9 Závěr

Předložená rekonstrukce života rodiny Dychovy z obce Hrušky založená na interpretaci a analýze písemných a orálně historických pramenů zásadně rozšiřuje dříve publikované kusé informace o této romské rodině. Díky tomuto detailnímu pohledu přináší poznatky k tématu postavení Romů a Sintů na území současné ČR v meziválečném období, a především za druhé světové války: na příběhu této rodiny lze doložit postupný vývoj řešení „cikánské otázky“ v Protektorátu. Zvolená lokální perspektiva předložené studie umožňuje uvažovat o soužití a pronásledování na místní úrovni a zároveň kvalifikuje dopad opatření na státní úrovni. Záměrem výzkumu bylo mimo jiné zjistit, jak lokální začlenění a uznání konkrétních romských rodin a jednotlivců ze strany místních úřadů a institucí mohlo ovlivňovat a zmírňovat, aspoň po jistou dobu, jejich vylučování a kategorizaci a též deportaci do KT.

Zdá se, že dobré vztahy s obecními představiteli a místními zástupci policie hrály určitou pozitivní roli v následujícím období po vzniku Protektorátu Čechy a Morava. Ač byla rodina hodnocena místními úřady i pamětníky jako „bezproblémová“ a „řádne žijící“, písemné prameny ukazují, že i tato „vzorná“ rodina měla v rámci obce křehké postavení a že vztah s místními úřady a bezpečnostními institucemi, resp. jejich představiteli nebyl nekomplikovaný. Zástupci místního četnictva a školy podávali o „cikánské rodině“ pravidelné zprávy nadřízeným úřadům, a mohli tak ovlivnit jejich další osud. Pozitivně či neutrálně laděná hodnocení mohla Romy v prvních letech okupace do jisté míry chránit před možnou perzekucí ze strany vyšších protektorátních úřadů (před uvězněním v KPT, později ve sběrném táboře a posléze v CT).

Podobný vývoj lze doložit mimo jiné na příkladu romské komunity ve Strážnici, které se rovněž v prvních letech nacistické okupace nedotklo žádné mimořádné opatření. Úřady dokonce poukazovaly na to, že usedlí strážničtí Romové jsou pracující, obývají vlastní domky a snaží se přiblížit životu místních neromských obyvatel, a také protektorátní tisk o nich referoval pozitivně

182 Městský úřad Moravské Budějovice, Kniha úmrtí Moravské Budějovice, sv. č. 7, roč. 1985, s. 240, poř. č. 129.

v souvislosti s jejich Hudebně pěveckým sdružením. Většina z nich byla na jaře 1943 zařazena do připravovaných transportů. Ačkoliv strážnický starosta byl ze strany dvou Romů těsně před deportací upozorněn na možnost vyjmutí některých osob, jeho žádosti adresované na německou KP v Brně byly opožděné, takže marné (Nečas 1983: 72; 1994b: 161; 2005: 136–137). Jak dokládají oba případy, na lokální a regionální úrovni bylo možné dosáhnout dočasného a ve výjimečných případech i trvalého vyjmutí vybraných rodin a jednotlivců z připravovaných transportů do KT.

Prezentovaná případová studie přináší celou řadu dalších dílčích otázek, které by bylo nutné ještě detailněji rozpracovat. Např. zda a jak socio-ekonomické, ale nakonec i politické procesy modernizace (a industrializace) podmiňovaly utváření sociálních vazeb mezi tzv. „cikány“ a Neromy? Jaké sociální, ekonomické, kulturní či politické konflikty významně ovlivňovaly postavení různých skupin obyvatel v regionu apod. S jakými (sociálně, ekonomicky, politicky či jinak vymezenými) skupinami navazovali Romové a Sintové v různých lokalitách různé kontakty a proč? Jak probíhala eskortace určených jedinců a rodin na sběrná místa pro hromadné transporty a jaké byly možnosti jejich záchrany ze strany různých aktérů? Prezentovaný text tak může být východiskem pro další navazující výzkum založený na mikrohistorických studiích, které jsou důležité pro následnou komparaci a zodpovězení výše uvedených i dalších vyplývajících otázek, a jenž by mohl přinést nový pohled na dějiny Romů a Sintů na území současné ČR v první polovině 20. století.

Seznam zkratk

AO	Archiv obce
ASM A-B	Archiv Státního muzea Auschwitz-Birkenau
CT	Cikánský tábor
ČPS	Četnická pátrací stanice
ČS	Četnická stanice
DA	Diecézní archiv Biskupství brněnského, Rajhrad
KNV	Krajský národní výbor
KP	Kriminální policie
KPT	Kárný pracovní tábor
KT	Koncentrační tábor
MM A-B	Memorial and Museum Auschwitz-Birkenau: Auschwitz prisoners
MN	Matrika narozených
MZA	Moravský zemský archiv
NŠ	Národní škola
OŠV	Okresní školní výbor

OkÚ	Okresní úřad
SOkA	Státní okresní archiv
USHMM	United States Holocaust Memorial Museum: Holocaust Survivors and Victims Database
VKH	Vlastivědný kroužek v Hruškách
VÚA-VHA	Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv
ZŠ	Základní škola
ZŠR	Zemská školní rada

Prameny

- Archiv Státního muzea Auschwitz-Birkenau, Kartotéka vězňů
 Archiv Státního muzea Auschwitz-Birkenau, Vězeňské knihy
 Diecézní archiv Biskupství brněnského Rajhrad, fond Farní úřad Moravská Nová Ves
 Memorial and Museum Auschwitz-Birkenau: Auschwitz prisoners. Dostupné z:
<http://auschwitz.org/en/museum/auschwitz-prisoners/> [cit. 2019-10-30].
 Městský úřad Šaštín-Stráže, Matriční knihy
 Městský úřad Moravské Budějovice, Matriční knihy
 MZA, fond A 18, Statistický zemský úřad markrabství moravského (1859) 1899–1913 (1926)
 MZA, fond B 14, Moravské místodržitelství, ml. 1881–1918
 MZA, fond B 14, Moravské místodržitelství, st. (1628) 1786–1918 (1926)
 MZA, fond B 22, Zemská školní rada v Brně, II. manipulace, 1935–1949
 MZA, fond B 40, Zemský úřad Brno, III. manipulace, I., (1886) 1936–1945
 MZA, fond B 124, Krajský národní výbor Brno, III. manipulace (1808) 1945–1960
 MZA, fond E 67, Sbírka matrik 1579–1949 (1951)
 Muzeum romské kultury, fond Ctibor Nečas
 Online archiv Národního divadla. Dostupné z: <http://archiv.narodni-divadlo.cz/> [cit. 2020-08-22].
 rozhovor s A. D. vedený M. Schusterem, Kolárovo 7. 8. 2019
 rozhovor s A. L. vedený M. Schusterem, Hrušky 5. 11. 2018
 rozhovor s J. M. vedený M. Schusterem, Hrušky 5. 11. 2018
 rozhovor s J. J. vedený M. Schusterem, Hrušky 5. 11. 2018
 rozhovor s J. D. vedený M. Schusterem, Malacky 8. 8. 2019
 rozhovor s L. S. vedený M. Schusterem, Hrušky 5. 11. 2018
 rozhovor s M. B. vedený M. Schusterem, Hrušky 5. 11. 2018
 rozhovor s T. D. vedený M. Schusterem, Lakšárska Nová Ves 8. 8. 2019
 rozhovor s V. N. vedený M. Schusterem, Hrušky 5. 11. 2018
 rozhovor s V. D. vedený M. Schusterem, Litoňov 11. 3. 2019
 SOkA Břeclav, fond A 32, Okresní soud Břeclav 1850–1948

SOkA Břeclav, fond B 20, Archiv obce Hrušky 1680–1945 (1954)
 SOkA Břeclav, fond D 35, Národní škola Hrušky 1830–1954
 SOkA Břeclav, fond NAD 1493, Četnická stanice Hrušky (1894) 1924–1945
 SOkA Břeclav, fond NAD 1496, Četnická stanice Moravská Nová Ves 1890–1947
 SOkA Hodonín, fond AM-St., Archiv města Strážnice (1562) 1595–1945 (1953)
 SOkA Hodonín, fond B 134, Okresní úřad Hodonín 1857–1955
 Štátny archív v Trnave, fond Zbierka štátnych matrik
 „Tablo důstojníků pěšího pluku č. 3 padlých v bitvě u Trutnova.“ Dostupné z: <http://www.vhu.cz/exhibit/tablo-dustojniku-pesiho-pluku-c-3-padlych-v-bitve-u-trutnova/> [cit. 2020-08-22].
 United States Holocaust Memorial Museum: Holocaust Survivors and Victims Database. Dostupné z: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_advance_search.php [cit. 2019-10-30].
 Úřad městyse Moravská Nová Ves, Matriční knihy
 VKH (= Vlastivědný kroužek Hrušky), soukromá sbírka
 VÚA-VHA, tzv. rakouské fondy do roku 1918
 VÚA-VHA, Kartotéka padlých v 1. světové válce.
 Dostupné z: <http://vuapraha.cz/node/69> [cit. 2019-10-30].
 ZŠ Hrušky, Pamětní kniha národní školy v Hruškách

Literatura

- Antonová, B., Konečný, M. (eds.). 2013. *Zpráva o zapomenutých sousedstvích: Prameny k romskému a židovskému holocaustu v politickém okrese Tišnov 1939–1945*. Lomnice: Okrašlovací spolek pro Lomnici a okolí.
 Baloun, P. 2020. „Cikáni, metla venkova!“ *Tvorba a uplatňování proticikánských opatření v meziválečném Československu, za druhé republiky a v počáteční fázi Protektorátu Čechy a Morava (1918–1941)*. Dizertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií.
 Beck, A. 2020. „Cikánský tábor I“ *Lety u Písku*. Dostupné z: <https://c.holocaust.cz/files/old/pdfs/CikanskytaborILetyuPiskuAlettaBeck.pdf> [cit. 2020-09-10].
 Blažej, M., Bradávková, S., Čapka, B. 2018. *650 let obce Hrušky*. [Brno]: pro obec Hrušky vydalo vydavatelství F.R.Z. agency.
 Brodesserová, N. 1973. *Kriminální policie Zlín (Kripo) (1940–1945): inventář*. Brno: Státní ústřední archiv v Brně.
 Červenka, J. 2015. „Cikán, Gypsy & Rom“ – dynamika pojmenování Romů v různých diskurzech. Podolinská, T., Hrustič, T. (eds.). *Čierno-biele svety: Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku*. Bratislava: Veda, Ústav etnológie SAV, 324–345.

- Druhá světová. 2005. *Druhá světová válka v kronikách Regionu Podluží*. Lanžhot: Region Podluží.
- Hanzal, J. 2004. *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století: dějiny etnika na okraji společnosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Hrušky. 1998. *Hrušky: Občané své obci: [Almanach]*. Podivín: Helena Vojtková.
- Kapralski, S., Martyniak, M., Talewicz-Kwiatkowska, J. 2011. *Voices of Memory 7: Roma in Auschwitz*. Oswiecim: Auschwitz-Birkenau State Museum.
- Kladivová, V. 1994: *Konečná stanice Auschwitz-Birkenau*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.
- Lhotka, P. 2009. Pojem „Cikána“ v právních normách od začátku 20. století do roku 1945. *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity – Historie* (16): 229–246.
- Macek, P., Uhlíř, L. 2001. *Dějiny policie a četnictva. III., Protektorát Čechy a Morava a Slovenský stát (1939–1945)*. Praha: Police History.
- Machálková, E. 2004. Elina – sága rodu Holomků. In: Kozáková, K., Machálková, E. *Memoáry romských žen*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Memorial Book. 1993. *Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau / Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau / Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau. Vol. 2*. München, London, New York, Paris: Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau, Das Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma in Heidelberg.
- Mráz, J. nedatováno. Rukopis, zápisky ke kronice obce Hrušky. Nepublikováno.
- Nečas, C. 1977. Cikáni na Hodonínsku. *Malovaný kraj* (13/6): 14–15.
- Nečas, C. 1982. K sociální adaptaci Cikánů na Strážnicku. *Národopisné aktuality* (19): 25–32.
- Nečas, C. 1983. Usedlí strážničtí Cikáni. *Jižní Morava* (19): 63–78.
- Nečas, C. 1992. *Aušvicate hi khér báro: Čeští vězňové cikánského tábora v Osvětimi II-Brzezince*. Brno: Masarykova univerzita.
- Nečas, C. 1994a. Českoslovenští Romové v letech 1938–1945. Brno: Masarykova univerzita.
- Nečas, C. 1994b. *Nemůžeme zapomenout = Naši bisteras: Nucená táborová koncentrace ve vyprávněných romských pamětníků*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Nečas, C. 1995. Z Protektorátu Čechy a Morava do Auschwitz II – Birkenau: Hromadný transport 7. 5. 1943. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity* (C 42): 139–145.
- Nečas, C. 1997. Romská osada v Luhačovicích. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* (C 44): 186–187.
- Nečas, C. 1999. *Holocaust českých Romů*. Praha: Prostor.
- Nečas, C. 2002. První opatření na Moravě a ve Slezsku podle zákona č. 117/1927 Sbzn.: Zákaz vstupu tzv. potulných cikánů do některých regionů a obcí. *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis, Historica* (9): 17–26.

- Nečas, C. 2005. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*. Brno: Matice moravská.
- Nečas, C. 2008. Cikánský tábor v Letech (1942–1943). *Romano džaniben* 15 (1): 186–197.
- Nečas, C. 2009. Kárný pracovní (sběrný) tábor I a internovaní v něm cikáni. *Bulletin Muzea romské kultury* (18): 163–166.
- Nečas, C. 2012. *Pamětní seznam – 1: Jména a údaje o nebožácích, kteří byli násilně koncentrováni v tzv. cikánském táboře I (Letý, 1942–1943)*. [Nymburk]: Vega-L.
- Nečas, C. 2014. *Pamětní seznam. II, Hodonín*. Praha: Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského.
- Pavelčík, J. 2001. „Cikánská“ osada Okluček v Uherském Brodě-Havřicích. *Bulletin Muzea romské kultury* (10): 55–59.
- Rajchmanová, J. 2008. Hrušečtí „cikáni“. *Hrušecké okénko* (93): 13–14.
- Sadílková, H. 2016. *Poválečná historie Romů v Československu ve vzpomínkách pamětníků: Možnosti rekonstrukce poválečné migrace vybrané skupiny Romů ze Slovenska do českých zemí*. Dizertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.
- Schuster, M. 2020. Tragický osud rodiny Dychovy z Hrušek za druhé světové války. *Hrušecké okénko* (99): 2.
- Schuster, M., Beck, A. 2020. *Pronásledování Romů a Sintů v Protektorátu Čechy a Morava*. Dostupné z: <https://c.holocaust.cz/files/old/pdfs/PronasledovaniRomuaSintuvProtektoratuCechyaMoravaMichalSchuster.pdf> [cit. 2020-09-10].
- Smlsal, J. 2020. K otázce útěků z koncentračního tábora v Letech u Písku: Případová studie. *Bulletin Muzea romské kultury* (28): 10–35.
- Slačka, D. 2015. „Cikánská otázka“ na Hodonínsku v letech 1945–1973. Magisterská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav.
- Strachová, A., Titlová, A., Zoderová, A. 1999. *Škola v Hruškách: Vydáno u příležitosti oslav 100 let školy*. Hrušky: Obecní úřad.
- Suovácké hody v obci Hrušky u Břecuvu. *Svět v obrazech: týdeník Ministerstva informací a osvěty* 7 (38). 15. září 1951: 18–19.
- Svoboda, M. 2006. *Státní policejní úřad Břeclav, (1930) 1937–1938 (1944): Inventář*. Mikulov: Okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově.
- Syllová, J., Oračajová, B., Kavěna, M. 2014–2015. *Domovské právo – historie, komparace a současný pohled*. Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=115747> [cit. 2021-03-03].
- Šumberová, J., Rajchmanová, J., Tichý, P. 2018. *Padlí z pomníku*. Břeclav: Petr Brázda – vydavatelství spolu s Obcí Hrušky.
- Viková, L. 2018. Adolf Istvan – romský legionář z Bohusoudova: z bádání nad jeho dopisy. *Romano džaniben* 25 (1): 19–58.

Žádosti o uznání holokaustu Romů a Sintů v Čechách. Výsledky výzkumu žádostí o osvědčení podle zákona 255/1946 Sb. u lidí vězněných v CT Lety²

Requests for Recognition of the Holocaust of Roma and Sinti in Bohemia. Results of a research into applications for the certificate under to Act 255/1946 by people imprisoned in the former Gypsy camp in Lety u Písku

Abstract

The study is based on an analysis of applications for certificates under Act 255/1946 which has provided compensation the participation of Czechoslovaks in the national struggle for liberation during World War II and which was later followed by other laws on compensation. The study is primarily concerned with the applications based on racial persecution during war time. In her analysis of a sample of 93 requests by people imprisoned in the so-called Gypsy camp in Lety u Písku who applied for their compenstion during 1956–1998, the author focuses on the process of the recognition of their imprisonment in Lety as a part of the Holocaust of Roma. While examining the approach of three groups of actors in this process – the applicants, the state officials, and two intermediary organizations (Union of Anti-Fascist Fighters and Union of Gypsies-Roma) – the text concentrates on the difficulties in proving the imprisonment and in negotiating the recognition of racial persecution. It also provides examples of cases in which the reasons for persecution of the Roma on the basis of race were doubted.

Key words

Roma, concentration camp Lety u Písku, holocaust, Act no. 255/1946, compensation, racial persecution, retribution

1 Autorka je absolventka romistiky na FF UK, pracuje v Pražském fóru pro romské dějiny při Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Email: berkyova@usd.cas.cz

2 Text vychází z výsledků výzkumu provedeného v rámci diplomové práce obhájené v červnu 2020 pod názvem *Přeživší tzv. cikánského tábora v Letech u Písku v kontextu žádostí o odškodnění dle zákona 255/1946*. Výzkum byl podpořen v rámci projektu Research on the Genocide of the Roma during the Second World War. Database of Romani Victims of the Genocide who Applied for Compensation (Bader Philantropies) na Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

Jak citovat

Berkyová, R. 2020. Žádosti o uznání holokaustu Romů a Sintů v Čechách. Výsledky výzkumu žádostí o osvědčení podle zákona 255/1946 Sb. u lidí vězněných v CT Lety. *Romano džaniben* 27 (2): 55–89.

Úvod

O Romech žijících v českých a moravských zemích a jejich rasové perzekuci za doby druhé světové války se začíná veřejně mluvit až od devadesátých let. Děje se tak zejména díky medializaci osudů Romů vězněných v tzv. cikánském táboře v Letech u Písku, jako i existenci vepřína, který na tomto místě stál od sedmdesátých let.³ Debata měla za následek také to, že znovu oživila veřejně prezentovanou snahu přeživších a pozůstalých o důstojnou připomínku obětí, potažmo veřejného uznání genocidy spáchané na českých Romech. Podmínky pro aktivizaci byly více než příznivé, společnost porevolučního Československa byla v tomto období nakloněna otevírat témata, která byla doposud přehlížena, popírána či potlačována.⁴ Ačkoli společenským tlakem bylo docíleno výstavby pamětního místa poblíž bývalého tábora v roce 1995, a tím i veřejného uznání holokaustu Romů a Sintů z úst tehdejšího prezidenta Václava Havla,⁵ v následujících letech se ukázalo, že diskuze banalizující a zpochybňující rasovou podstatu perzekuce Romů přetrvává. Podle vyjádření prezidenta Václava Klause v roce 2005 v *Lidových novinách* nebyli Romové „tím, co bývá tradičně chápáno jako oběť koncentračního tábora“, ale „primárně oběti spojené s epidemií skvrnitého tyfu“. Tábor nebyl podle Klause určený pro Romy, ale „pro ty, kteří odmítali pracovat“.⁶ Na limity hlubšího poznání historie Romů ze strany širší veřejnosti (a ve výsledku i zájmu samotných historiků) i politické vůle zabývat se partikulární historií, která doposud

3 O medializaci se zasadil hlavně americký novinář Paul Polansky (2014, viz též Horváthová 2015), který nejenže poukázal na to, jak bylo s Romy v táboře zacházeno, ale i na fakt, že tábor hlídali a spravovali Češi (Brabec, Šídlo 1994).

4 Na postavení československých Romů ovšem upozorňovali chartisté už v roce 1978 na popud Josefa Vohryzka a dalších lidí kolem Charty 77 – více k dokumentu č. 23 Charty 77 viz Vohryzek 1998, *Romano džaniben* 1–2/1999, 3–4/1999, 1–2/2000; rasová perzekuce Romů za války, ani např. péče o přeživší nebyla v těchto dokumentech explicitně tematizována.

5 Václav Havel byl navíc iniciátorem vzdělávacího programu a následně mezinárodní vědecké konference Fenomén holocaust, která se uskutečnila v roce 1999 pod záštitou Kanceláře prezidenta ČR a Památníku Terezín (Blodig 1999). Měla za cíl otevřít veřejnou diskusi k otázkám rasové perzekuce, tj. perzekuce Židů a Romů (stručně např. zde: <https://www.holocaust.cz/zdroje/clanky-z-ros-chodes/ros-chodes-1999/listopad-11/fenomen-holocaust/>).

6 Gál, Fedor. Desetiletka v Letech u Písku pravolevý oportunismus v praxi „KECY V KLECI“ Nebo-li: „Iniciativní blbec horší užitečného idiota“. (přehled reakcí a vyjádření předních politiků ke „kauze Lety“ za období 1996–2006. ke stažení na stránce: <https://www.fedorgal.cz/romsky-holocaust.html>

nebyla součástí kolektivní paměti (Barša 2011: 30–44), se naráželo především při zcela konkrétním požadavku ze strany pozůstalých Romů (a dalších aktivistů) na odstranění vepřína z místa bývalého tábora. Právě tyto společenské debaty pro mě byly prvním impulsem zabývat se otázkou uznání, resp. postoje společnosti vůči válečné rasové perzekuci, a to nejen v exponovaných devadesátých letech, ale i v dřívějším období.

Z hlediska historického výzkumu, jenž se dotýká historie Romů z doby druhé světové války a započal v sedmdesátých letech, převažuje přístup pozitivistický, který je patrný v doposud nejropracovanějším díle k danému tématu, a to z pera Ctibora Nečase. Kvantita zpracovaného materiálu, která se stala jedním z typických rysů jeho práce (Lhotka, Závodská 2013: 11), významně posunula historické poznání. Prezentované poznatky spíše deskriptivního charakteru, které byly později obohaceny o orální historii (Nečas 1994)⁷ sice nabídl (a pořád jako ojedinělý pramen nabízí) faktografický vhled do celého mechanismu útlaču, nejsou však příliš konfrontovány se společenskou situací a aktérstvím samotných Romů i jejich snah o celospolečenské uznání.⁸ V současné historiografii zabývající se dějinami Romů je posun v teoreticko-metodologickém pojetí pozvolný (např. Smlsal 2019) a jen v malém měřítku reflektující aktérství samotných Romů (Růžicka, Závodská, Sadílková 2013; Sadílková, Slačka, Závodská 2018). Specificky místu v Letech u Písku jsou věnované doposud jen dvě publikace – *Tříživé mlčení* (Polansky 1998; viz Horváthová 2015) sestavené především z výpovědí přeživších a pamětníků a kniha Markuse Papeho *A nikdo vám nebude věřit* (1997), v níž autor předkládá dokumenty ke vzniku a fungování tábora i z průběhu poválečných procesů s bývalými četníky letského tábora. Ačkoliv se aktérstvím Romů zabývají publikace jen velmi okrajově a ne cíleně,⁹ představují v podstatě jediný publikovaný pramen, který se věnuje výhradně historii tábora v Letech u Písku. V novodobém historickém pohledu na vytěšňování a konstruování historické paměti ve vztahu k holokaustu a k obtížnému vyrovnávání se s touto minulostí, se o obě publikace opírá Sniegoň (2014).¹⁰ V kapitole „Pig farm as a Porrajmos

7 Na nevyváženost historických pramenů a absenci hlasu těch, jichž se daná historie týká, upozornila Milena Hübschmannová ve své recenzi na Nečasu monografii z roku 1981 *Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939–1949* (Hübschmannová 1983).

8 Zároveň však osobní aktivity Ctibora Nečase napovídají, že se o připomínání holokaustu Romů a Sintů zajímal (např. jeho účast na prvním pietním aktu v Hodoníně u Kunštátu v roce 1973 organizovaném Svazem Cikánů-Romů, viz Berkyová 2020: 64) i aktivně vystupoval (např. iniciativy pro vysazení lokálních pamětních desek romským obětím, viz Lhotka, Závodská 2013: 13). Navíc v roce 1993 navrhl Ctibor Nečas prohlášení míst hromadných hrobů romských obětí v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu za kulturní památky (viz zde: <https://letypamatik.cz/soucasnost/>).

9 Ve svých svědectvích v knížce *Tříživé mlčení* Romové popisují např. pokus o útěk; v knize Markuse Papeho nalezneme odpověď na dopis, ve kterém se po válce paní Čermáková, jež byla v Letech vězněna, ohrazuje proti neuctivému zacházení s místem bývalého tábora.

10 V českém překladu vydalo Nakladatelství Argo v roce 2017 jako: *Zmizelá historie: Holokaust v české a slovenské historické kultuře*.

remembrance site“ se podrobně zabývá procesem a kontextualizací politického vyjednávání o uznání holokaustu Romů v devadesátých letech. Kapitulu nakonec shrnuje slovy: „Výsledek debaty k *Porrajmos* a jeho přijetí proto mnohem více svědčí o kontinuitě českého stanoviska než diskontinuitě nebo přání viditelně měnit dřívější situaci.“¹¹ Ačkoliv lze citovanému autorovi leccos vytknout,¹² představuje jednu z mála prací, která kriticky zpracovává nejen dogmatický postoj české společnosti vůči Romům, ale zároveň reflektuje vliv historiků na takové vnímání. V roce 1999 totiž byla nakladatelstvím Academia vydána publikace *Historikové a kauza Lety*, ve které se z pozice profesionálního historika vyjádřil k bývalému táboru v Letech u Písku Jaroslav Valenta. Brožura, do které byl zařazen i příspěvek Ctibora Nečase shrnující dění v táboře, měla být odpovědí na diskusi o skutečné roli tábora a spoluúčasti české společnosti na pronásledování a tragických osudech Romů v období protektorátu, kterou se historikové rozhodli „předložit vládě, parlamentu, médiím a veřejnosti“ (Historikové a kauza Lety 1999: 9). Hlavní text, který se nezakládá na historické analýze, ale názorech akademiků Historického ústavu AV ČR, končí konstatováním, že se „nepodařilo [...] prokázat, že v Letech byl skutečně spáchán trestný čin genocidy“ (Historikové a kauza Lety 1999: 15). Na takový výklad banalizující či zpochybňující pozici tábora jako „koncentračního“ navázali ve svých vyjádřeních v následujících letech politici a někteří historici.¹³

Pozice, ze které při vymezení oblasti svého zájmu vycházím, je ovlivněna právě tímto diskurzem poznamenaným zlehčováním a neuznáním rasové perzekuce Romů a diskutované role tzv. cikánského tábora v Letech u Písku ze strany části společnosti. Zajímá mě, jakým způsobem se tento přístup projevuje u sledovaných aktérů v procesu uznávání žádostí o osvědčení podle zákona 255/1946 Sb., jakou tito měli roli ve vyjednávání a uznávání rasové perzekuce i jakým způsobem, nebo jestli vůbec, se v tomto procesu projevilo explicitní zpochybňování rasové podstaty pronásledování protektorátních Romů. Časové rozpětí, které výzkum rámuje, se týká poměrně širokého předrevolučního období let 1956–1998 (viz dále). Klíčovým historickým pramenem, o který svou analýzu opírám, je úřední dokumentace týkající se poválečného odškodňování¹⁴

11 Z pův. orig.: „The result of the *Porrajmos* debate and its reception are therefore much more indicative of continuity in the Czech standpoint than discontinuity or the wish to manifestly change the earlier situation“ (Sniegoň 2014: 162).

12 Např. že zcela opomíjí existenci Svazu Cikánů-Romů (1969–1973), jenž o připomínku obětí a odškodňování přeživších Romů komplexně pečoval, čímž z kontextu vypadá ono aktérství romských představitelů; stejně tak označování holokaustu Romů pojmem „porajmos“ není obecně přijímáno všemi romskými mluvčími a přeživšími a může být problematické (více k „porajmos“ Berkýřová 2018). Sniegoň se při používání pojmu odvolává na Iana Hancocka (2014: 136), jenž byl na počátku hlavním autorem tohoto neologismu, nezbytná reflexe tzv. druhé strany, tedy samotných přeživších, je však zde pominuta.

13 Shrnuje např. Jiří Smlsal ve svém komentáři dostupném zde: <https://a2larm.cz/2018/02/historikove-a-kauza-tomio/> [cit. 2020-12-12].

14 Pojem „odškodňování“ je dále v textu používán ve smyslu kompenzace, (finanční) náhrady apod., jakkoliv jsem si vědoma toho, že v obecné rovině může být implicitně vykládán jako „veřejné uznání“ holokaustu (Romů a Sintů). Od takového výkladu se dále v textu distancuji, pokud není uvedeno jinak.

na základě zákona č. 255/1946 Sb. Dokumentaci čítající desítky tisíc žádostí zužují výhradně na žádosti Romů vězněných v táboře v Letech u Písku. Sledovat budu v žádostech proces komunikace mezi žadateli a úřadem, tj. Ministerstvem národní obrany v roli hodnotitele zmocněného státem, i zapojení dalších aktérů. Budu se ptát na postoje, stanoviska a přístupy demonstrovány v dokumentaci celkem u tří sledovaných entit – hodnotitelů žádostí zastupujících státní aparát, žadatelů, kteří byli vězněni v tzv. cikánském táboře v Letech u Písku, a dalších aktérů – pomáhajících organizací, které hrály důležitou roli ve vyjednávání a zprostředkování odškodnění. V dokumentaci sleduji proces dokazování věznění v Letech u Písku z rasových důvodů, zpochybňování těchto důvodů i úsilí o jejich uznání.

Součástí analýzy se stala také otázka týkající se jazyka a terminologie užitá v žádostech. Určitou inspiraci v kritickém náhledu na dobové užití jazyka lze nalézt např. v práci Petera Hallamy (2020), který vychází při rozboru pojmosloví „holokaust“, „šoa“, „perzekuce Židů“ ve sledovaném období komunismu z premisy o „moci pojmenování“, tedy posuzování události, její artikulace a udržování v živé paměti prostřednictvím jazyka (Hallama 2020: 33–56). Při analýze archivního materiálu jsem se zaměřovala tedy také na označování tzv. cikánského tábora v Letech u Písku, jež se stalo v devadesátých letech součástí výše zmíněné debaty a otázky, zda je oprávněné hovořit o táboře v Letech jako o „koncentračním“ či nikoliv.

V textu používám (a preferuji) pojem „holokaust Romů a Sintů“ namísto zažitého „romský holokaust“.¹⁵ U označení tábora v Letech u Písku respektuji úzus používat dobový termín „cikánský tábor Lety u Písku“, nicméně k jeho současnému (navrhovanému) užití se vyjadřuji v závěru práce.¹⁶

1 Dokumentace k procesu odškodňování a metodologie práce

Na pozadí poválečných osudů přeživších Romů (Pavelčíková 2004; Muzeum romské kultury – dále jen MRK 2019) i následného formování nové identity a etnoemancipačních snah (Sadílková, Slačka, Závodská 2018; Donert 2017), započal od roku 1946 postupný rehabilitační proces „účastníků národního boje za osvobození“, mezi které se řadili i političtí vězni, a jako takoví i rasově pronásledovaní Židé a Romové. Současné Oddělení péče o válečné veterány (MO) tuto snahu komentuje: „Po druhé světové válce se v československých vládních kruzích projevila vůle ocenit ty, kteří se účastnili boje za svobodu a obnovu

15 Domnívám se, že termín přesněji definuje, jaké skupiny se genocida týká, oproti adjektivu „romský“, který odkazuje spíše k nevhodnému „vlastnění“ holokaustu. Za upozornění na tuto nepatrnou ale důležitou nuanci, děkuji Heleně Sadílkové.

16 Dále v textu používám také zkratku „letský tábor“, případně „CT Lety“.

17 <http://www.veterani.army.cz/ucastnici-narodniho-boje-za-osvobozeni>

Československa a umožnit jejich rychlé začlenění do poválečné společnosti.¹⁷ Dělo se tak zejména díky zákonu č. 255/1946 Sb.,¹⁸ který účastníkům poskytoval určité sociální a zdravotní úlevy či výhody, později díky navazujícím zákonům i finanční kompenzace ve smyslu odškodnění. Účastníkem národního boje za osvobození se stával každý, kdo v řízení po podání své žádosti na Ministerstvu národní obrany uspěl a získal tzv. osvědčení.¹⁹ Rehabilitace spočívala nejdříve pouze ve zvýhodňování držitelů osvědčení v různých odvětvích (např. přednostní právo na udělení živnostenských oprávnění). V roce 1968, kdy byl vydán zákon č. 161/1968 Sb., se k těmto výhodám přidružil finanční příspěvek v podobě zvýšeného důchodového zabezpečení. Další odškodňovací programy a zákony týkající se odškodnění se pak začaly objevovat až po roce 1989.

V odborné literatuře se v českém prostředí s uceleným pojetím tématu odškodňování Romů jako obětí nacistického pronásledování téměř nesetkáme, a pokud ano, opírá se zejména o programy poskytující podporu po roce 1989. O situaci stručně pojednává Jana Kramářová v knize M. Hübschmannové *Po Židoch Cigáni* (Kramářová 2005b), v publikaci *(Ne)Bolí* objasňuje spolu s Jakubem Steinerem odškodňovací kampaň z období 2000–2002 i okolnosti vzniku osmi příběhů Romů a Romek ze Slovenska, kteří prožili válku a o odškodnění žádali po roce 2000 (Kramářová kol. 2005a). Zmínku o odškodnění českých Romů a Sintů ještě nalezneme ve výroční zprávě Muzea romské kultury (Danielová 1999), které se na zprostředkování odškodnění romských obětí válečné perzekuce významně podílelo v devadesátých letech. Doposud nejucelenější zpracování představuje bakalářská práce Evy Zdařilové (Zdařilová 2007), která podrobně představuje činnost jednotlivých nestátních subjektů v rámci odškodňovacích programů aktivních v ČR od roku 1997. U všech humanitárních a odškodňovacích programů po roce 1989 hrálo významnou roli osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., které se stalo podmínkou pro nárok na poskytované kompenzace (Zdařilová 2007: 25–27).

Na žádosti o osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb. (dále jen žádosti), které Vojenský historický archiv (VHA) zpřístupnil pro badatele, poprvé jako na potenciální archivní pramen k historii Romů upozornily romistky Milada Závodská a Lada Viková (Viková, Závodská 2016).

18 Částečně se tím navázalo na zákonné normy týkající se československých legionářů po první světové válce (Baláz, Minařík 2016). Zákon definoval celkem sedm kategorií: „Účastníkem národního boje za osvobození je (ten), kdo v letech 1939 až 1945 a) byl příslušníkem čs. armády v zahraničí [...], b) konal vojenskou službu ve spojenecké armádě, c) byl příslušníkem první čs. armády na Slovensku, d) byl československým partyzánem [...], e) zúčastnil se aspoň 3 měsíce soustavnou činností zahraničního nebo domácího hnutí směřujícího přímo k osvobození republiky [...], f) zúčastnil se povstání v květnu 1945, přičemž za bojů padl nebo byl těžce raněn nebo utrpěl těžkou poruchu zdraví, g) byl československým politickým vězňem“ (Zákon č. 255/1946 Sb.). Do poslední kategorie byli zařazeni „českoslovenští političtí vězni“, kteří byli perzekvováni z politických, národních, rasových či náboženských důvodů.

19 V současné chvíli je možné žádat o osvědčení na Ministerstvu obrany, Odbor pro válečné veterány (více zde: <http://www.veterani.army.cz/jak-ziskat-osvedceni-0>).

Sbírka osobních spisů žadatelů o osvědčení je v archivu VHA uložena od roku 2006 (Baláž, Minařík 2016) a čítá na sto padesát tisíc žádostí. V počáteční fázi identifikace a shromažďování žádostí pro svou analýzu jsem konfrontovala seznam všech žadatelů z VHA se seznamem lidí, kteří byli vězněni v CT Lety a který pro publikování vypracoval Ctibor Nečas (1987, 2012). Po následném nahlédnutí do osobních spisů ve VHA (tedy ověřením, zda se skutečně jedná o danou osobu) se mi podařilo identifikovat 78 osob, které byly vězněné v Letech u Písku a zároveň po roce 1945 požádaly o vydání osvědčení dle zákona 255/1946 Sb. Následně jsem komparaci s údaji v knize *Tříživé mlčení* (Polansky 1998)²⁰ nalezla dalších pět přeživších vedených jako žadatelé o osvědčení. Posledním krokem bylo dodatečné vyhledávání osob v případech, že byli zmíněni v již nalezených jiných složkách žadatelů o osvědčení (např. jako spoluvězni v KT, příbuzní sdílející stejnou popisovanou perzekuci, sousedé přítomni transportu apod.). Celkově jsem pro analýzu pracovala s celkem 93 žádostmi žadatelů o osvědčení vězněných v době války v táboře v Letech u Písku.

Než jsem pristoupila k samotnému rozboru dat z dostupných spisů, bylo nutné se vypořádat s několika etickými a faktografickými aspekty výzkumu.

Důležitým bodem pro rozbor a interpretaci informací v žádostech byla skutečnost, že ne všechny žádosti, s nimiž jsem pracovala, lze označit za „romské“, tedy že ne každý žadatel se ve své žádosti identifikuje jako Rom. Z dosavadních poznatků zpracovaných zejména Ctiborem Nečasem (1987, 1999, 2012) víme, že etnicita lidí vězněných v tzv. cikánském táboře v Letech nebyla u všech jednoznačná – ačkoliv v převážné většině byly do tábora transportované romské rodiny, zadrženi byli také „míšenci“ a „osoby po cikánsku žijící“.²¹ Někteří proto bezprostředně po uvěznění namítali, že nejsou „cikáni“ ani tuláci, což vyústilo po pár dnech v jejich propuštění (Nečas 1999: 41) – to je zřejmě také případ paní Josefy, žadatelky o osvědčení, která byla z tábora v Letech u Písku propuštěna po dvaceti dnech věznění (pí. Josefa 1998, VHA).²² Etnická identifikace se však zároveň stala jedním z ústředních argumentů také v procesu uznání žádosti o vydání osvědčení. Jak podrobněji představím níže, jednotliví žadatelé se ke své etnicitě stavěli různě, od explicitního přihlášení se k romskému původu přes opomenutí otázky etnicity až po otevřenou distanci vůči přiřazení k romské

20 Kniha obsahuje výpovědi celkem 50 pamětníků.

21 Tato informace ale nemusí být v některých případech relevantní vzhledem k tomu, že jde o dobový záznam četníků/úředníků. Záznamy v táborové dokumentaci navazují na zákon č. 117 z roku 1927 o „potulných cikánech“ a následně vytvořené policejní evidence. Pojem „cikán“ nebyl v zákoně přesně definován a jeho výklad byl závislý na rozhodnutí/praxi lokálních četnických stanic (Baloun 2017).

22 Otázka etnicity a jejího prisuzování, hlášení se k ní či naopak distanci, obzvláště v kontextu vládních opatření, odškodňování, emigrace anebo sčítání a jeho důsledků, je komplexním tématem, které nemůže tento text kvůli omezenému rozsahu obsáhnout. Domnívám se však, že žádosti o osvědčení dle zákona č. 255/1946 Sb. představují vhodný nástroj pro širší autonomní výzkum tohoto druhu (viz např. Joskowicz 2015).

menšině. Paralelně s touto perspektivou žadatelů jsem do určité míry sledovala perspektivu úřadu, resp. referentů, kteří jednotlivé žádosti vyhodnocovali a potýkali se s jejich vyhodnocováním.

2 Dilema etického přístupu k veřejně přístupným datům

Dokumentace ve spisech zahrnuje spolu s mnohdy cennými poznatky k životním osudům žadatelů také velice osobní a citlivá data týkající se žadatelů i jejich příbuzných. Zcela jistě tato dokumentace a údaje sepsované žadateli nevznikaly s vědomím toho, že by mohly být v budoucnu zpřístupněné veřejnosti, navíc pokud se týkají tak citlivé oblasti, jakou je rasová perzekuce a etnická identifikace žadatele, včetně jejich úředního posuzování.

Žádosti představují z hlediska provenience dokumentace nestandardní hybridní formát, který obsahuje dokumentaci různých původců v různém časovém rozpětí – od kopií původní dokumentace z koncentračních táborů, úředních potvrzení, doporučení a výpisů z kronik až po svědectví přeživších a mnohdy velmi osobní líčení životních událostí z pera samotných žadatelů, spolu s rodnými listy a kopiemi občanských průkazů. Zároveň se ve sbírkách nachází žádosti různého stáří od roku 1946 až po přítomnost, což fakticky znamená, že žadatelé, příp. jejich pozůstalí a příbuzní žádající v jejich jméně o vydání osvědčení, mohou být současní žijící obyvatelé ČR.

Vojenský historický archiv se při nakládání s těmito dokumenty řídí zákonem o archivnictví a spisové službě a umožňuje nahlížet do archiválií obsahujících osobní údaje žijící osoby po písemném vyrozumění dotčené osoby s možností odvolání po dobu 30 dnů od doručení vyrozumění (Zákon č. 499/2004 Sb. § 37, odst. 2 a 3).²³ Ponechám nyní stranou úvahu nad tím, jestli možnost odvolat se můžeme skutečně považovat za určitou formu „informovaného souhlasu“, kdy dotčená osoba rozumí tomu, proti čemu má právo se odvolat či s čím v případě neodvolání souhlasí, a jestli je schopna vyhodnotit důsledky takového svolení. Otázkou také zůstává, jak se vypořádat s faktem, že seznam všech žadatelů o osvědčení dle 255/1946 Sb. (včetně jejich jednacích čísel podle roku, kdy podávali svou žádost a u osob starších sto let také data narození) je možné si z internetových stránek VHA jednoduše stáhnout.

Při vědomí dosavadní tradice romisticko-historiografického zpracování narativů pamětníků války, ve které se přistupuje k anonymizaci různě

²³ Zákon zároveň doplňuje, že „jedná-li se o vyrozumění nejméně třiceti osob, lze je doručit veřejnou vyhláškou vyvěšenou na úřední desce archivu“ (odst. 2). Tato část může být v našem případě problematická – je velmi nepravděpodobné, že žadatelé o osvědčení pravidelně kontrolují úřední desku archivu, jestli se tam neobjeví jejich jméno. V takovém případě jde však spíše o alibismus v „ochraně dat“ než skutečnou možnost se odvolat proti vydání osobní složky. Ovšem předkládám zde svůj laický výklad zákona, který by si pro hlubší porozumění vyžadoval právnícké konzultace.

(např. Hübschmannová 2005, Nečas 1994, Zdařilová 2010)²⁴, oproti požadavku (a potřebě) zvyšování ochrany citlivých dat v současném digitalizovaném světě se dostáváme při zpracování údajů a řádné citaci zdroje na tenký led.²⁵ Vyzdvihovat konkrétní životní příběhy pamětníků je bezesporu důležitým aspektem posouvání povědomí společnosti o životě a historii Romů, které může být mnohdy zkreslené vnímáním Romů jako homogenního celku.²⁶ Personalizace a vztahování obecných poznatků ke konkrétním osudům (či opačně) má rozhodně svůj význam, ostatně, i samotné publikování seznamu vězňů CT Lety historikem Ctiborem Nečasem (2012) zásadně pomohlo k rozklíčování žadatelů o osvědčení, jež byli internováni v tzv. cikánském táboře v Letech u Písku. Nehledě na to, že tato publikace dodnes slouží mnohým rodinám jako pomůcka při pátrání po svých příbuzných (osobní zkušenost).

Důležitá otázka etických principů pak přichází v momentě, kdy se setkáme s potenciálním ohrožením (Zerbst 2016) či strachem u pamětníků z případného odhalení, pronásledování apod. (a to i v případě, že je tento strach z našeho pohledu iracionální). V případě studia historie Romů, jakožto skupiny, která byla ještě v nedávné minulosti systematicky sledovanou a policií evidovanou skupinou obyvatel, u níž byla osobní data vážným způsobem zneužita, je otázka pečlivého zvážení míry a způsobu anonymizace zásadní (Rose 2009: 9; Jaskowicz 2020: 1220).²⁷ Zároveň však, v souladu s rozšiřováním a využíváním historických pramenů romské provenience, přes které Romové vystupují jako aktéři dění, je zmiňování konkrétních osobností naopak žádaným krokem (Sadílková, Slačka,

24 Ovšem např. v oblasti antropologických terénních výzkumů je v romistických kruzích situace více standardizovaná ve smyslu částečné nebo plné anonymizace narátorů i terénní oblasti výzkumu (tematizuje Ort 2017: 19–22).

25 Na etický rozměr ve zpřístupňování orálně-historických pramenů ve virtuálním prostoru upozorňuje např. Jiří Hlaváček, který reflektuje mj. také problematické zpřístupňování orálně-historických rozhovorů nahraných před digitální revolucí (cca před rokem 2000), u jejichž pořízení nebylo možné predikovat budoucí vývoj ve virtuálním prostoru, a tedy ani získat od respondentů informované souhlasy ke zveřejnění jejich rozhovorů (Hlaváček 2019: 32–33).

26 Zkušenost z minulosti vnímat i na nejvyšších politických pozicích Romy jako bezejmenné osoby spadající do etnické (sociální) skupiny zrcadlí např. záznam z roku 1950 ze setkání zástupců Romů s ministrem práce a soc. péče Evženem Erbanem, v němž se vedle jmenovitě uvedených romských lídrů připojuje do debaty také „invalida cikán“ a „další cikán (špatně mluvící)“ (Sadílková, Slačka, Závodská 2018: 113). Na druhé straně i v této poválečné a následující době je patrná snaha (ovšem hlavně ze strany Romů či romistů) přibližovat individualizované příběhy Romů postižených válkou s cílem informovat na jejich příkladu o rozměrech rasové perzekuce a částečně narovnat pokřivený obraz Romů (viz např. Růžicka, Závodská, Sadílková 2013; Berkyová 2020: 51–60) Ačkoliv v dnešní době se referenční rámec majoritní společnosti v reflexi romské menšiny výrazně posunul, potřeba nabourávat zažitá stereotypy a předsudky skrz představování pozitivních příkladů konkrétních Romů je stále patrná zejm. v mediální oblasti (např. www.romea.cz).

27 Ari Jaskowicz vedle dalších způsobů využívání evidence „cikánského“ obyvatelstva v poválečném období uvádí příklady takového zneužití při soudních procesech s nacisty, u kterých byli Romové policií osobně vyhledáváni na základě dřívější evidence a nuceni vypovídat. V textu dále tematizuje rizika vyplývající ze současného digitalizování svědectví a vzpomínek (Jaskowicz 2020).

Závodská 2018). Potřebný individuální přístup k historickým pramenům a svým narátorům maximálně respektující etické principy uplatnila romistka Eva Zdařilová zabývající se odškodňovacím procesem vůči Romům v devadesátých letech, která se navzdory informovaným souhlasům rozhodla informátory částečně anonymizovat, neboť „v zápalu vyprávění jistě občas opomenuli fakt, že je rozhovor nahráván, a tudíž o sobě a o své rodině sdělili i informace osobního charakteru, které by zveřejnit nechťeli“ (Zdařilová 2010).

Při práci s osobními složkami žadatelů o osvědčení dle 255/1946 Sb. vyvstala tedy důležitá otázka, jakým způsobem je citovat tak, aby nebyla odhalena identita konkrétních lidí a zároveň citace splňovala požadavek akademické obce.

Samotné autorky nálezové zprávy reflektují citlivost dostupných údajů: „Už při uvědomění si skutečnosti, že je možné odhalit [...] osoby, které se ve svém poválečném životě k romskému původu (či v případě Židů k židovskému původu apod.) nehlásily, na veřejnosti nesdělovaly, že byly ony (nebo jejich rodiče) za války terčem rasové persekuce, případně si i nechaly změnit jméno, vnímáme dostupnost těchto archiválií jako záležitost velmi citlivou a rizikovou“ (Viková, Závodská 2016: 109). Při svých citacích odkazují na jednací číslo spisu, obdobně jako Jiří Smlsal, který ovšem buď odkazuje na žádost s celým jménem žadatele a jeho číslem žádosti (2018), anebo žadatele částečně pseudonymizuje a přiřazuje mu jen číslo žádosti (2019). Zde je potřeba vyzdvihnout důležitý aspekt žádosti o osvědčení jako takových – totiž, důvody pro podání žádosti mohly být vzhledem k celkem sedmi kategoriím žadatelů různorodé, což také implikuje individuální přístup v jiných studiích, kde nemusí být utajení identity žadatele tolik žádoucí jako v případě rasově perzekvovaných žadatelů. Nicméně se domnívám (podobně jako Joskowicz 2020: 1224), že čím „složitější“ – ale přesto umožňující verifikovat dané tvrzení – cestu k získání osobních dat badatel v práci představí, tím pravděpodobněji zamezí jejich případnému zneužití.

S přihlédnutím ke všem výše popsáným etickým aspektům při práci s daty jsem přistoupila k anonymizaci žadatelů a jejich žádostí v míře větší, než je při standardních citacích archivních pramenů obvyklé. Zároveň se domnívám, že jsem zde dostatečně představila postup mé práce i způsob, jak výsledná data verifikovat. Žádosti o osvědčení dle 255/1946 Sb., se kterými jsem během svého výzkumu pracovala, anonymizuji následovně:

p./pí (pan/paní) jméno, rok podání žádosti o osvědčení (uvedený na první stránce spisu; v případě identického jména a roku podání žádosti u dvou a více žadatelů připojuji písmeno v abecedním pořadí podle dřívějšího data narození, např. pí Anna 1975a, pí Anna 1975b), VHA²⁸.

28 Odkaz na Vojenský historický archiv, Sbírka Osobní spisy dle zákona 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního boje za osvobození.

3 „Letské žádosti“ ve stručném přehledu

Z celkového počtu 93 analyzovaných žádostí získalo osvědčení 91 žadatelů. V jednom případě byla žádost zamítnuta z důvodu příliš krátké doby věznění v CT Lety (pí Josefa 1975, VHA), v druhém případě se žadatelce za zemřelou osobu (pí Anna 1996, VHA) nepodařilo dostatečně prokázat věznění a rasové důvody popravu své matky na Pankráci (v dobových dokumentech byla označena jako „zločinec z povolání“), ačkoliv sama žadatelka byla v danou dobu vězněna jako devítileté dítě v Letech a v roce 1995 podala vlastní žádost o osvědčení (pí Růžena 1995b, VHA).

V rámci výsledné bilance šetření a vydávání osvědčení je tedy u sledovaných žádostí úspěšnost téměř stoprocentní, avšak hlubší rozbor procesu vyřizování zhruba u třetiny žádostí prokázal zpochybňování oprávněné žádosti, obtížné dokazování věznění či zdlouhavé několikaleté šetření. Některé zásadní případy tematizují níže.

Jako důvod podání své žádosti uvedli žadatelé v 75 případech rasovou perzekuci,²⁹ pět žadatelů žádalo za věznění a odbojovou činnost. Zbýlých třináct žadatelů uvádělo jako důvod věznění a podání žádosti obecné formulace „nespolehlivý vůči okupantům“, „nespolehlivý vůči Hitlerovi“, „politické důvody“ apod.

Mezi mnou identifikovanými žadateli bylo 54 mužů a 39 žen. Tato disproporce může vyplývat z praktického důvodu obtížnějšího vyhledávání žadatelek kvůli změnám v příjmení (v manželství apod.), ale také z faktu, že obecně (dle údajů do roku 1976 – Baláž, Minařík 2016) podávalo na MNO žádosti o osvědčení mnohonásobně více mužů než žen.³⁰

Dalším zajímavým poznatkem bylo stáří žadatelů, a to jednak v době, kdy podávali svou žádost, a jednak v období, kdy byli internováni do tzv. cikánského tábora v Letech u Písku. Tyto údaje nám nabízí určitou představu o lidech, jež přežili podmínky v tábore (případně i dalších koncentračních táborech), i s jakým odstupem let od období věznění v Letech o odškodnění žádají. Věk žadatelů v době, kdy podávají svou žádost o osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb. je ale též ovlivněn zákonem z roku 1968 (Zákon č. 161/1968 Sb.), který finanční podporu ke starobnímu důchodu podmiňuje právě věkem.³¹ Při zaznamenávání těchto dat bylo nutné přihlédnout také k důležitému faktu,

29 Sem jsem zahrnula všechny pojmy obsahově vyjadřující totéž: „rasové důvody“, „rasová perzekuce“, „rasová diskriminace“, „rasový útlak“, „rasismus“ apod.

30 V období 1946–1976 to bylo v poměru 85 % mužů a 15 % žen (Baláž, Minařík 2016: 40).

31 Hranice důchodového věku, od které je možné uplatnit nárok na finanční podporu je vypočítaná v závislosti na délce doby, kdy byli žadatelé „vězněni z důvodu fašistické perzekuce“. Každý započatý rok ve vězení se odečetl od určeného důchodového věku v dané kategorii (Zákon č. 161/1968 Sb. § 107d – 107e).

že za některé v Letech internované osoby žádali pozůstalí – v devíti žádostech žádal žadatel o odškodnění za blízkého příbuzného, jenž zahynul ještě před propuštěním z koncentračního tábora.³² Všechny těchto devět žádostí podali pozůstalí po obětech v letech 1995–1997. Osm přeživších zemřelo buď dřív, než podali žádost o osvědčení, anebo během procesu vyřizování už podané žádosti, a žádost v obou případech dál vyřizovali příbuzní.³³

Následující tabulka uvádí věk všech žadatelů v době jejich internace v koncentračním táboře v Letech u Písku, včetně těch, co zahynuli v táboře, i těch, kteří přežili, ale nedožili se odškodnění:

Věk v době věznění v CT Lety	Počet osob
0–6	13
7–15	22
16–18	11
19–30	27
31–56	20

Nejmladším žadatelem, jenž věznění přežil, byl pan Jan (p. Jan 1995, VHA), který se v únoru 1943 v CT Lety narodil. Z tabulky je také zřejmé, že děti a mládež do 18 let tvořili mezi žadateli jakožto přeživší téměř polovinu (46) lidí. Z těch, jež v koncentračních táborech zahynuli, a žádost o osvědčení podali jejich příbuzní (nejčastěji přeživší děti), byla nejmladší obětí dvaadvacetiletá paní Karolína (pí Karolína 1995, VHA)³⁴. Věk dalších sedmi lidí zemřelých v táboře se pohyboval v rozmezí 31–56.

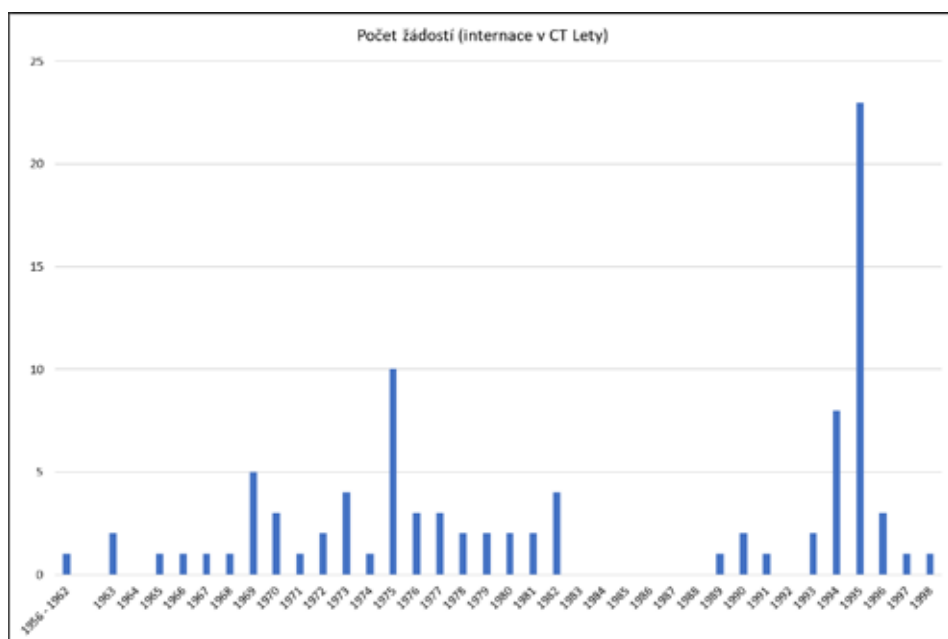
Sledovala jsem také početnost žádostí v jednotlivých letech, do kterých dohledané žádosti spadají (1956–1998).³⁵

32 Z devíti lidí zemřelo pět v CT Lety, tři lidi pak po transportu z Letů v Osvětimi a v jednom případě není na základě táborové dokumentace jasné, jakým způsobem a kde přesně matka žadatelky zemřela (pí Karolína 1995, VHA). Poslední záznam uvádí, že byla s tyfovým onemocněním odvezena do nemocnice, tam už ovšem nebyla přijata. Dle šetření soudu z roku 1997, iniciovaného dcerou zemřelé kvůli vydání osvědčení, paní Karolína zemřela při převozu z CT Lety anebo v ambulanci před přijetím do nemocnice.

33 U části žádostí trval proces vyřízení poměrně dlouhou dobu – celkem 22 žádostí bylo vyřízeno do jednoho roku, 51 žádostí za jeden rok, 12 žádostí bylo vyřízeno za dva roky, tři žadatelé čekali na vyřízení tři roky a u čtyř žadatelů trvalo úřadu vyřídit jejich žádost čtyři roky.

34 Ačkoliv paní Karolína (pí Karolína 1995, VHA) nezemřela podle táborové dokumentace přímo v táboře CT Lety, lze se domnívat, že zemřela bezprostředně při převozu do nemocnice, následkem podmínek v táboře (viz poznámka pod čarou č. 35).

35 Závodská, Viková zachycují žádost romského žadatele za rasovou perzekuci už v roce 1947 (Viková, Závodská 2016). Ačkoliv autorky neuvádějí, jakým způsobem byl daný žadatel perzekvován, příp. na jakém místě byl vězněn, nelze zcela vyloučit, že žádost o osvědčení podávali jednotlivci za internaci v CT Lety (příp. dalších KT) už v dřívější době. Zároveň registruji během celého období, a i v pozdější době, tj. po roce 1998, žádosti o tzv. druhopisy, tedy kopie vystaveného osvědčení třeba z důvodu ztráty apod. Poslední takovou žádost o druhopis registruji mezi sledovanými žádostmi v roce 2010. Žádosti o druhopis nejsou v grafu znázorněné.

Graf č. 1 – Žádosti na časové ose

Jak je z grafu patrné, v určitých obdobích se počet žádostí prudce zvýšil (1975, 1995) a naopak v některém období (viz např. 1983–1988) jsem v mně dostupném korpusu nezaznamenala žádnou žádost. Zároveň graf dobře odráží některé zlomové okamžiky agendy spojené se zákonem č. 255/1946 Sb. a reálné možnosti státní podpory, které zákon (a navazující vyhlášky apod.) žadatelům ve sledovaném období nabízel. Zatímco v roce 1956 bylo osvědčení „pouze“ jakýmsi dokladem a morálním oceněním/uznáním daného statusu bez významných kompenzací či „výhod“, v období 1958–1968 bylo možné díky vyhlášce č. 113/1957 Státního úřadu sociálního zabezpečení žádat v pozici držitele osvědčení o započtení let pro účely důchodového zabezpečení (Baláz, Minařík 2016: 36). Zásadní změna přichází s přijetím zákona č. 161/1968 Sb. o změnách v důchodovém zabezpečení účastníků odboje, jež umožňoval (všem) držitelům osvědčení uplatňovat nárok na finanční příspěvek přiřazený ke starobnímu důchodu. Nejvýraznější nárůst podaných (identifikovaných) žádostí je patrný v roce 1995. I tady se paralelně zvýšil s přijetím zákona č. 217 „o poskytnutí jednorázové peněžní částky některým obětem nacistické perzekuce“ (Zákon č. 217/1994 Sb.), který vstoupil v platnost v prosinci 1994. Jednou z podmínek pro nárok na toto peněžní odškodnění až do výše 100 000 Kč bylo právě předložení osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb. Ovšem podat písemný návrh na toto odškodnění bylo možné pouze do devíti měsíců od vydání zákona (§ 5 písm. 2,

zákon č. 217/1994 Sb.), což bylo důvodem, proč počet žádostí nebyl rozprostřen do následujících let, ale naopak kumuloval se v první půli roku 1995.

Nicméně, jak prokázal další výzkum, zákonná podpora nebyla zdaleka jediným hybatelem, který počet žádostí tzv. letských žadatelů ovlivnil. Významný vliv na šíření povědomí o možnostech odškodnění, ale zejména na vyjednávání oficiálního uznání statusu rasově pronásledovaných osob u romských žadatelů, měli další aktéři vstupující do dialogu se státní institucí.³⁶ Těmi aktéry byly do roku 1989 především organizace Svaz Cikánů-Romů (SCR) a Svaz protifašistických bojovníků (SPB), jež svou činností zejména v sedmdesátých letech ovlivnily nejen počet podaných žádostí a vydaných osvědčení, ale především nahlížení na romské žadatele jako na oběti rasové perzekuce. Právě SCR v tomto vyjednávání a následném institucionálním zastupování Romů sehrál historicky významnou úlohu. V devadesátých letech, kdy se naskytly ze zahraničí další možnosti finanční kompenzace válečného utrpení a více se otevřela otázka odškodnění obětí holocaustu Romů, uplatnily své zkušenosti a napojení na rodiny přeživších i další (pro)romské organizace, které tak pomohly mnoha romským žadatelům k úspěšnému získání odškodnění, resp. osvědčení. Jednalo se zejména o Muzeum romské kultury, Výbor pro odškodnění romského holocaustu (viz dále), Ligu na pomoc romským obětem války, po roce 2000 to byla také organizace Člověk v tísni (Kramářová 2005a).

Počet žádostí v daném období mohly samozřejmě ovlivnit i jiné, nesledované faktory na úrovni osobních vztahů, působnosti a aktivit institucí v dané lokalitě apod.³⁷

4 Dokládání věznění v důkazní nouzi

V rámci zkoumaného korpusu žádostí podalo do roku 1968 žádost o osvědčení pouze šest žadatelů. Už při prvním nahlédnutí je podle obsáhlosti dokumentace zřejmé, že žádosti byly vyřízeny poměrně rychle, bez zdlouhavé korespondence. Osvědčení bylo vydáno pouze na základě vyplněného formuláře, výpovědi žadatele a svědků a potvrzení národního výboru a SPB. Svaz protifašistických bojovníků ve všech šesti žádostech figuroval jako zprostředkovatel, v jednom případě byl navíc žadatel uváděn jako řádný člen SPB (p. Rudolf 1967, VHA). K uznání žádosti a vydání osvědčení nebylo potřeba dále předkládat potvrzení o internaci, za níž většina žadatelů odškodnění žádala. Dva z šesti žadatelů svou internaci v letech navíc vůbec neuváděli – p. Robert (1963, VHA) ve výčtu míst své internace (mj. KT Auschwitz-Birkenau

36 Do roku 1953 bylo realizací zákona pověřeno MNO, poté převzal a spravoval agendu Vojenský historický ústav, až do roku 1969. V období 1969–1989 byla agenda spojená se zákonem č. 255/1946 Sb. převedena na MNO – Komisi pro vydávání osvědčení. Jádrem personálu převzala Komise z VHÚ (Baláž, Minařík 2016: 32–37).

37 Ačkoliv tento faktor nebyl sledován podrobně u všech 93 žádostí, nejméně u dvou rodin, jejichž členové podávali žádosti ve stejných letech, je nanejvýš pravděpodobné, že právě příbuzenství a předávání informací o možnosti odškodnění částečně ovlivnilo v daném období počet žádostí. V jakém poměru měl tento faktor vliv na celkový počet sledovaných žádostí, v tuto chvíli nedokážu odhadnout.

a KT Buchenwald) tábor v Letech vynechává, a to i přes to, že na tomto místě strávil bezmála půl roku (Nečas 2012). V druhém případě pan Karel (1965, VHA) zmiňuje věznění v bezejmenném koncentračním táboře s dodatkem, že po následném věznění v táboře Dora³⁸ uprchl a připojil se k odboji, za nějž také podává žádost o osvědčení. Zatímco odbojovou činnost MNO pečlivě prověřuje a od pana Karla vyžaduje další důkazy,³⁹ které pro uznání nakonec nebyly dostatečné, věznění z rasových důvodů mu bylo bez větších průtahů a ověřování uznáno (pro období červenec 1942 – září 1943), aniž by bylo v žádosti explicitně žadatelem uvedené místo internace (v potvrzeních se uvádí „sběrný tábor“, „koncentrační tábor“).

Príznačným pro následné změny v procesu posuzování žádostí ze strany MNO je případ pana Františka, který podal svou žádost v roce 1968. Zatímco předešlých šest žádostí bylo vyřízeno nanejvýš do jednoho roku, pan František se domáhal vyřízení své žádosti čtyři roky. I přes dodání všech patřičných dokladů, na základě kterých bylo v minulosti osvědčení žadatelům vydáno, se panu Františkovi nedostává odpovědi, resp. není přítomna v dokumentaci žádosti (p. František 1968, VHA). Vzhledem k personálním reorganizacím na MNO a enormnímu nárůstu žádostí po vydání zákona č. 161 v roce 1968 lze předpokládat, že problematické a zdlouhavé vyřízení této (a dalších žádostí zejm. v letech 1968–1975), bylo ovlivněno zpřísněním požadavků na dokládání důvodu podání žádostí po roce 1968. MNO začíná vyžadovat potvrzení o věznění z instituce archivující dobové záznamy, z nichž bude zřetelná přesná doba věznění a případně i důvod internace, přičemž získávání těchto potvrzení bylo na straně žadatele, příp. lokální pobočky SPB. Potvrzení vydával např. Státní ústřední archiv v Praze (záznamy o transportech), Muzeum Panstwowe v Osvětimi (věznění v Auschwitz-Birkenau, příp. transport do dalších KT), Mezinárodní Červený kříž Arolsen (dokumentace jednotlivých koncentračních táborů). Jak bylo uvedeno výše, do roku 1968 bylo možné získat osvědčení na základě kusých či vágních informací uváděných žadatelem, navíc s mnohaletým odstupem, a jejich údaje jsou tudíž spíše orientační. Například pan Rudolf ve své žádosti uvádí začátek věznění „asi září 1940“ (p. Rudolf 1967, VHA), což ovšem není ještě v roce 1967 ze strany MNO důvodem k dalšímu šetření a ověřování. Stejně jako v případě pana Františka a po něm dalších žadatelů bylo od roku 1968 požadované, aby žadatelé svou internaci stvrzovali úředním dokladem. Zatímco potvrzení o věznění v KT Auschwitz-Birkenau a dalších koncentračních táborech mimo protektorát bylo možné získat za pomoci SPB z osvětimského muzea či Arolsenu, pro obdržení dokladu o věznění v Letech u Písku se dlouho nebylo na koho obrátit. Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let nebyla známá žádná instituce či historický pramen,

38 KZ Dora-Mittelbau – koncentrační tábor v Německu, založený v roce 1943 jako pobočný tábor KT Buchenwald (<https://cs.wikipedia.org/wiki/Mittelbau-Dora>).

39 Žádost obsahuje potvrzení národního výboru o jeho partyzánské činnosti i svědectví Josefa Růžičky o nalezení žadatele v lese s průstřelem ruky (p. Karel 1965, VHA).

kteří by internaci v Letech u Písku žadatelům o osvědčení jednoznačně potvrdily, takže v mnoha případech jsou při prvním podání žádosti vydávána osvědčení pouze za dobu věznění mimo protektorát, tedy dobu úředně doložitelnou.

MNO současně těmto žadatelům nebylo kromě zavedených dokladů (zejm. svědeckého prohlášení)⁴⁰ schopno nabídnout alternativní řešení. Žadatelé proto iniciativně oslovují různé instituce, aby doklad o věznění v Letech získali. Pan Karel (1995, VHA) se tak v únoru 1973 obrací na Místní národní výbor obce Lety s prosbou o jmenný seznam osob vězněných ve „sběrném táboře v Letech“.⁴¹ MNV ve svém dopise odpovídá: „[...] jmenovitý seznam internovaných lidí v táboře nemáme, protože do něho neměl nikdo mimo trestanců a četníků, kteří je hlídali přístup. Po likvidaci tábora byly jistě zničeny i seznamy osob, které v něm byly“ (SOkA Písek).⁴² Pan Karel se nakonec pokusí o získání potvrzení až o dvacet let později, kdy se úspěšně obrátí na Státní oblastní archiv v Třeboni.

Zřejmě jedním z prvních žadatelů, kteří kontaktovali právě SOA v Třeboni, je paní Marie, která se obrací na Státní archiv Třeboň v říjnu 1970 (1969a, VHA). Tehdejší zastupující ředitel archivu v dopise z ledna 1971 spolu s potvrzením dodává: „Při tom omlouvám tak pozdní vyřízení Vaší žádosti, protože šlo o materiál dosud nespořádaný, v němž bylo velmi obtížné hledat žádaná data“ (pí Marie 1969a, VHA). Mezi analyzovanými žádostmi se pak potvrzení o věznění v Letech ze SOA Třeboň začíná kontinuálně objevovat od roku 1971, přičemž je přítomné v celkem 70 žádostech. Číslo zahrnuje také ty žadatele, kteří žádali o rozšíření svého původního osvědčení právě o věznění v Letech – po předložení příslušného dokladu.

Jistou výjimku v dokládání, a především v posuzování žádosti ze strany MNO, tvoří žádost paní Marie (1969b, VHA). Paní Marie byla do CT Lety umístěna spolu s rodiči a sourozenci ve svých třinácti měsících (Nečas 2012). Podle přiložené dokumentace a svědectví bylo s dítětem v táboře zacházeno natolik surovým způsobem, že zůstalo natrvalo tělesně postižené. Na konci května 1943 byla paní Marie po ztrátě obou rodičů „propuštěna“ a přeložena do ústavu sociální péče pro tělesně postižené. I přesto, že žádost podávaná v dospělosti za asistence pracovnice léčebného ústavu neobsahuje požadované potvrzení o věznění, MNO žadatele žádost vydalo s odůvodněním:

40 Svědectví lidí, kteří byli věznění spolu se žadatelem a mohli tak dosvědčit internaci, bylo pro mnohé žadatele obtížné získat proto, že většina rodinných příslušníků (či jiných spoluvězňů) žadatele buď zahynula v koncentračních táborech anebo z důvodu vysokého věku už nežila.

41 Tímto moc děkuji Dušanovi Slačkovi z Muzea romské kultury v Brně za zprostředkování archivního materiálu ze Státního okresního archivu v Písku.

42 S obdobnou prosbou o potvrzení se na MNV Lety obrátila také paní Emilie R. (SOkA Písek), které zahynulo v táboře patnáct rodinných příslušníků, včetně jejích šesti dětí. Z Osvětimi se vrátila nakonec sama. Ani jí však nebylo MNV Lety schopno (z pochopitelných důvodů) pomoci. Žádost o osvědčení paní Emilie se mi nepodařilo dohledat – je možné, že podala žádost v pozdějším období pod jiným jménem anebo nepodala žádost kvůli nedostatku uznatelných potvrzení vůbec. Případ paní Emilie nakonec vyvolává otázku, kolik lidí se mohlo ocitnout v této „důkazní nouzi“ a nedostalo se jim patřičného odškodnění za rasovou perzekuci a prožitou tragédii.

„Podle připojené dokumentace se jedná o těžce persekované dítě, 100% invalida v léčebném ústavu od 3 let. Podle jednozn. potvrzení MNV [...] důvod věznění prokázán újma na zdraví v důsledku věznění [...] Navrhuji upustit od vyžadování dalších dokladů.“ (pí Marie 1969b, VHA)

Tato žádost ilustruje nejen určitou benevolenci referentů MNO a jejich povědomí o podmínkách tábora v Letech, ale také dopady takového zacházení. Zároveň otvírá doposud zcela neprobádanou otázku dalšího osudu dětí, jež po likvidaci tábora v roce 1943 zůstaly bez rodičů či příbuzných, kteří by se jich mohli ujmout.

5 Zpochybňování rasové perzekuce a vyjednávání jejího uznání

Zpřísněné podmínky pro vydávání osvědčení spojené zejména s úředním dokládáním věznění odhalily i jiné, mnohem závažnější překážky v získání osvědčení, a tím i uznání rasové perzekuce (romských) žadatelů. Doklady, které MNO vyžadovalo, pocházely z provenience protektorátních úřadů a nacistické evidence koncentračních táborů, což mj. také znamenalo, že záznamy o daných osobách používaly dobovou nacistickou terminologii.

Potvrzení o internaci v Letech u Písku, které vystavovalo žadatelům SOA Třeboň na základě dochovaných záznamů z táborové evidence, obsahovalo pouze základní informace – jméno osoby, datum narození, datum internace, vězeňské číslo a další osud vězněného, např. zemřel, utekl, propuštěn, v seznamu cikánů k odsunu do Auschwitzu, žádný záznam apod. Oproti tomu doklady dosvědčující transport a věznění žadatelů v koncentračních táborech mimo Protektorát obsahovaly také další záznamy. Vedle základních informací o osobě bylo (nejčastěji v transportním listu) uváděné také náboženské vyznání, povolání, státní příslušnost a důvod transportu. Jako důvod zatčení a věznění byly uváděny pojmy jako: „asociál“, „štitící se práce“, „cikán“. Ačkoliv se jednalo o dobové záznamy, které zrcadlily tehdejší rasovou ideologii a přístup, začali referenti MNO, kteří žádosti vyhodnocovali, zpochybňovat u těchto (romských) žadatelů důvod rasové perzekuce.

Pan František, který podal svou žádost v roce 1968 píše na počátku sedmdesátých let ve svém urgentním dopise Komisi pro vydávání osvědčení toto:

„[...] v Praze jsem byl informován, že mi nemůžete vystavit osvědčení proto asi, že na sdělení MČK z Arolsenu je napsáno, že jsem byl gestapem zatčen pro ‚Arbeitsscheu‘, tedy jako práce se štitící. [...] I kdyby nebylo vaší komisi známo, jak se s cigány zacházelo za nacistické okupace, že se při nejmenším označovali jako práce se štitící bez ohledu na skutečnost, muselo by být uznáno, že vyvraždění u m u č e n í m /!// celé rodiny (jak se to stalo v našem případě), je při nejmenším zločinný útisk, p e r s e k u c e, která je přece v zákoně č. 255/46 zahrnuta!“ (p. František 1968, VHA)

Pro pochopení závažnosti takového zpochybnění a ukázky diskontinuity v chápání lidí vězněných za Protektorátu v CT Lety a v koncentračních táborech mimo Protektorát jako rasově perzekvovaných žadatelů o osvědčení, je důležité představit aktivity, které v tomto směru vyvíjel Svaz Cikánů-Romů (1969–1973).

Jak vyplynulo z dochované dokumentace SCR (Viková, Závodská 2016: 117–121), na zpochybňování důvodů věznění a pronásledování naráželi i jiní romští žadatelé. Jedním z důkazů, že šlo o opakující se zpochybňování žádostí, je zápis Anny Danielové působící v SCR, která se účastnila několika setkání zástupců Komise MNO pro vydávání osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., Ústředního výboru SPB a zástupců ÚV SCR v letech 1970–1971 (Viková, Závodská 2016). V podkladech pro poradu sekretariátu SCR Danielová tato jednání reflektuje takto: „Při jednání v listopadu 1970 jsem měla námitky, že Cikáni nebyli odvečeni do koncentračních táborů jako nežádoucí živly, nýbrž že to byly rasové důvody (proč tedy byly odvečeny malé děti, ženy, starci?) a že to byly hromadné akce [...]“ (Viková, Závodská 2016: 120). V následujícím roce vznikla pod SCR „Komise bývalých vězňů Osvětím“,⁴³ která poskytovala právní a administrativní podporu žadatelům ve vyřizování žádostí o osvědčení dle zákona č. 255/1946 Sb. a žádostí o odškodnění za pseudolékařské pokusy, a pracovala na dalších aktivitách spojených s pietním připomínáním romského holokaustu.⁴⁴ Z několika schůzek se zástupci SCR Komise, SPB a MNO vyplynula jasná dohoda o spolupráci, a to že – jak shrnuje Závodská (Viková, Závodská 2016) – veškeré vyřizování žádostí romských žadatelů mělo jít přes Komisi bývalých vězňů KT či ÚV SCR (k vyřízení A. Danielové) a naopak, všechny nové žádosti měly být podávány prostřednictvím SCR. O tom, že vzájemná spolupráce i s vedením SPB fungovala, svědčí například zmínka v žádosti pana Františka (1968, VHA), který v dopise Gustávu Husákovi (r. 1970) mimo jiné uvádí: „Obrátil jsem se na tuto adresu Praha 2, Legerova 22.⁴⁵ Navštívil jsem soudruha majora, který mě doporučil na Svaz Cikánů-ROMŮ do Brna k s. Holomkovi“ (p. František 1968, VHA). Dopis adresovaný SCR se rovněž v žádosti pana Františka nachází: „Věřím však, že teď, kdy se věci ujímají sami cikáni, bude konečně moje žádost o osvědčení kladně vyřízena, neboť právě u vás očekávám správné pochopení a pomoc, když sami ze své osobní zkušenosti víte, s jakými potížemi se – bohužel ještě i dnes – setkáváme“ (p. František 1968, VHA). Jak z žádosti dále vyplývá, osvědčení bylo panu Františkovi v roce 1972 skutečně vydáno. Pan František a jeho kladně vyřízená žádost jsou pak ve zpravodaji SCR *Románo lil* prezentované jako příklad dobré praxe v činnosti SCR (RL 1/1973).

43 Později také jako Komise bývalých vězňů koncentračních táborů (Viková, Závodská 2016).

44 Právní poradenství a pomoc s vyřizováním odškodnění poskytoval a snahy o připomínání obětí romského holokaustu vyvíjel SCR od počátku vzniku Svazu, o čemž svědčí mj. i kontinuální informování v periodických *Románo lil* a *Informační zpravodaj* (Berkyová 2020: 60–66).

45 Na této adrese dodnes sídlí Český svaz bojovníků za svobodu (ČSBS) – tehdejší SPB.

Svaz Romů – jak se tato instituce zkráceně označuje v dobových dokumentech SCR i v poznámkách referentů MNO – docílil toho, že romské žádosti podávané přes SCR, případně s jejich potvrzením o věznění z rasových důvodů, byly bez dalšího šetření či zpochybňování ze strany MNO uznány.⁴⁶ O tom, jaký význam měl Svaz Romů v době své krátké existence, svědčí nejen důležitá právní a administrativní podpora žádostí, ale také samotný fakt, že romští představitelé dlouhodobě usilovali o aktivní zapojení do řešení otázky odškodnění romských obětí perzekuce v Československu na státní úrovni. Citelnou absenci instituce, která by zastupovala Romy jakožto národnostní skupinu pronásledovanou v době nacismu, zaznamenáváme i přes žádosti lidí vězněných v Letech. Například v žádosti pana Rudolfa z roku 1967, ve které se referent ve snaze získat chybějící potvrzení o oprávněnosti žádosti obrací na Radu židovských náboženských obcí – instituce, která zastupovala židovské žadatele o osvědčení (p. Rudolf 1967, VHA). RŽNO konstatuje, že žadatele nemůže „ve svých seznamech“ dohledat (p. Rudolf 1967, VHA). Dostačujícím pro uznání žádosti a důvodů perzekuce je nakonec výpověď svědků a potvrzení Svazu protifašistických bojovníků uvádějící, že „jmenovaný byl vězněn z rasových důvodů /cikánský původ/.“ Ačkoliv SCR fungoval jen poměrně krátkou dobu,⁴⁷ dosáhl v různých oblastech života Romů mnoha drobných i větších úspěchů. V kontextu pietního připomínání obětí holokaustu a zcela jasného deklarování rasové perzekuce Romů v době druhé světové války zaplnil na krátkou dobu institucionální i faktickou mezeru, a v rámci řízení o vydání osvědčení podle zákona č. 255/1946 se stal rovnocenným partnerem posuzující státní instituce.⁴⁸ Dílčí úspěchy v době jeho působení ovlivnily v souvislosti s tzv. letskými žádostmi i vývoj v dalších letech – potvrzení

46 Ve zkoumaných 93 žádostech se nachází pouze u deseti z nich potvrzení Svazu Cikánů-Romů. Tento relativně nízký počet není tolik překvapivý – složení ústředního výboru SCR i Komise bývalých vězňů KT bylo z přeživších a potomků romských rodin na Moravě, tudíž se primárně (a logicky) zaměřovali díky příbuzenským vazbám a lepším kontaktům na pomoc romským žadatelům z této oblasti. Už při prvním nahlédnutí a komparaci seznamu žadatelů ve VHA a seznamu vězňů v CT Hodonín jsem narazila na 20 žadatelů. Je tedy předpoklad, že žadatelů vězněných v Hodoníně bylo více než těch, co byli v Letech – dokázat (nebo vyvrátit) to ovšem nyní bez dokončené komparace a dalšího výzkumu nelze. Závodská podle prvních nálezů v Moravském zemském archivu, kde je fond Svazu Cikánů-Romů v ČSR uložen, uvádí, že za dobu spolupráce SCR a MNO bylo řešeno nejméně 122 žádostí (Viková, Závodská 2016: 119). V jakém poměru jsou ve vyřizování těchto žádostí žadatelé věznění v CT Hodonín a CT Lety, jsem zatím neprověřovala.

47 Existence a fungování SCR v tak široké působnosti (lokální pobočky po celé ČR a stovky registrovaných členů) se ovšem stal významným momentem i v kontextu česko-romské historie v době socialismu – Svaz Cikánů-Romů zůstal po Pražském jaru v r. 1968 jedinou organizací v rámci obnovované občanské angažovanosti, která s postupující normalizací vydržela až do roku 1973 (Lhotka 2009, Pavelčíková 2004).

48 Jisté znejištění této pozice ovšem naznačuje požadavek Františka Kýra uveřejněný v novinách *Románo l'il* (RL 3/1971) z plenárního zasedání ÚV SCR v červnu 1971 – v něm F. Kýr žádá (jménem 68 „bývalých koncentračních vězňů“), aby do nejvyšších orgánů Svazu protifašistických bojovníků (SPB) byl delegován „Rom nebo Romni“ (sic!). Jestli byl požadavek komunikován dál SPB, s nimiž měl SCR dle všeho dobře zavedenou spolupráci, a případně jaké k tomu zaujal SPB stanovisko, není známo. Tento poznatek by ovšem mohl odkrýt další pozice jednotlivých aktérů, které z úředních dokumentů a novin nelze vyčíst.

ze SOA Třeboň, které se stalo dostačujícím dokladem k vydání osvědčení, se začíná konzistentně objevovat od počátku sedmdesátých let, tedy v době největší aktivity Svazu Cikánů-Romů, až do současnosti (resp. do roku 1997, kdy registruji poslední ze zkoumaných žádostí, jež obsahuje potvrzení ze SOA Třeboň).⁴⁹

Jakou měrou se lidé ze SCR, jež měli zkušenost s podáváním žádostí a vyjednáváním uznání rasové perzekuce těchto žadatelů, zasadili o kladně vyřízené žádosti v následujících letech, můžeme z předložených žádostí spíše tušit. Nicméně i přes výše zmíněné dosažené výsledky SCR a fungující spolupráci mezi MNO, SCR a SPB se logickým vyústěním nestalo v následujících letech bezproblémové uznávání žádostí za věznění v CT Lety a Auschwitz-Birkenau (příp. dalších KT) a vydávání osvědčení se statutem politického vězně.

Podezření, že referenti mohli zpochybnit tvrzení žadatelů o věznění z důvodu rasové perzekuce i v následujících letech, se explicitně potvrzuje v žádosti paní Vlasty (1977, VHA). V ní se u hodnotícího referenta MNO odráží určitá – byť značně omezená – znalost historických faktů týkajících se věznění Romů, i přesto však referent o „pravých důvodech“ perzekuce pochybuje:

„To je problémový případ. Arolsen potvrzuje příchod do KT Osvětim 5. 5. 1943 pod č. Z [...], cikánka, asociální, práce se štitíci, černý trojúhelník, dodána vedoucí kriminální úřadovnou Praha, pak Ravensbrück, Buchenwald [...]. Mohlo to být asi z rasových důvodů /cikánka/, ale mohla být zatčena i pro kriminální delikt. Terminologie nacistů „asociální, práce se štitíci“ byla u cikánů běžná. Nevím však, k čemu se přiklonit a jak zjistit důvody.“ (pí Vlasta 1977, VHA)

K žadatelce se následně vyjádřilo dle přiložené dokumentace Ministerstvo vnitra (jakožto instituce mj. disponující daty o trestní činnosti osob), podle něhož je žádost „bez závad“ a pro doporučení vydat osvědčení doplňuje vysvětlení:

„Dr. Polák z MV se vyjadřoval dosti obsáhle k obdobnému případu [jméno žadatele]⁵⁰, kde doporučoval vydání osvědčení jako PV (dle g)⁵¹ ,

49 Období Pražského jara znamenalo významný bod v obecném zdůrazňování holokaustu a upření pozornosti na oběti perzekuce oproti dřívějšímu vyzdvihování českého odboje. To se projevilo např. i v opakovaných snahách židovských náboženských obcí, které usilovaly mj. o zřízení ústředního památníku v Terezíně jako připomínku obětí ghetta (Hallama 2020: 90–111). V liberálně nastavené politické atmosféře bylo možné, aby představitelé RŽNO kladli otevřeněji společenské i politické požadavky, mezi nimiž byl například požadavek, aby byla rasová perzekuce postavena na roven perzekuci politické, a definitivně se tak upustilo od rozlišování „aktivních“ a „pasivních“ obětí definovaných zákonem č. 255/1946 Sb. (Hallama 2020: 219).

50 Žádost se v seznamu žádostí VHA nachází, z technických důvodů však do ní nebylo možné nahlédnout a rozšířit tak povědomí o postupech MNO při zpochybňovaných žádostech. V Nečasových seznamech lidí internovaných v CT Lety a CT Hodonín se nikdo pod tímto jménem nenachází.

51 PV – politický vězeň, kategorie v zákoně č. 255/1946 Sb. pod písmenem g).

[nesrozumitelné] cikánského původu, která byla vězněna s poznámkou: „štítící se práce v říši, asociál“. Myslím, že jde o obdobný případ [...], a proto souhlasím s vydáním osvědčení.“ (pí Vlasta 1977, VHA)

Také v žádosti pana Bohumila (1975, VHA) byla provedena konzultace referenta s JUDr. Randýskem ohledně zpochybněného důvodu internace žadatele,⁵² po níž je konstatováno, že „prokázaný důvod CIKÁN je opodstatněný pro vydání osvědčení za rasovou perzekuci“ (p. Bohumil 1975, VHA). Jak uvádí autorky nálezové zprávy, JUDr. J. Randýsek se jako zástupce MNO na počátku sedmdesátých let zúčastnil zmiňovaných setkání se zástupci SCR (Viková, Závodská 2016: 119), tudíž znal velice dobře pozici romských žadatelů, jež žádali o osvědčení za rasovou perzekuci v době druhé světové války. Tato přenesená zkušenost se do určité míry zrcadlí i v dalších uznaných žádostech, ve kterých se v sedmdesátých letech kontinuálně objevují jména lidí z MNO (vedle dr. Randýska např. J. Rosocha) účastnících se v minulé době jednání se SCR.

Ačkoliv se ve zkoumaném souboru jedná z hlediska zpochybňování důvodů perzekuce o individuální žádosti, z debaty mezi jednotlivými subjekty, kterou naznačila Anna Danielová ze SCR, lze předpokládat, že takto zpochybněných žádostí romských obětí perzekuce bylo víc. Pro zodpovězení tak zásadních otázek je však potřeba provést další výzkum nejen činnosti Svazu Cikánů-Romů a jeho Komise bývalých vězňů KT (o níž jsou v dosavadní odborné literatuře jen velmi chabé zmínky, viz Viková, Závodská 2016: 117), ale také podrobné nahlédnutí do žádostí žadatelů vězněných v CT Hodonín (a v dalších KT), jaké bylo provedené v případě žadatelů vězněných v CT Lety.

6 Etnicita jako klíčový důkaz o nároku na odškodnění

Už z podstaty žádostí o osvědčení za rasovou perzekuci je zřejmé, že ve zkoumaných žádostech sehrávala etnicita významnou roli. Kromě kolonky k označení národnosti, kterou až na výjimky vyplňovali žadatelé ve formuláři jako „česká“, se otázka etnické identity objevovala mnohem explicitněji v osobních výpovědích žadatelů, svědeckých výpovědích, potvrzeních národních výborů, SCR, SPB, a v neposlední řadě v poznámkách referentů-hodnotitelů těchto žádostí. Dané tři perspektivy – žadatele, úřadu vydávajícího osvědčení, a tzv. třetích (spolupracujících) stran – měly v různou dobu také různou váhu a důležitost při zdůvodňování a posuzování žádosti týkající se rasové perzekuce žadatele v době války. Tyto proměny představím v následujícím textu.

52 Součástí žádosti pana Bohumila je potvrzení SOA Třeboň, doklad o transportu a věznění v KT Auschwitz-Birkenau z Arolsensu, svědecká prohlášení tří svědků i svědectví žadatele o pseudolékařských pokusech (p. Bohumil 1975, VHA).

Jak je z analýzy patrné, žadatelé se ke své etnicitě vyjadřovali ve větší míře intuitivně – pro zdůraznění a vysvětlení důvodů věznění v koncentračních táborech. Vedle formálního odůvodnění („rasové důvody“) uváděli žadatelé také: „kočovný cikán“ (1965)⁵³, „cikán“ (1978), „občan cikánského původu“, „řekli [nám], že jsme cikánského původu“ (1976), „razie na cikánské obyvatelstvo“ (1980), „rodiče byli v podezření, že jsou cikánského původu“ (1993), „romský /cikánský/ původ“ (1995), „rasové důvody (romové)“ (1995), „romský původ, světský“ (1995). Jiní žadatelé se k etnicitě také vyjádřili, ovšem od příslušnosti k romské národnosti se implicitně anebo otevřeně distancovali: „bez udání důvodu do cikánského tábora“ (1994), „žádný člen rodiny není cikánského původu“ (1969), „hlásil jsem se – stejně jako před rokem 1939 i v době nesvobody k národnosti české“ (1982), „v tábore byli většinou Romové“ (1994).

U vyjádření k etnicitě ze strany žadatelů je ovšem nutné zmínit ještě jeden faktor, který do určité míry tato pozorování a dojem z nich ovlivňuje. U části žádostí, v nichž se doplňující informace k etnicitě objevují, je patrná asistence pracovníků SPB – lze ji vyzorovat např. v žádostech vyplněných psacím strojem a podepsaných třemi křížky, v tužkou předepsaných kolonkách či rozdílném písmu v jednotlivých částech formuláře. Z další dokumentace můžeme pozorovat pomoc SPB i v průběhu řízení o vydání osvědčení, kdy pracovníci ve jménu žadatele urgují MNO a posílají dodatečné slovní doporučení za SPB. Zdůraznění etnické příslušnosti, resp. příslušnosti k romské („cikánské“) národnosti je zde ze strany SPB vnímáno jako důkaz o oprávněné žádosti za rasovou perzekuci.

Z hlediska samotného významu, který uvedení etnicity mělo při vyhodnocování žádosti a důvodů perzekuce se ve zkoumaných žádostech ukázalo, že do roku 1968 nebyla etnicita vyjádřená žadatelem z hlediska vydání osvědčení nijak zvlášť směrodatná. Při vyhodnocování šesti sledovaných žádostí se přihlíželo k jiným důkazům jako jsou svědecká prohlášení, potvrzení SPB a místních národních výborů k odvezení a místu věznění, případně k informacím o současném životě žadatele a jeho „spořádanosti“. Například k žádosti pana Roberta (1963, VHA) se vyjadřuje MNV:

„Jmenovaný, ač cikánského původu zapojil se do práce a byl zaměstnán před vyřízením důchodu přímo u MěstNV (...). Jeho pracovní morálka byla dobrá. Zanechal kočovného života a má kladný poměr k zřízení a pečlivě se stará o početnou rodinu. O odbojové činnosti není nám ničeho známo, jenom to, že z rasových důvodů byl vězněn v koncentračním táboře včetně jeho manželky.“ (p. Robert 1963, VHA)

53 Pro citlivost údajů zde cituji pouze s uvedením roku, kdy byla žádost podána.

Zlom přichází až s výše zmíněným rokem 1968, kdy se podmínky pro vydání osvědčení zpřísnují a žadatelé dodávají potvrzení o rasové perzekuci získané z dokumentace koncentračních táborů. Jak už bylo zmíněno výše, v individuálních žádostech a pak i z jednání Svazu Cikánů-Romů lze vypožorovat ze strany MNO zpochybňování rasových důvodů věznění u některých žadatelů. V potvrzeních, které SCR následně vydával žadatelům, s nimiž spolupracoval, proto bylo explicitně uvedeno, že: „(jmenovaný/á) byl/a vězněn/a jako Cikán/ka v *koncentračním táboře* (...)“. Tato potvrzení vydaná SCR vylučovala při hodnocení žádosti ze strany MNO jakékoliv pochybnosti o důvodech perzekuce.

V některých případech se ovšem žadatelé i referenti MNO mohli díky vyjednanému přístupu SCR dostat do paradoxní situace, kdy etnicita nebyla ze strany žadatele jasně vyjádřena, tudíž referent nemohl úředně uznat žádost o osvědčení za rasovou perzekuci. Takovým příkladem je (ve zkoumaných žádostech ojedinelá) žádost paní Antonie (1969, VHA). V dopise MNO adresovaném místnímu JZD, jež pomáhalo žadatelce s vyřizováním žádosti, se v roce 1972 uvádí:

„Žádost nemůžeme vyřídit, a to z toho důvodu, že tato není doložena průkaznými doklady. [Žadatelka] ve své žádosti neuvedla, že je cikánského původu. Ostatní žádosti žadatelů cikánského původu byly již před rokem odeslány dle nařízení vyššího orgánu Svazu Romů [...], kde jsou tyto žádosti doplňovány chybějícími doklady.“ (pí. Antonie 1969, VHA)

JZD nakonec potvrzuje MNO romský původ žadatelky a v roce 1973 zasílá potřebné dokumenty také Svazu Cikánů-Romů: „K řízení o vydání osvědčení výše uvedené Romce⁵⁴ vám konečně zasíláme 3 svědecká prohlášení o jejím věznění v koncentračních táborech“ (pí. Antonie 1969, VHA).

Po nedobrovolném rozpuštění Svazu Cikánů-Romů v roce 1973 romští žadatelé ztrácí možnost institucionálního zastoupení a vyjednávání v otázce uznání jejich rasového pronásledování během války. Zároveň se však v souvislosti s vězněním v Letech u Písku podařilo v době fungování SCR nalézt místo uložení táborové dokumentace, která by věznění v Letech pro účely žádosti o osvědčení potvrzovala. Toto potvrzení ze Státního oblastního archivu v Třeboni se jako důkazní materiál objevuje konzistentně v žádostech od druhé poloviny sedmdesátých let. Co je pozoruhodné pro žádosti podávané po roce 1975 z hlediska etnicity, je fakt, že etnická příslušnost je připisovaná úředníkem. Děje se tak navíc i v případech, kdy se vůči příslušnosti k romské národnosti žadatel otevřeně vymezuje. Například pan Jan (1977, VHA) ve své žádosti uvádí:

⁵⁴ Samotný fakt, že pracovníci JZD označili žadatelku v úředním dopise jako „Romku“ je také důkazem o postupném pozitivním dopadu úsilí Svazu Cikánů-Romů prosadit pojmenování „Rom/Romka“ do veřejného prostoru.

„Byl [jsem] zatčen Gestapem z rasových důvodů, ač sám nevím proč. Žádného předka cikánské národnosti [jsem] neměl. Proto [jsem] byl z cikánského tábora v Letech u Písku propuštěn.“ (p. Jan 1977, VHA)

Přes tuto distanci pověřený referent v tzv. Listě poznámek uvádí jako jeden z podstatných důkazů: „Potvrzení od SOA Třeboň, kde potvrzují věznění od 5. 8. 1942 do 27. 5. 1943 – cikán“ (p. Jan 1977, VHA). Stejně tak referenti doplňují poznámku o etnicitě („cikán“, „ras-cik“, „ras-cig“, „jde o cikánku – důvod internace jasný“ apod.) i v dalších žádostech, ve kterých se žadatelé ke své (romské) národnosti nehlásí, ani ji nijak nekomentují. Nejčastěji jako důvod své internace tito žadatelé uvádí pouze „rasové důvody“.

S ohledem na v začátku položenou otázku chápání tzv. cikánského tábora v Letech u Písku bychom pak mohli říct, že tento poznatek mj. implicitně hovoří o určitém zakotvení povědomí o úloze tábora. Můžeme říct, že referenti, kteří tyto žádosti vyhodnocovali, vnímali tzv. cikánský tábor v Letech u Písku jako místo rasové perzekuce Romů v Čechách během druhé světové války.

Druhý důležitý důkaz pro uznání žádosti a vydání osvědčení představuje v žádostech přiložená odborná literatura popisující charakter a účel tábora v Letech u Písku. V pěti žádostech podaných v období 1974–1976 posloužila jako důkazní materiál publikace *Tábory utrpení a smrti* (Bubeníčková, Kubátová, Malá 1969), v dalších čtrnácti žádostech po roce 1990 je nedílnou součástí spisu informace o výskytu jména žadatele v seznamu vězňů vypracovaném Ctiborem Nečasem (1987), v žádosti z roku 1995 pak žadatel předkládá kopii z knihy *Aušvicate hi khér báro* (Nečas 1992). Toto zjištění naznačuje jednak praktické dopady historických prací zejména Ctibora Nečase na obecné vnímání válečné rasové perzekuce Romů a zároveň odhaluje nedostatky ve fungování řídicího orgánu MNO, které podle všeho neprovádělo vlastní výzkum ani dostatečné vzdělávání referentů v této oblasti.⁵⁵

7 Žádosti po roce 1989

V obecné rovině nabídlo nové politické uspořádání po roce 1989 pro Romy žijící v Československu určité uvolnění a zároveň veřejnou podporu (i) v oblasti připomínání obětí holokaustu Romů. Mezi některými Romy s válečnou zkušeností spojenou s pronásledováním a ztrátou příbuzných panovala přesto určitá nedůvěra vůči majoritní společnosti. Čeněk Růžička z Výboru pro odškodnění romského

⁵⁵ Neznalost historických souvislostí se výrazně projevila zejména v letech 2001–2002, kdy byla zákonem č. 231/2001 Sb. rozšířena možnost žádat o osvědčení za ukrytí v době druhé světové války. VHA v tuto dobu registruje obrovské množství nově podaných žádostí (Baláž, Minařík 2016), z nichž velkou část tvořili Romové ze Slovenska. V drtivé většině byly žádosti pro nedostatek důkazů zamítnuté (Kramářová kol. 2005).

holocaustu⁵⁶ jako potomek rodičů obou postižených rasovou perzekucí a ztrátou velké části příbuzenstva v době nacismu tyto obavy reflektuje:

„Moje maminka, přestože byla v tomto koncentráku [*CT Lety]⁵⁷ se svou celou širokou rodinou za neuvěřitelných podmínek vězněna, mi o existenci tohoto místa nic neřekla a ani otec ne. Báli se, aby mě nezavřeli. Maminka měla z občanů této společnosti za první republiky strach, bála se jich za protektorátu a nepřestala se bát ani po převratu.“ (MRK 2019)

Podobně nedůvěřivě se k nastavení většinové společnosti staví i dvě přeživší ve svých výpovědích parafrázovaných v knize Paula Polanského (Polansky 1998, viz též Horváthová 2015).

Zásadním milníkem, který ovlivnil do určité míry vnímání holocaustu a uznání genocidy Romů a Sintů v devadesátých letech, bylo odhalení památníku romským obětem rasové perzekuce v Letech u Písku v roce 1995.⁵⁸ Ačkoliv není možné zjistit, jak se tato událost projevila (jestli vůbec) v konkrétních jednáních Romů, resp. romských žadatelů o osvědčení, projev pronesený V. Havlem u odhalení památníku v Letech představoval první veřejné uznání holocaustu Romů a otevřené označení českých četníků v táboře za spoluviničky utrpení a smrti lidí vězněných v CT Lety. Uvolněná porevoluční atmosféra ovšem pro určitou část společnosti otevřela také možnost svobodně vyjádřit svou nenávist a rasistické postoje, z nichž některé zejména v devadesátých letech končily tragicky.⁵⁹ Takovým případem je i osud Tibora Berkiho ze Žďáru nad Sázavou, otce romské rodiny, který byl ve svém domě ubit skinheady k smrti. Stalo se tak 13. 5. 1995, přesně v den odhalení památníku.⁶⁰

O strachu z nenávistných projevů či otevřeného rasismu hovoří také mnozí respondenti, které parafrázuje a částečně anonymizuje ve své knize Paul Polansky (1998). Aniž by Polansky systém anonymizace komentoval,⁶¹ je zřejmé, že

56 Občanské sdružení založené v roce 1998 vzniklo s cílem prosadit odstranění veprína z místa bývalého tzv. cikánského tábora v Letech u Písku, sdružovalo zejména původní české Romy a Siny žijící historicky na území Čech.

57 Svou žádost podala v roce 1972 spolu s potvrzením Svazu Cikánů-Romů.

58 Je nutné také zmínit, že tomuto aktu předcházelo (a po odhalení památníku pořád pokračovalo) v devadesátých letech intenzivní veřejné upozorňování Paula Polanského (2014), Markuse Papeho, Luboše Zubáka a dalších na existenci veprína na místě bývalého tzv. cikánského tábora v Letech u Písku, a to v českých a částečně i amerických médiích.

59 <http://www.romea.cz/cz/stitek/rasisticke-vrazdy-2>

60 <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/3097580-brutalni-vrazda-vyvolala-protesty-proti-rasismu-pred-25-lety-zemrel-tibor-berki>

61 Anonymizace je v publikaci vesměs dvojaká – z hlediska jména (u devatenácti lidí jsou uvedené pouze iniciály) a z hlediska data narození (konfrontovala jsem pouze u 20 identifikovaných žádostí o „255“, kde se datum liší v řádech jednotek), což ovšem z hlediska nepřesné dokumentace v CT Lety a chybných táborových zápisů nemuselo být záměrem Polanského. Informace tohoto druhu ovšem v publikaci zcela chybí.

vychází z přání samotných respondentů a jejich (i explicitně uváděného) strachu z možného postihu.⁶²

Zároveň se v devadesátých letech znovu naskytla možnost společensky se angažovat a navázat na předchozí činnost romských intelektuálů a aktivistů, činných hlavně kolem Svazu Cikánů-Romů. O etnoemancipačních snahách Romů v Československu, které neutichly ani během dlouhých desetiletí po zrušení Svazu Cikánů-Romů, svědčí jednak zapojení se do programových úkolů národnostní politické strany ROI,⁶³ ale také navázání na činnost SCR – v roce 1991 je založena Společnost odborníků a přátel Muzea romské kultury, která zřídila instituci Muzeum romské kultury (Lázničková 1995).⁶⁴ V souvislosti s odškodňováním perzekuovaných Romů a Sintů navázalo MRK na předchozí činnost SCR především výzkumem a dokumentací holokaustu Romů a Sintů, jejíž součástí je také pořizování video/audio nahrávek s pamětníky.

Z hlediska analyzovaných žádostí o osvědčení dle zákona č. 255/1946 Sb. jsme už na začátku při grafickém znázornění počtu podaných žádostí na časové ose viděli, že v devadesátých letech se situace skokově mění. Výše jsem popsala výrazný vliv zákona č. 217/1994 Sb., na základě analýzy osobních spisů se ale domnívám, že na zvýšení počtu nově podaných žádostí měl v devadesátých letech vliv ještě další faktor.

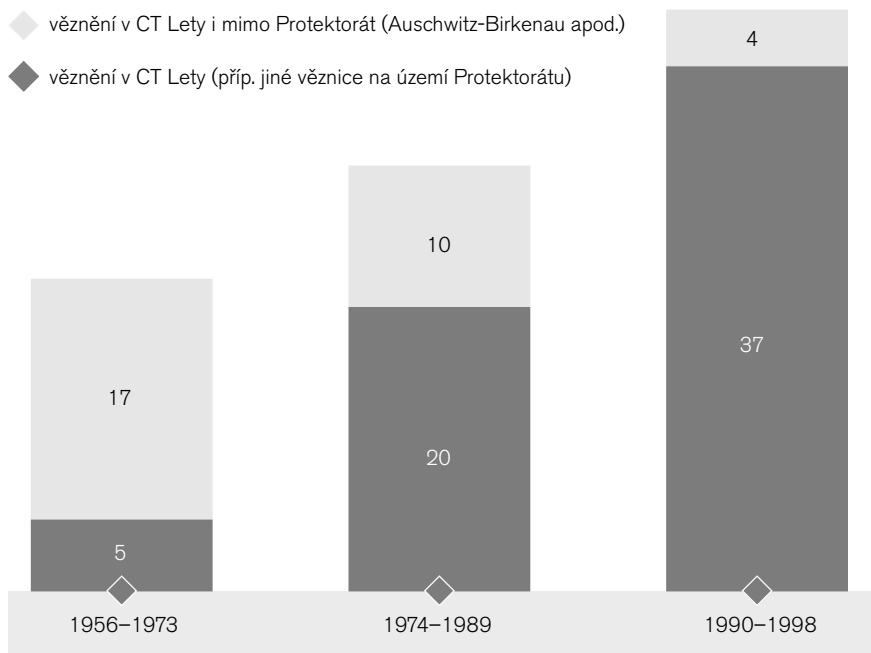
Když jsem popisovala případy, v nichž docházelo ke zpochybňování důvodů žádosti, vyšlo najevo, že se zpochybnění týká především přeživších vězňů (resp. dodávajících doklady o věznění) v CT Lety a zároveň v koncentračních táborech mimo Protektorát, nejčastěji v KT Auschwitz-Birkenau. Provedla jsem tedy analýzu dat v žádostech z hlediska toho, kolik žadatelů uvádí (a stvrzuje doklady) ve své žádosti internaci v protektorátním táboře CT Lety a zároveň internaci v koncentračních táborech mimo Protektorát.⁶⁵

62 Stejně tak můžeme registrovat několik videonahrávek na stránkách United States Holocaust Memorial Museum (www.ushmm.org), pořízených na konci devadesátých let s přeživšími českými a slovenskými Romy. Ačkoliv je na stránkách uvedený záznam o existenci rozhovoru s pamětníky, v některých případech rozhovory nejsou veřejnosti dostupné, anebo v nich pamětnice vypovídají zády ke kameře. Stejně tak teprve nyní, po téměř čtyřiceti letech, zprostředkoval potomek přeživších, Jan Hauer, zápisky své matky, Boženy Pflégrové, která v osmdesátých letech sepsala své vzpomínky na život v letském táboře (MRK 2019).

63 Romská občanská iniciativa – politická platforma reprezentující Romy v čele s Emilem Ščukou, založena v roce 1989 a působící v alianci s Občanským fórem.

64 MRK je od roku 2005 státní příspěvkovou organizací Ministerstva kultury ČR, od roku 2018 je správcem památníků v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu (www.rommuz.cz).

65 Někteří žadatelé uváděli věznění v KT Auschwitz-Birkenau a o rozšíření osvědčení za věznění v CT Lety požádali až později (týká se pěti žádostí v letech 1975–1981), tyto žádosti jsem zařadila do kategorie „věznění v CT Lety i mimo Protektorát (KT Auschwitz-Birkenau apod.)“.

Graf č. 2: Žadatelé žádající za věznění v Protektorátu a mimo Protektorát

Z grafu je patrný nepoměr žádostí u lidí, kteří byli vězněni pouze v letském táboře oproti lidem vězněným v Auschwitz-Birkenau. Jedno vysvětlení postupného zvýšení „letských“ žádostí, a naopak snížení žádostí za věznění mimo Protektorát, se nabízí v souvislosti s možnostmi dokládání věznění. Oproti žádostem lidí vězněných i za hranicemi, kteří měli možnost dokládat svou žádost poměrně brzo přes Arolsen či muzeum v Osvětimi, bylo potvrzení za věznění v Letech „objeveno“ a uznáno úřadem až na začátku sedmdesátých let. Patrný je ještě nižší počet žádostí o osvědčení pouze za věznění v CT Lety v prvním období 1956–1973, do něhož jsem včlenila i období fungování SCR. Ve všech žádostech, kde SCR asistoval (celkem 10 identifikovaných), žadatelé žádali vydat osvědčení za obojí, tj. za dobu prožitou v Letech u Písku i v Auschwitz-Birkenau.

Nabízí se tedy otázka, proč za věznění v CT Lety nebylo žádáno před rokem 1989 v hojnějším počtu? Jakou roli sehrálo širší povědomí česko-romské veřejnosti o možnosti žádat o osvědčení dle 255/1946 Sb. a jak se o informovanost a pomoc Romům z Čech přičinil Svaz Cikánů-Romů působící v Brně? Při úvahách je nutné opět podotknout, že žádosti za věznění v Letech nebyly zpochybňované, naopak, obzvláště v období do roku 1968 se podle dokumentace přítomné v žádostech jeví Lety jako nezpochybnitelné místo rasové perzekuce Romů. Z hlediska etnické identifikace bylo žádoucí se v rámci žádostí o osvědčení hlásit k romství. Nebylo tedy důvodem nízkého počtu žádostí za věznění v Letech to, že část zde

vězněných lidí byla propuštěna jako „necikáni“, případně že se sami k Romům nehlásí/nechtějí hlásit?

V devadesátých letech se situace obrací. Narostl počet těch žadatelů, kteří byli vězněni pouze v CT Lety. Zcela jistě tomu dopomohl výše zmíněný zákon č. 217/1994 Sb., jehož klíčovou podmínkou bylo předložení osvědčení, a který mezi možné žadatele poprvé zahrnul i pozůstalé děti a vdovy/vdovce po obětech rasové perzekuce zahynulých či vězněných v koncentračních/internačních táborech (Zákon č. 217/1994 Sb. § 3). Ovšem u 41 ze zkoumaných žádostí podaných po roce 1989 bylo pouze 14 žadatelů, za které podávali žádost pozůstalí z mravního nároku. Zdá se, že nejzásadnějším faktorem, který způsobil navýšení počtu žádostí, byl věk přeživších, z nichž se mnozí dostávali do důchodového věku. Děti propuštěné v roce 1943 z CT Lety se právě v devadesátých letech dostávaly do věku, v němž se většinou o osvědčení v té době žádalo – to se týkalo ve sledovaném korpusu celkem 24 žadatelů. Jen tři žadatelé podávající svou žádost v devadesátých letech byli už v době internace v CT Lety dospělými: p. Jan 1994a – 21 let; pí Antonie 1995 – 28 let; p. Karel 1995 – 29 let (VHA). Až na níže uvedenou výjimku je uznání žádostí a vydání osvědčení ze strany ministerstva obrany při předložení potvrzení ze SOA Třeboň v devadesátých letech takřka bezproblémové. A to bez dalšího šetření týkajícího se etnicity či doby, po kterou byl žadatel v Letech u Písku vězněn.

V případě jedné žádosti z roku 1995 se objevuje zpochybnění vyjádřené ve zprávě z šetření provedeného ministerstvem vnitra. Pan Ladislav, který sám jako dítě prošel vězněním v CT Lety, žádal z mravního nároku o vydání osvědčení za svou matku Růženu, která vlivem podmínek v táboře v Letech zemřela (pí Růžena 1995, VHA). Ve stanovisku ministerstva vnitra z roku 1995 se uvádí:

„V případě pí Růženy [...] není zcela jednoznačně prokázán důvod jejího věznění v Cikánském táboře v Letech u Písku. Na jedné straně je tu rasová persekuce daná nepřímo samotným charakterem výše jmenovaného tábora, na straně druhé je tu podle dokumentů z kurentní spisovny Policie ČR – Správy hl. m. Prahy [...] doložena opakovaná kriminální aktivita jmenované (od října 1941 byla u pražské Všeobecné kriminální ústředny vedena v kategorii tzv. řemeslných zločinců). [...] Je tedy otázkou, zda paní Růžena [...] byla na své svobodě omezena pouze z rasových důvodů nebo zda bylo její věznění také v souvislosti s jejími permanentními konflikty se zákonem.“ (pí Růžena 1995, VHA)

Nicméně, referenti z MNO toto vyjádření sice registrovali, ale na základě dosavadních poznatků vyhodnotili jako neopodstatněné: „Do tábora Lety nebyli dávání zločinci. Jedná se o rasovou persekuci“.

Nekompromisní reakce ministerstva obrany značí určité vybudování zkušeností a zcela jistě i hlubšího historického poznání, které referenti nabyli

v průběhu let. Naopak vyjádření ministerstva vnitra naznačuje znepokojivou kontinuitu ve využívání dat a dokumentace z doby války a recyklaci stereotypních názorů, které v české společnosti zesílily obzvlášť v devadesátých letech při debatě o odstranění vepřína z místa letského tábora.

8 Závěr

V předkládaném textu jsem se snažila odpovědět na otázku, jaké byly pozice dobových aktérů v kontextu vyjednávání a uznávání perzekuce Romů i recepce věznění a samotného charakteru tábora v Letech u Písku. Z podrobné analýzy více než devadesáti žádostí o osvědčení, které posloužily k jednoznačné identifikaci těchto aktérů, vyplynulo, že postoje a vývoj nahlížení na rasovou perzekuci Romů vězněných v Letech u Písku byl ve srovnání s porevolučními postoji odlišný a z určitého úhlu pohledu odrážel politické nastavení českého prostředí.

Předpokládané explicitní popírání rasové podstaty perzekuce Romů ze strany zástupců státního úřadu se ve většině zkoumaných žádostí v období 1956–1998 ve smyslu systematického jednání nepotvrdilo. Zároveň však jednotlivá zjištění spojená se zpochybněním rasově motivovaného pronásledování vyvolávají znepokojení – u konkrétních nálezů můžeme hovořit o určité stereotypizaci a kontinuitě předválečné kategorizace Romů („cikánů“) ze strany posuzovatelů žádostí. Stejně tak samotnou existenci a roli Svazu Cikánů-Romů jako klíčového partnera ve zprostředkování žádostí můžeme vnímat jako důkaz o a) nutnosti vyjednávat a dokazovat rasovou podstatu perzekuce žadatelů a b) současné potřebě institucionálního zastoupení, jež nevyvážené mocenské pozice částečně narovnával. Svým fungováním SCR nejenže posílil vnímání perzekuce Romů jako rasového pronásledování, ale paradoxně ukázal, jaké mezery existovaly v historickém poznání na straně veřejnosti i v samotném zájmu odborníků, historiků, pokud se týče holokaustu Romů. To se ostatně ukázalo v následujících letech, kdy se literatura zpracovaná zejména C. Nečasem stala součástí „důkazů“ pro posouzení žádostí.

Zároveň je pozoruhodné zjištění, že z hlediska jednotlivých etap tábora, kdy k uvěznění celých rodin docházelo až v době fungování tzv. cikánského tábora (tj. od srpna 1942), se v žádostech k jednotlivým časovým horizontům nepřihlíželo. Při vyhodnocení nebyl rozdíl mezi tím, zda byl žadatel za rasovou perzekuci vězněn v Letech v roce 1940, kdy šlo o „kárný pracovní tábor“ anebo v roce 1943, kdy plnil funkci přestupní stanice před transportem do KT Auschwitz II-Birkenau. Naopak, žadatelům byla uznána celá požadovaná doba (případně nejpřesněji datované období uváděné v jiných místech dokumentace, např. z MNV). Podle znění zákona 255/1946 Sb. byl „účastníkem národního boje za osvobození“ každý, kdo byl v období 1939–1945 politickým vězněm. Znamená to tedy, že tábor v Letech u Písku byl v obecné rovině považován za místo nucené koncentrace

a rasové perzekuce Romů? V žádné z devadesáti tří žádostí jsem nenarazila na demonstrování zpochybnění důvodů internace kvůli tomu, že žadatel byl v Letech vězněn (také) v období pracovního/sběrného tábora.

Důležitou otázkou v symbolickém a faktickém přijetí rasové perzekuce Romů byla po roce 1989 také terminologie spojená s táborem v Letech u Písku.⁶⁶ Ta osciluje především mezi dvěma pohledy na označení tábora – zda-li se jedná pro svůj charakter o „koncentrační“ tábor, anebo to bylo místo „pro karbaníky a ty, co nechtěli pracovat“⁶⁷ (Berkyová, Bikár, Tokárová 2019). Ve studované dokumentaci se často vyskytuje označení „koncentrační“ tábor, přičemž se z hlediska původce dokumentu jedná o žadatele, obce ale i referenty hodnotící žádosti. Označení „koncentrační tábor Lety“ se vyskytuje např. i v repatriačním průkazu, který je součástí osobního spisu žadatele (p. Tomáš 1966, VHA). V žádné z žádostí nebylo označení „koncentrační“ ve spojitosti s táborem v Letech u Písku žádným způsobem tematizováno či zpochybňováno.

Od doby, kdy bez jakýchkoliv pochybností mluvil o „koncentračním táboře Lety“ zmiňovaný Paul Polansky a současně byla Historickým ústavem AV ČR vydána kontroverzní knížka *Historikové a kauza Lety* (1999), můžeme v současném chápání perzekuce Romů vyzorovat významný posun. Nejenže se zvýšil zájem historiků zabývat se dějinami Romů, potažmo místem v Letech u Písku mimo romistické kruhy, ale do určité míry se proměnilo samotné paradigma, z něhož vychází (např. Baloun, Mrňka 2020). Vedle zvýšeného požadavku na reflexi historických pramenů, z nichž vycházíme, či redefinici nahlížení na Romy jako na pasivní objekt zkoumání, se otevírá také otázka, do jaké míry se taková inkluze romské historie a změna perspektiv odráží i v užívané terminologii. Například „úředním“ termínem „CT LETY“ referujeme o dobovém (nacistickém) označení (pod nímž je taky veden archivní fond v SOA Třeboň), který ale nijak nereфлектуje zkušenost těch, kteří v táboře byli vězněni a píší o něm jako o „koncentráku“.⁶⁸

Je zřejmé, že závěry této studie představují jen malý dílek z celkového obrazu situace přeživších Romů v poválečném období, a že se jedná spíše o dílčí nahlédnutí do procesu snah o uznání rasové podstaty perzekuce i zachování této válečné zkušenosti v historické paměti a vyrovnávání se s ní.

66 Ovšem ne jenom devadesátých let. Jednou z posledních kauz je výrok poslance Miloslava Roznera (SPD) v roce 2017, pár týdnů po státem schváleném odkupu vepřína v Letech a postavení památníku. Rozner odkup kritizoval a bývalý tábor v Letech označil jako „neexistující pseudokoncentrák“ (<https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/2677646-za-slova-o-pseudokoncentraku-policie-zada-o-vydani-poslanca-spd-roznera-ke-stihani>). Mandátní a imunitní výbor a následně ani Poslanecká sněmovna hlasováním nedoporučily vydat poslance Roznera k trestnímu stíhání pro podezření ze zpochybňování či popírání genocidia.

67 Vyjádření jednoho z obyvatel obce Lety v roce 2018 při veřejné debatě k podobě budoucího památníku (Berkyová, Bikár, Tokárová 2019).

68 Obdobným procesem vyjednávání, změnou pohledů a následným „přijetím“ označení místa procházeli také židovští přeživší v případě Terezína (Hallama 2020: 63-64).

Limity předložené práce jsou dané jak sevřeností pramenné základny, tak např. omezením samotného počtu osobních spisů (jakkoliv velkého), které navíc v několika případech nezastupují přeživší, ale pozůstalí. Stejně tak je zřejmé, že je nutné ve výzkumu pokračovat, a to jak v rámci žádostí lidí vězněných v Letech u Písku, tak v Hodoníně u Kunštátu a v dalších koncentračních táborech mimo Protektorát. K poznání by bezesporu přispěl i detailní výzkum činnosti Svazu protifašistických bojovníků a Svazu Cikánů-Romů v oblasti odškodňování Romů, připomínání obětí i samotného boje o uznání holokaustu Romů a Sintů. Vzhledem k již zjištěnému by výsledky takového výzkumu mohly přinést další odpovědi na otázku, do jaké míry je zpochybňování rasové perzekuce romských žadatelů v poválečném období s přesahem do doby po roce 1989 ojedinělým jevem, anebo zrcadlem negativního obrazu „cikánů“ přetrvávajícího z doby (před)válečné.

Seznam použitých zkratk

CT Lety	Cikánský tábor Lety
KT	Koncentrační tábor
MNO	Ministerstvo národní obrany
MO	Ministerstvo obrany
MRK	Muzeum romské kultury
NA	Národní archiv
RŽNO	Rada židovských náboženských obcí
SOA	Státní oblastní archiv
SOkA	Státní okresní archiv
SPB	Svaz protifašistických bojovníků
SCR	Svaz Cikánů-Romů
SÚA	Státní ústřední archiv
VHA	Vojenský historický archiv

Prameny

Vojenský historický archiv, Osobní složky žadatelů o osvědčení dle zákona č. 255/1946 Sb.

Státní okresní archiv Písek, fond Místní národní výbor Lety, inv. č. 89
Muzeum romské kultury. Fond písemného materiálu.

Literatura

- Baláž, J., Minařík, P. 2016. Dokumentace související s vyřizováním agendy spojené se zákonem č. 255/1946 Sb. Vydávání osvědčení podle zákona 255/1946 Sb. *Ročenka VHA 2015*. Praha: Vojenský historický archiv, 30–49.
- Baloun, P. 2017. „Potulní cikáni“: kočování jako rasový znak. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/pronasledovani-a-genocida-romu/pronasledovani-a-genocida-romu-v-ceskych-zemich/romove-v-ceskoslovensku-pred-nemeckou-okupaci/potulni-cikani-kocovani-jako-rasovy-znak/> [2020-11-02].
- Baloun, P., Mrňka, J. 2020. „Tábory pro darebáky, povaleče a cikány“. Příspěvek k výzkumu politiky a praxe kriminalizace „práce se štitícího“ obyvatelstva za druhé republiky a protektorátu (1938–1942). *Dějiny-teorie-kritika* 15 (2): 191–221.
- Barša, P. 2011. *Paměť a genocida: úvahy o politice holocaustu*. Praha: Argo.
- Berkyová, R. 2017. Obětujeme Romy ve prospěch vědy? Kritická reflexe pojmů „porajmos“ a „holokaust“ v diskurzu (nejen) romistické historiografie. *Bulletin Muzea romské kultury* 26: 39–57.
- Berkyová, R. 2020. *Přeživší tzv. cikánského tábora v Letech u Písku v kontextu žádostí o odškodnění dle zákona 255/1946 Sb.* Diplomová práce. Praha: Seminář romistiky, Katedra středoevropských studií, Filozofická fakulta, Karlova Univerzita.
- Berkyová, R., Bikár, F., Tokárová, V. 2019. *LETY*. Dokumentární film. 59 min. Praha: Romea, o.p.s.
- Brabec, J., Šídlo, J. 1994. Konečné řešení na česko-německý způsob. *Respekt* (40). 3. 10.
- Blodig, V. 1999. *Fenomén holocaust. The holocaust phenomenon. Sborník mezinárodní vědecké konference. Praha – Terezín, 6.–8. října 1999*. Kancelář prezidenta republiky, Památník Terezín.
- Bubeníčková, R. Kubátová, L. Malá, I. 1969. *Tábory utrpení a smrti*. Praha: Svoboda.
- Danielová, H. 1999. Zprostředkování humanitární pomoci ze Schweizer Fonds zugunsten bedürftiger Opfer von Holocaust/Shoa romským obětem holocaustu. *Bulletin Muzea romské kultury* 8: 17–18.
- Donert, C. 2017. *The Rights of the Roma. The Struggle for Citizenship in Postwar Czechoslovakia*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Hallama, P. 2020. *Národní hrdinové – židovské oběti: Holokaust v české kulturní paměti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Historikové a kauza Lety*. 1999. Historický ústav AV ČR. Praha: Academia.
- Hlaváček, J. 2019. Etické aspekty zpřístupňování orálně-historických pramenů (nejen) ve virtuálním prostoru. *MEMO. Časopis pro orální historii / Oral history journal* 9 (2): 25–40.

- Horváthová, J. 2015. Fenomén Polansky. *Romano džaniben* 22 (1): 87–104.
- Hübschmannová, M. 1983. Ctibor Nečas, Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939–1949. *Český lid*. 70(3): 184–186. Dostupné z: <https://kramerius.lib.cas.cz/uuid/uuid:d112bda3-4611-11e1-1331-001143e3f55c> [cit. 2020-12-12].
- Hübschmannová, M. 2005. „Po židoch cigáni.“ *Svědectví Romů ze Slovenska 1939–1945. I. díl*. Praha: Triáda.
- Charta 77 – 2. část. 1999. *Romano džaniben* 6 (1-2): 6–9.
- Charta 77 – 3. část. 1999. *Romano džaniben* 6 (3-4): 4–7.
- Charta 77 – 4. část. 2000. *Romano džaniben* 7 (1-2): 12–16.
- Joskowicz, A. 2015. Romani Refugees and the Postwar Order. *Journal of Contemporary History* 51 (4): 760–787.
- Joskowicz, A. 2020. The Age of the Witness and the Age of Surveillance: Romani Holocaust Testimony and the Perils of Digital Scholarship. *The American Historical Review* 125 (4): 1205–1231.
- Kramářová, J. a kol. 2005a. (Ne)Bolí. *Vzpomínky Romů na válku a život po válce*. Praha: Člověk v tísni, společnost při České televizi o. p. s.
- Kramářová, J. 2005b. Možnosti odškodnění Romů v České republice. In: Hübschmannová M. 2005 „Po židoch cigáni.“ *Svědectví Romů ze Slovenska 1939–1945. I. díl*. Praha: Triáda.
- Lázničková, I. 1995. O Muzeu romské kultury v Brně. *Romano džaniben* 2 (1): 11–19.
- Lhotka, P. 2009. Svaz Cikánů-Romů 1969–1973. In: *Doprovodná publikace k výstavě Muzea romské kultury „Svaz Cikánů-Romů (1969–1973). Z historie první romské organizace v českých zemích“*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Lhotka, P., Závodská, M. 2013. Profesor Ctibor Nečas – historik a zakladatel vědeckého zkoumání holocaustu Romů. *Romano džaniben* 20 (1): 7–19.
- MRK. 2019. *LETY. Zadání krajinářsko-architektonické soutěže Lety u Písku*. Památník holocaustu Romů a Sintů v Čechách, Muzeum romské kultury.
- Nečas, C. 1987. *Andr'oda taboris. Věznové protektorátních cikánských táborů 1942–1943*. Brno: Městský výbor Českého svazu protifašistických bojovníků.
- Nečas, C. 1992. *Aušvicate hi khér báro*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- Nečas, C. 1994. *Nemůžeme zapomenout = Našti bisteras: nucená táborová koncentrace ve vyprávěních romských pamětníků*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Nečas, C. 1995. *Andr'oda taboris. Tragédie cikánských táborů v letech a v Hodoníně*. Brno: Masarykova univerzita Brno.
- Nečas, C. 2012. *Pamětní seznam. 1. Jména a údaje o nebožácích, kteří byli násilně koncentrováni v cikánském táboře I (Lety, 1942–1943)*. Nymburk: Památník Lidice.
- Ort, J. 2017. *Mobilita Romů v kontextu lokálních vztahů. Případová studie z okresu Svidník na východním Slovensku*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Katedra středoevropských studií, Seminář romistiky.

- Pape, M. 1997. *A nikdo vám nebude věřit: Dokument o koncentračním táboře Lety u Písku*. Praha: G plus G.
- Pavelčíková, N. 2004. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu.
- Polansky, P. 1998. *Těživé mlčení. Svědectví těch, kteří přežili Lety. Vzpomínky vězňů romského koncentračního tábora v Letech*. Praha: G plus G.
- Polansky, P. 2014. *Tábor smrti Lety: Vyšetřování začíná (1992–1995)*. Hradec Králové: Antifašistická akce, Československá anarchistická federace, Institut kritických studií.
- RL 3/1971. *Románo lil* č. 3/1971. Zpravodaj ÚV Svazu Cikánů-Romů.
- RL 1/1973. *Románo lil* č. 1/1973. Zpravodaj ÚV Svazu Cikánů-Romů.
- Rose, R. 2009. Předmluva. In: *Nacistická genocida Sintů a Romů. Katalog ke stálé výstavě ve Státním muzeu v Osvětimi*. Praha: Romano džaniben, Argo.
- Růžicka, L., Závodská, M., Sadílková, H. 2013. Včera a dnes (vzpomínka cikána na nacistické lágry). *Romano džaniben* 20 (1): 141–155.
- Sadílková, H. 2018. Váhy historického poznání. *Romano džaniben* 25 (1): 5–17.
- Sadílková, H., Slačka, D., Závodská, M. 2018. *Aby bylo i s námi počítáno: Společensko-politická angažovanost Romů a snahy o založení romské organizace v poválečném Československu*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Smsal, J. 2018. *Holocaust českých a moravských Romů. Společenské předpoklady a aktéřská perspektiva*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin.
- Smsal, J. 2019. K otázce útěků z koncentračního tábora v Letech u Písku: případová studie. *Bulletin Muzea romské kultury* 28: 10–35.
- Sniegoň, T. 2014. *Vanished History: The Holocaust in Czech and Slovak Historical Culture*. Oxford/New York: Berghahn Books.
- Viková, L., Závodská, M. 2016. Dokumentace genocidy Romů za 2. světové války v Československu – nálezová zpráva: diskontinuita a kontinuita odhalování historie Romů po roce 1946. *Romano džaniben* 23 (2): 107–124.
- Vohryzek. 1998. Postavení Cikánů-Romů v ČSSR. *Romano džaniben* 5 (4): 13–16.
- Zákon č. 255/1946 Sb., o příslušnících československé armády v zahraničí a o některých jiných účastnících národního boje za osvobození. In: *Zákony pro lidi*.cz [online]. © AION CS 2010–2020. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1946-255#f2640573> [cit. 2020-04-05].
- Zákon č. 161/1968 Sb., o zvláštním přídatku k dávkám, o změnách v důchodovém zabezpečení účastníků odboje a o některých dalších změnách v sociálním zabezpečení. In: *Zákony pro lidi*.cz [online]. © AION CS 2010–2020. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1968-161#f3459386> [cit. 2020-04-04].

- Zákon č. 217/1994 Sb., o poskytnutí jednorázové peněžní částky některým obětem nacistické perzekuce. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. © AION CS 2010–2020. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1994-217#f1575943> [cit. 2020-04-27].
- Zákon č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů. In: *Zákony pro lidi.cz* [online]. © AION CS 2010–2021. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-499#f2627601> [cit. 2021-01-12].
- Zdařilová, E. 2007. *Proces odškodňování obětí romského holocaustu v České republice*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav jižní a centrální Asie, Seminář Romistiky.
- Zdařilová, E. 2010. *Analýza životopisných rozhovorů s romskými pamětníky nacistické perzekuce na pozadí odškodňovacích procesů v České republice*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav jižní a centrální Asie, Seminář romistiky.
- Zerbst, J. 2016. *O paradigmatu nejnovějších dějin – Etický rozměr v práci historika nejnovějších dějin*. Dostupné z: <https://zerbst.blog.idnes.cz/blog.aspx?c=559672> [cit. 2021-01-10].

Hledání skulin v mocenské asymetrii: veřejná angažovanost na slovenském venkově v intersekcionální perspektivě²

Looking for Loopholes in Power Asymmetry: Public Engagement in Slovak Countryside in Intersectional Perspective

Abstract

The article focuses on the possibilities and limits of participation in public life in a Slovak village, where one third of the population are Roma. The author uses intersectional theory to analyse how categories of gender and ethnicity influence access to power in the framework of local government and social engagement. Ethnicity is very noticeable in the spatial as well as social organization of the village as confirmed by other research in this field, and gender seems almost invisible as a comparably relevant analytical category. It is difficult for the local Roma to participate in the local government and civil society due to ethnically charged oppression but this does not prevent them completely from participation in public life. Especially Romani women were able to find a loophole in the mechanisms of oppression, grounding their public activities in informal relationships. They influence public affairs in their village, even if they have only limited possibilities, and their public engagement remains limited externally.

Key words

gender, ethnicity, intersectionality, local government, associations, Slovak countryside

Jak citovat

Hájková, K. 2020. Hledání skulin v mocenské asymetrii: veřejná angažovanost na slovenském venkově v intersekcionální perspektivě. *Romano džaniben* 27 (2): 91–113.

1 Kristýna Hájková je doktorandkou na Katedře sociologie, andragogiky a kulturní antropologie na FF UP v Olomouci. E-mail: kristyna.hajkova02@upol.cz

2 Tento článek vychází z diplomové práce *Participace romských a neromských žen na veřejném životě na slovenské vesnici* (Hájková 2019). Text vznikl za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2019_023 (Integrovaný výzkum v sociálních vědách 2019).

V době mého výzkumu byla východoslovenská obec Skutce v propagačních materiálech i v množství výpovědí neromských participantů z řad skutečných komunálních politiků vykreslována jako místo, kde je soužití Romů a Neromů poměrně bezproblémové. Jak popisoval například Adam, ne-romský obecní zastupitel:

„Ale hovorím, čo sa týka všeobecne tých problémov s nimi, nie sú tu. Keď porovnám s okolím, kde sú nejakí Rómovia, tak tam majú s nimi oveľa väčší problém, tu nie sú problémy. Nie sú.“ (Adam, 4. 8. 2018)

Bezproblémové soužití v očích neromských obyvatel obce znamenalo, že místní Romové splňovali neromská kritéria bezproblémovosti, tedy že chodili do zaměstnání a do škol, dbali na hygienu a romská část obce vypadala stejně upraveně a stály v ní podobně vypadající domy jako v neromské. Slova o ideálním soužití a bezproblémovosti místních Romů však maskovala lokální ideologii a mocenskou dominanci Neromů, která znemožňovala Romům účastnit se veřejného života plně a bez překážek. Mocenská asymetrie vinoucí se podél linie etnicity byla navzdory prezentaci obce v propagačních materiálech a navzdory výpovědím jejích čelních představitelů velmi výrazná a v každodenním životě místních obyvatel zjevně vystopovatelná. Ve vesnici například nefungovalo společné vzdělávání dětí, místní škola byla čistě romská a školky fungovaly dvě, v běžném hovoru byly označovány jako „*rómska škôlka*“ a „*biela škôlka*“. Vesnice se dělila na romskou a neromskou část, a žádná romská rodina nebydlela v neromské části obce a naopak. Do romské části obce nebyla doručována pošta, v obecním zastupitelstvu nebyl jediný Rom a i zapojení Romů do spolkové činnosti bylo výrazně nižší než zapojení neromských obyvatel.

Mocenská asymetrie na základě etnicity mi jako výzkumnici v první fázi výzkumu a analýzy téměř zastřela jakékoli další kategorie, podél kterých byla moc také organizována. Další kategorií, kterou jsem se ve svém výzkumu od počátku rozhodla sledovat, je gender, jenž je mnoha autory považován za základní osu, která definuje organizaci společnosti (např. Bussey 2011). Genderové rozdělení přístupu k moci nebylo v této lokalitě tak zjevné jako etnické rozdělení, ale při nahlédnutí pod pokličku místních vztahů ve veřejném životě se i genderová linie ukázala jako výrazná kategorie, jejíž zařazení do analýzy přináší hlubší pochopení situace, kterého by nemohlo být bez jejího zahrnutí dosaženo. Pokud přijmeme tezi, že gender je základní kategorie, která organizuje společnost, a zároveň je ve výzkumném terénu etnicita tak výrazná, že na první pohled překrývá genderovou asymetrii, je na místě klást si otázku, jak fungují opresivní mechanismy, které na první pohled zneviditelnují tak základní kategorii, jakou je právě gender.

Hlavním teoretickým východiskem mého výzkumu byla intersekcionální teorie, která je vhodným konceptem pro analýzu mocenského rozvrstvení

společnosti a pracuje s více kategoriemi znevýhodnění (například s etnicitou, genderem, třídou, nebo věkem) a klade si za cíl odpovědět na otázku, jak tyto kategorie formují jednak přístup k moci a dále opresivní mechanismy, které aktérům brání se na moci podílet (Allen 2016). Aplikovat intersekcionální teorii na výzkum veřejného života jsem se nerozhodla náhodně. Veřejný život se všemi rozhodovacími a vyjednávacími mechanismy je arénou, kde je moc demonstrována neustále a především. Zaměřila jsem se hlavně na oblast komunální politiky a spolkové angažovanosti, přičemž obě tyto činnosti jsou z principu veřejné a splňují definici občanské angažovanosti, jak ji vymezuje antropologie občanské společnosti: tedy že jsou to činnosti, které jsou výsledkem privátní volby jedince být aktivní pro veřejný prospěch (Dohnalová 2004). V komunální politice, jejíž aktéři mají přímý podíl na rozhodování o místních záležitostech, je moc demonstrována *par excellence*. I ve spolkové participaci je moc důležitým aspektem, jelikož vyjednávání podpory a prestiž jednotlivých spolků jsou na vesnici nezdůvodnitelně určovány právě kontakty s místními zastupiteli, navíc existuje pozitivní vztah mezi členstvím v dobrovolnických nebo zájmových organizacích a politickou aktivitou (Vohlídalová et al. 2016).

1 Představení výzkumu a výzkumného terénu: „Hej, pekná je dedinka!“

Název lokality, stejně jako jména všech respondentů v textu, jsou anonymizovány a vybrány náhodně. Záměrně neuvádím region, ve kterém se obec nachází. Zároveň byly pozměněny některé skutečnosti, které přispívaly k identifikaci lokality – byla změněna doba funkčního období starostky a anonymizovány byly názvy místních spolků. Tyto změny nejsou podstatné pro argumentaci a vzhledem ke skutečностям uvedeným v textu je anonymizace nutná, jelikož by mohla vést k identifikaci obce a participantů, kterým jsem během výzkumu zaručila anonymitu.

Obec Skutce je vyhledávanou turistickou lokalitou. Vesnice se na svých webových stránkách prezentovala fungujícími službami občanské vybavenosti a zároveň kulturním a spolkovým vyžitím, na kterém se podíleli samotní občané. V době mého výzkumu tvořili asi třetinu obyvatel Skutců Romové, kteří byli podle propagačních materiálů obce dáváni za dobrý příklad v mnohých vědeckých studiích i celonárodních médiích celému Slovensku. Zkrátka: *Hej, pekná je dedinka*, jak poznamenala starostka obce v rozhovoru.

Při první návštěvě na mě Skutce působily jako velmi dobře fungující obec. Jako výzkumnice jsem byla přijata přátelsky a s otevřeností a zároveň se brzy ukázalo, že téma mého výzkumu, kterým byla veřejná angažovanost rámovaná kategoriemi genderu a etnicity, nabízí mnoho výzkumných motivů. Vesnici jsem v rámci výzkumu navštívila třikrát v období od dubna do září 2018 a celkově v ní strávila necelé tři týdny. Naposledy jsem se do Skutců vrátila po dopsání své diplomové práce na podzim roku 2019. Pro výzkum jsem využila metody kvalitativního výzkumu,

použitou technikou byla etnografie a data jsem analyzovala pomocí zakotvené teorie. Creswell (2007) píše, že typickými výzkumnými technikami tohoto výzkumného designu jsou rozhovory, zúčastněné pozorování a zároveň i ponoření výzkumníka do každodenního života participantů. Všechny tyto výzkumné metody jsem během svého výzkumu využívala. Celkově jsem provedla šestnáct rozhovorů, navštívila jednu kulturní akci, dvě zasedání obecního zastupitelstva, dva fotbalové zápasy a několik zkoušek romského tanečního souboru. Zároveň jsem byla přítomná a nezřídka se účastnila neformálních rozhovorů v místní hospodě, na ulici i v domácnostech participantů. Většina participantů výzkumu byla z řad veřejně se angažujících žen, a to jak Romek, tak Neromek. Později jsem vzorek rozšířila o několik veřejně se angažujících mužů a také o ženy, které se do veřejného života Skutců výrazně nezapojovaly.

V době mého výzkumu žilo ve Skutcích více než dva tisíce obyvatel. Vesnice se dynamicky rozvíjela a postupně v ní vznikly tři nové lokality, ve kterých vyrůstaly rodinné domy, do nichž se stěhovali jak mladí místní se svými nově vzniklými rodinami, tak i obyvatelé okolních vesnic a měst, ovšem s výjimkou místních (i přespolních) Romů. Romové se do nových lokalit nestěhovali a žádný z nich neobýval dům v neromské části vesnice.

Romové žili v části obce nazývané „osada“. Označení „osada“ používali neromští obyvatelé Skutců zcela neproblematicky, někteří romští obyvatelé tento termín používali také, ovšem často s vysvětlujícím komentářem, že skutecká „osada“ není „skutečná romská osada“. Toto slovní spojení ve mně vyvolává negativní konotace nuzných neuspořádaně postavených obydlí z vlnitého plechu, nevyhovující hygienické podmínky a všudypřítomnou chudobu a vyloučení. Skutecká „osada“ takto nevypadala, většina domů, které v ní stály, byla srovnatelná s těmi v neromské části. Zároveň „osada“ nebyla urbanisticky oddělena od zbytku obce, ale zástavba plynule navazovala na domy ostatních vesničanů. Skutečtí Romové však na toto negativní označení s výhradami přistupovali a v běžném hovoru ho používali také. Například Danka vysvětlovala, že termín „osada“ používá, protože je toto označení ve vesnici vžité a všichni hned vědí, kterou část obce má na mysli, ovšem vzápětí dodala, že by bylo lepší označení „osada“ nahradit jiným:

„Je to osada, oni to hovoria automaticky. Kolónia alebo osada. Už sa to ináč povedať nedá. Lebo keby už povedali rómska štvrť, no tak dobre.“ (Danka, 7. 8. 2018)

Místní Romové i Neromové používali pro romskou část obce označení „dole“ nebo „dole v osade“ a pro neromskou část „hore“ nebo „hore v obci“, toto označení se objevuje v citacích participantů i v mém textu. Nevím, jak zní termín „osada“ v místní romštině, romsky nemluví, takže jsem romštinu během výzkumu nemohla použít, mí romští participanté se mnou romsky nemluví a nepoužívali romštinu ani při komunikaci mezi sebou, když jsem byla přítomná.

Výzkum v délce necelých tří týdnů pochopitelně přináší metodologická omezení, do komplexity lokálních vztahů lze za tak krátký čas proniknout jen částečně. I toto je jeden z důvodů, proč jsem ve výzkumu sledovala pouze omezené množství kategorií a kromě genderu a etnicity jsem do analýzy nezařadila například třídu nebo ekonomické strategie obyvatel. Jsem si jistá, že zahrnutí dalších kategorií by k pochopení veřejného života ve Skutcích výrazně přispělo a v dalším dlouhodobějším výzkumu ve Skutcích hodlám do analýzy zařadit více kategorií. Dalším omezením plynoucím z krátké délky pobytu je otázka, nakolik lze za tak krátkou dobu proniknout hlouběji za vyjádření participantů, což se projevilo mimo jiné při popisu udržování teritoriální hranice mezi romskou a neromskou částí vesnice. Romští participanté artikulovali neochotu starostky prodávat pozemky v neromské části obce Romům, což jsou tvrzení zasluhující si hlubší analýzu a větší znalost terénu včetně skutečného množství nabízených volných pozemků, ovšem vzhledem k délce výzkumu a časové prodlevě mezi vznikem tohoto textu a realizací výzkumu už není možné tuto oblast lépe popsat. I tak ale považuji za nutné toto téma zařadit, jelikož bylo v rozhovorech hojně zmiňováno a vypovídá mnoho o vztazích Romů a Neromů ve Skutcích.

2 Intersekcionalita jako metoda a dynamika mocenských asymetrií

Hlavním teoretickým východiskem mého výzkumu byla intersekcionalní teorie. Zásadní článek týkající se intersekcionality napsala Kimberlé Crenshaw v roce 1989. Crenshaw (1989) ve své analýze vychází ze situace černošských žen a píše, že právě na jejich případě se ukazuje, jak dominantní koncepty diskriminace formují naše přemýšlení o znevýhodnění, kdy máme tendenci znevýhodnění připisovat pouze jedné centrální kategorii. Situace černošských žen je často opomíjena jak ve feministických teoriích, tak v antirasistických programech, jelikož obě tyto teorie jsou založeny na oddělených množinách zkušeností, které ne vždy reflektují vzájemné působení genderu a rasy. Crenshaw píše, že intersekcionalní zkušenost je něčím víc, než jen pouhým sečtením rasismu a sexismu, a že nestačí černošské ženy jen zahrnout do již existujících feministických teorií a antirasistických politik, ale je třeba nalézt nový analytický nástroj. A tím je právě intersekcionalní teorie. Intersekcionalní teorie tedy pracuje s předpokladem, že chceme-li analyticky uchopit diskriminaci, tak nestačí vycházet jen z jedné centrální kategorie, tedy například jen z genderu, rasy, třídy nebo sexuální orientace, ale je třeba uvažovat, že jednotlivé kategorie jsou spolu ve vzájemném působení a ovlivňují lidskou zkušenost komplexně.

Intersekcionalní teorie se od devadesátých let masivně prosazuje jako jedna z hlavních linií feministického myšlení a v současnosti se pojem intersekcionalita stále častěji objevuje i ve veřejném a politickém diskurzu a postupně budí větší

pozornost i v českém a slovenském prostředí (Kolářová 2018). Davis (2008) popisuje, že jedním z důvodů rozšíření intersekcionalní teorie je její otevřenost a rozvolněnost definice a neexistence shody na konkrétním obsahu tohoto pojmu ani na metodologii. Zároveň Davis píše, že intersekcionalita zdůrazňuje především mnohovrstevnatost, flexibilitu, proměnlivost sociálních identit a prolínání sociálních struktur. Intersekcionalní teorie tedy vzhledem ke své flexibilitě nenabízí žádná konkrétní metodologická řešení a před výzkumníkem, který se rozhodne intersekcionalitu při výzkumu použít, tak stojí úkol zvolit výzkumný design a analýzu dat „na míru“ tématu a výzkumnému terénu. I z tohoto důvodu jsem při své analýze zakotvenou teorii přizpůsobovala povaze mého výzkumu. Zároveň jsem ve své práci pracovala pouze se dvěma kategoriemi, a to s genderem a etnicitou. Požadavek zahrnout do analýzy právě tyto dvě kategorie stál u zrodu intersekcionalní teorie (Weldon 2008), později začala teorie zahrnovat i další kategorie, například třídu, národnost, věk nebo sexuální orientaci (Burnham 2001) a například Brewer (1999) upozorňuje, že sociální pozice každého z nás je definována více kategoriemi, takže nelze oddělit gender a rasu například od třídy. Nechci popírat důležitost ostatních kategorií, jejichž zahrnutí by do výzkumu o veřejné angažovanosti přineslo nová zjištění, ovšem podobně jako se Collins ve své knize *Black sexual politics: African Americans, Gender and the New Racism* důkladněji zaměřuje pouze na kategorie genderu, rasy a sexuality, i já jsem zvolila pouze omezené množství kategorií. Collins (2004) píše, že staví tyto tři kategorie do centra své analýzy, aby zvýraznila jejich provázání a skrze ně nově ukázala, jak je systém všech kategorií propojený. Ze stejného důvodu jsem i já zvolila pouze dvě kategorie, ovšem při dalším rozšiřujícím výzkumu týkajícím se veřejného života na vesnici by bylo vhodné zaměřit se i na další kategorie, například na třídu, věk nebo vzdělání, které by jistě ukázaly další skutečnosti hierarchických struktur společnosti.

Intersekcionalní teorie se dominantně zaměřuje na mocenské asymetrie, diskriminaci a znevýhodnění. Mocenské asymetrie ovšem není možné chápat jako neměnné a statické. Symetrické přístupy v antropologii popisují mocenské asymetrie jako nestálý výsledek vztahových konfigurací a chápou je jako nepřetržující v čase. Zároveň pojmají moc procesuálně, jako produkt sociálních vztahů, a zdůrazňují, že moc je kolektivně praktikována, a ne jednoznačně prosazována. Proměny mocenských struktur samozřejmě pozorujeme i na slovenském venkově, kde se v mnoha lokalitách (včetně Skutců) mocenská asymetrie v průběhu času dynamicky mění. Jedním příkladem za všechny mohou být komunální volby, které jsou příležitostí k radikálnímu promíchání mocenských pozic. Změny se ovšem dějí i méně viditelně, a nejen v oblasti komunální politiky. Ličit mocenské struktury jako pevné a všemocné může paradoxně vést k jejich posilování (Brož, Stöckelová 2015). I přes zdůraznění nestálosti mocenských struktur není na místě tvrdit, že mocenské asymetrie

neexistují. I za předpokladu, že moc je kolektivně vyjednávána, z mého výzkumu vyplývá, že Romové ve Skutcích byli při vyjednávání v nevýhodnější pozici, jako by tahali za kratší konec provazu.

3 První vstup do terénu a pozicionalita výzkumnice

Romská část vesnice sice plynule navazovala na zástavbu neromských domů, ale byť nebyla od zbytku vesnice odříznuta prostorově, v jiných ohledech zcela jistě oddělena byla, což jsem poznala záhy po svém příjezdu do Skutců. Přestože mě místní obyvatelé přijali vstřícně a ochotně mi poskytovali rozhovory a doporučovali další participanty, moje výzkumnická pozice byla v jistém ohledu složitá. Mezi občany tak malé obce se pochopitelně brzy rozšířilo, že kromě provádění výzkumu v neromské části Skutců chodím i do romské části a pořizuji zde rozhovory s jejími obyvateli. Právě skutečnost, že jsem se pohybovala napříč mezi romskou a neromskou částí obce, byla ve Skutcích – kde neprobíhalo společné vzdělávání dětí, Romové bydleli odděleně od Neromů a i společné setkávání na kulturních akcích bylo omezené – neobvyklá a budící podezření. Místní Neromové mě byli ochotní akceptovat jako cizinku, která se nevyzná v lokálních poměrech a je třeba ji o některých skutečnostech informovat, například o tom, že Neromové do „osady“ až na výjimky nikdy nechodí. Takový rozhovor jsem zažila jednoho večera v místní hospodě s neromskými obyvateli.

„Prostě se mi snažili vysvětlit, že to slušnej člověk nedělá. Tak mi to přijde, že se mě snaží disciplinovat, abych se chovala tak, jak se správněj bílej chovat má, chovají se ke mně jako k cizince, která neví, jak to u nich chodí a je třeba jí vysvětlit nějakou hierarchii.“ (terénní deník, 3. 8. 2018)

Na narativ místních, skrze který mě vnímali jako neinformovanou cizinku, jsem ochotně přistoupila a předstírání neznalosti (a v mnoha případech samozřejmě i autentická neznalost) mi značně usnadňovalo pohyb v terénu.

Při svých prvních dvou návštěvách obce jsem bydlela v penzionu a participantům výzkumu na mém ubytování nepřišlo nic neobvyklého. Při své třetí návštěvě Skutců jsem bydlela u jedné z romských participantek, Aleny, což bylo neromskými participanty přijímáno různě. Někteří moje bydlení u romské rodiny komentovali konverzačními větami typu: „Snad se vám tam bydlí dobře.“ Další reakcí na moje bydlení v „osadě“ a setkávání se s romskými participanty byla snaha dozvědět se ode mě nějaké informace. Tehdejší tajemník obecního úřadu (na Slovensku se pro tuto funkci užívá pojem *prednosta*), se v té době chystal kandidovat na starostu a vzhledem k jeho absenci kontaktů na lidi z „osady“ se mě snažil důkladně vyptat na politické preference Romů.

Přestože se nad mým pohybováním napříč vesnicí mezi Romy i Neromy

většinou podívovali neromští participant, ani Aleně nebyla moje pozice zcela srozumitelná, byť samozřejmě věděla, jaké je téma mého výzkumu. Alena měla poměrně dobrý přehled o tom, s kým jsem pořizovala rozhovory, nebo s kým jsem večer seděla v hospodě. Vzhledem k tomu, že jsem se stýkala i s lidmi, kteří byli mezi Romy ve Skutcích známí jako otevřeně rasističtí, si nejsem jistá, jak Alena tuto skutečnost přijímala, byť to nikdy otevřeně nekomentovala.

4 (Bez)problémové soužití Romů a Neromů

Když jsem přijela do Skutců poprvé, na první dojem mi připadalo, že soužití Romů a Neromů v této vesnici je neproblematické a idylické, například na základě webových stránek obce, kde se psalo, že místní Romové jsou dávání za dobrý příklad celému Slovensku. Také kniha vydaná k výročí obce v kapitole „Rómovia“ předkládá výčet úspěchů místních romských obyvatel, vyzdvihuje jejich vzdělání a úspěchy v různých soutěžích. Místní starostka dokonce získala cenu za dlouhodobé a kontinuální zlepšování životní úrovně romských rodin a za intenzivní a prospěšnou práci s romskou komunitou. I neromští participant často zmiňovali, že místní Romové jsou bezproblémoví, chodí do zaměstnání a do škol a soužití všech občanů Skutců je na dobré úrovni. Místní Romové byli skuteckými Neromy dávání do protikladu k Romům z nuzných „osad“, kteří „nedbají na vzdělání a jsou špinaví a hluchí“. Veřejný obraz bezproblémového soužití však vytvářela pouze neromská část vesnice a pohled místních Romů nebyl do tohoto narativu zahrnut. Právě neromští obyvatelé, kteří tvořili místní zastupitelstvo a měli kontrolu nad propagačními texty o obci, knihou k výročí i webem obce, byli hlavními mluvčími, kteří se k soužití místních obyvatel vyjadřovali. Romští participant se k tomuto narativu vyjadřovali kriticky, v jejich očích interetnické soužití neproblematické nebylo. Například Milada považovala narativ bezproblémového soužití za Potěmkinovu vesnici vystavěnou pro oficiální návštěvy vedení obce, před kterými starostka vyzdvihuje životní úroveň místních Romů, ale na druhé straně s Romy nejedná vždy korektně. Podle Miladiny interpretace je odbývá:

„A napríklad keď sem príde starostke nejaká návšteva, tak ona vždy príde: 'Ja vám potrebujem ukázať našich cigánov.' Lebo ona sa nimi chváli. Lebo my sme taká osada, ktorou je treba sa chváliť. Ale keby si napríklad videla, keď starostka nemá náladu a príde za ňou niekto, a ona ho vo dverách vyhodí, tak pár vetami ho vybaví a ide preč.“ (Milada, 2. 8. 2018)

To, že soužití Romů a Neromů nebylo tak idylické, jak bylo navenek prezentováno, a že slova neromských participantů ne vždy korespondovala s jejich činy, jsem pozorovala i na jiných skutečnostech. Jednou z nich byl například fakt, že žádný Rom ve Skutcích nebydlel mimo „osadu“. Pozorovateli patrně neujde kontrast

mezi velkorysími pozemky nahoře ve vesnici, na které se pohodlně vešel rodinný dům i se zahradou, a novými domy v „osadě“, které často vyrůstaly na zahradách už existujících domů. Důvodem byl jednak nedostatek nových stavebních pozemků v romské části vesnice a jednak nemožnost, aby si Rom koupil stavební pozemek mimo „osadu“, o čemž řada romských participantů mluvila jako o nespravedlnosti. Milada popisovala tuto skutečnost takto:

„Nie, ona ti tam nedá. Starostka ti nedá pozemok. Nedá. Lebo reálne, keď máš peniaze, pozemok si môžeš kúpiť, keď chceš. A ona nedá, lebo ty keď ideš za ňou a [chceš] pozemok, ona ti automaticky povie, že tu dole. Ale teraz je problém, lebo ja som sa chcela informovať u nejakého odborníka, čo sa týka pozemkov, lebo ona také isté sumy dáva, ako v dedine, dáva aj tu v osade.“ (Milada, 2. 8. 2018)

Romové popisovali veškeré snahy koupit pozemek nahoře ve vesnici jako neúspěšné, byla jim například řečena mnohem vyšší cena nebo pozemek už náhle na prodej nebyl, a tak případný kupující svou žádost o koupi stáhnul. I starostka Skutců, byť oceněná za příkladnou práci s romskou komunitou, na místním obecním zastupitelstvu, na kterém jsem byla přítomná, popisovala, jak Romům zabránit, aby koupili pozemek a postavili dům ve vesnici:

„Starostka říká, nebojte se, já je sem nepustím, byli tu takoví, co chtěli pozemek v dědině, nedám, i když si koupí, tak vyměníme, aby byli dole.“ (terénní deník, 27. 8. 2018)

Tuto bariéru se zatím žádnému z romských obyvatel nepodařilo prolomit a romská a neromská část vesnice tak zůstala oddělena.

Soužití a společné setkávání Romů a Neromů bylo vymezeno pevnými mantinely – starostka byla na jedné straně oceňována za příkladnou práci s romskou komunitou, prosadila realizaci nových bytů v „osadě“ a, jak zmiňovali romští participanté, neváhala se místními Romy „chválit“. Na druhou stranu ale odmítala připustit, aby Romové bydleli nahoře ve vesnici. Domnívám se, že je možné, že starostka tímto způsobem bránila prestiž celé obce, jelikož vesnice, kde Romové bydlí mimo „osadu“ (nebo obce, kde je například romský starosta nebo starostka) byla neromskými participanty hodnocena jako místa s převráceným řádem, kde to zcela jistě nedopadne dobře. Zároveň starostka nabízela lukrativní obecní stavební pozemky a podle jejích slov jí záleželo na tom, aby se dobře prodávaly. Skutečnost, že Romové bydlí přímo v neromské části obce, by mohla prodej komplikovat, jelikož romský soused by mohl být pro potenciální kupce nepřijatelný. Byla jsem svědkem jednání o prodeji pozemku, kdy budoucí neromský majitel řekl, že má zájem o pozemek ve Skutcích právě proto, že ve vedlejší vesnici, ze které pochází, se Romové stěhují do neromské části vesnice, což mu připadalo nevhodné a Skutce pro něj byly z tohoto hlediska atraktivní lokalitou.

5 Komunální politika, neromská aréna moci

Obecní zastupitelstvo ve Skutcích má devět zastupitelů a od roku 1990 nebyl do zastupitelstva zvolen žádný Rom ani Romka, přestože opakovaně kandidovali. Většinu skutečných zastupitelů od roku 1990 vždy tvořili neromští muži a neromští muži byli také vždy nejvíce zastoupeni mezi kandidujícími. Romští muži kandidovali do skutečného zastupitelstva pravidelně a ve větším počtu než romské ženy.

Romští participanti i participantky většinou popisovali, že se o komunální politiku zajímají, sledují ji a obvykle chodí volit. Řada z nich ovšem také artikulovala frustraci z faktu, že se většina rozhodnutí komunálních politiků děje bez jejich participace a bez možnosti, aby do nich zasahovali. Jedním z důvodů bylo to, že Romové nejsou v komunální politice dlouhodobě zastoupeni. Alena, Romka, která kandidovala v komunálních volbách v roce 2014, popisovala, že zvolení Romů do zastupitelské funkce brání mimo jiné skutečnost, že Neromové nedávají hlasy Romům, byť je považují vzhledem k jejich kvalifikaci a zkušenostem za kompetentní:

„Oni si tak medzi sebou rozprávajú, už som počula, že som jednoducho človek, ktorý má skúsenosti, trochu rozumiem aj politike... a prečo nevolia takých ľudí? No ale oni by hlas Rómom nedali. Neexistuje.“ (Alena, 5. 8. 2018)

Tvrzení, že Neromové nevolí Romy, je vzhledem k tomu, že volby jsou tajné, obtížně verifikovatelné. Hrustič (2015) ovšem ve shodě s Alenou a s ohledem na celoslovenský kontext popisuje, že byť se na komunální úrovni prosazuje čím dál více romských politiků, Neromové jsou k jejich kompetencím stále nedůvěřiví a nezřídka je vnímají jako hrozbu.

Zároveň pro Romy nebyla etnická příslušnost jediným hlediskem, podle kterého se rozhodovali, komu ve volbách odevzdají svůj hlas. Pochopitelně i mezi Romy ve Skutcích existovala názorová diverzita ohledně komunální politiky a romství nezaručovalo případným kandidátům na zastupitele automaticky hlas od ostatních Romů, záleželo i na názorech, sympatiích a vztazích. Neromští participanti absenci Romů v zastupitelstvu vysvětlovali rozličně a jedním z vysvětlení byla právě ta skutečnost, že Romové automaticky nevolí jiného Roma, což neromští obyvatelé Skutců interpretovali jako nedostatek organizovanosti na straně Romů a neschopnost se spojit a dosáhnout cíle, tedy podílu na rozhodování: *„Oni sa veľmi nehrnú. Keď treba niečo aktivizovať, tak skôr ustúpia, nie sú nějakí takí organizačne...“ (Adam, 4. 8. 2018).*

Předpoklad absolutní jednoty mezi Romy a bezbřehého upřednostnění etnicity jako jediného hlediska při rozhodování romských voličů ve volbách je však značně zjednodušující. Fakt, že Romové volí i Neromy, nelze vysvětlovat pouze nedostatkem organizace na straně Romů, ale roli hraje i běžná názorová diverzita nebo příbuzenské vztahy. Podobně o romské politické participaci píše i Hrustič

(2015), který tvrdí, že i když tvoří Romové v některých obcích většinu populace, neznamená to, že obsadí i většinu zastupitelských funkcí. Důvodem může být velké množství romských kandidátů, které ve výsledku roztržší hlasy, jelikož se Romové nedohodnou na jednoznačné podpoře nejsilnějších kandidátů. Hrustič zdůrazňuje, že v případě romských komunit ve většině případů nejde o komunity ve skutečném významu tohoto slova a při volebních preferencích záleží například i na rodinných vazbách.

Jelikož Romové ve Skutcích neměli v komunální politice žádné zástupce, hledali jiné způsoby, jak se do politického života zapojit, ovšem tyto aktivity jim byly často znesnadňovány. To je případ Stana, který bydlel ve Skutcích v nově postavených obecních bytech v romské části obce. Těmto obecním bytům nebyly dlouho po dokončení celého stavebního projektu dodělané fasády, což jejich obyvatele trápilo. Záležitost se řešila v době, kdy jsem ve Skutcích prováděla výzkum, a bylo svoláno obecní zastupitelstvo, které mělo tuto věc projednat a na které jsem se chtěla jít podívat. Raději jsem se zeptala tajemníka obecního úřadu, zda je moje přítomnost vhodná, a dostalo se mi odpovědi, že moje účast nebude žádný problém. Stano chtěl na obecní zastupitelstvo také přijít, ovšem tajemník mu řekl něco jiného než mně:

„Prednosta mi povedal... ja som chcel o tie farby. Že nie, že to mám nechať na neho. Hovorím prečo, ja vybavím, pôjdeme tam spolu. Nie, ty tam nemôžeš chodiť, že sa tam budú preberať aj iné veci a že ja tam nemôžem byť.“ (Stano, 30. 8. 2018)

Něco takového pochopitelně není pravda, obecní zastupitelstvo je ze zákona přístupné veřejnosti a právo být na něm přítomný má každý občan. Stano však dodržel „doporučení“ skutečného tajemníka a na zastupitelstvo raději nepřišel.

Fakt, že si tajemník obecního úřadu, který si je zcela jistě velmi dobře vědom, že schůze obecních zastupitelstev jsou veřejné, dovolí vydat takové „doporučení“, svědčí o hegemonní pozici Neromů ve skutečné komunální politice. Tajemník si mohl dovolit říct Stanovi zjevnou lež a předpokládat, že se Stano jeho zákazem bude řídit. Tato situace se nedá interpretovat jako akt dobré vůle z tajemníkovy strany, kdy chtěl Stana ušetřit sezení na dlouhé schůzi a vyřídit záležitost za něj. Stano na zastupitelstvo skutečně přijít chtěl a chtěl řešit fasády na domech s vedením obce osobně a zlobil se, když mu tajemník řekl, že na schůzi chodit nemá. Je otázkou, jaká situace by nastala, kdyby se Stano na zastupitelstvu přeci jen objevil. Romové se při snaze prosadit svoje požadavky u komunálních politiků pohybovali v rámci nepsaných pravidel a komplikovanost situací a místních vztahů vedla k tomu, že volili různé strategie; možná může být v některých situacích výhodnější přistoupit na neromská pravidla hry, než se vůči nim explicitně vymezovat. Tato pravidla byla kolektivně vyjednávána a tím, že se jimi Romové řídili, se podíleli na jejich nastavování. Realizace fasád na domech byla nakonec na zastupitelstvu

schválena, možná by se tak stalo i za Stanovy přítomnosti, o tom ovšem můžeme jenom spekulovat.

Zajímavou osobností skutečné komunální politiky byla starostka, která byla v roce 2018 už pošesté zvolena do funkce. Nejvyšší politická funkce ve Skutcích byla tedy dlouhodobě obsazena neromskou ženou, byť většinu zastupitelstva od roku 1990 vždy tvořili muži. Starostka popisovala obtížné sladování pracovního a rodinného života. Do funkce byla poprvé zvolena v sedmadvaceti letech, a přestože později odešel na rodičovskou dovolenou její manžel, i tak značná část péče o dcery, ke které se v určité životní fázi přidala i péče o nemocnou matku, ležela na ní:

„Dievčatá so mnou veľa chodili, zo škôlky som ich vyťahla a boli tu so mnou. Veľa som ich brávala so sebou, furt chodili, v aute boli a so mnou behávali kade tade, veľa ľudí spoznali, ale zlaté sú. Niekedy už som si povedala, že som bola macocha, lebo všade museli ísť so mnou.“ (Starostka, 2. 8. 2018)

Starostka popisovala, že jí několikrát byly nabízeny politické nebo pracovní nabídky mimo Skutce, rozhodla se jich však nevyužít. Péče o dcery, matku a domácnost byla při výkonu starostenské funkce jistě náročná, ovšem zcela jistě nezměrně jednodušší, než kdyby přijala prestižnější nabídky k zaměstnání a odešla pracovat dále od Skutců. Komunální politika, ze všech jiných úrovní politiky, je nejlépe slučitelná s péčí o děti a domácnost. Toto může být také jedním z důvodů, proč je v komunální politice obecně zastoupení žen nejvyšší, a ve vyšších patrech politiky postupně klesá (Vohlídalová et al. 2016).

Přestože místní starostka navzdory obtížnému sladování rodinného a pracovního života v politické funkci uspěla, nijak se netajila složitostí obě oblasti života dobře vyvážit. Zároveň pro většinu neromských participantek byla péče o děti a domácnost také nejčastějším důvodem, proč do obecního zastupitelstva nekandidovaly, což rozvádím v následující části textu.

5.1 Politická participace a neviditelný gender?

Vliv kategorií genderu a etnicity na zapojení do veřejného života byl od počátku mým výzkumným tématem a má hlavní pozornost tedy směřovala směrem k těmto dvěma kategoriím. Ovšem mocenská asymetrie a rozdělení vesnice na základě etnicity byly natolik výrazné a všeprostupující, že na první pohled přebíjely i genderovou asymetrii – Romové byli ze skutečné komunální politiky vylučováni bez ohledu na gender. Genderové rozdělení není možná výzkumníkovi na první pohled tak patrné jako asymetrie způsobená etnicitou, ovšem i mocenská asymetrie organizovaná po linii genderu ve vesnici existovala.

Jedním z důvodů, proč mi jako výzkumníci nebylo genderové rozdělení vesnice na první pohled zřetelné, byl fakt, že participantí pro genderové rozdíly

většinou nenacházeli žádná vysvětlení a považovali je za jednoznačný fakt, který není nutné objasňovat. Všichni participanti dokázali, byť s různou mírou otevřenosti, popisovat interetnické soužití v obci. Genderové asymetrie většinou nebyli schopni příliš detailně analyzovat, rozhodně je se mnou nerozebírali tak podrobně jako soužití Romů a Neromů. Někteří participanti například na otázku, proč není v místním zastupitelstvu více žen, odpovídali jednoduchým: „To tak prostě je“. West a Zimmerman (1987) popisují, že v západní společnosti pohlížíme na genderové rozdíly jako na přirozené, trvalé a jednoznačně definované. Zdá se nám, že vše je zkrátka tak, jak je, protože muži jsou muži a ženy jsou ženy, dodávají autoři. Fakt, že genderové rozdělení považujeme za přirozené, pokládám za jednu z příčin, proč se mnou velká část participantů nedokázala o tomto tématu důkladněji mluvit.

Zároveň se zastoupení skutečných žen v politice výrazně nevymykalo slovenskému průměru, a i důvody popisované skutečnými ženami byly podobné jako ty, o kterých mluví níže uvedené zdroje. Na Slovensku je zastoupení žen v politice velmi podobné jako v Česku, v roce 2019 bylo v českém parlamentu 20 % žen a ve slovenském 21 %. V roce 2019 byly ve slovenské vládě ženy zastoupeny 33 % na pozici ministryň a primátorek a starostek bylo 26 % (European Institut for Gender Equality 2020). Důvody nízkého zastoupení žen ve slovenské politice popisuje například zpráva s názvem „Podpora vyrovnaného zastúpenia žien a mužov na vedúcich pozíciách v organizáciách verejnej a súkromnej sféry.“ V této zprávě se píše, že ženy jsou většinou na kandidátkách politických stran zařazeny na nevolitelné pozice a že společnost vysílá signály, že politika se hodí výlučně pro muže, je zlá a nečestná, a proto by se jí ženy měly vyhýbat (Ulčin 2017). Podobné genderové bariéry pro vstup do politiky jsou popisované i v českém kontextu. Vstup žen do politiky je pochopitelně záležitostí jejich rozhodnutí a vnitřní motivace, ale je ovlivněn i vnějšími faktory jako tradičně chápáná role žen v rodině a v domácnosti, mechanismy na úrovni politických stran, postoji veřejnosti a veřejným diskurzem (Vohlídalová et al. 2016).

Mezi romskými a neromskými ženami existovaly rozdíly v participaci na politickém životě, byť nebyly tak zjevné a výzkumníkovi snadno odhalitelné jako rozdíly v politické participaci Romů a Neromů. Neromské ženy jako hlavní důvod svého složitějšího zapojení do komunální politiky zmiňovaly péči o děti a domácnost, jako například Kamila, která popisovala, proč nechce kandidovat do obecního zastupitelstva:

„Ešte plánujeme rodinku s manželom a neviem, nevylučujem, možno niekedy v budúcnosti, keď budú dievčatá oveľa väčšie, staršie. Ale teraz, v tomto období, určite nie.“ (Kamila, 30. 8. 2018)

Romské ženy tento důvod většinou neuváděly, nebo ho zmiňovaly až jako poslední a ne zcela významný. Za hlavní bariéru vstupu do politiky romské ženy považovaly

svou etnicitu a popisovaly, že by pravděpodobně nebyly zvoleny, protože jsou Romky; romské ženy tedy artikulovaly stejné překážky jako romští muži.

Je ovšem nanejvýš pravděpodobné, že i na romských ženách ležela z větší části péče o domácnost a děti, během svého výzkumu jsem nezaznamenala, že by v romských rodinách byly tyto činnosti rozděleny mezi muže a ženy rovnocenněji než v neromských rodinách. Zároveň ale nelze říct, že by romské ženy ve Skutcích byly méně emancipované než neromské ženy, jak popisuje Kajanová (2015). Autorka v knize *(Ne)rovnosti v romských rodinách* vychází z výzkumu provedeného ve třech krajích České republiky a předkládá obraz romských rodin jako tradičně vztahově uspořádaných, kde emancipace žen není rozvinutá v takové míře jako v majoritní společnosti, byť nepopírá, že k určitým posunům dochází. Tento tradiční obraz romské rodiny ve Skutcích rozhodně nenaplnovaly, uspořádání romských rodin ve Skutcích nebylo o nic více tradiční než v neromských rodinách. Pozorovala jsem, že v romských i neromských rodinách ve Skutcích se ženy dominantně starají o děti a domácnost, zároveň bylo běžné, aby Romky i Neromky chodily do práce (pokud nebyly na rodičovské dovolené) a Romky a Neromky například běžně chodily do místní hospody i bez svých partnerů. Alena popisuje, že mezi Romy jsou vztahy mezi muži a ženami rovnocenné:

„Lebo tu nie je tak, že muž je niečo viac ako žena. Tu sú rovnocenní.“ (Alena, 5. 8. 2018)

Ovšem rozdělení skutečných obyvatel na Romy a Neromy, které se projevovalo nejen v politice, ale i v celé řadě dalších každodenních aspektů, bylo natolik výrazné, že v běžném vnímání aktérů toto rozdělení na základě etnicity překrývalo i genderové rozdělení. Podobnou skutečnost popisuje i Collins (2004), když píše, že v některých situacích nehrají ostatní kategorie, jako gender, věk, sociální třída a vzdělání, žádnou roli a jsou zcela překryty etnicitou. Etnicita byla ve Skutcích výraznou osou, která zakládala mocenskou asymetrii a zvýznamňování etnicity bylo tak zásadní, že přebíjí i další kategorie, dokonce i gender, který je považován za základní kategorii, která rozděluje společnost, a dokonce bývá nazýván jako omni relevantní kategorie (West, Zimmerman 1987).

6 Spolkový život, „romský bludný kruh“

Ve Skutcích fungovala řada spolků a sdružení, konkrétně myslivecký spolek, pobočka Klubu slovenských turistů, fotbalový klub, který měl dvě družstva, žáky a dospělé, občanské sdružení Fiat Lux, kostelní pěvecký sbor, skautský oddíl a nově romský taneční soubor. Do spolkového života Skutců se mnohem více zapojovali neromští obyvatelé, Romové byli ve spolcích angažováni jen v řádu jednotlivců. Několik romských mužů bylo součástí místního fotbalového družstva a pouze jeden spolek byl organizován samotnými Romy, a to zmíněný romský taneční soubor pro mládež.

Mezi neromskými participanty většinou panoval názor, že Romové by si měli zařídit vlastní spolky a sdružení a nemíchat se do těch neromských, což demonstruje například tato odpověď skutečného tajemníka obecního úřadu, kterou jsem dostala, když jsem se na obecní akci s vařením guláše zeptala, proč tady nejsou žádní Romové: „Pan tajemník říkal, my máme svoje, oni mají svoje. Něco děláme společně, ale takto to tady funguje, my se jim taky necpeme na ty jejich věci“ (terénní deník, 4. 8. 2018). Pochopitelně neexistoval žádný oficiální zákaz, který by Romům zabraňoval účastnit se spolkového života a veřejných akcí ve Skutcích, ale byla aplikována řada neformálních mechanismů, které vedly k tomu, že se Romové spolkového života (až na výjimky) neúčastnili. Neromské spolky necílily propagaci svých akcí na romské obyvatele a řada romských obyvatel o akcích, které pořádají, ani nevěděla. Například obecní akce s vařením guláše a s hudebním programem, které jsem se v době svého výzkumu účastnila, nebyla vyhlášena obecním rozhlasem, který byl zaveden i v „osadě“. Na obecním úřadě byly nachystány letáky, které akci propagovaly, ovšem jelikož do romské části vesnice nechodí pošta, nebyly jejím obyvatelům doručeny.

Dalším příkladem vylučování Romů ze spolkového života byl fotbalový klub, který byl ve Skutcích nedávno obnoven a jeden z nově přistěhovaných občanů, Ján, začal trénovat žákovské družstvo. Mezi romskými chlapci byl o fotbal extrémní zájem a na první trénink jich přišlo velké množství, neromský trenér je ovšem odmítl s tím, že má už dost práce s trénováním neromských dětí a později mi to vysvětlil takto:

„Že toľko ich nezvládnem, lebo sú takí temperamentní, ale keď je ich málo, je to v pohode.“ (Ján, 5. 8. 2018)

Zároveň romským dětem řekl, že členský poplatek je několikanásobně vyšší, než ve skutečnosti byl, což většinu romských rodičů odradilo a děti už na fotbal neposílali. V době mého výzkumu bylo v žákovském družstvu jen několik romských chlapců, dva z nich byli syny fotbalistů, kteří hráli za muže.

Dalším výrazným skutečným spolkem bylo občanské sdružení Fiat Lux, které založila Mária, jedna z nově přistěhovaných obyvatelky neromské části obce. Toto sdružení se zaměřovalo na podporu sociálního a kulturního života v obci, jeho aktivity byly široce zaměřené a zapojovalo se do nich velké množství skutečných obyvatel, ovšem pouze těch neromských. Neromskými participanty bylo toto sdružení hojně zmiňováno a bylo široce známé, mezi Romy ovšem o jeho existenci řada lidí vůbec nevěděla. Sdružení Fiat Lux organizovalo různé komunitní aktivity a mělo v obci vlastní prostory. Nedávno se jeho členové začali starat o pozemek, který jim jedna obyvatelka Skutců bezplatně poskytla. Mária se na pozemku rozhodla zřídit komunitní zahradu, kterou obyvatelé chodili dobrovolně plít a udržovat a mohli si na ní natrhat bylinky a květiny na výzdobu

nebo na čaj. Ovšem přestože Mária popisovala, že zahrádku může užívat kdokoli, byl to kdokoli s jistými výjimkami.

„Říkala, chtěli jsme tu i jiné plodiny, ale máme tu jenom kytičky, protože kdybychom tu měli třeba brambory, tak ti cigáni by to rozkradli, to by nešlo. (...) Pak říkala, že by sem chtěla třeba i lavičku, aby si sem lidi mohli zajít posedět, ale pak říkala – no, možná radši ne, toto je taková naše ochrana, kdyby se tu chtěli třeba ti cigáni shlukovat.“ (terénní deník 3. 8. 2018)

Některé činnosti tohoto spolku byly tedy plánovány tak, aby se jich Romové účastnit nejlépe sami nechtěli. Je paradoxní, že je jedna skupina obyvatel z činnosti spolku vydělována, zvlášť když sdružení Fiat Lux ve svých propagačních materiálech uvádělo, že chce přispívat k rozvíjení sociálního prostředí v obci a spolupracovat se všemi občany na různých úrovních, jelikož každý člověk je pro společnost důležitý.

Zároveň bylo vidět, že neochota Neromů participovat na spolkovém životě Skutců společně s Romy nemusí být vždy explicitně vyjádřená, jako například u trenéra fotbalového družstva. Existovaly i implicitnější mechanismy, ne tak snadno zachytitelné, jako například ty, které jmenovala Mária. U sdružení Fiat Lux nedošlo k žádnému otevřenému odmítnutí účastnit se spolkových aktivit společně s Romy, ale už při plánování činností tohoto občanského sdružení členové nevolili takové činnosti, o kterých předpokládali, že budou pro Romy atraktivní. Bariéry, které bránily Romům participovat na spolkovém životě, se zdály být na první pohled neviditelné, což pochopitelně nahrávalo interpretacím ze strany Neromů, kteří nezřídka popisovali, že Romové se do spolkového života obce zapojit nechtějí, jelikož jsou líní a mají jiné zájmy.

Romští participanti popisovali snahu zapojit se do spolkového života podobně jako snahu zapojit se do komunální politiky. Popisovali demotivaci a nemožnost situaci ovlivnit, při snaze založit si vlastní spolek nebo uspořádat veřejnou akci podle Romů vždy něco nevyšlo, vždy se něco zaseklo, zkrátka vždy se našel nějaký důvod, proč obecní úřad nechtěl jejich aktivity podpořit, což mi vysvětlovala například Milada v případě její snahy založit ve Skutcích romský taneční soubor pro mládež. Zároveň Romové neměli v obecním zastupitelstvu žádného zástupce, a měli tedy mnohem méně možností, jak situaci zvrátit ve svůj prospěch. Narativ, který panoval mezi Neromy, jenž doporučoval Romům, aby si založili spolky vlastní a nemíchali se do těch neromských, byl tedy pro Romy obtížně proveditelný a byl vlastně bludným kruhem. Romové byli vylučováni z neromského spolkového života a zároveň nebyli podporováni, pokud vyvíjeli aktivitu směrem k založení spolku, který cílil na romské obyvatele. Romové se tedy do spolkového života obce zapojovali velmi málo a řada z nich volný čas trávila raději ve městě nebo jinde mimo Skutce, což například Alena popisovala jako nutnost, protože ve Skutcích podle ní nebyl dostatek volnočasových aktivit pro Romy a především pro romské děti.

Spolková angažovanost ve Skutcích byla hlavní doménou neromských mužů a žen. Neromské ženy nepopisovaly při spolkové angažovanosti bariéry, které artikulovaly u zapojení se do komunální politiky. I fakt, že spolky byly ve Skutcích výrazně genderované, tedy že se muži angažovali ve fotbale a ženy v občanském sdružení Fiat Lux a v kostelním sboru, pomáhal neromským ženám překonat překážky, které cítily při snaze zapojit se do komunální politiky, tedy časovou náročnost péče o děti a domácnost. Neromské ženy popisovaly, že spolkové aktivity dokážou s péčí o děti velmi dobře skloubit, jelikož řada akcí, do kterých se zapojovaly a které organizovaly, svým programem a zaměřením přímo umožňovala zapojení celé rodiny a především dětí. Romské ženy byly ve zcela jiné situaci než ty neromské. Ze spolkového života byly vylučovány, jelikož jsou Romky, a kategorie genderu při spolkové angažovanosti nehrála u Romů velkou roli; podobně jako při politické angažovanosti byli tedy Romové ze spolkového života vylučováni bez ohledu na gender.

7 Romské ženské sítě známostí a neformální angažovanost

Přestože romské ženy nebyly příliš zapojeny v místních spolkách ani v komunální politice, rozhodně to neznamenal, že by do veřejného života Skutců nevstupovaly. Například Alena dvakrát z vlastní iniciativy zorganizovala přímo ve Skutcích lékařské prohlídky pro místní občany, jednou přijel odborník na měření kostní tkáně, podruhé gynekolog. Danko a Milada se před lety snažily prosadit zřízení komunitního centra v „osadě“, ve svém úsilí však nebyly úspěšné. Blíže popíšu dva případy neformální angažovanosti, kterých jsem byla svědkem přímo během výzkumu.

Prvním z nich je případ Milady, která byla zaměstnaná jako terénní pracovnice na obecním úřadě a dlouhodobě komunikovala se Slovenskou poštou i se skuteckými Romy a snažila se docílit, aby pošta byla roznášena i v „osadě“, jelikož v době mého výzkumu tam pošta nechodila a romští obyvatelé si ji museli vyzvedávat na obecním úřadě. Přestože byla Milada zaměstnankyní obecního úřadu, její žádosti, aby mohla v této věci komunikovat pod hlavičku obce, nebylo vyhověno. A tak Milada řešila tento problém sama, aniž by byla při jednání zaštitěna místní samosprávou.

„A potom som sa ešte pýtala nášho prednostu, či to môže ísť cez hlavičku obce, tie papiere písať alebo to mám písať za seba, ako za osobu. No a on sa nevyjadril. A keďže mňa ne baví čakať, tak som to písala sama za seba. (...) A starostka mi raz povedala, že ona to riešila s tou riaditeľkou pošty, ale že to je tak odporná pani. Čo ja mám taký pocit, že ani nie. Lebo starostka keď dokáže úplne dačo iné, tak by dokázala aj toto. Ja mám taký pocit, že v tejto našej dedine je to tak: Čo je pre Rómov, to ma nepáli.“ (Milada, 3. 8. 2018)

Kromě Milady se z řad romských žen aktivně angažovaly například i Danka a Anna. V době mého výzkumu ve Skutcích byly horkým tématem komunální volby a řešila se zejména změna na postu starosty. Krom stávající starostky, ke které měla řada Romů ambivalentní postoje, kandidoval i tehdejší tajemník obecního úřadu. Mezi místními Romy měl pověst rasisty a Danka s nadsázkou říkala, že kdyby byl zvolen, Romové by už nesměli ani do obchodu. Proto Danka a Anna plánovaly uspořádat setkání všech Romů, na kterém se dohodnou, že nebudou ve starostenských volbách volit tajemníka a dají raději hlas stávající starostce:

„Tak by bolo najlepšie sa stretnúť so všetkými a že by každý-. Ja si myslím, že oni by išli, lebo sú dosť takí, čo idú za starostku. [...] Všetkých dokopy zavolať, aby ho nevolili.“ (Anna, 28. 8. 2018)

Aktivita Danky a Anny nakonec nevyšla ve společné setkání všech romských obyvatel, jak původně plánovaly, ale jejich postoj se brzy rozšířil mezi jejich romské sousedy. V době mého výzkumu sbíral tehdejší tajemník v „osadě“ podpisy nutné pro nezávislou kandidaturu a jak jsem pozorovala, řada obyvatel se mu podepsat odmítla. Tajemník nakonec ve starostenských volbách těsně neuspěl a zvítězila stávající starostka.

Jak ilustrují výše zmíněné příklady, romské ženy byly součástí veřejného života Skutců, volily ovšem jiné strategie než neromští obyvatelé. Jelikož byly různými způsoby vylučovány ze spolkového života i z komunální politiky, realizovaly své aktivity mimo formální platformy a zakládaly je spíše na sousedských a přátelských vztazích, případně na svých individuálních schopnostech. Sousedské vztahy a individuální schopnosti hrály ve veřejné angažovanosti roli i u Neromů, ovšem pro romské obyvatele vesnice zůstávaly jedinou možností. Neromští obyvatelé Skutců popisovali zcela jiné strategie. Například Mária byla nespokojená s kulturním vyžitím a s nabídkou volnočasových aktivit v obci, a proto se rozhodla založit občanské sdružení:

„A sme si povedali, treba niečo pre tie deti urobiť, lebo tie deti fakt nemajú podnety, nemajú centrum voľného času, nemajú krúžky, nemajú nič.“ (Mária, 3. 8. 2018)

Stejně tak Ján, trenér fotbalu, popisoval nespokojenost s místní komunální politikou a s vedením současné starostky, rozhodl se proto kandidovat do obecního zastupitelstva, do kterého byl v roce 2018 úspěšně zvolen.

Romové – vzhledem k výše popsáním obtížím se zvolením do obecního zastupitelstva nebo se založením vlastního spolku – takto postupovat nemohli. Je ovšem na místě zmínit, proč se neformálním aktivitám ve veřejném životě věnovaly spíše romské ženy než romští muži. Když Danka a Anna popisovaly, jakým způsobem budou předvolební setkání organizovat, akcentovaly, že osloví především romské ženy:

„Danka říkala, že se musíme spojit my, všechny ženy, a já se ptám, proč jen ženy? A Danka, že když to uděláme my, muži půjdou taky.“ (terénní deník, 28. 8. 2018)

Danka i Anna spoléhaly spíš na své ženské sítě známostí a tuto skutečnost jsem začala dávat do souvislosti s častou nepřítomností romských mužů ve Skutcích. Řada z nich pracovala mimo vesnici, a tak se mnozí z nich v hodnocení veřejných záležitostí spoléhali spíše na ženy, které trávily více času ve vesnici a lépe se v situaci orientovaly. Zároveň všechny neformálně se angažující ženy pocházely původem ze Skutců. I při mém pobytu v obci jsem během dne přicházela do běžného kontaktu na ulici spíše s ženami než s muži, je tedy pravděpodobné, že ženy přirozeně navazovaly více vazeb s ostatními ženami, a i skrze tyto vazby měly lepší přehled o místní situaci. Ne všichni romští muži pracovali mimo obec, ale ti, kteří se v místní situaci a problémech dobře orientovali, volili spíše cestu kandidatury do obecního zastupitelstva, přestože se zatím žádnému z nich nepodařilo uspět.

Závěr

Hlavním cílem intersekcionalní teorie, která byla výchozím teoretickým konceptem mého výzkumu, bylo rozvinout nástroj, skrze který lze analyzovat mocenské rozvrstvení společnosti. Tato teorie zahrnuje v analýze jak sexismus, tak i rasismus, třídní opresi, heterosexismus a další osy, kolem kterých je nerovnost utvářena, a postihuje všechny tyto opresivní mechanismy v jejich komplexitě a propojenosti (Allen 2016). Intersekcionalní teorie je pro zkoumání veřejného života a politické participace ideálním nástrojem, jelikož se přímo zaměřuje na mocenské vztahy a nerovnosti ve společnosti (Choo, Ferree 2010). Etnická diferenciaci slovenského venkova přímo vybízí ke zkoumání etnicity jako sociální kategorie, ovšem bez zahrnutí genderu do analýzy bych nikdy nedokázala popsat pozici romských žen při veřejné participaci. Zároveň se ovšem intersekcionalita netýká pouze romských žen, intersekcionalita formuje sociální realitu nás všech, jak mužů, tak žen, a to bez ohledu na etnicitu (Weldon 2008), identita každého z nás je intersekcionalní, jelikož se skládá z mnoha kategorií. Samozřejmě je nutné dodat, že intersekcionalní teorie pracuje i s jinými kategoriemi, nejen s genderem a etnicitou. Při výzkumu veřejného života se například třída nabízí jako další kategorie, jejíž zahrnutí do analýzy by nepochybně přineslo nová zjištění.

Zároveň je zásadní dívat se na participaci ve veřejném životě z hlediska moci a prestiže. Nakonec i antropolog Cohen (1976) v knize *Two-Dimensional Man* klade moc do popředí zájmu a píše, že proniká téměř do všech sociálních vztahů. Moc může být podle něj manifestována různými způsoby, což můžeme sledovat na procesech distribuce, udržování, uplatňování a usilování o ni.

Nejvyšší mocí a prestiží v lokálním kontextu veřejného života Skutců nepochybně disponovali komunální politici. Byli zapojeni v rozhodovacích procesech a skrze svou agendu měli nejdůkladnější přehled o tématech, která obcí rezonovala, a byli seznámeni s rozhodovacími procesy a mechanismy obecního zastupitelstva. Zároveň měli ve svých rukou i ta rozhodnutí, která ovlivňovala zapojení do veřejného života dalších aktérů, rozhodovali například o finanční podpoře místních spolků. Komunální politika ve Skutcích byla dlouhodobě rezervována pouze pro Neromy a zároveň také většinu komunálních politiků tvořili muži, byť nezanedbatelnou výjimkou byla starostka, která svou funkci zastávala dlouhodobě.

Neromské ženy artikulovaly řadu bariér, které bránily jejich úspěšné angažovanosti v komunální politice, otevíral se jim však prostor ve spolkových aktivitách, do kterých se hojně zapojovaly. Je však zajímavé, že neromské ženy se, na rozdíl od mužů, nesnažily proměnit svou úspěšnou angažovanost ve spolcích v zapojení se do komunální politiky. Je jisté, že v komunálních volbách na vesnicích často hraje roli osobní kontakt s kandidáty a veřejná činnost, kterou kandidáti v obci vykonávají. Být tedy vedoucím fungujícího spolku je jistě dobrá výchozí pozice do voleb. Tuto tezi potvrzuje řada výzkumů politické participace, podle kterých existuje pozitivní vztah mezi členstvím v dobrovolnických nebo zájmových organizacích a politickou aktivitou (Vohlídalová et al. 2016).

Romské ženy byly vylučovány jak z komunální politiky, tak ze spolkového života. Bylo by ovšem chybou analyzovat jejich pozici jako bezmocnou a nepočítat s individuální *agency* romských žen jako aktérek veřejného života. Jejich neformální veřejné aktivity, které mohou být pro výzkumníka v terénu složitě vystopovatelné a taktéž jsou obtížně teoreticky uchopitelné, dokazují, že romské ženy nerezignovaly na vstup do lokálního veřejného života. Romské ženy dokázaly najít skulinu v opresivních mechanismech, které je vylučují z účasti v komunální politice a spolkovém životě na základě jejich etnicity, což jsem doložila například aktivitou Milady, která usilovala o to, aby byla do romské části vesnice doručována pošta, nebo snahou Danky a Anny uspořádat setkání všech romských obyvatel kvůli nadcházejícím komunálním volbám. Angažovanost romských žen v neformálních aktivitách veřejného života je zároveň podmíněna i genderovým rozdělením společnosti. Jak už bylo zmíněno, romští muži pracovali častěji mimo vesnici, kdežto ženy byly zaměstnány poblíž místa bydliště a také trávily více času péčí o děti, ať už během rodičovské dovolené, nebo i po ní. Měly tedy často lepší vhléd do místních záležitostí a také více lokálních kontaktů, které jim pomáhaly neformální aktivity organizovat. Tato skutečnost dokazuje, že byť bylo rozdělení vesnice na základě etnicity velmi výrazné a zdá se, že etnicita překrývala další kategorie, například gender, zahrnutí kategorie genderu do analýzy umožňuje odhalit další nuance sociálních vztahů a přístupu k moci.

Příklad angažovaných romských žen ve Skutcích není nijak ojedinělý, i v jiných lokalitách romské ženy překračují domácí sféru a sjednocují se a aktivizují. Například občanské sdružení SPOLU Slovensko se zabývá zlepšováním vztahů mezi Romy a Neromy. V poslední době se věnuje zejména romským ženám a dětem, cílem jeho činnosti je podpora rovnosti mezi Romy a Neromy a mezi muži a ženami (SPOLU – Slovensko 2019). V rámci tohoto sdružení vznikla v roce 2013 skupina Agentky rovnosti, jejímž cílem je aktivizovat romské ženy na Spiši, sjednocovat je a podporovat jejich rozvoj. Mezi členy této iniciativy jsou jak romské ženy, tak i neromské ženy a muži. Podobné příklady existují a byly popsány i mimo slovenský kontext, o romských aktivistkách ve střední a východní Evropě píše i Schultz (2012), která mezi romskými aktivistkami v této oblasti pracovala, konkrétně v organizaci Roma Women's Initiative, a věří, že romský feminismus je něco, čemu bychom měli věnovat pozornost, jelikož v poslední době romské ženy zvedly témata vícečetné diskriminace založené na rase, genderu a třídě v souvislosti se vzděláváním dívek, přístupem ke zdravotní péči, segregovanými porodními odděleními nebo nucenou sterilizací. Podle Schultz dokázaly romské ženy začít řešit lidskoprávní témata, a to i přesto, že čelí rasismu, chudobě, segregovanému školství a sociální marginalizaci.

Schopnost romských žen ve Skutcích si více či méně úspěšně vydobýt své místo ve veřejném životě obce a formulovat své požadavky ohledně jejího fungování ovšem neznamená, že bariéry plynoucí z genderu a etnicity neexistují. Pokud romské ženy uspěly ve svých požadavcích a cílech, uspěly spíše okolnostem navzdory, a ne díky nim. Fakt, že se dokázaly prosadit, by neměl vést k závěru, že když se chce, tak to jde, jak píše i Šotola a Rodríguez Polo (2016) v závěru knihy *Etnografie sociální mobility*, když popisují příklady úspěšně integrovaných Romů. Existence strukturálních bariér je naprosto reálná, což dokazuje právě fakt, že romské ženy byly nuceny se angažovat individuálně, aniž by měly možnost zaštitit se členstvím ve spolku nebo funkcí v politice.

Literatura

- Allen, A. 2016. Feminist Perspectives on Power. In: Zalta, E. N. (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/feminist-power/> [cit. 2020-01-12].
- Brewer, R. 1999. Theorizing race, class and gender: the new scholarship of black feminist intellectuals and black women's labor. *Race, Gender and Class* (6): 29–47.
- Brož, L., Stöckelová, T. 2015. Přísliby a úskalí symetrie: sociální vědy v zemi za zrcadlem. *Cargo: časopis pro kulturní / sociální antropologii* (1–2): 5–33. Dostupné z: <http://cargojournal.org/index.php/cargo/article/view/22/22> [cit. 2020-08-06].
- Burnham, L. 2001. Introduction. In: Blackwell, M., Burnham, L., Choi, J. H. (eds.). *Time to Rise: US Women of Color – Issues and Strategies. A Report to the UN World Conference Against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance*. Durban, South Africa, Aug. 28–Sept. 7, 2001. Berkeley: Women of Color Resource Center Press, 1–17.
- Bussey, K. 2011. Gender Identity Development. In: Schwartz, S. J., Luyckx, K., Vignoles, V. J. (eds). *Handbook of Identity Theory and Research*. New York: Springer, 603–628.
- Choo, H. Y., Ferree, M. M. 2010. Practicing Intersectionality in Sociological Research: A Critical Analysis of Inclusions, Interactions, and Institutions in the Study of Inequalities. *Sociological Theory* 28 (2): 129–149.
- Cohen, A. 1974. *Two-Dimensional Man. An essay on the anthropology of power and symbolism in complex society*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Collins, P. H. 2004. *Black sexual politics. African Americans, Gender and the New Racism*. New York: Routledge.
- Crenshaw, K. 1989. Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A black Feminism Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum* (1).
- Creswell, J. W. 2007. *Qualitative Inquiry & Research Design. Choosing Among Five Approaches*. London: Sage.
- Davis, K. 2008. Intersectionality as Buzzword. A Sociology of Science Perspective on What Makes a Feminist Theory Successful. *Feminist Theory* 9 (1): 67–85. Dostupné z <https://doi.org/10.1177/1464700108086364> [cit. 2020-03-02].
- Dohnalová, M. 2004. *Antropologie občanské společnosti: analýzy a interpretace s přihlédnutím k výsledkům vědecko-výzkumného a pedagogického zaměření Katedry oboru Občanský sektor FHS UK v Praze*. Brno: CERM.
- European Institute for Gender Equality [Online]. 2020. Dostupné z: <https://eige.europa.eu/gender-statistics/dgs> [cit. 2020-03-02].

- Hájková, K. 2019. *Participace romských a neromských žen na veřejném životě na slovenské vesnici*. Olomouc: Magisterská diplomová práce. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie.
- Hrustič, T. 2015. „Záleží na nás, ako sa dohodneme.“ Prehľad rómskej politickej participácie na Slovensku (1990–2014). In: Podolinská, T., Hrustič, T. (eds.). *Čierno-biele svety. Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, VEDA, 104–145.
- Kajanová, A. a kol. 2015. *(Ne)rovnosti v romských rodinách*. Praha: Lidové noviny.
- Kolářová, K. 2018. Paradoxy úspěšné teorie: interseksionalita mezi kritikou a stvrzováním hegemonie. *Gender a výzkum* (2): 11–31. Dostupné z: <https://www.genderonline.cz/pdfs/gav/2018/02/02.pdf> [cit. 2020-11-02].
- Schultz, D. L. (2012). Translating intersectionality Theory into Practise: A Tale of Romani-Gadže Feminist Alliance. *Signs* (38): 37–43.
- SPOLU-Slovensko [Online]. 2019. Dostupné z: <http://www.spolu-slovensko.sk/> [cit. 2019-03-23].
- Šotola, J., Rodríguez Polo, M. 2016. *Etnografie sociální mobility. Etnicita, bariéry a dominance*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Ulčín, P. 2016. *Podpora vyrovnaného zastúpenia žien a mužov na vedúcich pozíciách v organizáciách verejnej a súkromnej sféry*. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny.
- Vohlídalová, M., Maříková, H., Čermáková, M., Volejníčková, R. 2016. *Sólo pro soprán: O ženách v české politice*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Weldon, L. S. 2008. Intersectionality. In: Goertz, G., Mazur, A. G. (eds.). *Politics, Gender, and Concepts. Theory and Methodology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- West, C., Zimmerman, D. H. 1987. Doing gender. *Gender and society* 1 (2): 125–151.

O původu Piurkova seznamu romských slov u Miklošiče²

On the origin of Piurko's list of Romani words in the work of Miklosich

Abstract

The focus of the article is a dialectological analysis of a Romani wordlist that was published in 1872 by Franz Miklosich with an introductory note 'A wordlist recorded in the vicinity of Uzhhorod and provided to me by Mr. Piurko'. The article discusses the linguistic material from the dialectological viewpoint and comes to the conclusion that the words cannot represent a dialect of Romani from the vicinity of Uzhhorod, but rather a dialect of the Abov (Abaúj) region spoken in and around the town of Košice (Kassa).

Key words

dialectology, North Central Romani, Romani, wordlist

Jak citovat

Beníšek, M. 2020. O původu Piurkova seznamu romských slov u Miklošiče. *Romano džaniben* 27 (2): 115–125.

1 Michael Beníšek působí na Semináři romistiky KSES FF UK. E-mail: michael.benisek@ff.cuni.cz

2 Tato studie vznikla za podpory projektu Univerzity Karlovy Progres Q10: Jazyk v proměnách času, místa, kultury.

Úvod

Systematický dialektologický výzkum romských nářečí středovýchodní Evropy, a zejména tzv. centrálních dialektů, je realizován v posledních zhruba dvaceti letech týmem romistů a lingvistů soustředěných na Univerzitě Karlově v Praze. Stěžejním dialektologickým počinem byl projekt *Jazykový atlas centrální romštiny* (2011–2013),³ v jehož řešitelském týmu byl i autor těchto řádků. Na sběr dat navázaly předběžné dialektologické analýzy i vytvoření dosud nepublikované pracovní verze dialektologického atlasu centrální romštiny (Elšík, Beníšek a Bodnárová, v přípravě). Nashromážděná data vrhají nové světlo i na dříve publikované práce o romštině z prostředí středovýchodní Evropy a umožňují analýzu těchto prací z dialektologického hlediska (srov. Beníšek 2017b; Bodnárová 2020).

Předmětem této stati je dialektologická analýza 203 romských výrazů, dílem frází a krátkých vět, které uveřejnil Franc Miklošič (Miklosich 1872: 62–63) ve druhém svazku svého rozsáhlého díla o romštině s úvodní poznámkou „*Vocabular in der Gegend von Ungbhvár aufgezeichnet und mir von Herrn Piurko mitgetheilt*“ (Seznam slov zaznamenaný v okolí Užhorodu a sdělený mi panem Piurkem). Oním panem Piurkem byl zřejmě jeden z Miklošičových žáků, pozdější řeckokatolický kněz a ukrajinský literát a básník Theodor Bohdan Piurko.⁴ Okolí Užhorodu autor dále nespecifikuje, ale vzhledem k době publikace jej v nejširším smyslu můžeme ztotožnit s územím tehdejší užské župy, v jejímž centru se Užhorod, sídlo župy, nacházel. Dnes je toto území rozdělené mezi Slovensko, Ukrajinu a (velmi malou částí) Maďarsko, přičemž na Slovensku pokrývá většinu sobranceckého a přilehlou část michaloveckého okresu na úplném východě země, na Ukrajině tvoří nejzápadnější část Zakarpatské oblasti a Užhorod dnes představuje pohraniční město a administrativní centrum Zakarpatí.

Odhlédneme-li od jižních oblastí někdejší užské župy, kde u Romů došlo k jazykové asimilaci k maďarštině, a severovýchodních oblastí, kde je rodným jazykem Romů lokální ukrajinština (rusínština), Romové na tomto území tradičně mluví nebo mluvili varietami tzv. severocentrální romštiny (srov. Beníšek 2017a, 2020). Severocentrální romština představuje jednu z nářečních skupin romštiny, která se etablovala v severních župách někdejších Uher a dnes jí mluví Romové na Slovensku, v Česku, v částech jihovýchodního Polska a v několika málo lokalitách západní Ukrajiny (viz Elšík 2020; Elšík a Beníšek 2020; srov. též Boretzky 1999, 2007; Boretzky a Igla 2004). Užské regiony romštiny na Slovensku i na Ukrajině jsou přitom součástí východního makroareálu severocentrální romštiny a zároveň

3 Koordinovaný Viktorem Elšíkem a financovaný Grantovou agenturou České republiky.

4 V seznamu Miklošičem vlastněných rukopisů, které se týkají romštiny, je jako autor slovního seznamu z okolí Užhorodu uveden právě Bohdan Piurko (Soós 2000: 102).

jeho východní periferií, za níž buď Romové nemluví romsky, anebo jsou mluvčími jiných romských dialektů, zejména vlašských a sedmihradských. Spolu s užskou romštinou do východního makroareálu řadím i další dialekty východního Slovenska (zhruba od Spiše a Turni dále na východ) i romské dialekty hraničních oblastí jihovýchodního Polska a haličské Ukrajiny (srov. Beníšek 2020).⁵

Východní makroareál severocentrální romštiny však není nářečně homogenní. Je protkán sítí izoglos, které na dialektologických mapách oddělují různé nářeční areály a regiony. V následujících řádcích se tak slova a slovní tvary z Piurkova seznamu pokusím porovnat s rysy romštiny z území někdejší užské župy a ověřit jejich původ v okolí Užhorodu, popřípadě za pomoci srovnávací dialektologie vypátrat jejich původ jinde. Vzhledem k tomu že budu porovnávat skoro sto padesát let starý materiál s dnešním stavem romštiny, budu muset vzít v úvahu odlišnou relevanci různých jazykových rysů, které slovníček odhaluje. Zatímco konzervativní rysy nepředstavují průkaznou evidenci pro původ v oblasti, kde se dané rysy objevují v současnosti, protože u nich můžeme předpokládat širší geografickou distribuci v minulosti, jazykové inovace jsou naopak silným ukazatelem původu v oblasti zasažené příslušnou inovací. V každém případě pak jazykové inovace, na rozdíl od konzervatismů, vylučují původ v těch dialekttech, se kterými slovní seznam příslušné inovace nesdílí.

Slova Piurkova glosáře jsou zapsána v podobě, v jaké jsou zaznamenána v Miklošičově díle. Od současné transkripce severocentrálních dialektů v česko-slovenském prostředí se Piurkova ortografie liší v podstatě jen zápisem palatální nazály spřežkou ⟨nj⟩ namísto ⟨ñ⟩. Dorzální frikativa /x/ je podobně jako v dnešním standardizovaném pravopise severocentrální romštiny (Hübschmannová, Šebková a Žigová 1991; Hübschmannová a kol. 2006) u Piurka zapisována spřežkou ⟨ch⟩ a nikoli jednoduchým ⟨x⟩, které je běžné v současných mezinárodních akademických přepisech. V následujících odstavcích je v romských tvarech tato hláska z čistě komparativních důvodů zapisována příslušnou spřežkou. V některých slovech, zejména v přejímkách z maďarštiny, se objevují i dlouhé vokály, které jsou ve slovníčku většinou zaznamenávány cirkumflexem (stříškou).

1 Základní charakteristika

Piurkův glosář zcela jistě představuje varietu romštiny pocházející z východního makroareálu severocentrální romštiny. Vedle tvarů charakteristických pro celou

⁵ Elšík (2020) podle připravovaného nářečního atlasu centrální romštiny člení severocentrální romštinu do čtyř základních podskupin (západní, střední, východní a severní) a ty dále odlišuje od tzv. přechodných dialektů. Můj koncept východního makroareálu zahrnuje dialekty východní i severní podskupiny a neliptovské dialekty střední podskupiny podle Elšíkovy klasifikace. Podobně jako v jiných situacích nářečního kontinua bez výrazných nářečních hranic je třeba každou interní klasifikaci severocentrální romštiny chápat spíš jen jako praktickou referenční pomůcku, která je závislá na vybraných definičních kritériích.

severocentrální romštinu, jako je *keci* „kolik“, na takový původ ukazují fonologické podoby slov zděděných z praromštiny, které jsou typické právě pro dialekty východního makroareálu, např. *pindro* „noha“, *graj* „kůň“, *te chuťel* „skočit“, *cikno* „malý“, *verdan* „vůz“, *tecinel* (správně *te cinel*) „koupit“, *trast* „železo“. Z lexémů typických pro východní dialekty severocentrální romštiny se u Piurka objevuje například *mala* „louka“, *dĩndarde* „dlouhé“ a *slugadis* (*slugadĩs*?) „voják“. Četná jsou slova maďarského původu, např. *brugova* „basa“, *vonovo* (*vonovos*?) „smyčec“, *kerstos* (*kerestos*?) „kříž“, *imâr*, *mar* „už“, *te lejivinel* (*te ľivinel*?) „střílet“, *harangos* „zvon“, *te harangozinel* „zvinit“, *palca* „hůl“, *ezeros* „tisíc“, která jsou ve východní severocentrální romštině běžná i dnes, a *korĉma* „hospoda“, *kaveháza* „kavárna“ (vedle toho též analogicky utvořené *cukerháza* „cukrárna“), *ĉoka* „kavka“⁶ a *medva* „medvěd“, která jsou v severocentrální romštině dnes už méně častá. Seznam dále obsahuje četné slovakismy, včetně slov nářečního východoslovenského původu, např. *palenka* „pálenka“, *turnja* „věž“, *andelos* „anděl“, *stolkos* „židle“, *obrazis* „obraz“, *švabľikos* „zápalka“, *mlāka* „kaluž“, *ostro* „ostrý“, *stromos* „strom“, *pozoris* „pozor“, *dachos* „střecha“, *orlos* „orel“, *gerokos* „kabát“, *modľin tut* „modli se“, *herminra* (správně *herminla*) „bude se hřmít“, *bliskinla* „bude se blýskat“, vedle slov zřejmě přejatých ze slovenštiny, která poskytují i možnou maďarskou etymologii, např. *kalapa* „klobouk“, *maĉka* „kočka“, *samaris* „osel“, *živanjis* „raubíř, zloděj“, *pĉpa* „dýmka“. Původ Piurkova seznamu slov lze tedy lokalizovat do oblasti dnešního východního Slovenska a považovat jej za ranou ukázkou tzv. „východoslovenské romštiny“.

Vzhledem k době vzniku nás nepřekvapí výskyt několika historismů. Mezi ně patří např. socionymum *hajduvos* „hajduk“ (evidentně z maďarského *hajdú*) a také názvy tehdejších rakousko-uherských měn: gulden (zlatý) je nazýván *njemciko*, tedy doslova „německý“, přičemž Piurko udává i příklad fráze *deš njemcika* „deset zlatých“ („zehn Gulden“), zatímco pro krejcar se objevuje přejímka nářečního slovenského *grajcar* (spisovně *grajciar*), jak lze soudit z příkladu *deš grajcara* „deset krejcarů“ („Zehn Kreutzer“). Za pozornost stojí i slovenská přejímka *sklepa*, které je přiřazen dnes už archaický význam „klenba, klenutá místnost“ („Gewölbe“).

K základní charakteristice je třeba dodat i to, že slovní seznam obsahuje i četné omyly, slova chybně zapsaná, zřejmě přeslechy a nesrovnalosti typografického charakteru. Na některé z těchto omylů jsem poukázal už v předchozích řádcích (viz též následující odstavce), z dalších lze zmínit formu *holof* „kalhoty“ (správně mělo být zapsáno *cholof* či *cholon*), *bišin* „děšť“ (*brĩšint/brĩšind*), *zaralo manuš* „silný člověk“ (*zoralo manuš*), *amen amen mararo* „pereme se“ (*amen amen maras*), *cingerľi ĉižma* „roztrhaná holínka“ (*ĉhingerďi ĉižma*). Většinou též chybí aspirace, např. u slov *laĉo* „dobrý“, *ĉavoro* „chlapec“, *ĉajori* „dívka“, *ker* „dům“, *kas* „seno“,

6 U Piurka je překlad „vrána“ („Krähe“).

purt „most“, *tut* „mléko“, *kosno* „šátek“, *keles* „tančíš“, *pral* „bratr“, *pen* „sestra“, *čuri* „nůž“, *čon* „měsíc“ a dalších. Někde je naopak aspirace nadbytečná, např. u *khana* „uši“,⁷ a jen zřídka je zápis aspirace náležitý, např. u *jakba* „oči“, *nakh* „nos“, *thulo* „tlustý“ a *kham* „slunce“. Konsonanty s neutralizovanou znělostí na konci slov jsou zapisovány nezněle, např. *skamint* „stůl“, *jak* „ohně“, *gat* „košile“, *panč* „pět“, *dat* „otec“, *ruf* „vlk“, *bof* „pec“, ale ani toto pravidlo není konzistentní (*jiv* „sníh“). Zřídka se objevuje i špatná segmentace s mylným překladem. Například *andalečcherchenj* s uvedeným významem „hvězdy“ („die Sterne“) je ve skutečnosti předložková fráze *andal e čerchenj* „z hvězdy“. Nakonec nacházíme i zcela popletené tvary, například *mulasel* „zemřít“ (zřejmě *mulas* „zemřel“ plus neidentifikovaný element) a *avčakel* „věřit“ (s možnou interpretací *av ča khel* „pojď jen tančit“ či *av čhaje* „pojď dívka“).

2 Užský původ?

Vedle slov charakteristických pro celou východoslovenskou oblast severocentrální romštiny obsahuje seznam i slova a slovní tvary, na které je možné narazit jen v části východních severocentrálních dialektů. V této sekci proberu tato slova ve vztahu k potenciálnímu původu v užské romštině.

Fonologické podoby některých slov ukazují na původ ve východnějších dialektech východního makroareálu, a tedy odpovídají užské romštině. Stejně jako u Piurkovy formy *ov* „on“ absentuje v užských varietách u zájmen třetí osoby protetické /j/. Tvar slovesa „najít“ se objevuje podobně jako v Užsku s iniciálním /a/ (*araklom*, spíše *arakhlom*, „našel jsem“) a tvar slovesa „česat“ s iniciálním /u/ (*tu na sal uchandī* „ty nejsi učesaná“, v seznamu je však věta špatně segmentovaná a zapsaná *tu na salu chandī*). Dále tvar substantiva *maro* „chléb“ vylučuje původ na severovýchodním Slovensku v oblastech, kde se zachovala konzervativnější podoba slova *mandro*. Z forem slov přejatých z východoslovenských dialektů je třeba zmínit podobu *oblaka* „okno“ s iniciálním vokálem, která v Užsku existuje vedle formy *blaka* běžnější v jižních a zakarpatských varietách. Ve slovníčku se též objevuje hungarismus *vados* pro postel, který opět charakterizuje severní variety slovenského regionu užského areálu oproti jižnímu a zakarpatskému *than* (z původního významu „místo“). Slova *oblaka* a *vados* by tak mohla naznačovat původ slov v severních varietách užského areálu, např. z okolí dnešních Sobranců nebo oblasti mezi Sobrancemi a Michalovcemi (srov. Beníšek 2017a: 28).

Vokabulář však obsahuje i větší množství forem, které jsou v rozporu s předpokládaným užským původem. Piurko například zaznamenává archaická slova a konzervativní fonologické podoby slov, se kterými je dnes možné se setkat jen v části východních severocentrálních dialektů, ale v žádných užských varietách. Právě u těchto slov a slovních tvarů je třeba vzít v úvahu možnost,

⁷ Ve slovníčku je singulárový překlad „Ohr“, tedy „ucho“.

že se mohla v části užské romštiny objevovat ještě v 19. století a poté vymizet. Z hláskoslovných variant romských slov se v seznamu objevuje podoba grecismu *skamint* s koncovým /t/ oproti dnešní užské podobě *skamin*, dále armenismus *rikono* „pes“ (srov. Boretzky 1995: 143), který je v dnešní užské romštině zastoupen jen regresivně asimilovanou formou *rukono*, popř. *rokono*, a nakonec *balval* „vít“, které v dnešní užské romštině vystupuje jen v disimilovaných formách s rotacismem *barval* (*barval*, *barvaj*). Zajímavý je i zápis slova *deel* „bůh“, které jako by stálo na pomezí mezi původní romskou podobou *devel*, stále běžnou v některých západních dialektech severocentrální romštiny, a haplologickou formou charakteristickou pro současnou východní severocentrální romštinu *del* (v užské romštině na Slovensku též *dil*, na Zakarpatí většinou diftongizované *dejl*). Ještě nápadnější je pak přítomnost některých starých slov, která v dnešní užské romštině nejsou vůbec doložená. Vedle archaického slova pro meč *charo* je to například z řečtiny přejaté slovo pro babičku *mami*, které se stále objevuje na Spiši, ale dál na východ už je doložen jen slavismus *baba*. V seznamu slov je také stará jihoslovanská přezdívka pro pivo *lovina*, která je stále typická pro romské dialekty na Spiši, Turni a Abově, zčásti na Šariši a výjimečně i na Zemplíně, zatímco v celé užské romštině se dnes objevuje jen novější přezdívka *pivos*. Další jihoslovanská přezdívka *gendalos* „zrcadlo“ (zapsaná jako *gendales*) charakterizuje spišskou, turnanskou, abovskou, šarišskou a nejzápadnější zemplínskou romštinu, nikoli však užskou romštinu, kde jsou lokální slovenské přezdívky, např. (*d*)*žveredlos* a *žveritkos*, popř. formy přejaté z maďarského *tükör* na Zakarpatí.

Zatímco Piurkova slova zmíněná v předchozím odstavci představují konzervativnější slovní tvary, než jaké jsou v užské nářeční oblasti doloženy dnes, objevuje se v seznamu slov i opačný případ: novější slovo místo staršího existujícího v dnešní užské romštině. To je případ slovenské přezdívky *čizma* „holínka, vysoká bota“, místo které užská romština zachovává starší *cirach*. S přezdívkou *čizma* a absencí *cirach* se v severocentrální romštině východního Slovenska setkáváme fakticky jen v západnějších dialektech: na Spiši, Turni, Abově a v části Šariše. Ještě podivnější je pak výskyt slovního tvaru *kompíra* pro bramboru. Tato lokální slovenská přezdívka se v romštině objevuje pouze na Abově, což je zároveň jediná oblast výskytu slovenského tvaru *kompere* pro brambory (ASJ 4.II.39). Všechny užské variety romštiny na Slovensku i na Zakarpatí mají ve významu brambora jinou východoslovenskou přezdívku *bandurka*, která charakterizuje i nejvýchodnější východoslovenská nářečí zemplínsko-užská a zčásti šarišská (ibid.). Výskyt tvaru *kompíra* je tedy silně podezřelý a oblasti kolem Užhorodu nepřislušející jak z hlediska romštiny, tak z hlediska slovenštiny coby zdrojového jazyka.

Z obecných fonologických rysů, které se ve slovníčku reflektují, je podezřelá absence středových diftongů, tolik typických pro celou užskou romštinu. Užské ekvivalenty slovníkových tvarů *šero* „hlava“, *lolo* „červený“, *čor-* „krást“, *enja* „devět“ jsou *šeiro*, *loulo*, *čour-*, *eiňa*, které by patrně byly zapsané v podobě *šeiro*, *loulo* nebo

lovlo apod. Proti původu v užské romštině mluví i gramatické rysy, které seznam odhaluje. Ve větě *tu čordal mri čapka* „ukradl jsi mi čepici“ tvar *čordal* obsahuje perfektivní sufix *-d-*, avšak v celém užském areálu má toto sloveso perfektivní sufix *-n-* (*čourňal*). Dále číslovka *bišujek* 21 obsahuje číslovkový konektor *-u-*, zatímco v užské romštině jsou u číslovek 21 až 29 doloženy pouze formy s konzervativním konektorem *-t(h)aj-* (*bištahajjek*). Velmi nápadná je nakonec i podoba infinitivů zapisovaných s koncovým *-el* (*te marel* „bít“, *te bašavel* „hrát“, *te pijel* „pít“ atd.), jelikož Užsko spolu se Zemplínem patří k těm areálům severocentrální romštiny, ve kterých je infinitiv roven formám druhé a třetí osoby plurálu a je tedy zakončen na *-(e)n*.

3 Abovský původ?

Pochybnosti o užském původu vedou k otázce, z jakého jiného regionu by mohl slovní seznam pocházet. Důležitou indicií poskytuje přítomnost věty *avas Šebešiste* „pojďme do Šebeše“ („gehen wir nach Schebesch“). Šebeš, německy Schebesch a maďarsky Zsebes, je někdejší abovská vesnice na jih od Košic a dnes městská část Košic Šebastovce. Je vysoce nepravděpodobné, že by mluvčí romštiny od Užhorodu před jedním a půl stoletím mluvili o tom, že půjdou do malé vesnice u Košic vzdálené desítky kilometrů vzdušnou čarou. Původ na Abově by přitom poskytoval perfektní vysvětlení pro většinu rysů, které neodpovídají užské romštině.

Zřejmě nejpřesvědčivější doklad abovského původu skýtá již zmiňované slovo *kompira* „brambor“, které v severocentrální romštině existuje pouze na Abově, přičemž Abov je i jediný region Slovenska, kam slovenská dialektologie klade výskyt zdrojového (plurálového) *kompere* (ASJ 4.II.39). Abov zároveň patří do oblasti běžného výskytu výše zmíněných slov *lovina*, *gendalos* a *čižma*, která se nevyskytují v užské romštině. Co se slova pro stůl týče, Abov charakterizuje právě Piurkova forma s koncovým */t/* *skamint*. Dále se na Abově vyskytují obě podoby slova pro psa, původnější a slovníčkové *rikono* i novější *rukono*, přičemž *rikono* je běžnější na severu a *rukono* na jihu, ale i na jihu jsou místa, např. Čaña, ve kterých jsou doloženy obě formy. Abovská romština má také perfektivní kmenový sufix *-d-* u slovesa *čor-*, tvar *čordal* tedy výborně odpovídá Abovu. Podobně u číslovky 21 je v datech z dialektologických výzkumů na Abově doložen tvar *bišujek* a v neposlední řadě infinitiv má na celém Abově formy na *-(e)l*. Proti původu na Abově zároveň nemluví ani ta slova, která by nebyla v rozporu ani s užským zdrojem, ať už jde o neprotetické zájmeno třetí osoby *ov* či o tvary *oblaka* „okno“, *araklòm* „našel jsem“ a *uchandĩ* „učesaná“.

Ke slovům problematickým pro Abov patří *mami* „babička“, které je dnes v rámci východního Slovenska prakticky jen na západní Spiši a v podobě *mama* též na Gemeru. Vzhledem k tomu, že se jedná o konzervatismus, je však

pravděpodobné, že v 19. století bylo *mami* rozšířenější, než je dnes, a ze Spiše mohlo sahat i na sousední Abov. V každém případě má i současná distribuce slova *mami* blíž k Abovu než k Užsku. Ještě méně sporné je adjektivum *d'indardo* „dlouhý“, které je charakteristické pro východní severocentrální romštinu (viz výše), přestože ve velké části Abova je běžnější jiné adjektivum v tomto významu *dugo*, které sem zasahuje ze západnějších dialektů. Abov ovšem představuje hraniční oblast, kudy prochází izoglosa mezi oběma adjektivy, a Piurko tak pouze zaznamenal z dnešního pohledu řidší a nářečně periferní lexikální variantu Abova. Dále se v Piurkově slovníčku objevují dvě slova, jejichž fonologická podoba není pro Abov úplně typická. První případ představuje substantivum pro vítr, které má na Abově formu *balvaj* namísto Piurkova *balval*. Zaznamenaná forma *balval* je opět konzervativnější, takže i v tomto případě je možné, že ještě v 19. století se *balval* objevovalo i na Abově, vyloučit však nelze ani možnost, že sběratel slov ve skutečnosti narazil na *balvaj*, ale slovo bylo nepřesně zapsáno, podobně jako mnohá jiná. Druhý sporný případ je zároveň jediným, kdy forma zachycená v glosáři je bližší užským varietám spíš než abovským. Jedná se o výše zmíněnou maďarskou přejímku pro postel, která má na Abově západnější podobu *bad'os*. Forma *vad'os* zaznamenaná u Piurka se objevuje hned na východ od Abova na Zemplíně, takže opět nelze vyloučit, že dříve dosahovala i na Abov, popřípadě dosavadní nedoloženost formy *vad'os* na Abově vychází jen z nedostatku našich dat. V každém případě proti tomuto jedinému případu stojí desítky jiných, které ukazují na Abov spíš než na okolí Užhorodu.

4 Závěr

Srovnávací dialektologická analýza ukazuje, že Piurkův seznam slov u Miklošiče (1872: 62–63) nepředstavuje užský dialekt romštiny, a to bez ohledu na to, kde byla slova sebrána. Dílko je záznamem abovské romštiny, což naznačuje, že jazykový materiál byl sebrán v okolí Košic a nikoli Užhorodu. Jako alternativní vysvětlení se nabízí, že slova sice byla zaznamenaná v okolí Užhorodu, ale od mluvčího, který pocházel od Košic. Vzhledem k přítomnosti věty, která odkazuje k abovské lokalitě, se však přikláním k první variantě. Miklošičova zmínka Užhorodu v úvodu slovníčku se tedy jeví jako omyl.

Původ slov na východním Slovensku zároveň znamená, že Piurkův slovníček je jednou z nejstarších publikovaných ukázek severocentrálního dialektu romštiny z území Slovenska. Je o pět let starším než Ihnátkovo *Cigány Nyelvtan* (Ihnátko 1877; srov. Kutlík–Garudo 1988), avšak o několik desetiletí mladší než rukopisy Jakaba Koritschnyáka (1806) a Václava Kohouta (Kohauth 1821), které shodou okolností také zaznamenávají romštinu z abovské župy (Tökölyová a Andrš 2015; Bodnárová 2020; Elšík 2020).

Literatura

- ASJ = Habovštiak, A. a kol. 1984. *Atlas slovenského jazyka IV. Lexika*. Bratislava: Veda.
- Beníšek, M. 2017a. *Eastern Uzh varieties of North Central Romani*. Nепublikovaná disertační práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Beníšek, M. 2017b. Miklosich's vocabulary of Galician Romani and its affinities with today's North Central Romani of Halychyna. In: Kozhanov, K., Osłon, M., Halwachs, D. W. (eds.). *Das amen godi pala Lev Čerenkov. Romani historija, čhib taj kultura*. Graz: Grazer Linguistische Monographien, 98–110.
- Beníšek, M. 2020. Lexikální (mikro)dialektologie užské romštiny. *Romano džaniben* 27 (1): 45–89.
- Bodnárová, Z. 2020. Rukopisy Václava Kohautha. *Romano džaniben* 27 (1): 153–181.
- Boretzky, N. 1995. Armenisches im Zigeunerischen (Romani und Lomavren). *Indogermanische Forschungen* 100: 137–155.
- Boretzky, N. 1999. Die Gliederung der Zentralen Dialekte und die Beziehungen zwischen Südlichen Zentralen Dialekten (Romungro) und Südbalkanischen Romani-Dialekten. In: Halwachs, D. W., Menz, F. (ed.). *Die Sprache der Roma. Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. Klagenfurt: Drava, 210–276.
- Boretzky, N. 2007. The differentiation of the Romani dialects. *Sprachtypologie und Universalienforschung* 60 (4): 314–336.
- Boretzky, N., Iglá, B. 2004. *Kommentierter Dialektatlas des Romani*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Elšík, V. 2020. Centrální romština a příspěvky k jejímu strukturnímu popisu a dialektologii. *Romano džaniben* 27 (1): 5–42.
- Elšík, V., Beníšek, M. 2020. Dialectology of Romani. In: Matras, Y. Tenser, A. *The Palgrave handbook of Romani language and linguistics*. Palgrave Macmillan, 389–427.
- Elšík, V., Beníšek, M., Bodnárová, Z. *The linguistic atlas of Central Romani*. V přípravě.
- Hübschmannová, M., Šebková, H., Žigová, A. 1991. *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Hübschmannová, M. a kol. 2006. *Pravidlá rómského pravopisu*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav.
- Ihnátko, Gy. 1877. *Cigány Nyelvtan*. Losonc: Róth Simon.
- Kohauth, V. 1821. *Exercitatio linguae Zingaricae*. Rukopis.
- Koritschnyák, J. J. M. 1806. *Fundamentum linguae Zingaricae*. Rukopis.
- Kutlík-Garudo, I. E. 1988. O začiatkoch romistiky na Slovensku. *Slovenský národopis* 36 (1): 45–57.

Miklosich, F. 1872. *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's II. Beiträge zur Grammatik und zum Lexicon der Zigeunermundarten.* Wien: Karl Gerold's Sohn.

Soós, I. 2000. *Józseffőherceg cigány levelezése.* Szekszárd: Romológiai Kutatóintézet.
Tököllyová, O., Andrš, Z. 2015. Rómčina v rukopisoch z 19. storočia z kláštoru premonštrátov v Jasove. *Romano džaniben* 22 (1): 107–113.

62

FRANZ MIKLOSICH.

VI. Vocabular

in der Gegend von Ungvár aufgezeichnet und mir von Herrn Piurko mitgetheilt.

skamint Tisch	te vičinel schreien	85 mas Fleisch
kalapa* Hut	avčakel glauben	kompira Erdapfel
holof Hose	45 potinel zahlen	maro Brod
čizma* Stiefel	pečivel werfen (te čivel)	te chal essen
5 jakha Auge	megma noch nicht	tut Milch
vašta Mund	imâr* schon	90 gruvni Kuh
khana Ohr	raj Herr	čuči te pijel saugen
nakh Nase	50 ranji Frau	te rrovel weinen
vast Hand	živanjis* Räuber, Dieb	te kekel tanzen
10 pindro Fuss	rašaj Geistlicher	te šunel hören
šero Kopf	te lejivinel schiessen	95 baro gross
angušta Finger	puška* Flinte	cikno klein
bala Haar	55 deel Gott	nane lačo čavoro ein
panji Wasser	andelos Engel	schlimmer Knabe
15 jak Feuer	oltaris* Altar	šukar čaj ein schönes
graj Pferd	harangos* Glocke	Mädchen
manuš Mensch	te harangozinel* läuten	lolo kosno ein rothes
šukar schön	60 čavoro Knabe	Tuch
kalo schwarz	čajori Mädchen	100 zaralo manuš ein star-
20 lolo roth	romni Gattinn	ker Mensch
parno weiss	rom Gatte	uči turnja ein hoher
jiv Schnee	oblaka* Fenster	Thurm
bišin Regen	65 stolkos Stuhl	nažužo panji trübes
džungalo schlecht	ker Haus	Wasser
25 lačo gut	vačos* Bett	lači mol guter Wein
mol Wein	te čutel springen	but love viel Geld
palenka* Brantwein	sklepa Gewölbe	105 šuka(r)lavuta eineschöne
lavuta Geige	70 koréma Schenke	Geige
brugova* Bassgeige	kaveháza* Kaffeehaus	dindarde bala lange
30 vonovo* Geigenbogen	cukerháza* Conditorei	Haare
rikono Hund	mała Wiese	me somas ich war
mačka* Katze	kas Heu	tu keles du tanzest
samaris* Esel	75 lovina Bier	ov pijel er trinkt
kangeri Kirche	purt Brücke	110 amen amen mararo wir
35 turnja Thurm	obrazis Bild	schlagen uns
kerstos Kreuz	gendales Spiegel	tumen pijen duhanos ihr
veš Wald	švablikos Zündhölzchen	rauchet
kašt Baum	80 pipa Pfeife	me bašavel, richtig baša-
mulasel sterben	duhanos* Tabak	ven, sie spielen die
40 te marel schlagen	žigaris Cigarre	Geige
te bašavel geigen	húra Berg	palca* Stock
te pijel trinken	mláka Morast	thulo dick

15 <i>thuli palca</i> ein dicker Stock <i>me thuli palca araklom</i> ich habe einen dicken Stock gefunden <i>pral</i> Bruder <i>tro pral mulas</i> dein Bru- der starb <i>tri pen merla</i> deine Schwester wird ster- ben	140 <i>bo me džava ko čibalo</i> denn ich gehe zum Richter <i>murdara tut le barreha</i> ich werde dich mit einem Steine todt- schlagen <i>dik čak, ole rastar keci</i> <i>loveronjam</i> siehnur, von diesem Herrn haben wir so viel Geld bekommen <i>jek</i> 1 <i>duj</i> 2 145 <i>trin</i> 3 <i>štar</i> 4 <i>panč</i> 5 <i>šov</i> 6 <i>efta</i> 7 150 <i>ochto</i> 8 <i>enja</i> 9 <i>deš</i> 10 <i>dešujek</i> 11 <i>dešuduj</i> 12 155 <i>dešutrin</i> 13 <i>dešustar</i> 14 <i>biš</i> 20 <i>bišujek</i> 21 <i>tranda</i> 30 160 <i>trandujek</i> 31 <i>saranda</i> 40 <i>penda</i> 50 <i>šovardeš</i> 60 <i>eftavardeš</i> 70 165 <i>ochtovardeš</i> 80 <i>enjavardeš</i> 90 <i>šel</i> 100 <i>ezeros</i> * 1000 <i>njemciko</i> ein Gulden 170 <i>deš njemcika</i> zehn Gul- den	<i>deš grajcara</i> zehn Kreu- zer <i>kham</i> Sonne <i>čon</i> Mond <i>čerchenj</i> Stern 175 <i>andalečerchenj</i> die Sterne <i>balval</i> Wind <i>dat</i> Vater <i>daj</i> Mutter <i>papus</i> Grossvater 180 <i>mami</i> Grossmutter <i>bar</i> Garten <i>čibalo</i> Richter <i>dachos</i> Dach <i>čiriklo</i> Vogel 185 <i>čoka*</i> Krähe <i>medva*</i> Bär <i>ruf</i> Wolf <i>orlos</i> Adler <i>skridlos</i> Flügel 190 <i>papinj</i> Gans <i>zumin</i> Suppe <i>bof</i> Ofen <i>tecinel*</i> kaufen <i>telel</i> wegnehmen 195 <i>trast</i> Eisen <i>trastunji čuri</i> ein eisernes Messer <i>gerokos</i> Rock <i>rokla</i> Weiberrock <i>buštikos</i> Weste (Brust- fleck) 200 <i>tu na sahu chandī</i> du bist nicht gekämmt <i>modl'in tut, čavaro!</i> bete, Knabe <i>herminra</i> es wird don- nern 203 <i>mar bliskinja</i> es blitzt schon
20 <i>karti</i> Spielkarte <i>kelas karti</i> spielen wir Karten <i>avas Šebešiste</i> gehen wir nach Schebesch <i>odej hin but raja</i> dort sind viele Herren <i>čingerli čizma hin</i> er hat zerrissene Stiefel		
25 <i>gat</i> Hemd <i>bunda*</i> Bunda, Pelz <i>momeli</i> Kerze <i>verdan</i> Wagen <i>židos</i> Jude		
30 <i>slugadis</i> Soldat <i>charo</i> Säbel <i>hajduvos</i> Hajduk <i>čapka</i> Mütze <i>čuri</i> Messer		
35 <i>ostro čuri</i> ein scharfes Messer <i>učo stromos</i> ein hoher Baum <i>ko deel tut te mare!</i> Gott schlage, strafedich! <i>tu čordal mri čapka</i> du hast meine Mütze gestohlen <i>d(e) pre tute pozoris</i> gib Acht auf dich		

Nerecenzovaná část

Kto boli obeť v Motyčkách?^{2, 3}

Dejiny Rómov sú sprevádzané diskrimináciou, prenasledovaním a utrpením. Najsmutnejšou kapitolou bolo obdobie druhej svetovej vojny, kedy sa na nich priamo vzťahovala teória rasizmu nacistického Nemecka. Norimberské rasové zákony, prijaté Ríšskym snemom 15. septembra 1935 sa vzťahovali predovšetkým na Židov, avšak už rok na to aj na Rómov. Ríšsky vodca SS a šéf nemeckej polície Heinrich Himmler výnosom z 8. decembra 1938 nariadil „riešiť cigánsku otázku pokiaľ ide o ich rasovú čistotu“, a policajnú registráciu všetkých Cigánov za účelom „zistenia prítomnosti cigánskej krvi v žilách“ (Mann 2015: 5–19). Touto úlohou bol poverený psychiatr Dr. Robert Ritter, ktorý stál na čele „Výskumného centra pre rasovú hygienu“ (Rassenhygienische Forschungsstelle) v Berlíne. Podľa ním vypracovanej teórie „Cigánov charakterizuje vrodená asociálnosť a zločinnosť a tento znak ich rasy je nevykoreniteľný“ (tamže: 5). Táto pseudovedecká teória sa potom stala „vedeckým zdôvodnením“ viacerých protirómskych opatrení, vedúcich k masovému vyvražďovaniu v nacistických koncentračných táboroch.

Protirómske opatrenia sa dotkli aj Rómov žijúcich na Slovensku. Slovenský štát, ktorý vznikol v roku 1939 po rozpade Československa, v mnohom napodobňoval diskriminačné rasové zákony Nemeckej ríše. V prvej etape (v rokoch 1939–1944) to boli predovšetkým diskriminačné legislatívne opatrenia, na základe ktorých sa Rómovia spolu so Židmi nesmeli stať vojenskými osobami, ale zaradení boli do špeciálne zriadeného VI. práporu Pracovného zboru Ministerstva národnej obrany, kde v ponížujúcom postavení vykonávali zemné a pomocné stavebné práce (Nečas 1994: 98–102; Baka 2007: 220; Danko 2010). Na základe ďalších vyhlášok Ministerstva vnútra Rómovia boli povinní odstrániť svoje obydlia od štátnych a vicinálnych ciest, a umiestniť ich „oddelené od obce, na mieste odľahlom a obcou vyznačenom“, nesmeli cestovať verejnými dopravnými prostriedkami, jednotlivé lokálne nariadenia im zakazovali vstup do parkov, verejných miestností, obchodov; do miest či obcí smeli vstúpiť len vo vyhradených dňoch a hodinách. Špeciálnymi zariadeniami bolo zriadenie celého komplexu pracovných útvarov určených predovšetkým pre asociálov, medzi ktorých boli zahrnutí aj „Cigáni bez pracovného pomeru“.

V septembri roku 1944 mnohí Rómovia využili možnosť a vstúpili do povstaleckej Československej armády. K partizánom sa pridali aj Rómovia z Podpoľania: z Detvy, Očovej, Hriňovej, Dúbrav i z Podkriváňa-Dolnej Bzovej.

1 Autor je etnológ-romista, emeritný pracovník Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV, v súčasnosti spolupracuje s občianskym združením In Minorita na projekte o holocauste Rómov Ma bisteren! E-mail: arne.mann@centrum.sk

2 Text vznikol ako výstup výskumného projektu realizovaného občianskym združením In Minorita v roku 2019.

3 Jak citovat: Mann, A. B. 2020. Kto boli obeť v Motyčkách? *Romano džaniben* 27 (2): 129–140.

Po potlačení Povstania niektorí ostali v horách ako partizáni (Nečas 1981: 165; Mann 2015: 10).

Mnohí Rómovia sa aktívne zúčastnili Slovenského národného povstania. Po jeho potlačení a obsadení Slovenska nemeckou armádou došlo na viacerých miestach, hlavne stredného Slovenska, k masovému vyvražďovaniu Rómov. Dôvodom pre represálie bolo ich aktívne pôsobenie medzi partizánmi, stačilo však aj podozrenie z takejto spolupráce. Vykonávateľmi exekúcií boli príslušníci bezpečnostnej polície Sicherheitspolizei (SIPO) a bezpečnostnej a spravodajskej služby Sicherheitsdienst (SD). Najväčšej brutality voči civilnému obyvateľstvu – i voči Rómom – sa dopúšťal na strednom Slovensku trestný oddiel Einsatzkomando 14 so sídlom v Banskej Bystrici: mal na svedomí zavraždenie 2876 osôb, ktoré sa po skončení vojny našli v 66 masových hroboch (Halaj 1990: 33–46).

Základné informácie o tragických osudoch Rómov dlhodobo čerpáme z monografie moravského historika prof. Ctibora Nečasa (1933–2017) *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945* (Nečas 1994: 95–196). Autor vo svojej publikácii, ktorá vyšla po prvýkrát v roku 1981,³ čerpal z archívnych výskumov, ktoré dopĺňoval údajmi získanými korešpondenciou s pamätníkmi a predstaviteľmi vtedajších obecných zastupiteľstiev. Napriek tomu vedomosti o nich v spoločnosti absentovali, dalo sa hovoriť o „neznámom“ alebo „zabudnutom rómskom holocauste“ (Kumanová 2007: 47–50).

Z iniciatívy občianskeho združenia In minorita vznikol v roku 2005 projekt, ktorý si kládol za cieľ postaviť pamätník obetiam rómskeho holocaustu. Už prvé diskusie sa zhodli v tom, že téma je natoľko neznáma pre verejnosť, že okrem výstavby alebo osadenia nejakého pamätníka treba venovať aj zvýšenu pozornosť otázke, ako informovať verejnosť o postavení Rómov počas druhej svetovej vojny. Vzhľadom k tomu, že sa ukazovalo, že i pre samotných Rómov je to tabuizovaná téma, bolo potrebné venovať pozornosť aj tejto otázke (Kumanová 2014: 39).⁴

Projekt Ma bisteren! / Nezabudnite!, ktorý sa snažil vyplniť túto medzeru v poznaní rómskych dejín, sa v nasledujúcich rokoch realizoval vo viacerých oblastiach. Predovšetkým to bolo odhalenie pamätníkov, pripomínajúcich tragické udalosti. V roku 2005 bol v pietnej sieni Múzea Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici odhalený pamätný kubus rómskym obetiam holocaustu, pri ktorom sa každoročne 2. augusta, pri príležitosti Pamätného dňa rómskeho holocaustu, uskutočňujú pietne slávnosti. Ústretovosť Múzea SNP v Banskej Bystrici sa prejavila v roku 2016: z vlastnej iniciatívy (na prekvapenie realizátorov projektu Ma bisteren!) doplnili na stenu, kde je 35 kameňov s označením národov a národností, ktoré sa zúčastnili SNP, aj kameň s označením *Rómovia / The Roma*.

3 V dôsledku vtedajšej tabuizácie tejto témy bola publikácia (Nečas 1981) ťažko dostupná (vyšla v nízkom náklade a nedostala sa do predajní ani do knižníc), a nemohla sa tak dostať do širšieho povedomia verejnosti.

4 Podrobnou zprávu o projekte Ma bisteren! publikovala Zuzana Kumanová také v *Romano džaniben*. Kumanová, Z. 2013. Niekoľko poznámok k projektu Ma bisteren! *Romano džaniben* 20 (2): 97–107. (pozn. red).

Obr. 1: Kameň v Pietnej sieni Múzea SNP, ktorý dokladuje aktívnu účasť Rómov v SNP | Foto: Arne B. Mann

V roku 2005 boli odhalené aj pamätníčky v obci Lutilla (zavraždených 44–46 Rómov) a pamätník v obci Nemecká (expozícia obetí zavraždených na masovom popravisku v Kremničke a vápenke v Nemeckej). Pamätná tabuľa na železničnej stanici v Hanušovciach nad Topľou (odhalená v roku 2006) pripomína rómske obete v pracovných útvaroch. Pamätníky na židovskom cintoríne vo Zvolene a cintoríne v obci Slatina (oba z roku 2006) sú na mieste masových hrobov zavraždených Rómov. Rovnako bol v roku 2007 odhalený pamätník na mieste masovej popravy 26 Rómov v Dubnici nad Váhom (Kumanová 2014: 39–40). Autormi pamätníkov boli profesionálni výtvarníci, kovové súčasti vytvorili rómski umeleckí kováči z Dunajskej Lužnej a Bolešova.

Dôležitou líniou projektu Ma bisteren! sú informačné, osvetové a výskumné aktivity. Patria sem každoročne poriadané pietne slávnosti v Múzeu SNP v Banskej Bystrici, na židovskom cintoríne vo Zvolene a na mieste masovej popravy v Dubnici nad Váhom. Význam v informovaní verejnosti o tragických osudoch Rómov počas druhej svetovej vojny mala panelová výstava *Holocaust Rómov na Slovensku 1939–1945*, ktorá bola po prvý raz prezentovaná v roku 2005 v Bratislave. Jednotlivé panely podávajú informácie o prístupe k Rómom v nacistickom Nemecku, ďalšie informujú o diskriminačných opatreniach na Slovensku: samostatné panely sú venované pracovným útvarom pre rómskych mužov, lokalitám, kde došlo k masovým popravám, postaveniu Rómov na južnom Slovensku, ktoré bolo v počas vojny anektované horthyovským Maďarskom,

samostatná časť je venovaná existencii zaistovacieho tábora v Dubnici nad Váhom, ktorého likvidácia bola spojená s neobvyklou brutalitou. Trojjazyčná výstava (v slovenskom, rómskom a anglickom jazyku) bola inštalovaná v rôznych mestách na Slovensku aj v Českej republike: v Bratislave, v Hanušovciach nad Topľou, vo Vrútkach, Zvolene, Košiciach, Dunajskej Strede, Dubnici nad Váhom, tiež v Prahe a Brne. Vzdelávaciu líniu projektu doplnili aj prednášky pre študentov stredných škôl a odborné prednášky za účasti významných odborníkov. K výstave bol vydaný katalóg, jej prezentáciu podporilo nakrútenie dokumentárneho filmu *Ma bisteren!* (2007). V roku 2014 v spolupráci so združením Jekhetane vznikol dokumentárny film *Baro mariben*⁵ (Kumanová 2014: 40–42). Od roku 2013 je verejnosti prístupná webová stránka www.romaholocaust.sk, ktorá sumarizuje základnú faktografiu o postavení Rómov počas druhej svetovej vojny a ponúka verejnosti informácie aj o projekte *Ma bisteren!*

Významnou súčasťou projektu *Ma bisteren!* sú výskumné aktivity, ktoré sa snažia doplniť a rozšíriť doterajšie vedomosti o osudoch Rómov na Slovensku počas druhej svetovej vojny. Realizátori vydali tri zborníky, v ktorých uverejnili výsledky odborných seminárov i materiálové štúdie, prinášajúce nové poznatky o sledovanej téme: *Nepriznaný holocaust, Rómovia v rokoch 1939–1945* (2007), *Pripomínanie rómskeho holocaustu* (2014) a *Nové poznatky o holocauste Rómov na Slovensku* (2015).

Takou bola štúdia, ktorá na základe výpovedí posledných žijúcich rómskych pamätníkov priblížila udalosti poprav olašských Rómov a vypálenia rómskej osady v Čiernom Balogu (Mann 2013: 47–52). Výskumy exhumáčnych protokolov, matrik a rozhovory s poslednými žijúcimi pamätníkmi udalostí v obciach Dúbravy a Podkriváň-Dolná Bzová⁶ boli publikované v štúdiu o osudoch Rómov v regióne Podpoľanie (Mann 2015: 5–19), a tiež umožnili osadenie pamätnej tabule s menami obetí na židovskom cintoríne vo Zvolene (2015). Doposiaľ málo známe osudy Rómov v oblasti južného Slovenska, ktoré boli počas vojny pričlenené k horthyovskému Maďarsku, najmä masovú vraždu na Malom Dunaji v marci 1945, priblížila vo svojej štúdii Zuzana Kumanová (Kumanová 2015: 27–36). Publikované výskumy Karola Janasa o zaistovacom tábore v Dubnici nad Váhom (Janas 2004: 31–32) umožnili na pamätníček uviesť väčšinu mien zavraždených Rómov. Riešitelia projektu *Ma bisteren!* sa vyjadrili i k používaniu kontroverzného termínu „porrajmos“ (Mann 2014: 47–52).

Vražedné exekúcie vykonávali nemeckí vojaci niekoľkými spôsobmi. Rómov z niektorých lokalít deportovali a zavraždili na masových popraviskách v Kremničke, Nemeckej, Kováčovej alebo na židovskom cintoríne vo Zvolene: takto skončili svoj život rómski muži i celé rodiny z obcí Dúbravy, Detva, Lutila, Ilija, Podkriváň-Dolná Bzová, Krupina, ženy a deti z Tisovca.

5 Film je prístupný na <http://jekhetane-spolu.net/baro-mariben.html>

6 Respondenti z Čierneho Balogu, Dúbrav a Lučenca, žiaľ, medzičasom zomreli.

Rómovia však boli popravovaní aj priamo vo svojich obciach:

- 17. októbra 1944 bolo 23 Rómov rodiny Šarköziových v Žiari nad Hronom zavraždených v dome, ktorý bol potom zapálený;
- 7. novembra 1944 v obci Valaská Belá nemeckí vojaci zastrelili 13 miestnych Rómov, osadu potom zapálili;
- 14. novembra 1944 bolo v Čiernom Balogu zabitých vyše 60 olašských Rómov: muži boli postrieľaní v časti Vydrovo, ženy a deti boli za živa upálené v kolibe v Jergovskej doline;
- 21. novembra 1944 v ranných hodinách odvliekli v Tisovci 14 rómskych mužov pod horu Hradová, kde ich prinútili vykopať jamu a nad ňou ich všetkých postrieľali;
- 23. decembra 1944 v obci Slatina nahnali nemeckí vojaci 56 Rómov do jedného domu, na ktorý spustili strelbu, hádzali ručné granáty, dom s mŕtvymi a ranenými potom zapálili.

Na Slovensku boli vypálené aj rómske osady v obciach Čierny Balog-Pusté, Podkriváň-Dolná Bzová, Slatina, Kunešov, Pohorelá, Polomka a Žiar nad Hronom (o týchto tragických udalostiach bližšie Nečas 1994: 160–165).

V podobnej súvislosti sa spomínajú aj tragické udalosti v obci Motyčky (okres Banská Bystrica), kde v časti Štubne malo za živa uhoriť dvadsať miestnych Rómov preto, že pomáhali ukrývajúcim sa Židom. V publikovanej literatúre viažúcej sa k tejto udalosti je niekoľko rozporov, prekvapujúce zistenia priniesol terénny výskum v tejto lokalite v roku 2019.

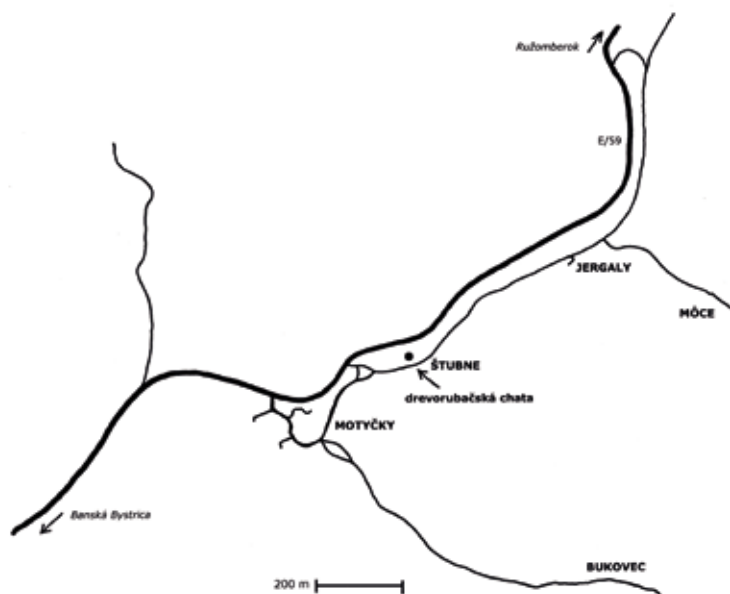
Obec Motyčky sa nachádza v západnej časti Nízkych Tatier, 21 kilometrov severne od Banskej Bystrice, popri ceste č. I/59 smerom na horský prechod Donovaly, v nadmorskej výške 678 m n. m. Vznikla v roku 1860 spojením

Lokalizácia obce Motyčky na mape Slovenska | Autor: Arne B. Mann

pôvodne šiestich uhliarskych a drevorubačských osád. Dnes sa skladá zo štyroch osád: Jergaly, Štubne, Môce a Bukovec a ďalších miestnych častí, ktoré majú vlastné pomenovania. Obyvatelia v minulosti pracovali pre huty na Starých Horách a v Liptovskej Revúcej, v 19. až 20. storočí ako robotníci v štátnych lesoch a železniarňach. Dnes tu žije viac ako sto obyvateľov.⁷ V obci žilo niekoľko rómskych rodín s priezviskom Baláz a Záslav. Podľa vyjadrenia súčasného starostu obce Maroša Lacka nie je známy počet Rómov, ktorí tu v období druhej svetovej vojny žili, podľa jeho názoru počas vojny neboli prenasledovaní ani diskriminovaní. V súčasnosti už v obci nežijú.⁸

Vlastivedný slovník obcí na Slovensku v roku 1977 v súvislosti s obcou Motyčky uvádza, že „v osade Štubne upálili Nemci 20 občanov cigánskeho pôvodu, v Jergaloch [vypálili] celú cigánsku osadu.“⁹ Podobnú informáciu uviedol aj Viliam Plevza v publikácii *Dejiny Slovenského národného povstania 1944*: „V drevorubačskej chate v osade Štubne upálili Nemci 20 obyvateľov cigánskeho pôvodu, v Jergaloch [vypálili] celú cigánsku osadu“ (Plevza 1984: 323).

Schematická mapka obce Motyčky | Autor: Arne B. Mann

⁷ <https://www.e-obce.sk/obec/motycky/2-historia.html>; <https://www.motycky.sk/index.php?page=obec>

⁸ E-mailová správa zo 4. 9. 2020.

⁹ *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II.* (1977: 274.)

Pravdepodobne z týchto prameňov vychádzalo predstavenstvo obce, keď na svojej webovej stránke umiestnilo identickú informáciu: „V osade Štubne v drevorubačskej chate, fašisti upálili 20 občanov cigánskeho pôvodu a v osade Jergaly vypálili celú cigánsku osadu.“¹⁰ Obec dala vyhotoviť aj niekoľko náučných tabúľ, kde na tabuli Štubne je tento údaj rozšírený o informáciu, že „na tomto dome (bývalé Polesie) je umiestnená pamätná tabuľa“ (obr. 3).

Nie celkom jasná je informácia o etnickej príslušnosti obetí, uverejnená v publikácii *Fašistické represálie na Slovensku* z roku 1990: „Obyvatelia pomáhali viacerým partizánskym jednotkám v okolitých horách. Fašisti (Einsatzkommando 14) zaistili 2. februára 1945 v osade Štubňa štrnásť ľudí, nahnali ich do kôlne a zaživa upálili. Z obce Motyčky a príľahlých osád zavraždili ďalších šesnásť občanov a osadu Jergaly zapálili“ (Halaj 1990: 114).

Podrobnejšie opísal túto udalosť historik Ctibor Nečas v publikácii, ktorá vyšla v reedícii v roku 1994: „Stejný ortel vynesla a provedla motorizovaná hlídka Einsatzkommando 14 nad romskou osadou v Jergalech, když její obyvatelé nosili skrovný proviant skupince Židů, uprchlých a ukrývajících se v nedaleké lesní skrýši. Po vypátrání byli uprchlíci zaživa upáleni v osadě Štubně, zatím co čtyři domky jergalských Romů 4. února 1945 lehly popelem; v nich uhořeli krátce předtím zastřelení dva jejich obyvatelé.“¹¹ Z uvedeného textu vyplýva, že Rómovia pomáhali ukrývajúcim sa Židom, pričom pod zavraždenými „uprchlíkmi“ treba chápať skôr Židov. Prof. Nečas sa v poznámke 322 odvoláva na list starostu obce Motyčky zo 16. 5. 1992, tento list sa však nepodarilo dohľadať.¹²

Terénny výskum odhalil niekoľko nepresností. Na opustenej a stromami a kríkmi zarostenej drevenici, pôvodne drevorubačskej chate v časti Štubne, sa skutočne nachádza pamätná tabuľa (umiestnená asi v roku 1965), ktorá okrem toho, že neuvádza presný dátum tragédie (len február 1945), neoznačuje etnicitu obetí a ich počet uvádza číslom 14 (obr. 4 a 5).

Za závažnú považujem výpoveď pamätníka pána Dezidera Môcika, narodeného v roku 1939. Na tragickú udalosť, ktorá sa odohrala v osade Štubne, sa dodnes pamätá, mal vtedy päť rokov. Podľa jeho informácie dôvodom tejto udalosti bola skutočnosť, že nemeckí vojaci sledovali rómskeho muža, ktorý nosil potraviny ukrývajúcim sa Židom v blízkych horách, ktorých takto objavili a zajali. Nahnali ich do spomínanej drevorubačskej koliby, ktorú zapálili. Pán Môcik si pamätá na šľahajúce plamene i na situáciu, keď z horiaceho domu vyskočili dvaja mladí ľudia (manželia?), nemeckí vojaci ich zastrelili a ich telá vhodili späť do horiaceho domu. Podľa jeho presvedčenia to boli Židia, o Rómoch vie iba toľko, že po vojne žili

10 <http://www.motycky.sk/index.php?page=obec>

11 Nečas (1994: 163–164 + pozn. 322).

12 Nečas (1994: 187, pozn. 322). Pozostalosť prof. C. Nečasa (1933–2017) sa nachádza v Muzeu romské kultúry v Brne, tento list tam však historik Mgr. Dušan Slačka nenašiel (e-mail 8. 8. 2019).

v osade Môce (Balážovci a Záslavovci), pomáhali miestnym obyvateľom pri kopaní zemiakov, stavbe domu a podobne. V súčasnosti už v obci nežijú.

Výpoveď pána Môcika potvrdzujú aj archívne pramene, ktoré sa nachádzajú v Múzeu Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici.¹³ Z 12. apríla 1959 je záznam o Revolučnom národnom výbore v Motyčkách počas SNP, v ktorom sa uvádza: „Dňa 2. februára 1945 [...] Vtedy upálili zaživa aj asi 11 Židov, ktorých esesáci chytili v bunkeroch a odviekli do spomínanej lesnej chaty v osade Štubne. Týchto nahnali do chaty, zatvorili. Chatu poliali horľavinou a zapálili.“¹⁴

Obr. 4: Opustená drevorubačská koliba | Foto: Arne B. Mann

Obr. 5: Pamätná tabuľa na drevorubačskej kolibe | Foto: Arne B. Mann

13 Za poskytnutie ďakujem p. Tatiane Babušíkovej.

14 Archív Múzea SNP, signatúra Zb. XIII, pr. č. 34/59.

Skutočnosť, že obeťami boli ukrývajúcimi sa Židia, potvrdila aj pani Erika Katz, ktorá účinkovala v Slovenskom rozhlase, v relácii Encyklopédia spravodlivých.¹⁵ Dnes v Izraeli žijúca 83-ročná žena sa ako sedem a polročné dieťa v období druhej svetovej vojny ukrývala so svojimi rodičmi v lesoch okolo obce Motyčky. Podľa jej vyjadrenia tam boli ľudia z povstaleckého vlaku, ktorý prevážal partizánov, a boli tam aj Židia. „Židia tam prišli posledným vlakom z Banskej Bystrice smerom na Staré Hory, vlak však náhle zastavil a všetci museli vystúpiť. Ďalej všetci išli peši s partizánskou armádou až do Motyčiek, kde sa cesta zablokovala a ľudia, partizáni, utekali do lesov. Ľudia [upálení] v kolibe museli byť časť tých, čo boli v tom vlaku.“¹⁶ V okolí Motyčiek sa v tom čase ukrývalo viac židovských rodín, jednu ukrývala v pivnici domu aj rodina D. Môcika.

Archívne pramene nám dovoľujú spoznať aj meno Róma, ktorý niesol potraviny ukrývajúcim sa Židom. V „Zozname padlých občanov z Motyčiek v čase II. svetovej vojny“ je uvedený Jozef Záslav st., narodený v roku 1906, bydliskom Motyčky-Môce, „obč. cig. pôv.“, zastrelený 1945.¹⁷ Tento údaj potvrdzuje a upresňuje aj záznam v matrike úmrtí na Matričnom úrade v Starých Horách: „Jozef Záslav, robotník, 39-ročný, bydliskom Motyčky (Jergaly), popravený 3. februára 1945 o 3. hodine“. Do poznámky napísala matrikárika „smrť uhorením“ (viz obr. 6). Zoznam padlých občanov je napísaný v roku 1959, pisateľka iste poznala pravú príčinu úmrtia, keďže väčšina ostatných menovaných v tomto dokumente bola zastrelená, neuvedomila si tento rozdiel. Zápis v matrike treba považovať za hodnovernejší. Je zrejmé, že okrem neupresneného počtu židovských občanov v plameňoch zahynul aj Róm Jozef Záslav.

Obr. 6: Záznam v matrike úmrtí v Starých Horách | Foto: Arne B. Mann

Židia a Rómovia mali počas druhej svetovej vojny podobné osudy, životy mnohých z nich skončili v nacistických likvidačných koncentračných táboroch. Asi sa už nedozvieme, kto sa v prípade tragickej udalosti v Motyčkách dopustil zámeny, asi už nezistíme mená a počet tamojších židovských obetí. Zistené údaje však potvrdzujú doterajšie vedomosti, že Rómovia počas vojny pomáhali ukrývajúcim sa rasovo prenasledovaným osobám (Nečas 1981: 165; Mann 2015: 10).

¹⁵ prístupné na <https://slovensko.rtvs.sk/relacie/encyklopedia-spravodlivych/236566/anna-chladna>

¹⁶ E-mail 31. 10. 2020.

¹⁷ Archív Múzea SNP, signatúra FXIII, kar. č.1, A145/77.

Rómsky holocaust v Európe bol vyvrcholením dlhodobého procesu, na začiatku ktorého bol nedostatok vzájomného poznania minoritných etník. Jeho absenciu nahrádzali iracionálne predsudky a etnické stereotypy. Nepoznanie, nedôvera, strach z neznámeho, vyústili do nevraživosti tak voči Židom ako i Rómom. Interetnické napätie sa postupne menilo na interetnický konflikt, skryté i otvorené prejavy rasizmu, ktorý bol politicky zneužitý zvrátenou nacistickou teóriou rasovej čistoty. Etnické stereotypy a nepriateľské postoje k Židom a Rómom pretrvávajú v našej spoločnosti do súčasnosti a stávajú sa živnou pôdou pre opakovanie podobnej tragédie. Práve preto si musíme tieto tragické udalosti pripomínať, nesmieme ich vymazať z historickej pamäti, nesmieme dopustiť, aby sa v budúcnosti podobné tragédie opakovali!

Literatúra

- Baka, I. 2007. Vznik a výstavba slovenskej armády (marec 1939 – október 1940). In: *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 207–227.
- Danko, M. 2010. Internačné zariadenia v Slovenskej republike (1939–1945) so zreteľom na pracovné útvary. *Človek a spoločnosť* 13 (1). Dostupné z: http://www.saske.sk/cas/public/media/5813/201001_03_danko.pdf [2020-12-01].
- Halaj, D. (ed.). 1990. *Fašistické represálie na Slovensku*. Bratislava: Obzor.
- Janas, K. 2004. Niekoľko nových poznatkov o existencii zaistovacieho tábora v Dubnici nad Váhom. *Romano džaniben* 11 (1): 29–33.
- Kumanová, Z. 2007. O projekte Ma bisteren! In: Kumanová, Z., Mann, A. (eds.). *Nepriznaný holocaust, Rómovia v rokoch 1939–1945*. Bratislava: Občianske združenie In minorita, Slovenské národné múzeum, Ústav etnológie SAV, 47–50.
- Kumanová, Z. 2014. Ohliadnutie za projektom Ma bisteren! In: Kumanová, Z., Mann, A. (eds.). *Pripomínanie rómskeho holocaustu*. Bratislava: In minorita, 39–42.
- Kumanová, Z. 2015. Niekoľko poznatkov o situácii Rómov na južných územiach po Viedenskej arbitráži. In: Kumanová, Z., Mann, A. (eds.). *Nové poznatky o holocauste Rómov na Slovensku*. Bratislava: In Minorita, 27–36.
- Mann, A. B. 2013. Význam spomienkového rozprávania pre výskum rómskeho holocaustu. *Romano džaniben* 20 (2): 37–51.
- Mann, A. B. 2014. Kauza holocaust verzus porrajmos. In: Kumanová, Z., Mann, A. (eds.). *Pripomínanie rómskeho holocaustu*. Bratislava: In Minorita, 47–52.
- Mann, A. B. 2015. Tragické osudy Rómov v Podpoľaní počas druhej svetovej vojny. In: Kumanová, Z., Mann, A. (eds.). *Nové poznatky o holocauste Rómov na Slovensku*. Bratislava: In Minorita, 5–19.
- Nečas, C. 1981. *Nad osudom českých a slovenských Cikánů v letech 1939–1945* (Brno 1981). Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně.
- Nečas, Ctibor 1994. *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*. Brno: Masarykova univerzita.
- Plevza, V. 1984. *Dejiny Slovenského národného povstania 1944*, zv. 5. Bratislava: Pravda.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II*. 1977. Bratislava: Veda Bratislava.

Iné pramene

Archív Múzea SNP, Banská Bystrica

<http://www.motycky.sk/index.php?page=obec>

<https://www.e-obce.sk/obec/motycky/2-historia.html>; <https://www.motycky.sk/index.php?page=obec>

<https://slovensko.rtvs.sk/relacie/encyklopedia-spravodlivych/236566/anna-chladna>

http://www.saske.sk/cas/public/media/5813/201001_03_danko.pdf

www.romaholocaust.sk/sk

O trajo si t'al pestrívo / Život musí být pestrý. Vyprávění Viktora Salinase²

Viktor Salinas během natáčení pro projekt Paměť Romů,
Praha, 3. ledna 2018 | Zdroj: Romea, o.p.s.

Při své práci často hledám pamětníky, zejména olašské Romy, kteří si pamatují dobu před soupisem kočovných a polokočovných osob v roce 1959. Pan Viktor Salinas si mě ale našel sám. V létě 2016 jsem byla s kolegou Janem Ortem ve slovenské obci Dolná Seč nahrávat dialektologický dotazník. Asi po měsíci, právě když jsem odjížděla do Anglie, mi na letišti zazvonil telefon. Zvedla jsem číslo s rakouskou předvolbou a muž na druhé straně se představil jako Viktor Salinas. Prý o mně slyšel od Romů ze Seče, že dělám slovník olašské romštiny, a tak mě chtěl upozornit, že už jen málokdo zná stará romská slova – tak jako on. Rychle jsme se dohodli na srazu o měsíc později, jednoho dne v srpnu přesně v 10:30 v jedné restauraci v Postoloprtech, kam se chystal za svou rodinou. Když jsem na místo srazu dohodnutého dne přijela, restaurace byla ještě zavřená, ale pan Salinas už na mě čekal. Pak jsme se spolu celý týden scházeli na poklidné zahrádce postoloprtské pizzerie a pan Salinas mně prokazoval své hluboké znalosti romského jazyka včetně z jeho zkušenosti mizejících původních romských výrazů. Především mi ale vyprávěl o svém pestrém životě stylem zkušeného vypravěče, který si svůj narativ sám strukturuje a jen nerad se nechává vyrušovat otázkami pátrajícími po detailech. Pan Salinas měl sen – napsat ze svých vyprávění knihu – který bych mu tak ráda pomohla splnit, jenže na to bohužel při mém vytížení dosud nezbyl čas. Od onoho léta jsme zůstali v kontaktu, i když omezeném pouze na jeho občasné návštěvy Česka.

Viktor Salinas se narodil v roce 1941 na Slovensku v Dolné Seči, okres Levice, v rodině olašských Romů. V této obci se podle jeho vyprávění olašští Romové usadili v polovině 19. století. Až do druhé světové války se živili koňským handlířstvím a výpomocí u neromských sousedů. Z raného dětství si Viktor Salinas pamatuje boje mezi Rusy a Němci na řece Hron, během kterých byly domy Romů srovnány se zemí. Rok po válce byl Viktorův otec zastřelen, nadále tedy vyrůstal pouze s matkou a se

1 Autorka působí na Semináři romistiky, Katedra středoevropských studií, FF UK.

E-mail: Marketa.Hajska@ff.cuni.cz

2 Jak citovat: Hajská, M. 2020. Viktor Salinas: O trajo si t'al pestrívo / Život musí být pestrý. *Romano džaniben* 27 (2): 141–164.

dvěma sourozenci. V roce 1958 odešel za prací do Litomyšle a nastoupil do výroby v Karose. Od šedesátých let začal hrát na trubku ve skupině Tuláci a živil se mnoho let hudbou. V té době se také oženil a měl se svou ženou postupně osm dětí. V osmdesátých letech emigroval s rodinou do Rakouska, kde vydrželi několik let a poté žili v Německu a Švédsku. Po roce 1989 se vrátili zpět do Československa a usadili se v Praze. Po několika letech, znechucen rozmachem drog, se Viktor Salinas odstěhoval na Slovensko do rodné Seče. Tam v té době založil Nezávislý svaz olašských Romů a jako jeho zástupce se zúčastnil společného setkání slovenského prezidenta Šustera se zástupci romských organizací, kde byl jediným olašským Romem. Od smrti své ženy žije střídavě u dětí nebo jiných blízkých příbuzných v Rakousku, Velké Británii, Čechách, USA, Kanadě nebo Belgii. Bývá proto těžké pana Salinase dostihnout. Naštěstí se mi ale čas od času ozývá sám.

Viktor Salinas hovoří plynule romsky, maďarsky, německy, anglicky, česky, slovensky a polsky; a jak sám uvádí, v dalších 12 jazycích zpívá.

Rozhovor, který najdete na následujících stranách, vychází převážně z více než dvouhodinového natáčení, které proběhlo dne 3. ledna 2017 před kamerou Františka Bikára v prostorách organizace Romea v Praze, v rámci projektu Paměť Romů, který zachycuje dokumentaristickým způsobem historii českých a slovenských Romů³. Je ale doplněn také tím, co mi Viktor Salinas vyprávěl v srpnu 2016 v Postoloprtech, na návštěvě u mě doma následujícího roku anebo během našeho posledního neformálního setkání v září 2020 v Praze. Z materiálově bohatých nahrávek, formulovaných v Salinasově překrásné znějící olašské romštině, jsem vybrala určitá témata, která čtenářům předkládám v následujícím textu. Ten řadím chronologicky: začíná vyprávěním o příchodu olašských Romů do Dolné Seče a o dalších událostech, které Viktor slýchal v dětství od starších Romů ze své rodiny. Pokračuje vzpomínkami na dětství v Seči a dále na období dospělosti strávené střídavě v Česku a na Slovensku. Na ně navazuje líčení okolností emigrace do Rakouska a následného návratu Salinasovy rodiny zpět do Československa. Na závěr předkládaného výběru z vyprávění pana Salinase jsem zařadila jeho popisy různých romských zvyků a bilanci životních zážitků.

Narativy Viktora Salinase osobně považuji za jedinečné, a to v několika rovinách. V první řadě se jedná o literární rovinu jeho vyprávění. Viktor Salinas si většinu témat, o kterých vyprávěl, vybíral sám, a předkládal je jako ucelené narativní útvary. Některé z nich jsem od něj slyšela vícekrát, v podstatě v nepozměněné formě. Vypravěč je navíc někdy překvapivě detailní, a jeho příběhy si tak posluchač dokáže živě představit, jako by je viděl před očima. Jinou rovinu tohoto vyprávění představuje určitý dialog s historickým poznáním. Jak uvidíme dále v textu, příběhy o olašských Romech, kteří

3 Více viz: www.pametromu.cz. Děkuji Kristině Dientsbierové, Františkovi Bikárovi a společnosti Romea za poskytnutí nahrávky, která sloužila jako stěžejní podklad pro tento rozhovor. (O projektu Paměť Romů viz článek Kristiny Dientsbierové v RDŽ 1/2018 O svou minulost bychom se měli zajímat. Zpráva o projektu Paměť Romů společnosti Romea o. p. s., s. 193–196. – pozn. red.).

měli od druhé poloviny 19. století své trvalé zázemí v obci Dolná Seč na Slovensku, v mnoha ohledech rozšiřují poznání o Romech z této subetnické skupiny. Třetí zajímavou rovinou je potom vypravěčův dialog s tradicí a kulturou olašských Romů. V této rovině se odehrává na první pohled zvláštní vnitřní polemika: vypravěč zároveň kulturu olašských Romů adoruje, zároveň s určitými zvyklostmi místy polemizuje a zároveň je rozporuje svými zkušenostmi. O všech tématech přitom Viktor Salinas hovoří velmi otevřeně, nesnaží se skrývat nebo přecházet ani některá kontroverzní témata, spíše se snaží nalézt pro ně vysvětlení.

Pro autentičnost je text v romštině zachován s minimálními stylistickými úpravami. Jsem si totiž vědomá toho, že textů v olašské romštině u nás dosud vyšlo poskrovnu, a tak se snažím jednotlivé části narativu předložit v co možná nejautentičtější podobě. Překlad do češtiny je místy upravenější, aby bylo vyprávění více srozumitelné českému čtenáři. K překladu bych na závěr uvedla jednu důležitou poznámku: používá-li vypravěč výraz le Rom, tj. česky Romové, má tím na mysli „olašští Romové“. Neolašské Romy označuje vždy separátně jako Rumungri.

Děkuji upřímně a pokorně panu Salinasovi za jeho moudrá slova.

Najisarav tuke šukáres, muro nano, pa tíri šukár vorba. T'aves sasto taj bachtálo, te šavourenca taj intrégone níposa, o Dejl t 'aldij tu ande šele beršende!

Markéta Hajská

Angluni vorba

Bachtále t'aven, Romale. Gažikanes bušuvav Viktor Salinas. Či žanav, khatar line kodo ánav, amende sa intrégi Rom bušon Lakatoš, Banda, Horvát vad' Rafael. Romanes bušuvav Urár. Pinžáren ma pa kado ánav nađon but žejne, vi ando Ňamco, ando Holando, Švédo, andi Belgia, ando Bejči, po Touco, ando Čecho, Polsko, bute thanende le Rom pinžáren ma kadej, vi le Rusura, vi andi Amerika. Sarmózij andaj Seča, kado si o gav po Touco, pašaj Lejva. Khote rakhadilem taj khote mindik phírav vi ákánik. Mindár avou ochtovardeše beršengo.

Me nađon mišto žanav i historia amáre Romengi, ke sar šavouro sa šunous, so vorbinas. Či simas sar le ávera šavoura, so žanas tar. Me bešous taj šunous. Vi vorbinas amenge pa phuránimo vi paramíči phenenas. De čak pala mário mo čí televizija nás, čí elektrika, khanči. Ká sas, rádiouvo, khanči. Sas jejkh Rom, Joužko, mure paposko phral, sas les ekh bári soba kerdi. Kana rucijas pe, phenelas amenge: „Žan ká o kazalo, anen sulum!“ Anasas sulum, šuvasas khote tela ame, bešasas khote taj phenelas amenge paramíči. De pa kado vorbijas, kana phenelas paramíča, intrégi žejne šunasas. De kana kezdiyas te vorbij paj Rom, nás opre khonik, feri me.

Sar avile le Rom andi Seča

Sas trin Rom, trin phral. O jejkh bušolas Ďura, o áver Hego taj o trito Júci. Berš sas ande le rozdíł. Taj lengo dad, i dej, lengo nípo, báre čór sas ando Ungro. Chuťilde le, phangle le taj le šavouren ligerde ando čorrenko kher. Kadal trin phral čí žanenas khanči, feri kodo žanenas, ke phenenas lenge: „Tume phral san!“ Či peske berš čí žanenas, čí kon-i lengo dad, čí lengi dej, čí o nípo.

Taj kadal trin žejne, kana má sas o maj phúro anda le dešochto beršengo, trobundas te mukhen le ávri. Mukhle le ávri taj nášle tar. Katka sas i Dunera, taj voun pi ungriko rig sas. Rakhle khote kecavo čluno varisosko, andaj deski kerdo. Opre sas o lánco phanglo, šinde les tejele, rakhle penge lapáti, davaj perdal! Gejle tar la Dunerasa opre po Touco, te na chuťilen le, ži ando Parkáni. Khoutar gejele tar le Garamosa, vídik, vídik gejele opre, ke kado Garamo báro foľouvo-j. Taj avenas, rodenas than, ká te ášon. Vídik opre le Garamosa avenas taj čí rakhenas than. Khote karing o Parkáni nás kecavo. Taj avile tar voun vídik, vídik, vídik, taj resle andi Seča. Taj khote paša Garamo bári mál sas. O Garamo sas khote báro, o vejš, i mál, šukáres sas nađon. Taj ášile khote. Le gáže čí našavnas le. Láše gáže sas. Taj kerde penge khote kecave sar kolibi andaj kašt, ke nás le khanči. Taj khote likerde pe. Apal khote kezdinde le gáženge te žutin, ke žanenas perfekt ungrika. Mišto vorbinas, taj le gáže čí line sáma, hoď Rom-i, pal vorba. Apal ášile khote taj mukhle le khote.

O jejkh, o Ďura, inke trajindas, kana me cigno simas. Múlas pala mário taj sas les íjavardeš taj dúj berš. Nasvajlas, kana končindas pe o mário, kana

Úvodní představení

Budte šťastní, Romové. Moje neromské jméno je Viktor Salinas. Nevím, odkud se vzalo tohle příjmení, protože u nás se všichni Romové jmenují Lakatoš, Banda, Horvát nebo Rafael. Mezi Romy mi říkají Urár. Pod touto přezdívkou mne zná mnoho Romů i v Německu, Holandsku, Švédsku, v Belgii, v Rakousku, na Slovensku, v Čechách, v Polsku, takto mě znají Romové v mnoha zemích, i Rusové a Američané. Pocházím z Dolné Seče, což je vesnice na Slovensku, nedaleko Levic. Tam jsem se narodil a tam stále jezdím i dnes. Brzy mi bude osmdesát let.

Znám velmi dobře historii našich Romů, protože jako dítě jsem poslouchal, co se povídalo. Nebyl jsem jako ostatní děti, co hned odběhly. Já jsem seděl a poslouchal. Vyprávěli nám o starých časech, ale říkali nám i pohádky. Protože ještě ani po válce nebyla televize, ani elektrika, nic. Kdeže, ani rádio nebylo, nic takového. Byl jeden Rom, jmenoval se Jožka, byl to bratr mého dědy, a on měl pro sebe velký pokoj. Když se nudil, říkal nám: „Jděte ke stohu, přineste si slámu!“ Přinesli jsme si slámu a položili jsme si ji pod sebe, sedli jsme si tam a on nám vyprávěl pohádky. Když vyprávěl pohádky, všichni jsme ho poslouchali. Když ale začal mluvit o Romech, nebyl už nikdo vzhůru, jenom já.

Jak přišli olašští Romové do Dolné Seče

Byli tři Romové, tři bratři. První se jmenoval Ďura, druhý Hego a třetí Júci. Byl mezi nimi rok rozdíl. A jejich rodiče i celá rodina byli v Maďarsku vyhlášení zloději. Chytili je, zavřeli a děti odvedli do dětského domova. Tihle tři bratři o tom nic nevěděli, věděli jen to, že jim řekli: „Vy jste bratři!“ Nevěděli ani, kolik jim je let, nebo kdo jsou jejich rodiče či jejich rodina.

A když byli tihle tři už větší, když už bylo nejstaršímu z nich osmnáct let, měli ho propustit. Když ho pustili, běželi odtamtud pryč. Ocitli se na maďarské straně Dunaje. Tam našli takový jako člun vyrobený z prken. Byl přivázaný provazem, odřízli ho, lopaty použili jako pádla a vzhůru na řeku! Pádlovali po Dunaji směrem na Slovensko až do Štúrova. Odtamtud pluli nahoru po Hronu, pořád dál a dál, protože Hron je velká řeka. Pluli a hledali místo, kde by mohli zůstat. A plavili se stále dál a nemohli najít žádné místo. Kolem Štúrova nic vhodného nebylo. Takže pluli stále dál, až se dostali do Seče. Tam se na břehu Hronu nalézá velká louka. Hron je tam široký a kolem lesy, louky, radost pohledět. A tam zůstali. Místní lidé je nevyháněli. Byli to dobří lidé. Tam si postavili takové dřevěné koliby, protože nic jiného neměli. A tam zůstali. Začali pomáhat gádžům, a protože uměli perfektně maďarsky, gádžové si podle mluvy ani nevšimli, že to jsou Romové. Takže tam zůstali, nechali je tam.

Jeden z nich, Ďura, žil ještě, když jsem byl malý. Zemřel po válce a bylo mu devadesát dva let. Onemocněl na konci války, během bojů mezi Rusy a Němci,

aba le Rusura márenas pe le Ňamconca, taj múlas pala háborúvo. Atunči o Ďura šaj kerďilas 1853 vaď kadej. De naďon šukár manuš sas. Tista loulo taj leske šama rúžovíva sas. Taj majsteri sas, le vrtákura kerelas, le fladera. Kerelas kecave cigne taj vi báre, kobora. Angla bištajpánže beršen, phenelas mange o phúro gázo, vorbijas prá les, hoď pinžárlas les taj phenlas: „Fladera inke mande-j! Či soske nejše náštík aven paša le!“

Kadal leske phral gejlje tar taj vi múle maj sig. O Hego gejljas tar andi Lejva, khote likrelas pe páše, taj o Júci, kodo gejlje tar andi Topolčáňa. Taj sas vi kodoles šavoura, but, taj kako o Báno,³ so phenenas leske hoď žandári, kodo sas anda kadal Júcovára.

Kadal trin žejne, so sas, naďon but žejne ande le kerďile. Le vnukura, le pravrukura. Taj si anda lende kobor folko, hoď či bíris te gindis keťti. Báro nípo. Te žou andi Plizňa, khote si ma bratrancura. Te žou andi Ostrava, te žou andi Opava, te žou andi Prága... De andi Prága či bešen aba le Rom. Sa ávri šudkerde le. Našadine le, kecave, kana sas le skínura. Feder gejlje tar.

Naj ande Romengo rat te túlalin pe

Šaj sas 1860 vaď 1870, kana le trin Rom resle andi Seča. Taj ži ađejs khote bešen, pe ekh than. Ke ame či sam kecave, hoď te kočujinas, te túlalinas ame. Níči. Taj le Rom? Variko phenel, ande lengo rat- i kodo. De naj. Naj ande lengo rat te túlalin pe. Feder bešen khejre te ášon páčasa. De ame le Rom donútilime samas le gážendar. Ke avenas le gáže taj phenenas: „Žan tar khátar, ke khate naj slobodo, mure phuva-j kadala, muro-j kado, muro majetko-j. Žan tar khátar!“ Taj našavnas le Romen. Taj le Rom si te žanas variká. „No mišto-j, žav tar katkar kutkáke!“ Taj si te žanas tar le Rom. Taj azír phenen amenge, hoď tulákura sam, hoď phíras opre tejle. De či sam!

Le Rom la Sečake varikana phírenas le vurdonenca, le grastenca. Aj čak anda kodo trajinas. Ke áver možnosť nás le, feri le grasten te biknen, te kinen. Andi búi či lenas le, nás anda sos. Ži ando háborúvo, voun feri le grastenca šeftelinas. Áver šefto nás le, či sosko. De andi Seča vídík bešenas pe kodo than. Taj le Romňa avenas ando gav taj mangelas le gajžan, hoď te den le techan variso. Kerenas búi le gajženge variso taj denas le thulo mas, márno, čiken, krumpli... Anda kodo trajinasas. Či kamas te ašárav ma, so sam, vaď so trajindam, kado trajo sas. Kado, kon-i kecavo phúro sar me, kado sa žanel. Kodoleske naj so te phenen.

Angla mármo sas le Židovi, so le Romenca paruvkernas, kinenas grasten, vi chochade grasten, nasválen vaď phurdinen. Taj avile le Židovi pala le ži andi Seča, ke lenge kamarádura sas, taj phende lenge: „Aven tar amenca andi Amerika! Sa poťinas tumenge, sa, so trobuj, sa mindeneko. Aven tar!“ Taj či gejlje. Mejg vi atunčík. Či kamenas. Ame či sam národo, so kočujinas. De le gáže donútilinde ame kado te keras.

a umřel po válce. Ten Ďura se tedy mohl narodit kolem roku 1853. Ale byl to krásný člověk. Měl zdravě červenou barvu a jeho líčka byla růžová. A byl to mistr, vyráběl vrtáky. Dělal maličké i velké, obrovské. Před pětadvaceti lety vyprávěl jeden starý gádžo, že ho znal, a řekl mi: „Ty vrtáky pořád mám! Žádné nové se jim nemůžou vyrovnat!“

Ti zbylí dva bratři odešli, zemřeli mnohem dříve než Ďura. Hego odešel do Levic, poblíž kterých se zdržoval, a ten Júci odešel do Topolčan. I on měl hodně dětí a ten Báno⁴, co se o něm říkalo, že byl četník, byl právě z toho rodu Júčovářů.

Tihle tři Romové měli mnoho potomků. Vnuků, pravnuků. Nechali po sobě početný rod, ani je všechny nejde spočítat. Velikánská rodina. Když pojedu do Plzně, mám tam bratrance. Stejně tak v Ostravě, Opavě nebo v Praze. Jenomže v Praze už olašští Romové nebydlí. Všechny je vyhodili. Vyhnali je v době, kdy byli skíni. Raději tehdy odešli.

Romové nemají toulání v krvi

Takže to mohlo být někdy v letech 1860 nebo 1870, když se ti tři Romové dostali do Dolné Seče. A bydlí tam až dodnes, na stejném místě. Protože my nejsme takoví, že bychom kočovali nebo se toulali. Ne. A Romové obecně? Někdo tvrdí, že mají kočování v krvi. Ale nemají. Nemají v krvi, že by se chtěli toulat. Raději sedí v klidu doma. Jenomže my Romové jsme k tomu byli donucení gádži. Gádžové přicházeli a říkali: „Odejděte odtud, tady nesmíte být, to jsou moje pozemky, tady to je moje, můj majetek. Jděte pryč!“ A vyháněli Romy. A Romové museli někam odejít. „No dobře, půjdu odsud pryč na jiné místo!“ A tak Romové museli odejít jinam. A proto nám říkají, že jsme tuláci, že jezdíme všude možně. Ale tak to není!

Romové z Dolné Seče kdysi jezdili s vozy a s koňmi. Tím se dříve živil. Protože jiné možnosti nebyly, pouze kupovat a prodávat koně. Do práce je nevzali, nebylo z čeho žít. Až do války bylo jejich jedinou obživou handlování s koňmi. Žádné jiné příležitosti nebyly. Ale přitom stále bydleli na stejném místě v Dolné Seči. A Romky chodily do vesnice a prosily selky o jídlo. Dělal pro ty selky různé práce a za to jim dávaly slanineu, chleba, sádlo, brambory... A z toho jsme žili. Nechci se chlubit, že jsem si žil kdoví jak, takový byl život. Ten, kdo je v mých letech, tohle dobře zná. Tomu není třeba nic vysvětlovat.

Před válkou s Romy obchodovali Židé, vyměňovali a kupovali od nich koně, často staré herky, nemocné nebo dýchavičné koně. A tihle Židé za nimi přijeli až do Seče, protože se kamarádili, a řekli jim: „Pojedte s námi do Ameriky! Všechno vám zaplatíme, co bude potřeba, úplně všechno. Pojeďte!“ Ale oni neodjeli. Ani v té době ne. Nechtěli. My nejsme národ, co kočuje. Jenomže gádžové nás k tomu donutili.

⁴ Jedná se o osobu Antona Stojky, zvaného Bána, olašského Roma z Topolčan, který spolupracoval s policií při vyšetřování kriminálních činů spáchaných Romy, kvůli čemuž byl v srpnu 1951 zavražděn jinými olašskými Romy.

I romani d'ili sa amendar-i

Amare Rom andi Seča nađon žanenas te d'ilaben. De i d'ili atunči, i romani d'ili, i kultúra romani, sa amendar-i. Amáre d'ila, so si, míte múro papu kerdilas, ando berš 1895, d'atunčártur intrégi luma le Romengi, kadala, so phenen amenge le Vlachura le Rumungri, anda kodo trajin. Anda kodol d'ila, anda kodol khelímátura. Sas kadej, hoď andaj Pešta avenas le Rom, ži khote te mulatin. Ke žanenas i d'ili žal khote.

Varikana kadej sas, hoď le Rom bešenas feri andi osada. Či mukhenas le le gáže ánde. De uñivar, kana le Rom penas taj d'ilabenas ávri taj šundolas ži ando gav, žanas ávri le gáže taj dúral šunenas, sar le Rom šukáres d'ilaben. Taj tecijas lenge. Taj anenas vi te pen lenge. Taj kezdinde le te kharen vi lenge te d'ilaben. Taj či našávnas le. Kana žanas le šangle te našaven le, žanas le gáže: „Náštik! Kodola khate-j! Nášti našaven le!“ Azír šaj chuřildam ame kadej, hoď t'al amenge mišto maškar le gáže. Le ávre Romen le gáže má vi márenas, de amende šoha. Či sosko mário. Amende sas nulovívo kriminalita.

Valamikor maj feder žanelas te d'ilabel muro pápu, lesko phral o Joužku taj leski romňi i Dunera. Andi Lejva, khote sas vikričani kher, hoteli sas, Denk bušolas. Khote kidenas peske le raj le báre lubňan taj khote mulatinas, nange khelenas pe mesáli, chanas, penas. Taj khote kharenas le báre raj, le barvále, mure papos, leske phrales taj la romňa leskira, te d'ilaben lenge. Ži pala le trádenas le raj. Kado šaj sas kadej angla *prvá světová válka*. Phírenas pala le, trádenas pel grast, po hintouvo ingrenas le. Ingrenas lenge gáda, uravnas le, cilindri, taj kadej žanas. Taj d'ilabenas. Denas le láše louve. Voun apal kinenas grasten, penas, chanas, trajinas peske. Muro papu anelas khejre louve ando kodo cilindri, pherdo. Kodolestar ášilas vi i vorba andi d'ili:

„Anou tuke, gáži, kolopo sa louve.

Liker ti krejtica, šorou tuke ánde le louve, šelengi.“

Pala les ášilas i d'ili. Šel berš-i aba, de kadi vorba mindik platilij.

De te cirden amáre Rom či žanenas! Ke varikana nás či soske nástrojura, khanikas le Romen, so phenen amenge olaskíva. Varikana te cirdel khonik či žanelas. Kakala le Rumungri, kodola speciálníva sas, kecave primáša sas, virtuóza sas. De kakala le amáre či cirdenas. Fere pel vudara márenas i doba, taj kadej khelenas taj d'ilabenas. Kana maj báre oslavi kerenas, kharenas le Rumungron, ke vorta andi Seča khote sas Rumungri, primáši, cimbalmoši, pi basa so cirdenas, kharenas kodolen taj cirdenas lenge. Aj kadej d'ilabenas taj khelenas. Vi ando kodo hoteli andi Lejva lenca le Rumungri cirdenas.

Všechny písně olašských Romů pocházejí od nás

Naši Romové uměli moc krásně zpívat. Protože romské písně a romská kultura, to všechno pochází od nás. Naše písně se zpívají od dob, kdy se narodil můj děda, a od té doby my, Vlachové, jak nám říkají Rumungři, z těchto písní žijeme. Z těchto písní, z těchto tanců. Za písněmi a tanci se k nám kdysi jezdili bavit Romové až z Budapešti. Protože věděli, že se u nás krásně zpívá.

Dříve žili Romové v osadě. Neromové je mezi sebe nepouštěli. Avšak někdy, když Romové pili a zpívali si pod širým nebem, bylo to slyšet až do vesnice, a gádžové vyšli ven a slyšeli, jak Romové krásně zpívají. A líbilo se jim to. A nosili jim někdy i alkohol. Začali je zvát, aby jim zpívali. Proto se nám podařilo vytvořit si dobré vztahy s gádži. Jiné Romy gádžové mlátili, ale ty naše nikdy. Žádné konflikty nebyly. U nás byla nulová kriminalita.

Kdysi uměl nejlépe zpívat můj děda, jeho bratr Jožka a jeho žena Dunera. V Levicích byl vykřičený dům, hotel, jmenoval se Denk. Tam chodili bohatí pánové za prostitutkami a tam pak flámovali, tancovali nazí po stolech, jedli, pili. A sem volali tihle bohatí pánové mého dědu s jeho bratrem a bratrovou ženou, aby jim zpívali. Jezdili pro ně až domů. To mohlo být možná před první světovou válkou. Jezdili pro ně, přijížděli na koních, a vozili je v kočáře. Přivezli jim vždycky oblečení, oblékli je, dali jim cylindry a jelo se. A tak jim zpívali, za což dostávali pěkné peníze. Za ně si pak koupili koně, pití, jídlo, žili si dobře. Můj děda nosil domů peníze v tom cilindru. O tom se zpívá i v jedné písni:

„Přinesu ti, ženo, klobouk plný peněz.

Podrž si zástěru, nasypu ti do ní peníze, stovky.“

Tahle písnička po něm zůstala. Je tomu už sto let, ale tahle slova stále platí.

Ale na hudební nástroje naši Romové hrát neuměli. Vždyť dříve neměli naši Romové, co nám říkají olašští, žádné nástroje. Nikdo neuměl hrát na žádný hudební nástroj. Ale Rumungři v tomhle byli speciální, měli vynikající primáše, byli to virtuózoové. Ale tihle naši na nic nehráli. Pouze vytleskávali rytmus o dveře a podle toho zpívali a tancovali. Když dělali větší oslavy, volali Rumungry, protože přímo v Seči Rumungři žili, byl tam primáš, cimbálista, basista, a tak si je zavolali a oni jim hráli. A k tomu zpívali a tancovali. I v tom hotelu v Levicích je doprovázeli tihle Rumungři.

Ando márimo kerdílem

Me ando 1941 kerdílem. Taj phendem mura dake, ke múlas aba géri akánik na dolmut, íjavardeše beršengi sas má. Phendem lake: „Mamo, aj sar kenas kodo, hod vorta ando maj báro háborúvo, ando 1941, ke dikhou le filmura, vorta akánik kerdílem. No sar kerdan kado?“ Taj asalas mandar. No, kana khejre, kana ando márimó samas,⁵ či samas khote nađon ohrozilime. Ke čak ávrejte márenas pe. De kezdinde pa Garamo te máren pe kerestil. Katkar le Rusura,⁶ kutkar le Ňamci. Taj páji náštik žanas perdal. Taj le Rusura amen palpále pizdenas te žas taj voun žanas ánglal.

Kana avilam khejre, katkáke sas kodo Garamo, pe kaki rig sas le Ňamci, pe kuki le Rusura. Taj le Rusura, sar avenas, palpále našavnas ame: „Žan tar, ke kutka le Ňamci bombázin taj murdárna tume!“ Kana avilam tar má palpále, či bírinassas pa kodo páji te žas perdal. Ke kakala márenas pe pel dúj riga. Dúral, le đelura, le kecave. Taj ame gejam tar khejre. De me šavouro simas! Taj le khera, so sas le khote paša páji, le Romen, kerade sas le kecave provizorníva, andaj čik taj kašt, taj kodola tejle márde lenge. Dikhas, naj khera. Nás khera. Le khera ži pi phuv, khanči nás. Tejle márde ži pi phuv. Ke khote garadonas andej khera le Rusura, šingerde ávri o falo taj le đelura khote mukhenas. Pustinas le khote. Sa šilado sas, sa phagerdo, sa kerdo, sar le Rusura katkar puškázinassas, kutkar le Ňamci bombázinassas, bum! Kana avilam, taj dikhlam: naj khanči. Sa šúšo. Fere mure papos kerado sas íštálouvo, pe šouve grasten. Anda betóni sas le falura íž, no taj andej kodo likerdam ame. Pala háborúvo sas muri mami, lake šeja, le šáve, muri dej, le unokura taj khote likrassas ame. Sar šavoro cignouro, de pe kado seroj.

O papu sas ando koncentráko

Muro papu sas ando koncentráko, vi khote múlas. Gažikanes Karol Lakatoš bušolas, romano ánav o Čuri sas les. Mura dako dad. Anda amáro gav sas khote muri lala i Rúža, jejkh šeja, i Ribizla, o Naranč, o Šošoj, muro papu taj inke jejkh Rom. Ligerde le andaj Seča, pinžárdo gážo gejas lenca. Phenel leske: „Čuri,

⁵ Obec Dolná Seč, stejně jako okresní město Levice a další obce okresu, se po vídeňské arbitráži v listopadu 1938 ocitla na části území, které bylo odstoupeno Maďarsku. Na romské obyvatelstvo této části Slovenska se tak v době druhé světové války vztahovala stejná nařízení, jako na další maďarské Romy. Vládou řízená perzekuce Romů na území Maďarska začala slít po německé okupaci v březnu 1944 a zejména po převzetí moci fašistickou stranou Šípových křížů (nyilásövcű) v říjnu téhož roku. Kromě povinného zařazení Romů do pracovních jednotek platil od října 1944 zákaz pohybu mimo místo bydliště, proběhl také soupis romských mužů a žen. V zápětí byli maďarští Romové shromáždžováni do sběrných táborů (na odstoupeném jižním slovenském území byly takové tábory v Bratislavě a Komárně), odkud byli hromadně deportováni do koncentračních táborů v Německu a Polsku. Jak uvádí historik Ctibor Nečas, Romové ze sběrného tábora v Komárně byli deportováni do Dachau (Nečas 1994: 96–97). Tam byli podle Viktora Salinase odvezeni také Romové z Dolné Seče a okolí. Počet deportovaných, zavražděných ani přeživších není dodnes znám – odhady deportovaných Romů z Maďarska se uvádí v počtu 25 000–30 000 (Tamtéž, 97), počet Romů z odstoupeného slovenského území není znám.

Narodil jsem se za války

Narodil jsem se roku 1941. „Jak je to možné,“ zeptal jsem se mé mámy, protože ona zemřela teprve nedávno a dožila se devadesáti let. „Mami, jak jste to udělali, že jsem se narodil právě uprostřed nejhorší války? V roce 1941, vždyť to znám z filmů, a v té době jsem se narodil. Jak jste to udělali?“ Máma se tomu smála. Když byla válka,⁵ u nás doma jsme nebyli moc ohrožení. Válčilo se v jiných zemích. Ale pak se začali na Hronu bít Němci s Rusy,⁶ každý na jedné straně. Nemohli se dostat přes vodu. A Rusové nás tlačili zpátky, zatímco postupovali dopředu.

Když jsme pak přišli domů, tady byl Hron, na jedné straně byli Němci a na druhé Rusové. Jak Rusové přicházeli, hnali nás nazpět: „Jděte pryč, vždyť tady to Němci bombardují a zabijí vás!“ Když jsme se vrátili zpátky, nedokázali jsme přejít přes řeku. Na obou březích se bojovalo. Zdálo se, že by bylo vidět děla a jiné zbraně. A my jsme šli domů. Já jsem byl malé dítě. Domy, které měli Romové postavené u řeky, byly to takové provizorní domky z hlíny a dřeva, všechny byly zničené. Koukáme, domy nikde. Byly celé rozbořené, nic z nich nezůstalo. To proto, že se v nich skrývali Rusové a vybourávali zdi, aby tam mohli postavit děla. Celé je zničili. Všechno bylo rozmetané, rozmlácené, úplně zničené, jak odtamtud Rusové stříleli a jak Němci z druhé strany bombardovali, bum! Když jsme přišli, spatřili jsme to: nic tam nebylo. Holá planina. Vydržela to jen stáj mého dědy pro šest koní. Ta měla postavené stěny z betonu, a tam jsme se uchýlili. Po válce jsme tam byli moje babička, její dcery, její synové, moje máma a její vnukové a žili jsme tam v té stáji. Byl jsem malé děčko, ale tohle si pamatuji.

Děda byl v koncentráku

Můj děda byl v koncentráku a také tam zemřel. Jmenoval se Karol Lakatoš, měl romskou přezdívku Čuri. Byl to matky otec. Z naší vesnice tam byla ještě moje teta Růža, jedna Romka Ribizla, Naranč a Šošoj, můj děda a ještě jeden Rom. Vzali je z Dolné Seče, vezl je jeden známý gádžo. Řekl mému dědovi: „Čuri,

6 Okolí řeky Hronu se stalo v závěru druhé světové války oblastí opakovaných bojových střetů a vojenských operací sovětských a německých armád. Tato oblast byla obsazena již v prosinci 1944 z jihu (od Maďarska) sovětským vojskem, konkrétně 2. ukrajinským frontem maršála Malinovského, který pronikl po těžkých bojích až za město Levice. Za Hronem se postup vojska zastavil, aby doplnili vojáky a techniku. Tuto situaci využila německá vojska, která do oblasti přesunula elitní 6. tankovou armádu SS. Její 1. tankový sbor zaútočil 17. února 1945 na Sověty, zlikvidoval jejich předmostí a zatlačil je zpět za Hron. Tato operace, známá jako Südwind, byla poslední úspěšnou tankovou ofenzívou Wehrmachtu a zároveň i největší tankovou bitvou na území Slovenska. Němcům se dařilo držet frontovou linii až do 25. března 1945, kdy zde začala mohutná bratislavsko-brněnská operace a vítězný postup Rudé armády (Šteiner 2019). Obyvatelé obcí kolem Hronu, tedy i zmínované Dolné Seče, včetně obyvatel místní romské osady, se ocitli uprostřed těchto bojů, před kterými museli opakovaně utíkat a skrývat se.

mukh aven le šeja búti te keren!“ Phendas o Čuri, muro papu: „Či žan, ká žana? Žav me!“ Ke terne sas. Dešuefta, dešuocho beršenge. Trin šeja. Taj gejas vou. De la jejkha ligerde, vi kadej. Rúža bušolas. Kodi sas i maj phúri. Čorro gážo sas. Le manušen ligrelas andej koncentrákura. Povereňje bistoššo sas les le Ňamcondar, ke o Ungro taj o Ňamco khetánes sas ando márimo. Taj ligerde le ži ando Párkáňi. Taj khoutar mure paposko phral o Jožku taj o jejkx lesko šávo o Lunci nášle tar. Line penge kápi po dumo, ke pej phuva keren, taj avile tar. De muro papu níči. Šonas les po vonato anda Ungro kusa la šasa taj ligerde le. Taj inke vi mure paposke šougores ligerde, jekhvarsa lenca. Le Narančes, la Ribizla, andaj Zilíza⁷ le Romen, bute žejnen ligerde. Ligerde le ando Dachau. Khote ando koncentráko siťárdas muro papu le rusicka taj le polcicka Romen te vorbin sar trobuj, te na šon andi amári šib polcicka vad' rusicka vorbi. Taj khote ášilas, khote múlas. But žejne či avile papále. Feri muri lala, kodi Rúža, avilas nasváli pel búke, vi o Šošoj pel búke nasvalo sas, vi o Naranč, taj múle.

O trajo pala márimo

Májuši sas, te chan nás khanči, či pel phuva le gážen nás kadej. Merasas bokhate. Kinenas opre le Rom le grastes, šinenas tejde taj chasas o grastáno mas. Kana murdajvelas bálo, avenas le gáže: „*Pojďte si to zobrat!*“ Taj žanas le Rom taj šingrenas taj denas sakonen. De murdálo sas. Musaj sas. Te phendamas níči, no, so kerdamas? Savo Rom phenla, hoď či žanel, so-j murdálo mas? Me phendem, ame chasas les, ke donúťilime samas.

Pala kodo dine mura mámake louve pala muro papu, ke ando koncentráko ligerde les. Taj dine la louve taj keradas kher. Keťti louve dine la, hoď šaj keradas kher kecavo, ekh bári koňha taj soba. Ká resasas. Taj ame kezdindam te sadilij pel phuva le zeleňini, le krumpli. Ovoce. Mekh avile ávri, má mišto sas. Likernas grasten, le Rom, taj biknenas, kinenas. Kerenas louve.

No taj pala kodo má muro dad žalas pel phuva. Rom sas taj dičholas. Taj sas o berš 1946, pala márimo má ekh berš, taj žalas muro dad perdal le phuva taj dikhle le le šangle taj phende: „Eta, kutka Rom žal. An i puška!“ Máte sas. Selzindas, phuv! Puške das les ando purno. Pejlas tejde. Mejj ligerde les ando korházo andi Lejva, kíšin sas. Las otrava krve taj múlas. No, ášilam trin žejne, muri pheň, muro phral taj me. Trajinasas sar trajinasas, anda kodo, so phenous, hoď muri dej phírelas ká le gajža, mangelas, žutijas le, kerelas búti anda kodo. Me le rakhlourenca phírou andi škola. Anda ocho šáve taj dešuduj šeja, so bišade samas pala háborúvo andi škola, či ášilas khote khoni, feri me korkouri. Feri me korkouri phírou andi škola, snažilinous ma, de vi žutinous mure nanos

holky musejí jít pracovat!“ A Čuri, můj děda, řekl: „Nepůjdou, kam by šly?“ Protože byly mladé, bylo jim sedmnáct, osmnáct let. Tři holky. A tak šel sám. Ale jednu z nich odvezli tak jako tak. Jmenovala se Růža. Byla z nich nejstarší. Byl to hnusný gádžo. Vozil lidi do koncentráků. Určitě měl k tomu pověření od Němců, protože ve válce bylo Maďarsko spolené s Německem. Odvezli je až do Štúrova. A odtamtud bratr mého dědy Jožka a jeho syn Lunci utekli. Dali si na záda deky, jakože jdou dělat na pole, a šli pryč. Ale můj děda ne. Naložili ho i s jeho dcerou na vlak jedoucí z Maďarska a odvezli je. A odvezli také jeho švagra, společně s nimi, Naranče, Ribizlu, Romy ze Železovců⁷ a mnoho dalších lidí. Odvezli je do Dachau. Tam, v koncentráku, můj děda učil Romy z Ruska a Polska správně mluvit romsky, tedy tak, aby nepoužívali v naší řeči polské nebo ruské přejímky. Už tam zůstal, umřel tam. Více lidí se už nevrátilo. Pouze moje teta Růža se vrátila, ale byla nemocná na plíce, stejně tak Šošoj a Naranč měli nemocné plíce a umřeli.

Život po válce

Byl květen, nebylo co jíst, ani gádžové neměli nic zaseto na polích. Umírali jsme hladu. Romové si koupili koně, podřízli ho a pak jsme to koňské maso jedli. Když chcíplo prase, přišli k nám gádžové: „Pojďte si to vzít!“ A Romové si pro to šli, nařezali to a dali z toho všem. Ale byla to mršina. Neměli jsme na výběr. Kdybychom to odmítli, co bychom dělali? Který Rom řekne, že neví, co to je maso ze zdechliny? Já řeknu po pravdě, že jsme ho jedli, protože jsme k tomu byli nucení.

Potom dostala babička peníze za mého dědu, protože ho odvedli do koncentráku. Dali jí peníze a ona si postavila dům. Dostala tolik peněz, že si za to dokázala postavit domek, velkou kuchyň a jeden pokoj. Tam jsme se všichni vešli. A pak jsme si zasadili na políčkách zeleninu, brambory. Ovoce. Když jsme sklídili, už bylo dobře. Romové si koupili koně, prodali je. Vydělávali peníze.

No a pak šel můj táta přes pole. Byl Rom a bylo to na něm poznat. Bylo to v roce 1946, rok po válce. Můj táta šel přes to pole a uviděli ho policajti a řekli: „Hele, támhle jde cikán!“ Byli opilí, vzali pušku, zamířili, bum! Střelili ho do nohy. Padl na zem a než dojel do nemocnice do Levic, bylo pozdě. Dostal otravu krve a umřel. Zůstali jsme jen tři děti, moje sestra, můj bratr a já. Žili jsme, jak se dalo, z toho, jak už jsem říkal, jak moje máma chodila k selkám a prosila je o jídlo, pomáhala jim s různými pracemi. Já jsem chodil s neromskými dětmi do školy. Z osmi romských kluků a dvanácti romských dívek, co nás poslali po válce do školy, tam nezůstal nikdo, jenom já. Jenom já sám jsem chodil do školy, snažil jsem se, ale také jsem pomáhal mému strýci

⁷ Také obec Železovce, stejně jako výše uvedené Štúrovo, se nacházela v části Slovenska odstoupené po vídeňské arbitráži Maďarsku.

le grastenca, te šinas lenge čár, te das le te chan le grasten, ke biknelas le taj sas louve. Taj kadej trajinasas.

Pametalij aba pala mário, andi Lejva sas o grastengo fouró. Pherdo grast sas. Mure paposko phral, sas les nađon šukar romňi. Kodi uravlas pe ande kále gáda. Bešelas po vurdon taj khote sas la trin grast phangle. Dikhenas la le gáže taj merenas anda late, žanas sa pala la. Taj phenelas: „Muro dad múlas, mukhlas mange trine grasten taj či žanav, so te kerav lenca.“ Mindár kinenas le le gáže latar.

Pala háborúvo le Rom pale šeftelinas le grastenca. Avile tar ži khate andi Praha taj khate šeftelinas. Kinenas khate le štófura pej fáci, pej gáda, lingrenas le po Touco, khote biknenas. Taj kadej rodenas penge. Apal avline ánde le šatenki, le bodi, *potravínové a kojenecké lístky*. Le Rom pe kado kerenas, kecave šikovníva sas. De anglunes khejre si te vihlášilinas pe. Si te iskirijas lenge muro nano vihláška pa víbori. Taj šonas i krumpla, šinenas dúj rigal, šonas la po šerand, malavnas, hoď o razítko-j kulatívo. Avenas khate po Čecho po víbori, iskirinas peske ande bute šavouren. Žanas ando vejš vad' pi stavba, kerenas duj trín kurke búti, denas lenge šatenki, *potravínové lístky*⁸ taj žanas tar khejre. Le Romňa phenenas, hoď pháre-j taj denas le le kojeneckíva. Kodola sas le maj kúč. Biknenas le taj ingrenas lenge khejre louve. Špekulálinas. De te na špekulálindoun le Rom kadej te trajin, ávri múloun sa intrégi.

Le komunisti či kerenas lenca kadej, ke mindik kadal Rom ávri likrenas pe, kerenas le šanglenca, hoď mukhenas le te šeftálin, vad' o gav mukhelas le. De apal kezdinde pa kodo te phandavkeren. Ká le grasten bikiinde, keťti louve line, či poťinde daňe. Sas kecavo, hoď trin berš bešlas andal grast. Ke le Rom, voun phenenas: „Ame sberača sam!“ *Sberné suroviny* kerenas. Kidenas le mourča, le pour, le sastri, le mourča le šošojenge, le bakrenge taj pe kodo si te sas le le grast. Taj kadej phírenas taj o sbero das le povolenívo te phíraven paj gáva khetánes. Kadej kerenas te šaj mukhenas lenge le grasten. De apal phangle le anda le. Apal avile le motora.

O súpisi ando berš 1959

Pametalij kado súpisi⁹ nađon mišto. Kadej phenenas, hoď ando súpisi len le Romen. Ko či kerel búti taj ko phírkerel. Kodo kadej sas, ame vorta kerasas búti andi Karosa. Simas dešéfta beršengo, taj má gejlam tar ando Litomišli te kerasas búti. Kerasas búti taj mišto učitilindam ame nađon khote. Le raj,

8 Nelegální obchod s potravinovými a oděvními lístky popisuje například Zapletal (2012: 18). Přímou ve spojení s olašskými Romy také Pavelčíková (2004: 22 a 44). Na vyšetřování nelegálního obchodování s potravinovými lístky a šatenkami se zaměřovaly na začátku padesátých let 20. století také policejní orgány. Rozsáhlá akce kriminální policie z té doby odhalila síť 180 pachatelů z řad „potulných osob cikánského původu“, kteří měli odcizit celkem 4747 oděvních a potravinových lístků a spáchat celkem 340 trestných

s koňmi, kosit pro ně trávu, krmit je, protože můj strýc je prodával a z toho měl peníze. A tak jsme žili.

Pamatuji si, to už bylo po válce, že byl v Levicích koňský trh. Bylo tam spousta koní. Dědův bratr měl velmi krásnou ženu. Ta se oblékla do černých šatů. Seděla na voze a k němu měla uvázané tři koně. Když ji uviděli gádžové, všichni z ní byli hotoví, všichni šli za ní. A ona řekla: „Můj otec zemřel a nechal mi tři koně a já nevím, co s nimi mám dělat.“ Gádžové je od ní okamžitě koupili.

Po válce Romové zase kšeftovali s koňmi. Přijeli až sem do Prahy a tady kšeftovali. Kupovali tady látky na povlečení, na šaty a vozili je na Slovensko a tam je prodávali. A tak si vydělávali. No a v té době se začaly vydávat „šatenky“, oděvní, potravinové a kojenecké lístky. Romové na tom vydělávali, byli v tom šikovní. Nejprve se bylo třeba doma odhlásit. Můj strýc jim vypsál formulář vyhlášky z národního výboru. Pak vzali bramboru, rozřízli ji na dvě části, dali ji na polštář, praštili do toho, a bylo to jako razítko, kulaté. Pak přijeli sem na národní výbor a napsali si na sebe hodně dětí. Potom šli do lesa nebo na stavbu na dva tři týdny pracovat, a pak jim dali šatenky, potravinové lístky⁸ a jeli domů. Ženy říkaly, že jsou těhotné a dostaly kojenecké lístky. Ty měly největší hodnotu. Prodali je a přinesli domů peníze. Šmelili. Jenomže kdyby se Romové neživil kšeftováním, všichni by umřeli.

Komunisti na ně až tak přísní nebyli, protože Romové se vždycky snažili vyjít s policajty tak, aby je nechali handlovat s koňmi, nebo aby jim obec dala povolení k této činnosti. Jenže později se za to začalo zavírat. Protože prodávali koně, vydělali si tím peníze a neplatili daně. Jeden Rom za koně dostal tři roky vězení. Romové prohlašovali: „My jsme sběrači.“ Pracovali pro sběrné suroviny, sbírali kůže, perí, železo, zaječí a ovčí kůže. No a k tomu potřebovali koně. A takhle dostali povolení od sběrného podniku vykupovat po vesnicích kůže a další suroviny. Tehdy jim koně nechali, ale později je za ně i zavírali. Pak začala auta.

Soupis v roce 1959

Na ten soupis⁹ si velmi dobře pamatuji. Říkali, že do soupisu vezmou Romy, kteří nepracují a kteří se potulují. My jsme v té době zrovna dělali práci v Karose. Bylo mi sedmnáct, když jsme odešli do Litomyšle pracovat. Pracovali jsme tam a šlo nám to moc dobře. Vedoucí a vůbec celý závod viděl, že jsme dobří pracovníci,

činů spojených s jejich krádežemi a prodejem (Archiv bezpečnostních složek, fond Sekretariát Federálního ministerstva vnitra [A 2/1]: inv. j. 70).

9 Vypravěč má na mysli soupis kočujících a polokočujících osob realizovaný na základě zákona č. 74/ 1958 Sb. v prvním únorovém týdnu roku 1959.

intrégo závodo dikhelas, hod' če láše sam, sar vorbinas le gáženca, či sam násula. Taj o rjadíteli avilas sako šon taj delas ame odmena. Prémije. Ká azír ži khote, ži ando Litomišli avilas anda Vysoké Mýto, te del ame louve. Kana sas o súpisi khote, le šangle phende: „Tume či patrilin ande kodo súpisi, náštik! *To nejde do úvahy!*“ Fotbala khelous khote taj vi cirdous pi trumpeta, siťuvous atunči. Azír ame či line ando súpisi. No, de le Rom atunči, khate andi Prága, po Touco, so sas, kadala sa, naďon but žejne ando súpisi line, hod' aminti te len prej le, sar keren búťi, te zaradilin andel búťa le Romen. No de kado varisar či podarindas pe khanikaske.

Amáre Romendar či line le grasten. Ke ande kodo cajto má nás le Romen le grast. Fere le phúre Rom zviknutíva sas t'an le grast. Vi me mure sokroske kinous grastes. Na jókhvar kindem grastes, maj butivar. Taj phiravlas leske te chal taharmáni, khas, hera. Kinasas čorre grasten taj thúlen kerelas anda le. Taj biknenas le po mas taj lenas but ezera prej le. No, de kado nás, hod' t'aven te kiden le grasten. Phenav tuke, o komunismusi pel Rom mišto sas, maj feder sas lenge sar akánik. Či márenas le, andi búťi lenas le, hod' te keren búťi. De le Rom snažilinas pe te maródozin penge, hod' te žan tar te keren šefto maj lášo, hod' šaj kinen penge motora, ke anda búťi či bírinas te kinen, ke nás báro rodimo.

Sar cirdous pi trumpeta

Kezdindem te cirdav pi trumpeta ando Čecho, pe Litomišli. Sas ma kecave kamarádura taj cirdous lenca. Keros khote valimir trin berš, mejg či lem mange romňa. Gejlem khejre andi Lejva, khote ká bešasas andi Seča. Šunde ma le rakhle taj kharde ma. Taj phírdem lenca. *Tulácká organizácia lajdákov*. Kadej phenenas amenge. *Tuláci*. Pi trubka cirdous, s alt, b tenor, klavír, basa, bubni, samas éfta ochto žejne, ekh speváčka sas ame taj me d'ilabous. Naďon but siťilem khote, ke line ma feri andi kultúra ande le, ande bári rangi. Láše samas, naďon. D'ilabasas vi ungrika, vi toucicka, vi romane díla, sa. De maj but jazz cirdasas. Sas kadej, hod' d'ilabelas o Gott jejkh díli ađejs, nejvi, má tehára žanasas la. Taj perfekt. Má cirdasas la. Taj sako d'ivilinas pe. Korkouri jejkh Rom simas andej racle. Kodola sa gáže sas. De me či phenous, či sim Rom. Či lažous ma anda kodo, hod' Rom sim. Phírasas, ande kurko kharenas ame vi duvar. Rodasas amenge dosta louve, éfta vad' ochto šela, vad' ekh ezero sako, kodo sas naďon mišto. De i búťi povinívo sas, phenenas le komunisti: „*Musíš robiť!*“ Si te kerasas. Te na kerenas, na jejke žejnes phangle anda ame. Vi márenas le Romen, taj chuťilnas le: „*Kde robíš?*“ Phušenas le šangle, ká keres búťi, so keres, ketťi rodes. De man či tromajnas le šangle te iskirin príživníctvo vad' variso, hod' či kerav búťi, ke žanenas, ká cirdav. Kana žasas po bijav te cirdas, ko sas khote? Le súdcura, le maj báre prokurátora, le šangle. Taj dikhenas, khote sim taj cirdav. Aba pinžárenas ma. Phírou te cirdav maj but biš taj éfta berš le raklenca. Pala kodo kezdindam te keras búťi. *Pridružená výroba*. De kerdam kecavo dillimo, hod' si te nášlam tar.

že umíme mluvit s gádži, že nejsme špatní. Ředitel nám tehdy každý měsíc nosil odměny, prémie. Osobně nám vozil peníze z Vysokého Mýta až do Litomyšle. Takže když byl soupis, policajti nám řekli: „Vy do soupisu nepatříte, to nejde! To nepřichází v úvahu.“ Hrál jsem tam fotbal, učil jsem se hrát na trubku. Takže nás do soupisu nevzali. Ale Romové v Praze i na Slovensku vzali všechny do soupisu, aby je měli pod kontrolou, sledovali, jak pracují, a snažili se je zařadit do práce. No, ale nějak se jim to nakonec nepodařilo.

Z našich Romů nikomu koně nezabavili. Protože v té době už [naši] Romové neměli koně. Už jenom starí Romové, co byli zvyklí mít koně. Já jsem takto svému tchánovi kupoval koně. Nejen jednou, několikrát jsem mu koupil koně. A on mu nosil obrok, seno, jetel. Kupovali jsme vyzábělé koně a on je vykrmoval. A pak je prodával na maso a vydělával tím slušné peníze. Ale to neexistovalo, aby přišli a někomu zabavili koně. Řeknu ti, že za komunismu bylo Romům dobře, lépe než dneska. Nikdo jim neubližoval, brali je do zaměstnání, aby pracovali. Jenže Romové se snažili zařídit si marodku, aby mohli dělat lepší kšefty, aby si mohli koupit auta, protože z výplaty to nebylo možné, neměli dobré výdělky.

Jak jsem hrál na trumpetu

Když jsem žil v Čechách, v Litomyšli, začal jsem hrát na trumpetu. Měl jsem tam kamarády a s nimi jsem hrál. Dělal jsem tam asi tři roky, dokud jsem se neoženil. Pak jsem jel domů do Levic, k nám do Seče. Tam mě slyšeli hrát neromští kluci a zavolali si mě. Začal jsem s nimi hrát. Říkali jsme si Tulácká organizace lajdáků. Tuláci. Já hrál na trubku, měli jsme s alt, b tenor, hrálo se na klavír, basu, bicí. Bylo nás tam asi sedm nebo osm kluků, měli jsme zpěvačku a já jsem taky zpíval. Hodně jsem se tam toho naučil, té kultuře mezi nimi, mezi velkými pány. A byli jsme moc dobří. Hráli jsme maďarské, slovenské i romské písničky. Ale hlavně jazz. Bylo to tak, že když vydal Gott jeden den novou písničku, na druhý den už jsme ji uměli a už jsme ji hráli. A to perfektně. A každý se tomu divil. Byl jsem tam sám jediný Rom mezi neromskými kluky. Ostatní byli všichni gádžové. Já se ale tím, že jsem Rom, netajil. Nestyděl jsem se za to, že jsem Rom. Chodili jsme hrát v jednom týdnu i dvakrát. Vydělávali jsme si tím dost peněz, za den osm set nebo tisíc korun, to byly tenkrát veliké peníze. Jenomže práce byla povinná a komunisti nám říkali: „Musíš pracovat!“ Muselo se pracovat. Kdo nepracoval, zavřeli ho, a stalo se to nejednomu člověku z nás. Z Romů. I je za to mlátili a když chytili Roma, hned se ptali: „Kde pracuješ?“ Policajty zajímalo, jakou děláš práci a kolik vyděláváš. Ale mně si policajti nedovolili napsat příživnictví za to, že nepracuji, protože věděli, že hrají v kapele. Když jsme hráli na svatbách, kdo tam byl pozvaný? Soudci, nejvyšší prokurátoři a policajti. A viděli, že tam hrají. Už mě znali. Hrál jsem s tou kapelou přes dvacet let. Později jsem začal dělat práci, přidruženou výrobu. Jenomže jsme udělali hloupost a museli jsme utéct.

Našlam tar ando Bejči

Ando berš 1980 nášlam ando Bejči.¹⁰ Kana našlam tar, vorta sas i olimpiáda ando Ruso. Našlam tar vi mure bratrancosa, vi kodoles ochto šavoura sas, vi man. Pherdo le cigne. O jejkh, o maj cigno, o Mário muro, ando šerand sas inke. Taj kodolenca nášlam tar.

Lam amenge pasura varisar. Iskirindam ánde le šavouren taj gejlam andi Bulgárijia. Khote avile pala ame andaj Kanada le Rom taj ande amenge le doložki, so sas ande pasura, andi Jugoslávija te žas. Avilam khote, de akánik či rakhlam andi Jugoslávija kecavo strojo, pe sos iskirin, sar amáro-j, feri andi azbuka sas! No, či rakhas, khati! Phíras, rodas, phuškeras, khanikas naj! „Óuu,“ phenav, „aba chálo-j o šejro! Si te rodas maj dúr.“ Naj čak rakhlam ekhe phúre partizános, taj kodo nađon kuškerlas le komunisten. Ke vou márdas pe taj voun či dine leske khanči, či soske víhodi. No, taj kodo iskirindas ame. Avilas amenca ekh žejno andaj Kanada, so telaj gláža iskirijas, kapalindas ávri, hoď kerdas amenge le razítki, ande kodol lila. Apal gejlam pi ambasáda ando Bělehrad taj kodi das ame vízumo, hoď te žas ando Bejči, taj jutindam varisar. De nađon pháres sas. Le šavoura kecave cigne sas taj po vonato gejlam. Kadej kerdam, hoď ame khejre avas palpále po Čecho, pa Jugoslávija, taj mukhle ame perdal. Khote má kezindam te phíras, khatar žasas tar perdal. Aj čak rakhlam ekh drom kecavo, hoď perdal avilam ando Bejči. Khote jutindam ando lágeri taj manglam o azili.

Khote ando lágeri trin berš simas le šavourenca. Dine ma duj báre místnošta, ke buťi keraus khote. Prekladalinous ando lágeri. Žutinous khote, kana lenas le ávera žejne khote, but Polákura sas atunči, vorta kezdinde but te nášen, sako đejš avenas duj autobusura. Pala kodo phendem, či kerav aba, si te žav tar ávri. Dine ma ekh báro kher, bári díz, pašaj Dunera. Kadal khera las o *ministerstvo vnitra* taj das le amenge, le utečenconge, so samas. Khote samas pánž berš ande kodo kher. Poťinas le amenge o sociál. De nás khote mišto amenge varisar. Mindik rodous kecavo, ke nás khote Rom, kasa šaj vorbinasas, kasa šaj kerasas. Taj gejlam tar ando Ňamco, špekulálindam tar. De či khote či avilas ávri. Gejlam ando Švédó, či khote či avilas ávri amenge. Avilam tar palpále ando Bejči taj samas khote mejg či phuterďilas i hraňica. Ando íjavardeš apal avilam tar khate perdal, palpále ando Čecho. Khate dine ma kher, andi Školská, mindár ando stredo, andi Praha. Khote dine ma lášo kher. No de le šavoura má báre sas, taj má phírenas avri peske. Kana dikhlem, so kerel pe khote, phendem: „No, sar kado t'al, feder žav tar khejre. Ke khate kezdina le šavoura te drogovalin!“ Taj gejlam palpále khejre andi Seča.

10 Emigrace Romů z Československa směrem na západ v období komunismu představuje minimálně probádanou kapitolu migrací Romů. Shodnou zkušenost migračních cest do západoevropských států skrze předchozí cesty migrantů na jihovýchod, tj. přes Maďarsko, Bulharsko a Jugoslávii, odkud bylo lze opatřit si

Utekli jsme do Rakouska

V roce 1980 jsme utekli do Rakouska.¹⁰ Když jsme utíkali, byla zrovna olympiáda v Rusku. Odešli jsme spolu s mým bratrancem, oba jsme měli osm dětí, on i já. Spousta jich byla malých. Můj nejmladší syn Mário byl ještě v peřince. A s takovými dětmi jsme utíkali.

Udělalí jsme si nějak pasy, zapsali do nich děti a odjeli do Bulharska. Tam za námi přijeli Romové z Kanady a dovezli nám doložky, co se vkládaly do pasu, abychom mohli jet do Jugoslávie. Přijeli jsme tam, ale nemohli jsme v Jugoslávii najít žádný psací stroj v našich znacích, všechny byly v azbuce. Nenašli jsme ho nikde. Chodili jsme a hledali, ptali jsme se, nikdo takový neměl. „Óuu,“ řekl jsem, „už nevím, co mám dělat. Musíme hledat dál!“ Nakonec jsme našli jednoho starého partyzána, který hrozně nadával na komunisty, protože za ně bojoval, a oni se mu za to nijak neodvděčili, nic mu nedali. No a ten nám to napsal. Byl s námi jeden Rom z Kanady, který nám pod lupou udělal falešná razítka do papírů, a tak se nám to nějak podařilo. Pak jsme šli na ambasádu v Bělehradu a tam nám dali vízum dovolující vstup do Rakouska. Ale bylo to velmi složité. Děti byly ještě malé a jeli jsme vlakem. Dělalí jsme, jakože jedeme z Jugoslávie domů, do Čech. A nechali nás. Dále už jsme šli pěšky a hledali jsme, kudy přejít. Našli jsme nakonec takovou cestu, po které jsme přešli do Rakouska. Tam jsme se dostali do lágru a požádali o azyl.

Byl jsem tam s dětmi tři roky. Dali mi dvě velké místnosti, protože jsem tam pracoval. Dělal jsem v lágru překladatele. Pomáhal jsem, když vzali na lágr další lidi, tehdy tam bylo mnoho Poláků, právě začali hodně utíkat, každý den jich přijížděly dva autobusy. Potom jsem ale řekl, že to už dělat nebudu, že musíme jít pryč. Dali nám velký dům, velkou vilu blízko Dunaje. Tyhle domy vzalo pod sebe ministerstvo vnitra. A dali je nám, co jsme byli utečenci. Byli jsme v tom domě pět let. Nájemné nám platila sociálka. Ale nějak nám tam nebylo dobře. Pořád jsem hledal nějaké Romy, se kterými bychom mohli mluvit a dělat různé věci. Takže pak nás napadlo, že odejdeme do Německa. Ale ani tam nám to nevyšlo. Jeli jsme do Švédska, a tam nám to zase nevyšlo. Takže jsme se vrátili zpátky do Rakouska a tam jsme byli, dokud se neotevřely hranice. V devadesátém roce jsme se vrátili opět sem, do Česka. Tady nám dali byt, ve Školské ulici, přímo v centru Prahy. Dali mi pěkný byt. Jenomže děti už byly velké a už chodily samy ven. Když jsem viděl, co se tam děje, řekl jsem: „No, tak než aby to bylo takhle, raději odejdu domů. Vždyť tady začnou děti brát drogy!“ A odjeli jsme zase zpátky domů, do Dolné Seče.

doklady pro další cestu do západních států (Německo, Rakousko a další státy) mi popisovali během jiných rozhovorů také další pamětníci z řad olašských Romů, kterým se podařilo podobným způsobem emigrovat z Československa (například rodina Stojkova z Ostravy nebo Horvatkova z Přerova, kterým se podařilo dostat do USA, nebo rodina Makulova z okolí Prešova, kteří emigrovali do Švédska atp.).

Le Romane sokáša ká le Sečake Rom

Ame la Sečake Rom mindik likras le sokáša le Romane. Varikana, kana sas inke o Ungro, i Lejva ži ká le Kozárovce, khote sas varikana o Ungro. Maj opre sas o Touco. Taj kakala Rom, so khate avile po Čecho, so pherdo-j anda le, kadala po Touco bešenás. De ame, sar i Seča, po Ungro bešasas. Muro papu pinžárlas kodole Romen, phírlas lende, vorbijas lenca, grasten paruvnas, ke nás dúr. Taj kana phušenás lestar: „Ká salas?“ – „Aj, simas po Touco, ká le Rom.“¹¹ Taj ášilas kado ánav lenge, le toucicka Rom. Aj amenge voun šutte le ungrika Rom. De vi lengi kultúra odlišnívo-j, la amáratar. Le Romňa naj lende varisar likerde, ekhsemo rigate pizden le. Le Rom žan ánglal. Taj le romňa lende naj khanči. Kana vorbin pa penge romňa, phenen: „Te ertos, muri romňi.“ Taj me phendem: „Aj so-j kado? Mura romňa dešejorake lem, šavoura-j ma latar, si la lako dad, laki dej, lake hírešša phral. Taj te phenav, te erton? Úžimo kerel mange, thovel mange, terédij, taj azír phenav te erton?“ Phendem lenge: „Amenge kado na phenen pel romňa! Amare romňa ame likras! Sar krajáškiňen! Somnakaj kinas lenge, gáda, mukh makhen pe ávri, ande kalci šaj phíren! Hoď kana dikhen tume, le toucicka, tumáre jákha paraďon prej le. De tumáre romňa sa ande lunge cochi, naj slobodo či te makhen pe. Kadej ášon taj lenge bal strapatíva-j.“ Ame ekhsemo maj anglal gejam, la Sečake Rom, ke samas paša raj, mindik.

Amare romňa šaj phiraven vi kalci. De nás mindik kadej. Kana me simas terno, phírous andi Praha, kerous búťi, rodous, kinous boni taj ligrous khejre kalci. Amáre romňa šukára sas, sa, šúke, sáne, vi muri romňi. Kinous lake kalci, phirávlas. De sar kerďilas angluno šávo, má či phiradas kalci. Feri cocha. Má lažalas pe.

Mír le Rom kamen o somnakaj

But Rom adejs fere o somnakaj kamen. De žanes, mír si kado? Kado sas, aldij tu o Dejl, o čorrímo, so sas pel Rom. Le Rom kamenas mindik kecavo, so ášol. Kana kamenas le grastes te kinen, trobujas variso, so šaj šon andi záložňa vad te den kodoleske, so biknenas le, kana nás le louve. Taj biknenas le grastes, lenas o somnakaj ávri taj garavnas les. Te šaj pale kinenas. No, de atunči, andi kodi doba, o rup kecavo sas kúč sar o somnakaj. Te na inke maj kúč sar o somnakaj. Atunči nás inke kadej but o somnakaj. Taj le Rom kidenas kecave kočáka, sas kadej báre, rupune. Kodola mukhenas penge. Taj sas le káni, kobora khoure.

Tradice olašských Romů z Dolné Seče

My, Romové ze Seče, stále dodržujeme romské tradice. Kdysi, ještě za Maďarska, zahrnovalo maďarské území levický okres, až po Kozárovce. Na sever od nich ale už bylo Slovensko. Olašští Romové, co přišli do Česka a jsou dnes dost početní, bydleli většinou na slovenském území. Ale my v Seči jsme bydleli na maďarském. Můj děda tyhle olašské Romy znal, jezdil k nim, mluvil s nimi, měnil s nimi koně, vždyť to od nás nebylo daleko. Když se ho ptali: „Kde jsi byl?“ – „Ále, byl jsem na Slovensku, u Romů.“¹¹ A tohle pojmenování, slovenští Romové, už jim zůstalo. A oni nám zase říkali maďarští Romové. Ale oni mají proti nám odlišnou kulturu. Romské ženy tak nějak nerespektují, jsou tak trochu odstrkované stranou. Muži jsou vždy vpředu. A ženy u nich nic neznamenaají. Když mluví o svých ženách, řeknou: „Promiňte mi ten výraz, moje žena...“ Já jim řekl: „Co to jako je? Já jsem si svoji ženu vzal ještě jako děvče, dala mi děti, má otce, matku a slavné bratry. A abych se za ni omlouval? Vždyť mě udržuje v čistotě, pere mi, uklízí, a já bych se za tohle měl omlouvat nějakým: promiňte mi ten výraz?“ Řekl jsem jim: „Nám tohle o ženách neříkejte! My si našich žen vážíme. Jsou pro nás královny! Kupujeme jim zlato, oblečení, necháme je, ať se nalíčí, mohou si chodit v kalhotách! Takže když je vidíte vy, slovenští Romové, jen na ně valíte oči! Ale vaše ženy chodí všechny v dlouhých sukních, nemohou se ani namalovat. Jsou neudržované a mají roztřepené vlasy.“ My, Romové ze Seče, jsme se dostali trochu dál, protože jsme žili mezi lidmi na úrovni.

Naše ženy můžou nosit klidně kalhoty. Ale nebylo to vždycky tak. Když jsem byl mladý, jezdil jsem do Prahy, pracoval jsem, vydělával jsem si, kupoval jsem bony a vozil jsem domů kalhoty. Naše ženy byly všechny krásné, hubené, štíhlé, stejně tak i moje žena. Kupoval jsem jí kalhoty a ona je nosila. Ale jak se jí narodil první syn, už si kalhoty neoblékla. Už jenom sukni. Už se styděla.

Proč mají Romové rádi zlato

Mnoho Romů dneska baží po zlatě. Ale víš, proč to tak je? To vzniklo z toho, v jaké bídě Romové žili. Romové vždycky chtěli vlastnit něco, co má trvalou hodnotu. Když si chtěli koupit koně, potřebovali něco, co by mohli dát do záložny anebo co by mohli dát člověku, co ho prodával, když neměli peníze. Jakmile koně prodali, zase si to zlato vyzdvihli a schovali. Aby za to zase příště mohli nakupovat. Jenže v té době mělo stříbro stejnou cenu jako zlato. Možná bylo ještě dražší než zlato. Tehdy ještě nebylo zlato běžně rozšířené. Romové shromažďovali takové knoflíky, hodně veliké, stříbrné. A ty si nechávali. A měli na ně takové konve, veliké džbány.

11 Narátor hovoří o olašských Romech a jejich vnitřním členění na (olašské) Romy žijící tradičně na „slovenském“ nebo „maďarském“ území, čímž má na mysli historické členění, odpovídající zhruba hranici mezi oběma územími z doby po vídeňské arbitráži nebo také hranici výskytu většinového maďarsky hovořícího obyvatelstva.

Sas mure papos jejkh, taj sas rupuni. Dúj literešno sas. Le báre, ungrika louve, le rupune, sas opre, keríl, kobora báre sas. Kodola sas bári hodnota. De kodi kána bári historija-j la. Taj nakonec muro nano ando dillimo bikindas la, ande muzeomo variká po Touco, dine les vad' dešupánž ezera louve prej la, pala kodo, kana parude le louve, bikindas la *v roku* '53, '54.

Po Krečuna vad' po Nejvo berš, amende si mindik o sokáši, khetánes maladžvas, aven vi le ávera Rom khejre, khote andi Seča. Taj kezquinas, las ame khetáne taj žás ká jejkh Rom. Taj varikana phenasas: „Dejvlesa rakhas tu, t' áves bachtálo, te reses kado suntu Krečuno zórasa, bachtása, sástimasa, bute louvenca, kánenca, kočakenca!“ Kado puráno vinšo sas. Či phenenas „somnakasa“, de „kánenca, kočakenca, vurdonenca, grastenca“. Kadalesa kesentinas pe taj vi adejs, kesentinas vi ame kadi vorba. De aba ame le káni taj le kočáka či phenas. Phenas: „Bute louvenca.“

So sas maj lášo ando muro trajó

O manuš šoha či bistrel, kana perdal žal varisosko lášimo. Me likrav mange kodo taj kodo sas muro maj lášo zážitko, kana žous te cirdav, avous tar khejre ráti vad' korán detehára, kíno simas taj i romni lešijas ma. Dous ma tejle taj avenas le šavoura taj prej mande avenas opre, chuťilnas ma, sovenas manca. Ušťous opre, dikhous le. No, kado butájig sas. Apal me lošous, sar báron le šavoura. Muri romni naďon šukár žuvľi sas. Kana dikhenas la le áver žejne, lenge sála folinas. Vi ande la bárimango simas. Vi žanelas šukáres te d'ilabel. Siťárdem la vi dvojhlasně te d'ilabel. De géri múlas, sas šouvardeše taj duje beršengi.

Kadej naďon naďon but gejlem perdal kodola muzikasa. Kana le Rom dikhenas ma khote, sar cirdav, phenenas: „Kon-i kodo?“ Kana sas ame pauza, žous lende, dous le vast: „Bachtále t'aven, Romale!“ Taj dikhenas: „Rom san?“ – „Rom,“ phenav, vi phenous, khatar sim. „Tu terno san, tut či pinžáras inke!“ De le šáve, le šeja pinžarenas ma. De či simas šoha bárimango, ke čak dillimo-j kodo. Vorbinous le Romenca, mindik.

O pestrívo trajó

Kadej-i, hod' o trajó si t'al ekhsemo pestrívo. Naj kadej ame, t'avasas kadej sar but žejne, so bešen sako dějs andi peski kancelárijá, ando závodo, keren peski búti, apal phíren khejre, sako dějs andi búti... Či žanav, č'avilou amenge fajma mišto. Uňivar kecave sam, hod' ávri kamas te prútinas andej vica. Te žas variká, te dikhas, te vorbinas le Romenca. Kado si amáro trajó.

Můj děda měl jednu takovou a byla ze stříbra. Byla dvoulitrová. Měl ji naplněnou až po okraj velkými maďarskými mincemi, stříbrňáky, byly velikánské. Tyhle stříbrňáky měly velkou cenu. Ta jeho konev měla za sebou velkou historii. Ale nakonec ji můj strýc z hlouposti prodal do nějakého muzea na Slovensku a dostal za ni asi patnáct tisíc. To bylo po měnové reformě asi v 53. nebo v 54. roce.

Na Vánoce nebo na Silvestra je u nás takový zvyk, že se společně setkáváme, všichni Romové se sjíždějí domů do Seče. A začínáme tím, že se všichni sebereme a jdeme k jednomu Romovi a popřejeme si. Kdysi jsme říkali: „Pozdrav Pánbůh, mnoho štěstí, ať prožiješ tyto Vánoce v síle, štěstí, zdraví, s mnoha penězi, s konvemi a knoflíky!“ Takhle se kdysi vinšovalo. Neříkalo se „ať máš mnoho zlata“, ale „konve, knoflíky, vozy, koně“. Takhle si lidé vzájemně blahopřejí i dnes. Jenom dnes už neříkáme ty konve a knoflíky. Už říkáme jen: „Hodně peněz.“

Co bylo nejlepší v mém životě

Člověk nikdy nezapomene, když prožívá něco pěkného. Pro mě bylo nejkrásnější to, když jsem chodíval hrát a přicházel jsem v noci nebo brzo ráno domů, byl jsem unavený a čekala na mě žena. Lehl jsem si a přiběhly děti a vylezly na mě, objaly mě a se mnou usnuly. Když jsem se probudil, hned jsem je měl před očima. No, tak to bylo mnohokrát. Pak jsem se také radoval, jak děti rostly. Moje žena byla velmi krásná žena. Když ji viděli jiní chlapi, tekly jim sliny závistí. I na ni jsem byl pyšný. Uměla také krásně zpívat. Naučil jsem ji zpívat také dvojhlasně. Ale chudák zemřela, bylo jí šedesát dva roků.

Díky muzice jsem prožil opravdu mnoho zážitků. Když mě Romové viděli, jak hraji na pódiu, ptali se: „Kdo to je?“ Jakmile byla pauza, šel jsem k nim, podal jsem jim ruku: „Buďte šťastní, Romové!“ A oni se divili: „Ty jsi Rom?“ – „Rom,“ řekl jsem a i to, odkud jsem. „Ty jsi mladý, tebe neznáme.“ Ale mladí romští kluci a holky mě znali. Nikdy jsem se hraním nevytahoval, protože to by bylo hloupé. S Romy jsem vždycky mluvil.

Pestrý život

Mám za to, že život musí být pestrý. Kdybychom my byli takoví, jako je mnoho lidí, co sedí každý den ve své kanceláři, nebo v továrně, dělají svou práci, a pak jdou domů, každý den chodí do práce... Nevím, asi by nám nebylo dobře. My máme prostě někdy nutkání vyrazit ven, za svou velkou rodinou. Chceme někam jít, porozhlédnout se, popovídat si s Romy. Tohle je náš život.

Přeložila Markéta Hajská

Literatura

- Archiv bezpečnostních složek, fond Sekretariát Federálního ministerstva vnitra (A 2/1): inv.j. 70.
- Nečas, C. 1994. *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*. Brno: Masarykova univerzita.
- Pavelčíková, N. 2004. *Romové v českých zemích 1945–1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu.
- Šteiner, P. 2019. *Babylon armád 2. Boje medzi Hronom a Váhom, február – apríl 1945*. Magnet Press.
- Zapletal, T. 2012. Přístup totalitního státu a jeho bezpečnostních složek k romské menšině v Československu (1945–1989). Tomáš Zapletal. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, Svazek 10. Praha: Archiv bezpečnostních složek, 13–83.

Baro pharo kamiben / Osudová láska a další ukázky z tvorby¹

Eva Kropiwnická na čtení romských duchařských příběhů v ostravské galerii Plato dne 22. 1. 2020 | Foto: Zuzana Šrámková

Eva Kropiwnická (1964) se v romských literárních kruzích pohybuje zhruba šest let. Jak to u některých romských autorek bývá, její cesta ke psaní nebyla přímočará a jasnější směr nabrala, teprve když jí odrostly děti a získala čas sama pro sebe.

Vyrůstala jako čtvrté z pěti dětí v dělnické kolonii v Karvině na severní Moravě. Rodiče do této průmyslové oblasti s množstvím pracovních příležitostí přišli na začátku šedesátých let. Oba pocházeli ze západního Slovenska, ze sousedních obcí Podolia a Pobeďim ležících v kraji Trenčín. Otec pracoval jako dělník v ostravských hutích a posléze v karvinské pozinkovně NHKG, matka byla většinu života v domácnosti. Kolonii zbourali, když bylo autorce třináct let.

Vychodila slovenskou základní školu v Karvině, začala pracovat a brzy se vdala. S polským manželem, jehož nosí příjmení, má dvě děti a je čtyřnásobná

babička. Pracovala na různých pozicích, kromě jiného také jako asistentka prevence kriminality u městské policie nebo terénní pracovnice. V Romském centru Milana Ference brigádně vedla kurzy vaření pro děti a tady v ní narostla touha začít na sobě pracovat, „být lepší a stát se mezi Romy osobností“, jak sama říká. Motivoval ji příběh

¹ Jak citovat: Kropiwnická, E. 2020. Baro pharo kamiben / Osudová láska a další ukázky z tvorby. *Romano džaniben* 27 (2): 165–174.

Z veřejného čtení romských duchařských příběhů v ostravské galerii Plato dne 22. 1. 2020 |
Zleva: Eva Kropiwnická, Květa Podhradská a Karolína Ryvolová | Foto: Zuzana Šrámková

úspěšného podnikatele v pohostinství Milana Ference, proto ve čtyřiačtyřiceti letech nastoupila dálkové studium na místní pobočce soukromé sociálně právní střední školy Emila Ščuky. Maturovala v roce 2012. Vzhledem k prostým poměrům, z jakých pochází (otec byl negramotný a matka a všichni sourozenci mají jen základní vzdělání), se Evě podařilo dohnat nerovný životní start a coby koordinátorka v technických službách a dobrovolná sociální pracovníce je nyní svému okolí vzorem a inspirací.

Ke psaní ji povzbuzoval romský učitel Igor Malík, který ji také přihlásil do soutěže „Romano suno“. Hned v roce 2016 získala 3. místo v kategorii dospělých za básně nazvané „Miro čho / Můj syn“ a „Palikeriben – Poděkování“. O rok později vyhrála 1. místo za povídku „Baro kamiben / Velká láska“ a speciální cenu za báseň „Ma rode avri pomsta / Nevyhledávej pomstu“. A v roce 2018 se umístila jako třetí s povídkou „So vakerelas e cetka Amalka / Vyprávění o tetičce Amálce“. Ve sborníku *O bare vakeren* (2019), který je výběrem z děl dospělých účastníků soutěže *Romano suno*, jí byly otištěny tři povídky. V roce 2019 se s povídkou „E Emera / Teta Emera“ zařadila po bok jedenadvaceti autorek a autorů, kteří přispěli do publikace *O mulo!* Povídky o duchách zemřelých nakladatelství romské literatury Kher. Publikovala též v romských periodikách *Romano hangos* a *Kereka*.

Eva Kropiwnická píše romsky, protože romsky mluví se svou rodinou a se svými svěřenci z technických služeb. K jejímu mluvenému repertoáru patří také slovenština základního vzdělání, ostravské nářečí češtiny a manželova polština. Tak jako život na Ostravsku, je i její literární projev věcný a přímočarý, s občasným úkrokem k nečekané sentimentalitě. Čtenářům dnes přinášíme dosud nepublikovanou povídku „Baro pharo kamiben / Osudová láska“, která minimalistickými prostředky vypráví příběh jednoho života, dále oceňovanou báseň „Ma rode avri pomsta / Nechtěj se mstít“ a dvě doposud neuveřejněné, „Dživipen/Život“ a „Phuri baba som / Jsem stařena“. České překlady pořídily Karolína Ryvolová (povídka) a Eva Danišová (básně).

Karolína Ryvolová

Baro pharo kamiben

Kana somas terñi čaj, sas man pirano. Mange has biš berš he o Jožkus has mandar pandž berš phureder. Phirahas jekhetanes duj čhon, palis bešahas ke miri daj, bo na sas amen amaro kher. O Jožkus sas bučakero čavo. Kerelas andre huťa. O love, so zarodelas, delas mange pro skamind. But pes kamahas, aľe solacharde na samas. Me leske jekhvar phendom: „Jožku, avela amen ciknoro čavoro.“ – „Joj, Maño, savo me som rado!“ čumidlas mange o per. Miri daj tiš lošaliľa u phenda: „Tiro dad pes na dodžid’ilas, hoj les avela onučka vaj onukos, mi leske del o Del loki phuv.“

Avka mange le Jožkuha šukares dživavas the but pes kamahas. Me somas ča khere the užaravas pro Jožkus, sar avela andal e buti. O per man sas baro, somas šov čhon khabñi. Jekhvar avľas o Jožkus khere u phenda mange: „Šun, Maño, mušnav tuke vareso te phenel. Phares pes oda vakerel, mek akanake, te sal mandar khabñi. Hin man andre buti pirañi, gadži hiñi, sovkerav laha imar trin čhon. Džanav, hoj tuke kerav bari dukh, aľe imar avka našťik dživav, chochavav pro duj seri. Dživava la gadžaha, vičinen la Lucka.“ – „Sar mange, more, kada avka šaj phenes, hoj kames la Lucka? U so me the amaro čavoro, so tut imar nane kija amende o jilo?“ – „Pharo mange, Maño, aľe man zakamaďom andre Lucka. Sar ločhoha, počinava tuke pro čavoro.“ – „Dža het, tu lubarina, ma sikhav tut mange pro jakha!“ But rovavas pal o Jožkus, mek na džanavas, savo dživipen hin le muršenca, igen terñi somas, na džanavas, so te kerel. So manca kerdas!

Miri daj sar šundas, ta phendas: „Ma dara, mri čaj, mek som adaj me. Varesar oda keraha.“

Avka ačhilom korkori. Tel o trin čhon ločhilom le čavores. Avľa pal ma o Jožkus andre špitaľa. „Jožku, so tu adaj avľal? Soske e choľi mange keres?“ – „Maño, som rado, hoj sal sasti the miro šukar čho, o Patričkos.“ – „Le tut, Jožku, he dža kadarik het! Amen bijal tute džanas te dživel, dža tuke pale ke Lucka.“

Le čavores mange bararavas korkori, imar man sas miro kher. Varekana k’amende phirkerlas miri daj. Andro dživipen mange phirenas varesave murša, aľe ñikas avka na kamavas sar le Jožkus. Počinelas mange pro čavoro sako čhon. Geľom jekhvar pal o dilos pro foros u dikhlom le Jožkus. Na dikhlom les trin berš.

„Servus, Maño, sar sal?“ – „So phućes, Jožku?“ – „Furt sal šukar džuvľi, Maño.“ – „Ma vaker manca avka.“ – „Šaj dikhav mire čavores le Patričkus?“ – „Mušnav les te lel khatar e cikñi školka.“ Avka geľam jekhetane andre školka u palis ke mande andro kher. Bavinelas pes le Patričkuha. Imar avri pes kerlas šišitno, avelas e rat. Iľom avri o caklos la moľaha. Čeporo samas matore u geľam andro haďos.

„Maño, tu man mek kames?“ phućelas o Jožkus. – „Kamav tut, Jožku.“ – „The me tut phares kamav, na bisterďom pre tute.“

Osudová láska

Když jsem byla mladá, měla jsem přítele. Mně bylo dvacet a jemu o pět let víc. Chodili jsme spolu dva měsíce a pak jsme bydleli u mojí mámy, protože vlastní byt jsme neměli. Jožka byl pracant. Dělal v hutích a peníze, co tam vydělal, mi všechny odevzdával. Moc jsme se milovali, ale svoji jsme nebyli. Jednou jsem mu řekla: „Jožko, budeme mít miminko.“ – „Máňo, to jsem strašně rád!“ a dal mi pusku na břicho. Máma se taky zaradovala: „Kéž by se toho dožil táta, ať je mu země lehká.“

Pěkně jsme si s Jožkou žili a měli jsme se moc rádi. Byla jsem doma a čekávala jsem na něj, až se vrátí z práce. V šestém měsíci už jsem měla velké břicho. Jednou takhle Jožka přišel domů a povídá: „Hele, Máňo, musím ti něco říct. Neříká se mi to snadno, obzvlášť teď, když se mnou čekáš dítě. Mám v práci holku, gádžovku, spím s ní už tři měsíce. Já vím, že ti tím hrozně ublížím, ale už vám dál nedokážu oběma lhát. Budu žít s ní, jmenuje se Lucka.“ – „Prosímtě, jak mi to můžeš říct jen tak, že miluješ Lucku? A co já a naše děťátko, to už k nám nic necítíš?“ – „Jsem z toho smutnej, Máňo, ale zamiloval jsem se do Lucky. Až porодиš, budu ti na malýho platit.“ – „Táhni odsud, ty kurevníku, nechod' mi na oči!“ Moc jsem se pro Jožku naplakala. Byla jsem hrozně mladá a nezkušená, nevěděla jsem, co si počít. Co mi to jen udělal!

Když se to dozvěděla máma, povídá: „Neboj, holka, ještě jsem tady já. Nějak to zvládneme.“

A tak jsem zůstala sama. Za tři měsíce se mi narodil chlapec. Jožka za mnou přišel do porodnice. „Co tu děláš, Jožko? Proč mě zlobíš?“ – „Máňo, jsem rád, že ty i náš malý Patriček jste v pořádku.“ – „Seber se a běž odsud pryč! My si bez tebe poradíme, běž si zpátky k Luce.“

Synáčka jsem vychovávala sama, to už jsem měla vlastní byt. Někdy k nám chodívala moje máma. Životem mi procházeli různí chlapi, ale žádného jsem nemilovala tolik jako Jožku. Na dítě mi platil pravidelně. Jednou odpoledne jsem šla do města a náhodou jsem Jožku potkala. Tři roky jsme se neviděli.

„Nazdar, Máňo, jak se máš?“ – „Co je ti po tom, Jožko?“ – „Furt ti to sluší, Máňo.“ – „Takhle se mnou nemluv.“ – „Moh bych vidět svýho syna, Patrička?“ – „Musím ho vyzvednout z jeslí.“ Tak jsme šli společně do jeslí a potom ke mně domů. Jožka si hrál s Patričkem. Venku se mezitím setmělo, přicházela noc. Otevřela jsem láhev vína. Měli jsme trochu naváto a skončili jsme v posteli.

„Máš mě ještě ráda, Máňo?“ zeptal se Jožka. – „Mám.“ – „Já tě taky pořád moc miluju, nezapomněl jsem na tebe.“

Tosara o Jožkus uštila u phenda mange, hoj džal pale ke Lucka, kaj pre leste te na rušav. „Prebačin mange, Maño.“ – Me leske pale phendom: „So duj oda kamahas, dža het!“

Avka oda džalas dešuocho berš. O Jožkus dživelas la Luckaha u man sas varesave pirane, no čačes len na kamavas. U sar pes dikhahas le Jožkuha, či avri, vaj pre zabava, sakovar takoj geļam peha andro hađos.

Pal o dešuocho berš mange o Jožkus phenda: „Maño, mukļom la Lucka, kamav tuha te dživel. Kerdom bari bibacht, sar tut varekana mukhļom, sar salas terņi the mek khabņi. Mukhļom tut korkora te likerel avri amare čhas, odmukheha mange, Maño miri?“ – „Jožku, pro kadava me užarav calo dživipen, hoj aveha ke mande pale the aveha ča miro. Prebačinav tuke savoro, kamav tut but.“ – „Imar ņikda na džava ke aver džuvļi. Pre oda tuke lav vera pro amaro sovnakuno Del!“

Avka pes solachardam. O Jožkus kamelas ča man. Pal o biš berš ņisostar nič nasvaļilas. Rakhle leske rakovina andro kokala. Me pal leste bajinavas, imar ča pašļolas. Duj čhon andro hađos. Agorutne dīvesa mange vakerelas, savo pharipen kerda mange the le čhavoreske, he me mek pašal leste sa keravas. Me leske phendom: „Jožku, miro calo dživipen tut but kamavas, čak tut dikhavas, me tuke paļikerav vaš ola biš berš, so samas solacharde, oda sas amare jekhetane šukar berša.“

O Jožkus muļas pal o duj dīves andre špitaļa. Sas leske pendatheeņa berš, na dodžidīļas aņi dvochodkos.

Ada kamiben sas baro he zoralo. Kerdom leske šukar parušagos, avka sar amen o Roma keras, sar sam sikhade. Paš o hrobos leske phendom: „Šoha pre tute na bisterava. Paļikerav tuke vaš ola berša, so manca dživehas. Mi tuke o Del del loki phuv, kamiben miro.“

Korektura romštiny: Eva Danišová, KHER

Ráno Jožka vstal a oznámil mi, že se vrací k Lucce, ať se na něj nezlobím. „Odpusť mi to, Máňo.“ Já mu na to odpověděla: „Chtěli jsme to oba. Teď jdi pryč.“

Takhle to chodilo osmnáct let. Jožka žil s Luckou a já jsem měla všelijaké partnery, ale doopravdy jsem o ně nestála. A jak jsme se potkali s Jožkou, ať už venku nebo na zábavě, vždycky jsme spolu skončili v posteli.

Po osmnácti letech mi Jožka povídá: „Máňo, odešel jsem od Lucky, chci žít s tebou. Udělal jsem velkou chybu, když jsem tě tenkrát, když jsi byla mladá a navíc těhotná, opustil. Výchovu našeho syna jsem nechal jenom na tobě, odpustíš mi, Máničko?“ – „Jožko, celý život čekám, až se ke mně vrátíš a budeš jenom můj. Všechno ti odpouštím, moc tě miluju.“ – „Už tě kvůli žádný jiný neopustím, to ti slibuju, Bůh je mi svědkem!“

A tak jsme se vzali. Jožka mi byl věrný. Po dvaceti letech zničehonic onemocněl. Našli mu rakovinu kostí. Starala jsem se o něj. Už jenom ležel. Dva měsíce v posteli. Během těch posledních dní mi často říkal, jaké trápení mně a synkovi způsobil, a já ho teď ještě obskakuju. Odpověděla jsem: „Jožko, celý život jsem tě moc milovala, o nikoho jinýho jsem nestála, děkuju ti za těch dvacet let, co jsme byli manželé, to byly naše nejkrásnější společný roky.“

Jožka po dvou dnech v nemocnici zemřel. Bylo mu padesát devět let, ani důchodu se nedožil.

Byla to velká láska. Uspořádala jsem mu krásný pohřeb, tak jak to my Romové děláme, podle našich zvyků. Nad hrobem jsem mu řekla: „Nikdy na tebe nezapomenu. Děkuju ti za ty roky, co jsi se mnou žil. Kéž ti Bůh dá lehký spočinutí, lásko moje.“

Přeložila Karolína Ryvolová

Ma rode avri pomsta

Ma ker vareso nalačo,
the te tuke ehas ubližimen.
Ma de pale nalačo,
dand vaš o dand,
kaj te na bajines.

Ehin ajse veci,
so mušines lačhes
te gondolinel,
te premišlinel andro šero.
Jekhvar, duvar.
Ma ker o veci bije godi.

Vaker varekaha,
kaske paťas.
Hem te tuke vareko kerďa nalačo,
sikhľuv godi
oda tut zoralisaľola.

Avka sikhaveha,
hoj sal feder,
hoj tut ča avka nič na rozčhivkerla,
hoj hin tut godi
the o jilo pro lačo than.

Nechtěj se mstít

Vyhýbej se zlobě,
i když ti bylo ublíženo.
Neoplácej zlo zlem,
zub za zub,
abys pak nelitoval.

Je mnoho věcí,
které má smysl
dobře promyslet,
nechat projít hlavou.
Jednou, dvakrát.
Rozvaž je a konej s rozumem.

Najdi někoho,
komu věříš.
I když tě někdo zraní,
pouč se,
ať dál kráčíš silnější.

Jen tak dokážeš,
že pevný jsi,
skutečně odolný a klidný
a rozum máš
i srdce na pravém místě.

Do češtiny přeložila Eva Danišová

Dživipen

O dživipen vaš varekaske
dugo.
Beršenca džal sar balvaj
vaš varekaske
charno.
Jekhvar sal upre,
jekhvar tele,
aňi o kham na švicinel furt.
Avka the amen keras oda,
so amenge o dživipen anel.
Asas the rovas,
ňiko na džanel, so avela.
So mek amen užarel,
so amenge o dživipen anela.

Život

Pro někoho je život
dlouhý.
Ale roky proletí jak vítr
a jinému
těch pár let nestačí.
Jednou jsi nahoře,
jednou zas dole,
vždyť i slunce se občas schová.
Jako my sami,
čekající, co v životě přijde.
Člověk pláče, směje se,
a přitom neví,
co mu život přinese,
co mu dá a co sám unese.

Do češtiny přeložila Eva Danišová

Phuri baba som

Phuri som
sar kirňardo kašt.
O čhave
man thode andro domovos.

Na kamenas
khatar mande te kerel.
Na kamenas
te kerel pal peskri daj.
Duminenas, kaj som diliňi.

Sar me keravas khatar lende
khatar o čhave,
khatar o cikne,
davas len o love,
somas lači baba.

Ňiko pal ma na phirel,
ňiko mange na vičinel.
Na dikhľom len calo berš.

Pašli som andro hados,
keren pal ma o sestrički.
Užarav,
hoj mek pal mande avena,
hoj mek len dikhava,
hoj mange phenena:
Mamo miri.
Sar me dikhav,
hoj phiren o čhave
pal o avera,
pharo mange pro jilo.

Avka mange merava,
korkori.
He džava ko Del,
pal miro rom.

Jsem stařena

Jsem stará
jak vyhníly strom.
Odložená dětmi
v domově pro staré.

Nechtěly
se o mě starat.
Nechtěly
pečovat o svou matku.
Za blázna mě měly.

Jak já je obskakovala,
kolem dětí,
kolem vnoučat.
Peníze pro ně strádala,
to jsem byla hodná babi.

Nikdo nepřijde,
nikdo nezavolá.
Už rok jsem je neviděla.

Už ani nevstanu z postele,
odkázaná na pomoc cizích.
Čekám,
snad ještě přijdou,
snad je uvidím,
snad mi řeknou:
Maminko moje.
A zatím slyším,
že cizí děti
chodí k cizím postelím.
Mně zůstal jen žal.

Takhle si zemřu,
opuštěná.
A půjdu za Bohem
a za svým mužem.

Do češtiny přeložila Eva Danišová

Překročit mantinely normality a zaplnit prázdná místa

*Romské umělce a umělkyně z českého i zahraničního prostředí jsme na stránkách Romano Džaniben představovali už několikrát. Zajímavá, nápaditá či provokativní díla neméně inspirativních osobností z oblasti vizuálního umění (malířství, sochařství, dřevorezbařství, fotografie) i té performativní (zpěv, hudba, divadlo) prezentujeme víceméně pravidelně. Výstava romských a neromských umělců z Česka a Slovenska, kterou na následujících několika stranách textu i obrazové přílohy představujeme, nejen že zastupuje velkou část zmíněných uměleckých ztvárnění, ale – a to především – je svým pojetím odrazem současného postavení romského umění ve veřejném prostoru. Výstava podněcuje k reflexi postojů samotných umělců, kurátorů, galeristů, kritiků a celé společnosti, která toto umění tvoří i „konzumuje“ a ve které její většinová část mnohdy zastává dominantní roli. Text Venduly Fremlové, jedné z kurátorek výstavy (připravovala ji s Věrou Duždovou Horváthovou), představuje a zasazuje do širšího kontextu jednotlivá díla, podbahuje však také obtíže se získáváním podpory ze strany galerií i sebereflexi autorky ve vztahu k vývoji vlastního vnímání romského umění a jeho zástupců. Samotný název výstavy **BiLá Mista** propojuje na podnět Věry Duždové Horváthové výstavu s americkým hnutím Black Lives Matter, čímž se expozice stala nejen zaplněním „prázdného místa“ bez hlasů romských umělců ve veřejném prostoru, ale i subversivní reakcí na normotvorná díla akceptovaná většinovou společností. Vernisáž výstavy proběhla 16. 9. 2020 v ústecké galerii Hraničář.*

Díla, která bylo možné převést do textové podoby anebo z ní přímo vycházela, uveřejňujeme v plném znění, přičemž redakce do textů zasahovala z hlediska jazyka minimálně, s respektem vůči těmto textům jako již jednou představeným uměleckým dílům, a tedy i vůči jazykovým prostředkům, jaké autoři zvolili. Jde zejména o manifestní dokument Martina Zeta a jeho romský překlad od Jozefa Mikera k prosazení romštiny jako hlavního jazyka v EU, pohádku Mifeš ukraden, která je odpovědí na zobrazení „cikánů“ v známé pohádce o Mikešovi od Josefa Lady a performativní proslov prvního romského prezidenta v podání Davida Tišera a romské herečky přebírající prestižní ocenění v podání Pavlíny Matiové. Poslední dva jmenované texty vznikly už dříve v rámci divadelní inscenace Gadžové jdou do nebe, která měla premiéru 29. 5. 2020 v Brně. Do této části proto zařazujeme také reflexi na zmíněné divadelní představení Divadla Husa na provázku, kterou sepsala novinářka Alice Sigmund Heráková. Ta bru postavenou na autentických zážitcích vnímá jako obnažení skrytého rasismu a předsudků v rámci romsko-českých vztahů, což je svým uchopením a ztvárněním podpořeným hereckými výkony romských protagonistů pod taktovkou režiséra Jiřího Havelky velice blízké prezentované výstavě v Ústí nad Labem.

Díla představená na výstavě BiLá Místa, která nebylo možné do textové podoby převést, naleznete zachycená na fotografiích v obrazové příloze.

Renata Berkyová

Divadlo Husa na provázku, představení *Gadžové jdou do nebe* | Foto: David Konečný¹

Divadlo Husa na provázku, představení *Gadžové jdou do nebe* | Foto: David Konečný

¹ Fotografie z divadelního představení otištěny s laskavým svolením Divadla Husa na provázku

BíLá Místa^{2,3}

O genezi výstavy

Výstavu *BíLá Místa* jsme s umělkyní, spisovatelkou a kurátorkou Věrou Duždovou Horváthovou začaly připravovat v roce 2016. Tehdy se na základě oslovení ředitelky galerie Emila Filly v Ústí nad Labem, Evy Mrázikové, naskytla možnost naformulovat koncepci výstavního projektu pro volný výstavní termín v nadcházejícím roce.

Galerie Emila Filly dlouhodobě zastávala pozici centrální výstavní instituce v Ústí nad Labem – začala fungovat těsně po revoluci a prostřednictvím jejích aktivit se v oblasti uměleckého provozu formoval tzv. ústecký okruh napojený též na postupně se rozvíjející ústeckou akademickou sféru. V roce 2016 sídlila galerie v industriálním objektu Severočeské armaturky na pomezí městského centra a vyloučených okrajových lokalit města (Předlice, Trmice).⁴ Vznikaly zde často site-specific umělecké a kurátorské projekty, které se zabývaly právě specifiky této lokality – tedy problematikou sociálního vyloučení, ghettoizace, urbánní šedi posttotalitních měst a městských čtvrtí, tabuizování historických křivd atd. Takto formulované projekty, které bychom mohli označit jako sociálně angažované umění, veřejné umění,⁵ jsou v Ústí nad Labem vyvíjeny kontinuálně, často též v mezinárodní spolupráci, a jsou spojeny hlavně s kurátory Michalem a Zdenou Kolečkovými. Logicky by tedy naše výstava, jejíž původní koncepci vyjadřoval pracovní podtitul *Mladá česká a slovenská romská scéna*, měla najít v podobně profilovaném galerijním prostoru své opodstatnění. Ovšem, a zde se dopouštím spekulace, to by výstava již tehdy nesměla nést název *BíLá místa* a ve své anotaci kriticky neupozorňovat na mezeru ve fungování konkrétní instituce:

„Galerie Emila Filly se dlouhodobě zaměřuje na reflexi sociálně vyloučených lokalit spjatých s labskoústeckým regionem, přitom ale prezentuje romské umělce jenom výjimečně. Výstava *Mladá česká a slovenská romská scéna* se pokusí toto ‚bílé‘ místo zaplnit.“⁶

1 Mgr. Vendula Fremlová, Ph.D. je pedagožka a freelance kurátorka. Působí na Katedře výtvarné výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a také na Katedře dějin a teorie umění FUD UJEP v Ústí nad Labem. E-mail: vendula.fremlova@pedf.cuni.cz

2 Tento článek je částí výzkumného projektu HORIZON 2020, 870621/AMASS – Acting on the Margin – Arts as a Social Sculpture.

3 Jak citovat: Fremlová, V. 2020. *BíLá Místa. Romano džaniben* 27 (2): 175–189.

4 Galerie Emila Filly působila v areálu Severočeské armaturky v Předlicích od roku 2009 do roku 2020.

5 Příznačné jsou již názvy projektů: *Public District* (1999), *Land of Human Rights* (2007–2009); *The Art of Urban Intervention* (2009–2011). Posledním velkým projektem byla *Univerzita Předlice* (2012–2013).

6 Archiv V. Fremlové, společná e-mailová korespondence s Věrou Duždovou Horváthovou.

Výstavní projekt nebyl finálně akceptován.

Dále jsme koncept výstavy nabízely ústecké galerii Hraničář,⁷ a to několikrát. Poprvé v roce 2017, následně znovu o rok později, poté, co v květnu a červnu 2018 eskalovala v Ústí nad Labem situace romských rodin žijících na ubytovnách.⁸ V této neblahé společenské konstelaci jsme vnímaly jako velmi potřebné veřejně představit umění tematizující různé aspekty romské kultury, identity i životní zkušenosti, a takto jsme také argumentovaly při vyjednávání výstavního termínu. Bylo nám přislíbeno, že výstava bude zahrnuta do programu na rok 2019. Ovšem nikoliv jako jeden z hlavních výstavních projektů Hraničáře.⁹ I tak byla výstava posunuta až na následující rok, kdy se konečně podařilo ji úspěšně zrealizovat.

Tuto historii příprav, respektive peripetie prosazení a uplatnění konkrétního výstavního projektu, nepopisuji samoučelně – nelze ji totiž brát jenom jako souhru náhod. Obzvláště ne v lokalitě, jakou je Ústí nad Labem a severočeský region obecně, kde je vztah majority k Romům dlouhodobě velmi problematický a kde navíc téměř chybí pozitivní obraz Romů a romské kultury. Taktéž vzhledem k výše popsanému tematickému zaměření ústecké umělecké a galerijní scény vybízí dlouhodobé nepřijímání projektu k zamyšlení. Domnívám se, že právě tyto peripetie velice výstižně ilustrují přehlížení a nezáměr majoritní společnosti o jiné než vlastní projevy, tedy mezery a „bílá místa“ kulturních i vzdělávacích institucí. Tedy jedno ze stěžejních témat finální podoby výstavy *BiLá Místa*.

Vyloučení hlasů. O introspekci kurátorky a retrospektivním pohledu na ústeckou galerijní scénu

Je potřeba zmínit, že nejsem nezúčastněnou pozorovatelkou, ale aktérkou a insiderkou scény. Jako ředitelka Galerie Emila Filly v letech 2009–2013 jsem se na některých projektech aktivně produkčně a organizačně podílela a participovala na nich. Dlouhou dobu jsem si nepřítomnost a „neviditelnost“ romských umělců a umělekyní ve výstavním programu neuvědomovala. Například v mezinárodním

7 Veřejný sál Hraničář vznikl jako iniciativa občanské společnosti v roce 2014 v budově bývalého kina z r. 1923 v centru města. Spolek pořádá výstavy, projekce, diskuse, festivaly, snaží se být místem komunitního života. Definuje své poslání a aktivity jako snahu vytvořit „otevřenou platformu propojující současné umění a kulturu s každodenním životem v dynamicky se rozvíjející společnosti.“ Dostupné na: <https://hranicar-usti.cz/spolek/>

8 V květnu 2018 ukončily provoz dvě ubytovny v Ústí nad Labem – ubytovny Modrá na Střekově a v Klíšské ulici v centru. Budovy vlastnila firma CPI BYTY. Celkem 230 lidí (z toho 80 dětí) bylo nuceno ubytovny opustit a během necelého měsíce si zajistit jiné bydlení. Viz např. https://ustecky.denik.cz/zpravy_region/dve-ubytovny-v-usti-konci-pres-dve-stovky-lidi-prijdou-o-strechu-nad-hlavou-20180524.html [2020-12-20].

9 Galerie Hraničář si zakládá na tzv. slow projektech – realizují cca 2 velké výstavní projekty do roka, na nichž stojí koncepce výstavního programu.

uměleckém a výzkumném projektu *The Art of Urban Intervention*,¹⁰ soustředěném na problematiku veřejného prostoru a umění ve veřejném prostoru opět především ve vztahu k lokalitám Předlic a Trmic, se Romové objevovali, ale většinou nikoliv v pozici aktivních subjektů, ale spíše objektů uměleckých intervencí, workshopů a dalších aktivit. Ve výjimečných případech došlo ke splynutí obou těchto pólů (subjekt-objekt).¹¹ V rámci zmiňovaného projektu jsem spoluorganizovala na Fakultě umění a designu UJEP stejnojmennou konferenci, jejíž první část se zaměřila na vztah mezi uměním a inkluzí či inkluzivním vzděláváním. Příspěvky tehdy přednesli a své projekty představili kromě dalších i Kamila Zlatušková a Ladislav Cmíral (projekt *Ptáčata. Děti z okraje společnosti jejich vlastním pohledem*). Tamara Moyzes hovořila o kurátorských a site-specific uměleckých projektech zaměřených na problematiku segregace a rasismu. Arie Farnam představila dokumentární film *Walls* o problematice školského systému ve vztahu k romským dětem a rodinám. Právě Arie Farnam spolu s Lucií Fremlovou se na mě po konferenci obrátily s dotazem, proč na konferenci nejsou přítomni Romové (jak mezi přednášejícími, tak v obecnstvu), aby mohli hovořit o svých vlastních zkušenostech? A já jsem zalapala po dechu... Teprve tehdy se mi vyjevilo ono prázdné místo a začala mi docházet sebestřednost uměleckých a vzdělávacích institucí, budovaných z jisté a neohrožené pozice majoritní společnosti a dominantní kultury, již jsem sama součástí a pro niž je tato centrální pozice zcela samozřejmá. Z této „slepoty“ majority pak jasně vyplývá i většinové paradigma výpovědí, které jsou pro ni akceptovatelné – budeme hovořit o Romech a romské kultuře (obecně jakýchkoliv menšinách) jako o někom jiném, ale hlavně budeme hovořit my. Hlas je náš a nám zůstává, nepropůjčujeme ho nikomu jinému. Toto zjištění, tedy zjištění, že ač v dobré víře, sama se na praxi vyloučení podílím, mnou otřásl. Výstava *BíLá Místa* je (z mého úhlu pohledu) pokusem o nápravu praxe vyloučení a odepření hlasu, na níž jsem sama do jisté míry participovala.

„Nezáměrné“ vylučování, tedy nepřítomnost romských hlasů ve výstavním a galerijním provozu, jsem si od této chvíle cíleně uvědomovala, a to i ve zpětném pohledu. Pokud z této perspektivy nahlédnu na ústeckou uměleckou scénu, musím konstatovat, že jediným rozsáhlým výstavním projektem, který představil romské a proromské umělce v Ústí nad Labem, byla putovní výstava *We are what*

10 https://aoui.mur.at/frameset_aoui_home.html [2020-12-20]. Projekt se uskutečnil v letech 2009–2011. Jeho hlavním organizátorem byla galerie <rotor> spolu s kurátory Margarethe Makovec a Antonem Ledererem. Hlavními organizátory na české straně byli opět Michal a Zdena Kolečkovi. Projekt zahrnoval celkem tři velké výstavy, publikaci, konferenci a další aktivity.

11 Jednou z výjimek je např. hudební klip německého dua Bankleer nazvaný *Minderheit in Mehrheit* (Menšina ve většině), který vznikl ve spolupráci s místními romskými hudebníky, Ondřejem Darvašem a Maruškou Darvašovou. Dostupné na: <https://bankleer.org/de/minderheit-in-mehrheit-2011-2/> [2020-12-20].

we are s podtitulem *Aspekty romského života v současném umění*.¹² Do severočeské metropole ji přivezlo roku 2005 centrum pro současné umění <rotor> ze Štýrského Hradce s kurátory Margarethe Makovec a Antonem Ledererem.¹³ V dalších výstavách se romští umělci objevovali ojediněle. Ve výstavách v Galerii Emila Filly, jejichž kurátory byli manželé Kolečkovi, několikrát vystavovala svá díla Tamara Moyzes¹⁴ (výstava *Hra na náhodu*, 2010; *Art of Urban Intervention*, 2010). V roce 2017 byla v rámci výstavy kurátorky Evy Mrázikové *Vybrané vidění*, zaměřené na umělecké školství a prolínání role umělce a pedagoga, představena též Emília Rigová. Jednou z dalších výjimek, která je však spojena již s jiným institucionálním zázemím, s ústeckým Hraničářem, byla výstava *Zakázané umění a Přirozená historie neexistujícího* Tamary Moyzes a Romane Kale Panthera pod kuratelou Tímej Junghaus. V poslední době byl v relativně nové instituci, ústeckém Domě umění Fakulty umění a designu UJEP, prezentován projekt Tomáše Rafy *Česko-rómska vlajka* v rámci jeho sólo výstavy *Blokáda extremismu*.¹⁵

Koncepce výstavy

V těchto osobních i institucionálních souřadnicích se tedy formovala východiska výstavy *BiLá Místa*. Koncepce i výsledná podoba výstavy se postupně vyvíjely a profilovaly v diskusi s Věrou Duždovou Horváthovou. Oběma nám bylo jasné, že zcela prvotní idea vyjádřená podtitulem *Mladá česká a slovenská romská scéna* je neudržitelná. Není možné konstruovat výstavu jen na základě etnické příslušnosti, jak velmi trefně formulovala Emília Rigová v rozhovoru s Michaelou Kučovou na serveru Artalk.cz:

„No ak bol výber urobený len na základe mojej etnicity, že ma ide niekto vystaviť kvôli tomu, že som Rómka, to nepotrebujem. Načo? To je už prefláknuté a mám toho plné zuby ja, aj všetci ostatní, ktorí nepotrebujú rómsku tému na to, aby boli umelcami.“ (Kučová 2019)

12 Výstava představila tyto umělce a umělkyně: Matei Bejenaru (RO), Michaela Bruckmüller (A), Pavlína Fichta Čierna (SK), Cosmin Gradinaru (RO), Iosif Kiraly / Mariana Celac / Marius Marcu-Lapadat (RO), Monika Kováčová (SK), Aydan Murtezaoglu (TR), Terez Orsos (H), Nihad Nino Pusija (D/BiH), Gyöngyi Raczne Kalanyos (H), Mario Rizzi (I), Erzen Shkololli (KOS), Mladen Stilinovic (HR), Chad Evans Wyatt (USA/CZ), Dušan Záhoranský (CZ/SK).

13 Kurátorské duo dlouhodobě sleduje lidskoprávní problematiku v současném výtvarném umění střední a jihovýchodní Evropy. Známa je například jejich spolupráce s Damianem a Delaine Le Bas, kteří byli prezentováni na výstavě *SCHARFSTELLEN_1* v r. 2017 v galerii <rotor>. Na Damiana Le Bas a na jeho projekt *Romani Embassy* vzpomínají oba kurátoři v knize *GYPSYLAND*, která byla jako retrospektiva životního díla Damiana Le Bas vydána po jeho smrti v roce 2017 (Le Bas 2018). Spolupráce s ústeckou scénou se odrazila nejen ve výše popsané výstavě, ale i v mnoha dalších projektech, jejichž kurátory byli za českou stranu Michal a Zdena Kolečkovi.

14 V první výstavě samostatně, ve druhé jmenované výstavě ve dvojici Tamara Moyzes & Shlomi Yaffe.

15 Viz <https://duul.cz/tomas-rafa/> [2020-12-20].

Pro nás se stěžejním tématem stala problematika institucionálního vyloučení a rasismu, potlačování hlasů, neviditelnosti určitých skupin lidí. Věra Duždová Horváthová dále navrhla výstavu propojit s odkazem na hnutí Black Lives Matter – integrální součástí se tak stalo (dílčí) téma ikonoklastických a subverzivních uměleckých reakcí a intervencí zpochybňujících díla akceptovaná majoritní společností. Tyto dvě tematické linie výstavy se propojují v problematice jazyka jako normotvorného nástroje, který formuje nejen naše individuální promluvy, ale také naše uvažování.

Vernisáž, zahájení výstavy. Zprava: Vendula Fremlová a Věra Duždová Horváthová (kurátorky), Barbora Kropáčková a Aleš Loziak (Hraničář) | Foto: Tomáš Lumpe

Kurátorský text k výstavě

Dominantní kultura, kulturní návyky a konvence se propisují do podoby a praktik nejen kulturních a vzdělávacích institucí a organizací, ale také v obecné rovině do kulturních politik a v rovině konkrétní do uměleckých děl. V současné době můžeme v souvislosti s globálním hnutím *Black Lives Matter* sledovat ikonoklastické reakce na sochy a pomníky politických a státnických osobností ve veřejném prostoru, které jsou nebo byly spojeny s rasismem, segregací a podporou otrokářských systémů. Ikonoklastické reakce podněcují různé otázky – nakolik je dnes oprávněné umístění podobných pomníků ve veřejném prostoru? Jak početné jsou pomníky a památníky upomínající na minority a jejich významné představitele? Jsou ikonoklastické reakce adekvátní či nikoliv? Vede se v rámci této problematiky diskuse nejen v odborné, ale i v široké veřejnosti dostatečně

Martin Zet | EU mluví romsky! *La Europakeri unija del duma romanes!* (instalace díla) | hlína, zrcadla, videorámeček se záznamem performance | Foto: Tomáš Lumpe

a odhalují problematiku dominantních kulturních i jazykových (textuálních i vizuálních) praktik. V některých případech umělci ikonoklasticky a subverzivně reinterpetují již prověřená díla výtvarná i literární a apropriují určité formy, aby upozornili na stereotypizaci v umění, sebekriticky někdy i v rámci svých vlastních uměleckých postupů a posunů. Jindy zkoumají, nakolik se narativy minorit, především romské menšiny, (ne)propisují do fungování kulturních a dalších institucí. Bílé místo je prázdko na mapě. Bílá místa jsou mezerami v kulturní i institucionální historii a současnosti.

a uspokojivě, nebo spíše minimálně či vůbec, nebo zcela zkresleně? Jak je tato problematika vnímána v českém a slovenském prostředí?

Výtvarné či vizuální umění od dob romantismu spojujeme se svobodou, svobodným vyjádřením a projevem, volnomyšlenkářstvím. Přesto i tento často opakovaný názor je schematický. Umění není jen sférou svobody. Existují umělecká díla (a nejen díla historická, ale i více či méně současná), která upevňují zaběhané a stereotypní způsoby vidění a prezentování konkrétních skupin lidí. Je potřeba si uvědomovat, že i jazyk uměleckých děl podléhá dobovým trendům a politikám. I on je nástrojem a reprezentantem dominantní kultury. Jazykové kódy, a tedy i jazyk výtvarného umění, jsou normativní – formují naše uvažování, dopředu nás nastavují, tvarují, předurčují.

Název výstavy *Bílá Místa* odkazuje k nepřítomnosti a neviditelnosti menšin v majoritní kultuře. Zaměřuje se na díla romských a proromských umělců a umělkyní, kteří zpochybňují

Vybrané umělecké přístupy a pozice

Roland Barthes definuje jazyk prostřednictvím binární opozice jazyk/mluva jako „současně společenskou instituci a systém hodnot“ (Barthes 1967: 65). Jazyk, tedy řeč bez aktu mluvení, se dle Barthes vyvíjí jakémukoliv záměru, „jednotlivec jej sám o sobě nemůže ani tvořit, ani měnit, je to v podstatě kolektivní smlouva (...)“ (tamtéž). Oproti jazyku jako systému hodnot stojí mluva jako individuální akt výběru, jako jeho aktualizace.

Přestože konkrétní promluva vždy vychází z jazyka jako struktury či konvence, může zároveň odrážet snahu tuto strukturu vyjet, odhalit její zákonitosti. V obecné rovině je to tedy téma institucí jako zhmotněných konvencí a dohod dominantní kultury a vedle toho individuálního aktu, který se snaží tyto konvence a společenské smlouvy pojmenovat či zviditelnit často prostřednictvím jejich vlastních prostředků, někdy dovedených ad absurdum. Příkladem této strategie může být pohyb mezi doslovným a přeneseným významem slova „žrát“, na němž je postavena performance skupiny Romane Kale Panthera *Šedá cena – Žereme informace z průvodce Brnox z roku 2017*. Při této performance členové umělecké skupiny postupně vytrhávají jednotlivé listy knihy Kateřiny Šedé o tzv. brněnském Bronxu, jedí kousky stránek a k podobnému přístupu vyzývají i své diváky. Pokud něco „žereme“, nekriticky až bezmezně danou věc přijímáme. Svým radikálně obrazoboreckým přístupem poukazuje umělecká skupina na fakt, že kniha *Brnox. Průvodce brněnským Bronxem* i přes ocenění Magnesíí Literou za oblast publicistiky stereotypy o Romech reprodukuje a předsudky tak spíše potvrzuje a upevňuje, než vyvrací. Obrazoborecký přístup

Romane Kale Panthera | *Míšeš ukraden / přepis historie* (instalace díla) | Foto: Tomáš Lumpe

je charakteristický též pro novou instalaci a textovou intervenci skupiny, nazvanou *Mifeš ukraden / přepis historie*. Jedná se o apropriaci známé pohádky Josefa Lady, v níž Romane Kale Panthera pracují s reverzí dobra a zla – není náhodou, že zkomolené jméno Mifeš nám může připomenout Mefistofela. Negativní zobrazení Romů v původním Ladově textu i ilustracích, které navíc hrají důležitou roli v českém vzdělávání, nahrazují umělci záměrně jiným stereotypem. Dílo tak naráží na pověry, odhaluje stereotypy i stigmata, jejich funkčnost a zakořeněnost v majoritní společnosti i romské komunitě.

Ladův *Mifeš* je obecně vnímán jako česká kulturní hodnota. Podobně je tomu u mnoha uměleckých děl, která jsou shromážděna ve sbírkotvorných institucích. Z této situace vychází intervence Lukáše Houdka nazvaná *Národní poklad*, která klade otázky po národní identitě, a to v prostorách spojených s národním kulturním bohatstvím. Autor a kolektiv jeho přátel intervenovali do řad kustodů ve Veletržním paláci Národní galerie v Praze v prostorách sbírky českého umění 20. století. Kustody nahradili lidé, kteří Češi buď jsou, nebo se jimi chtějí stát, pro svůj odlišný vzhled se však setkávají s vyloučením. Video dokumentace zřetelně ukazuje, že vyloučení (a tím zajisté i pocit nepatříčnosti) se nevyhýbá ani uměleckým organizacím, které by z podstaty měly být vlajkovými loděmi demokratizačních přístupů a kulturních intersekcí, podobně jako vzdělávací instituce.

K prostředí škol a vzdělávacího systému se vztahuje performativní instalace Ley Kupkové *O princezně veliké kobře*. Instalace z oděvu (osobního kroje) a upravených turistických stanů, tvořících romafuturistickou „architekturu“, je doplněná o vystavené omalovánky s romskou a romafuturistickou tematikou. Dle slov autorky je dílo reakcí na frustrace, které vyvstávají z problematiky romské identity. Je snahou emancipovat sebe sama, Romy, romství a romskou kulturu. Některé prvky instalace mají edukační ráz, který je při emancipačních snahách klíčový. Absence romské minority a kultury jako tématu v hlavním vzdělávacím proudu je smutnou realitou českého školství – dalším prázdňým, bílým místem. Podobnou trajektorii, jakou jsem popsala ve sféře umění, kde v některých případech zdání svobody a svobodomyšlnosti kontrastuje s reprodukováním stereotypů, můžeme objevit i v oblasti výtvarné výchovy.

„Výtvarná výchova se ráda vidí jako prostor tolerance a svobodné exprese, ale školní diskurz velmi dobře kontroluje ‚mluvení‘ o určitých tématech, jejich výběr, jejich výtvarné uchopení. Nedá se říci, že by šlo o nějaký přímý zákaz v diskurzu – jedná se spíše o příkaz ‚správného mluvení‘ (...).“ (Fulková 2007: 60)

Prázdné místo v oblasti kultury reflektuje projekt slovenského umělce Oto Hudce. Jeho instalace *Neviditelné muzeum*, realizována původně pro galerii Tranzit, Bratislava v rámci stejnojmenné výstavy, upozorňuje na nepřítomnost romské menšiny v oficiálních kulturních strukturách. Současně je otevřenou vizí alternativního muzea, které by se nezaměřovalo jen na minulost, ale i přítomnost, a jehož podoba by nebyla fixní, ale procesuální podobně jako romská kultura.

Romantizovaný, folklórizovaný, orientalizovaný obraz Romů je běžně uplatňovaným stereotypem v oblasti vizuální kultury. Často se stává východiskem uměleckých děl, která jej konfrontují s aktuální podobou životů a zkušeností Romů. Mnohdy tak činí s vtipnou nadsázkou, někdy odhalují stereotyp

tím, že ho dovádějí k dokonalosti. Částečnou perzifláž a také zpochybnění dominantní kulturou uznávaných zobrazení Romů (Josef Koudelka, Vincent van Gogh) nacházíme v interdisciplinárním projektu kolektivu QRSTOCK¹⁶ *Vizualizace života LGBTIQ Romů*, který je symbolickou trajektorií z exteriéru do interiéru, z veřejného do soukromého, z „minulosti“ do přítomnosti, z „mýtu“ do reality, z neobyčejného (stereotypního) do obyčejného (všedního). Projekt využívá různých strategií, včetně strategie fotografických bank “STOCK”, s cílem ukázat potenciál žitých zkušeností LGBTIQ Romů prostřednictvím vizuálního sebezobrazení, a tak narušit vizuální zkreslení a zkratky (často stereotypní a negativní) dominující veřejnému prostoru.

S konfrontací minulého a přítomného, stereotypního a reálného pracuje také videoinstalace *Romanistan* Tamary Moyzes. Dílo odkazuje k utopické koncepci

Oto Hudec | Neviditelné muzeum (instalace díla) |
Foto: Tomáš Lumpe

16 Kolektiv QRSTOCK (Queer Roma) tvoří romští vizuální aktivisté a umělci (např. Delaine Le Bas, László Farkas, Roland Korponovics, Antonella Lera Duda, Mihaela Dragan a další) a sociální vědkyně Lucie Fremlová. Její právě dokončená kniha *Queer Roma* vyjde v roce 2021 v nakladatelství Routledge. Část výstavy lze shlédnout v online galerii www.qrstock.qrtv.eu

romského státu a současně poukazuje na orientalizovaný způsob vnímání Romů ze strany většinové společnosti. Tento způsob vnímání je zde vizualizován jako „stínová“ projekce na zemi, jako reverzní obraz k hlavní čelní projekci, v níž sebevědomě účinkují současní romští umělci, umělkyně a další významné osobnosti, předávající si romskou vlajku za zvuků romské hymny *Gelem, gelem*.

Tamara Moyzes při vernisáži výstavy | Foto: Tomáš Lumpe

S myšlenkou národního státu (definovaného prostřednictvím jazyka a konkrétního území), kterou nacházíme v díle Tamary Moyzes, rezonuje performance Martina Zeta *La Europakeri unija del duma romanes!* (EU mluví romsky!). Martin Zet ji prvně realizoval v roce 2019 přímo v Bruselu. Součástí díla je text v romštině, který využívá jazyka programových a politických prohlášení EU včetně korektních formulací. Navrhuje, aby se z romštiny, jazyka nejrozšířenější evropské minority, stal oficiální jazyk EU a popisuje i konkrétní proces této změny. Performance je procesuálním dílem, které současně poukazuje na proměnlivost romského jazyka – autor nechává text vždy v místě provedení přeložit do romštiny lokálním mluvčím, přičemž tak generuje nejen různé varianty a podoby překladu, ale také (zcela záměrně) zahrnuje Romy aktivně do díla. Prohlášení pro výstavu a performance v Ústí nad Labem, které bylo veřejně čteno na vernisáži výstavy, překládal Jozef Miker.

Martin Zet před budovou Evropské komise v Bruselu (2019) | Foto: Eva Marie Zetová

I dvě poslední díla využívají postupů a jazyka konkrétních médií a řečnických útvarů, aby jejich prostřednictvím odhalily praxi vyloučení a odepření hlasu. Natálie Kubíková využívá herní bestseller *The Sims 4* jako sdělovací platformu pro situaci v romské osadě v obci Žehra na východním Slovensku po propuknutí pandemie covid-19. Nechává hráčky a hráče interagovat s osadou, v níž byla jakákoliv péče, na níž hra *The Sims 4* stojí, znemožněna. Počítačová *Žehra* tak konfrontuje komerční a sociálně-kritické, virtuální a reálné. Video *Futuruoma*¹⁷ vzniklé ve spolupráci Divadla Husa na provázku a spolku ARA ART využívá řečnického formátu projevů. Slovy Davida Tišera představuje:

„zamyšlení nad tím, zda lze za ‚normální‘ označit společnost, v níž jsou jak v politické, tak v ekonomické, sociální i kulturní sféře všechny nejvyšší funkce zastoupeny monoetnicky. Jak markantní rozdíl by byl, kdyby takové posty, nebo některé z nich, byly obsazeny například Romy? Unesla by to česká společnost? A poznala by to vůbec...?“¹⁸

17 Projev oceněné umělkyně přebírající prestižní ocenění za herecký výkon (Pavína Matiová). Projev prvního romského prezidenta ČR (David Tišer). Obě scény vznikly v rámci inscenace Divadla Husa na provázku *Gadžové jdou do nebe* v režii Jiřího Havelky.

18 David Tišer. Úryvek textu k dílu *Futuruoma* pro výstavu *BiLá Místa*. (Celý text viz s. 199 tohoto čísla RDž – pozn. red.)

Vernisáž výstavy **BiLá Místa**. Věra Duždová Horváthová v rozhovoru pro ROMEA TV | Foto: Tomáš Lumpe

Závěrem

„Bílá místa“ jsou běžně používaným souslovím, metaforou mezery, prázdna, prázdna v poznání. Pro nás se toto spojení slov stalo metaforou vyloučení, odepření hlasu, slepoty majoritní společnosti vůči jinému. Jako název jej Věra Duždová Horváthová vnímala nejprve velmi problematicky – pravděpodobně kvůli možné polarizaci bílá-černá, kterou implikoval přívlastek v názvu. Zmínila-li jsem v předchozí části Barthesem definovanou mluvu jako „aktualizaci jazyka“, pokusily jsme se o ni také prostřednictvím drobného zásahu. Pouhým zvýrazněním liter B, L, M (akronym hnutí Black Lives Matter) jsme nejen naznačily jednu z tematických i myšlenkových linií výstavy, ale především se samotný název stal mnohoznačným a nepolarizovaným – v bílé je obsažená černá, v neznámém známé.

Tento drobný posun poukazuje stejně jako výstava **BiLá Místa** na to, jak potřebná a oživující je (v souladu s předchozí terminologií) „aktualizace“ myšlení. Myšlení totiž zůstává často – bez ohledu na to, v jaké sféře lidské činnosti se pohybujeme, z jaké společnosti pocházíme – uvězněno v mantinelech, strukturách či společenských smlouvách natolik zvnitřněných, že si je neuvědomujeme, považujeme je za přirozené. Uvědomění si těchto mantinelů (vynucené) normality nám umožňuje vykročit za ně, překročit je, a tak objevit nejprve svá vlastní „bílá místa“. Objevit, co jsme dosud přehlíželi. Teprve z této perspektivy

můžeme proměnit nejen osobní způsoby chování, jednání, myšlení, ale třeba také způsoby fungování galerijních scén a uměleckých institucí. Nechat promlouvat jinou zkušenost může být totiž jedinečně obohacující. Nechat ji promlouvat nikoliv jako něco exotického, ale jako běžnou součást života i umění, jako legitimní a plnohodnotný pohled na současný svět.

Bílá Místa

Galerie Hraničář, Ústí nad Labem, 17. 9. – 18. 10. 2020.

Kurátorky výstavy: Věra Duždová Horváthová, Vendula Fremlová

Vystavující:

Natálie Kubíková, Lea Kupková, Tamara Moyzes, Martin Zet, Romane Kale Panthera, Lukáš Houdek, Oto Hudec, QRSTOCK, ARA ART, z. s. & Divadlo Husa na provázku

Literatura

Barthes, R. 1967. *Základy sémiologie*. Praha: Československý spisovatel.

Fulková, M. 2007. *Diskurz umění a vzdělávání*. Jinočany: H&H.

Kučová, M. 2019. Nie som profesionálna Rómka. *Artalk.cz*, on-line magazín.
Dostupné na: <https://artalk.cz/2019/05/31/nie-som-profesionalna-romka/>
[2020-12-20].

le Bas, D. (ed.). 2018. *GYPSTLAND*. Berlin: RomaTrial e. V.

Ukázky z výstavy ***BíLá Místa***¹

| Romane Kale Panthera

Mifeš ukraden / přepis historie

V rámci mezinárodního hnutí „Black lives matter“ začínáme nahlížet historii z kritického úhlu pohledu. Jde hlavně o snahu zařadit do historického kontextu, který byl po staletí utvářen vrstvou privilegovaných, dodnes často ignorovaná díla a opomíjená historická fakta.

Umělecká skupina RKP se rozhodla intervenovat do kapitoly známé pohádky Josefa Lady, nazvané „Mikeš ukraden“ s cílem poukázat na možné negativní dopady děl, která jsou všeobecně milována a považována za součást národního kulturního bohatství. Současně RKP chtěli poukázat na související kauzu z roku 2010. Romské sdružení Roma Realia tehdy poslalo protestní dopis na ministerstvo školství. Romové žádali, aby se kniha Josefa Lady používala v rámci vzdělávání pouze s explicitním vysvětlením, protože v ní kocourkovi ublížili „cikáni“. Předseda sdružení Roma Realia Václav Miko musel na konci této kauzy odstoupit.

Přepsaná pohádka *Mifeš ukraden* pracuje také se stereotypem, ovšem na rozdíl od původního textu používá stereotypní představu zcela záměrně. Konkrétně se jedná o schopnost čarovat, která je často negativně používána směrem k romské komunitě. Přepsaný text pohádky končí větou „Každá mince má dvě strany“, je tedy narážkou na to, že i stereotyp může být vnímán jako pozitivní, když podporuje kladný vztah společnosti vůči dané menšině. Reverze kladného hrdiny Mikeše na záporného Mifeše funguje stejně jako stereotypní zjednodušení záporných hrdinů, přičemž odkazuje na romskou pověřivost týkající se koček. Dílo tak naráží na pověry, stereotypy a stigmata, na jejich funkčnost a zakořeněnost v majoritní společnosti i romské komunitě, i na to, že je můžeme překonat jen pochopením.

1 Jak citovat: BíLá Místa 2020. Ukázky z výstavy *BíLá Místa*. *Romano džaniben* 27 (2): 191–200.

MIFEŠ UKRADEN

Milé děti, budu vám něco vypravovat, ale mám obavu, že tomu nebudete věřit.

A přece je to pravda pravdoucí, že našim krajem procházeli potomci velkých kouzelníků. Starali se o to, aby na světě nebylo zla a lidé žili v klidu a míru. Měli dar vycítit špatné tvory a lidi, kteří se upsali peklu, nebo z něj přímo pocházeli.

Chránili svět před nečistými silami, bojovali s nimi pomocí čar a zaklínadel.

A tak procházeli celým světem a vždy se radovali, když dobro zvítězilo nad zlem.

A přece by to do nich nikdo neřekl! Své pravé poslání se snažili utajit. Když se sem tam přece tajemství rozkutálelo, tehdy si každý, kdo se o tom dozvěděl, na vyprávění něco přidal nebo ubral, a jak už tomu bývá, vzniklo jedno velké klubko výmyslů a tu malou nitku pravdy abys pohledal.

Ale pojďme se podívat, co se jednoho osudného dne událo. Venku se smrákalo a ve vzduchu už byla cítit zima. Člověk by se nejrady zachumlal pod teplou peřinu a spal.

Muž, kterému se říkalo Badi, měl na sobě modrý kabát, červené kalhoty, vysoké lesklé boty a zelenou vestu plnou velikých stříbrných knoflíků. Cestoval společně se svou ženou Navou a dcerou Tonou. Obě byly velice krásné, s tmavými dlouhými vlasy, jejich šaty hrály barvami a na sobě i ve vlasech měly mnoho stříbrných ozdob. Když se posadili k rozdělanému ohni, Badi pečlivě držel plný pytel a každý přeríkával svou část kletby. Během jejich zaříkávání se pytel vzpouzel a hýbal ze strany na stranu. Byl v něm zlý duch, a takovému se nechtělo být v dobrých rukách. Chtěl přeci šířit zlo. Když se pytel přestal mrskat úplně, všichni na chvíli utichli, a pak ho Badi začal pomalu otevírat. Dalo by se říct, že pytel vydechl a najednou z něj vylétla holubice. A i když už se smrákalo, na nebi se objevila zář, do níž holubice vletěla. Konečně si mohli oddychnout a přitom rozmlouvali, co jim boj se zlem vzal. Také se však obávali, že až oni nebudou mezi živými, jejich umění se ztratí!

Když v tom někdo přeskočil příkop a pomalu se blížil k lidem u ohně. Pořádně si ho ovšem nevšimli. Teprve když došel až k nim a zdvořile pozdravil, ohlédl se všichni a s údivem spatřili černého kocoura oblečeného jako člověk, který navíc mluvil lidským jazykem.

Mlčeli.

Úžasem nemohli ani promluvit. Ten zvláštní černý kocour ještě jednou pozdravil a poprosil o něco k jídlu a o nocleh. Hleděli na něj a opět to cítili. Byl to přesně stejný pocit, jako když mají co do činění se zlem. Tohle byl však opravdový oříšek. Uvědomili si, že je čeká největší bitva v životě.

Byli unaveni z předchozího boje, ale s tímhle se ještě nesetkali. Veděli, že do tohoto zápasu musí dát všechno, i když jim docházelo, že tato bitva jim může být osudná.

Okamžitě začali jednat.

„O beng avel!“^{*} rozčileně promluvil Badi k ženám svým rodným jazykem, aby mu tvor nerozuměl. Také obě ženy byly velmi rozčilené a vystrašené.

Nava a Tona se rozhodly ho zabavit, a tak se černého kocoura jedna přes druhou začaly vyptávat, odkud je a kam jde, co ho k nim přivádí. Ale než se stačil kocour projevit, Badi mu šikovně přehodil ze zadu pytel přes hlavu. Kocour se vzpouzel, ale Badi se nedal, obratně hodil pytel do vozu na slámu a nedobrého tvora pro jistotu uhodil a pohrozil mu, že ho zastřelí, jestli ještě mukne!

Milé děti, ti lidé byli Romové.

Museli ho hlídat až do rána, protože jedině tehdy z něj mohli vypudit zlého ducha. V noci má totiž peklo svou silnou moc. A něco tak silného nemohli vypudit za soumraku jako včera.

Ráno za kohoutího zakokrhání se rodina rozhodla, že pro jistotu svůj očistný obřad vykoná na méně viditelném místě, protože kdyby to někdo viděl, špatně by to pochopil. Ale hlavně – nemohou vyzradit své poslání. Všechno by dopadlo špatně.

^{*} Ve volném překladu tato věta znamená: Jde sem policajt! (pozn. red.).

Když v tom uslyšeli rázný hlas: „Hej vy! Co máte v tom voze?“ „Nic tam nemáme,“ odpověděl Badi A bylo zle. Čeho se obávali, to také přišlo. Vypadají jako zloději, nikoho se nedovolají a tenhle pekelný tvor se dostane ven.

„Docela nic kradeného tam nemáme, poníženě prosím, pane strážmistře!“ přidal Badi úslužně s nadějí, že snad bude vše v pořádku. Když v tom zvolal kocour: „Já jsem, prosím, ukradený!“

„Koho to tam máte?“ zahromoval jeden z četníků.

„A to nic není, poníženě prosíme, pane strážmistře!“ odvětil Badi. „To je jen cvičený papoušek.“ „Žádný papoušek!“ křičel kocour v pytli.

Badi, Nava a Tona byli v koncích. Chtěli zachránit tento svět. Chtěli, aby dobro zvítězilo nad zlem. Všem z toho bylo smutno. Pořádně ani neposlouchali, jak se kocour dojemně podbízí strážníkům. Jako v snách slyšeli, jak jim proradný kocour říká, že se snad jmenuje Mifeš nebo jak. „Tohle se vám nevyplatí!“ promluvil strážmistr a zahrozil Badimu prstem.

Potom strážník rázně přikročil k vozu, odhodil hadry a zavolal: „Kde jsi, kluku?“

„Cože? Oni si myslí, že máme v pytli dítě?!“ kouzelníci nemohli uvěřit otázce.

Tak s tímto světem to vypadá marně. Kocour oblečený jako člověk a ještě mluví, ale my máme v pytli dítě! Badimu se chtělo až smát.

Když z pytle vylezl černý kocour s čepicí a botami, někteří se smáli a jiní byli udiveni.

A strážmistr? Ten se na Badiho rozkřikl, kde má toho kluka!

Všichni byli z kocoura udiveni, s láskou si povídali o jeho trampotách, ale jen kouzelníci věděli své. Když slyšeli, jak strážmistr říká „A jen se vyhýbej zlým lidem, aby tě nepotkalo neštěstí. Bylo by tě opravdu velká škoda!“, věděli, že nemají šanci prokázat skutečnou zlou sílu kocoura, a prostě zmizeli. Ale i tak pokračovali ve svém poslání a jsou tu s námi dodnes.

A jak už to bývá, tak jako má každá mince dvě strany, tak i náš příběh. Proto děti bádejte a hledejte pravdu. Slyšel jsem tento příběh, ale jako by to nebyl on. Bylo to to stejné klubíčko smyšlenek, o kterém jsem psal výše.

A jak to vím?

Děti, já tam byl.

S láskou Váš Badi.

Mikeš ukraden!

I druhou a třetí noc přespal Mikeš na svém útěku do světa v lesích na stromech. Ale bylo mu tam vždycky tak zima, že čtvrtý den kvečeru přemýšlel, zdali by přece jen nebylo lépe přespati někde pod střechou u dobrých lidí.

„Snad najdu nějakou takovou hodnou stařenku, jako je naše babička, a ta mi snad dovolí přespát ve světnici u teplých kamen,“ těšil se Mikeš a spěchal, aby ještě za světla nějaké hodné lidi našel. A tu pojednou v záhybu cesty spatřil na malém pastvisku u lesa vůz přikrytý plachtou. Vypřáhnutý kůň se pásal na pokraji lesa a kolem ohně, který plápolal nedaleko vozu, seděli tři lidé. Dvě ženy vařily v kotlíku večeři a muž pokuřoval z krátké dýmky.

Mikešovi se ti lidé líbili. Muž měl na sobě modrý kabát, červené kalhoty, vysoké lesklé boty a zelenou vestu, plnou velikých stříbrných knoflíků. I ženy měly na sobě i ve vlasech mnoho stříbrných ozdob. „To budou jistě pořádní lidé, když jsou tak krásně oblečeni,“ myslil si Mikeš. „Také budou asi hodně vzdělaní, když stále jezdí světem. Takoví lidé už viděli ve světě mnoho všelijakých podivných věcí, tak se snad neleknu kocoura, který mluví lidskou řečí. Půjdu k nim a poprosím je o nocleh a o kousek něčeho k jídlu.“

Přeskočil příkop a pomalu se blížil k lidem u ohně. Čekal, že se někdo z nich ohlédne a zeptá se ho, co si přeje, ale oni hleděli do ohně a neviděli ho. Teprve když došel až k nim a zdvořile pozdravil, ohlédli se všichni a s údivem se dívali na Mikeše. A mlčeli. Snad úžasem nemohli ani promluvit.

Mikeš ještě jednou pozdravil a poprosil o nocleh a o něco k jídlu. Maso v kotlíku zavonělo až k němu.

Teprve nyní černý muž něco k ženám rozčileně promluvil, ale Mikeš mu nerozuměl, protože mluvil nějakou cizí řečí. Také obě ženy byly velmi rozčileny a ustrašeny. Něco mezi

sebou brebentili a potom muž odešel k vozu. Jedna z žen udělala vedle sebe místo a zvala Mikeše, aby si sedl k ohni a ohřál se. Povídala, že mu nocleh dají s radostí a o kousek masa že u nich také není nouze.

Mikeš jim poděkoval za ochotu, odložil raneček a posadil se k ohni. Těšil se, že se zase jednou pořádně ohřeje a dostane do žaludku teplé sousto. Tu se ho obě ženy najednou počaly jedna přes druhou vyptávat, odkud je a kam jde, a když jim chtěl odpovědět, že je Mikeš Ševců z Hrusic, ucítil pojednou, že mu byl hosen zezadu přes hlavu pytel. Chtěl se bránit, ale už bylo pozdě. S hrůzou pozoroval, že je v pytli někam odnášen a že se z toho pytle už sotva dostane ven. Potom cítil, že byl hosen do toho vozu na slámu a přikryt těžkými hadry.

Ještě zoufale vykřikl: „Babičko!“, ale muž jej uhodil a pohrozil mu, že ho zastřelí, jestli ještě mukne!

Milé děti, ti lidé byli cikáni!

Ubohý kocourek byl v tom pytli hrůzou bez sebe. Měl hlad, zima mu bylo a ještě k tomu měl strach, veliký strach, co se s ním bude dále dít. Litoval, že odložil u ohně svůj raneček.

La Europakeri unija del duma romanes!

Vičinav tumen, kaj pes te zučastñinen jekh vizva. Phučav tumendar, sar majil te vakeren e EUROPSKO UNIJA.

La Europsko unija hin 28 (biš the ochto) členi, 24 (biš the štar) URADNO ČHIBA: anglicko, bulharsko, čečiko, dansko, estonsko, finsko, francuzsko, chorvatsko, irsko, taliansko, litevsko, lotyšsko, ungriko, maltsko, nemciko, holandsko, polsko, portugalsko, rumunsko, grécko, slovensko, slovinsko, špañelsko, švedsko čhib.

Uradno čhib hin čhib narodno. Sar hin le nijpos štatos a o štatos hino členos andre unija, leskeri čhib šaj avel uradno čhib. 3 (trin) andal 24 (biš the štar) uradna čhiba hin „bareder“ statusis: anglicko, francuzsko, the nemciko. Jekbuter lendar pes použivinel e čhib anglicko.

Anglicko čhib ačhel the pal o Brexit. Vaš oda, hoj anglickones pes vakerel andro Irsko the pre Malta. Vaš oda nane soske te ačhel hlavno čhib. Del pes te užaren, hoj o mariben pes kerla maškar o phuva, so len hin zoraļi ekonomika. Majinel e Europa andro 21. (biš the peršo) storoča te vakeren nemcika abo francuzika? Majinen te určinen amenge o hospodarskones zorale štati kulturno the politicko dživipen? Majinas te den le zorale štatenge imperialno tradicija? Majinel pes te vakeren ča lengera čhibaha?

Me avav la predstavaha, te povišinen e čhib ajsi, so ñigda na sas spojimen le bare maribnaha, khatar o džene, so na kamenas peskeri phuv a dživen sar jekbareder a jekphureder nijpos pal e cejli Europa. Romañi čhib hiñi čhib, so hiñi všadzi andre Europsko unija.

Sar te keren: Peršo pes musaj te ačhen romañi čhib uradno čhib andre daresavo štatos, kaj hino členos andre unija. Aktivinas pes politickones a daha andro pohibos kada mecanismos!

Sar te postupinen? Kaha te vakeren, kas te mangen, kaj te zvolinen? Te phanden kada dživdo lav andro diplomaticka viznami. Majinas pes te visaren pre bareder komunita Internacionalno Romani Unija? Majinas lenge the poťinen vašoda? Majinas lendar te cinen autorska prava? Majinas te poťinen sakoneske, ko vakerel romanes vaš leskero voudakero majetkos? Majinen o gádže avka sar amaro bašaviben the o kheliben te len amari čhib amendar a na phučen? Te ČOUREN?

Savo šukariben bi ejlas:

EUROPAKERI UNIJA

EUROPAKERO PARLAMENTOS

BARO VAKERIBEN ANDRO EUROPAKERO PARLAMENTOS
ZAAČHADO ANDRO EUROPAKERO PARLAMENTOS
EUROPAKERI RADA
EUROPAKERI KOMISIJA

*Do romštiny přeložil Jozef Miker,
pro účely prezentace na výstavě Bílá Místa, září 2020*

Evropská unie mluví romsky!

Výzva k aktivní účasti na nestrukturované kampani k otázce,
jakým jazykem má mluvit EVROPSKÁ UNIE

Evropská unie má 28 členů a 24 úředních jazyků: angličtinu, bulharštinu, češtinu, dánštinu, estonštinu, finštinu, francouzštinu, chorvatštinu, irštinu, italštinu, litevštinu, lotyštinu, maďarštinu, maltštinu, němčinu, nizozemštinu, polštinu, portugalštinu, rumunštinu, řečtinu, slovenštinu, slovinštinu, španělštinu, švédštinu.

Úřední jazyk je jazyk národní. Pokud národ má stát a stát je členem unie, může být jeho jazyk jazykem úředním. Tři z 24 úředních jazyků mají „vyšší“ status jazyka procesního: angličtina, francouzština a němčina. Z nich je nejvíce používána angličtina.

Angličtina i po brexitu zůstane jedním z úředních jazyků, protože je jedním z úředních jazyků Irska (vedle irštiny) a Malty (vedle maltštiny). Není však žádný důvod, proč by měla zůstat jazykem dominantním. Dá se očekávat, že boj o toto postavení bude probíhat mezi zeměmi se silnými ekonomikami. Má Evropa 21. století mluvit německy nebo francouzsky? Mají být momentální stavy hospodářství určujícím faktorem pro vliv kulturní, politický? Máme podporovat imperiální tradici? Dávat občanům mocné země ještě výhodu rodilého mluvčího?

Přicházím s představou řešení opačného: povýšit do dominantní role jazyk, který nebyl nikdy spojen s žádným evropským státním útvarem, přesto je v Evropě celoplošně přítomný. Jeho mluvčí nikdy neměli žádné kolonie, neiniciovali ani nevedli žádné mezistátní konflikty, války, neměli agresivní územní požadavky. Kulturní vliv jeho tvůrců a uživatelů je přesto evropsky i celosvětově nezměrný. Romština je jazyk největší menšiny Evropské unie, **PŘÍTOMNÝ VE VŠECH ZEMÍCH EVROPSKÉ UNIE!**

Technický postup: Nejprve se z romštiny musí stát úřední jazyk v některé členské zemi (v některých členských zemích). Pak musí společně všechny země odhlasovat, aby se z jazyka minoritního stal hlavní úřední jazyk Evropské unie.

Aktivujme politiky, uveďme do pohybu tento mechanismus!

Jak ale postupovat, jak a s kým jednat, koho požádat o svolení uvěznit tento doposud živý organismus do přesných diplomatických významů? Máme se obrátit s žádostí o souhlas s jeho užíváním na roztržité komunitě, na International Romani Union? Máme za jeho ochočení a užívání zaplatit? Odkoupit autorská práva? Platit každému rodilému mluvčímu paušální poplatek za užití jeho duševního vlastnictví? Nebo stejně jako u hudebních a tanečních motivů romštinu prostě bez ptaní vzít a používat. Ukrást?

Jaká by to ale byla krása:

EUROPAKERI UNIJA (Evropská unie)

EUROPAKERO PARLAMENTOS (Evropský parlament)

BARO VAKERIBEN ANDRO EUROPAKERO PARLAMENTOS
(jednání Evropského parlamentu)

ZAAČHADO KHATAR EUROPAKERO PARLAMENTOS (poslanec
Evropského parlamentu)

EUROPAKERI RADA (Rada Evropské unie)

EUROPAKERI KOMISIJA (Evropská komise)

Martin Zet, EU, 23. 9. 2019

Futuroma

Projev prezidenta ČR (David Tišer)

Vážení a milí spoluobčané! Když jsem dělal přijímací zkoušky na vysokou školu, moje babička se mě ptala: K čemu ti to bude, prezident stejně nebudeš.

Babi, ano. Je to možné.

Chci poděkovat všem, kteří se účastnili této volby. Nejen těm, kteří hodili do urny volební lístek s mým jménem, ale všem, kteří přišli k volbám, tedy všem, kterým leží na srdci budoucnost této země. Mé osobní poděkování patří mým blízkým i celému mému týmu, který během kampaně vyvinul nadlidské úsilí.

Demokracie v zemi, kde žije 10 miliónů lidí, je složitá, hlučná a nepřehledná. Každý má svůj názor, své hluboké přesvědčení, a proto každé rozhodnutí vzbuzuje vášně, probouzí kontroverze. To se po dnešním dni nezmění. A ani by nemělo, protože právě to je samotným jádrem naší svobody. Nástrahy jsou velké a číhají na místech, kde jsme je dříve nečekali. Virtuální manipulace, pokročilá technologie *fake news*, algoritmy lži – to vše se snaží ovládnout naši mysl, zotročit člověka, vyrvat z něj to lidské. Dnes večer, v těchto volbách, jste prokázali, že propagandu 21. století lze porazit.

Tento národ má obrovské bohatství. Nikoli ve smyslu výkonné ekonomiky či hospodářského pokroku, nýbrž ve vás – v občanech, kteří jsou v pravém slova smyslu sebevědomí. Sebevědomí není pýcha. Právě naopak: jedině člověk v tom nejlepším slova smyslu sebevědomý je schopen naslouchat hlasu druhých, přijímat je jako sobě rovné, odpouštět svým nepřítelům a litovat vlastních vin. Pokusme se takto chápané sebevědomí vnést do života naší pospolitosti a nabídnout to jako náš osobitý příspěvek světové politice.

Ještě nevím, zda si váš hlas zasloužím, či ne. Ale vzhledem k mé dosavadní životní cestě vám už teď mohu jedno slíbit. Budu naslouchat. Všem bez rozdílu. Budu se učit. Od všech. Budu jednat. Se všemi.

Už teď jste mě udělali lepším prezidentem. A za to vám děkuji. Paříkerav. Ďakujem. Dziękuję. Сăм оп. Дякую. Спасибо.

Děkovný projev oceněné herečky (Pavína Matiová)

Já... děkuji... Děkuji vám. Děkuji. Tak tohle – páni! – jsem nečekala. Vím, že to říkají všichni, ale já to opravdu nečekala. Děkuji. Děkuji vážené asociaci, která mi udělila tuto cenu, děkuji své rodině, která mě od malička podporovala, děkuji svým blízkým i nespočtu těch, kdo mi pomohli dostat se až sem – na toto pódium. Bez vaší pomoci bych to nedokázala.

Musím však přiznat, že se zde zároveň cítím do jisté míry nepatřičně. Asi se ptáte proč? Má talent, zahrála těžkou hlavní úlohu, dostává ocenění... Bohužel je to proto, že mnoho mých hereckých kolegů a přátel nemělo to štěstí jako já nebo vy. Rozhlédněte se kolem sebe – myslím, že vysíláme jasný signál všem kolegům bílé pleti, že zde nejsou vítáni. Všem bílým hercům a herečkám, kteří tolik přispěli k našemu umění, k našemu filmovému průmyslu.

Jako někdo, kdo dnes stojí na pódiu s mikrofonom v ruce, se za to cítím spoluzodpovědná. Cítím potřebu se ptát, proč dnes tleskáte právě mně?

Kdy konečně najdeme dost odvahy změnit nefunkční a skrytě rasistický systém, na jehož budování se sami podílíme? My, umělci, pro něž jsou sny východiskem, prostředkem i cílem jejich snažení? Anebo smí snít jen někdo? Jen někdy?

Nepracujme na šťastné budoucnosti, v níž budeme mít všichni rovný přístup ke snům, začněme snít společně, abychom jednou pracovali ve šťastné budoucnosti.

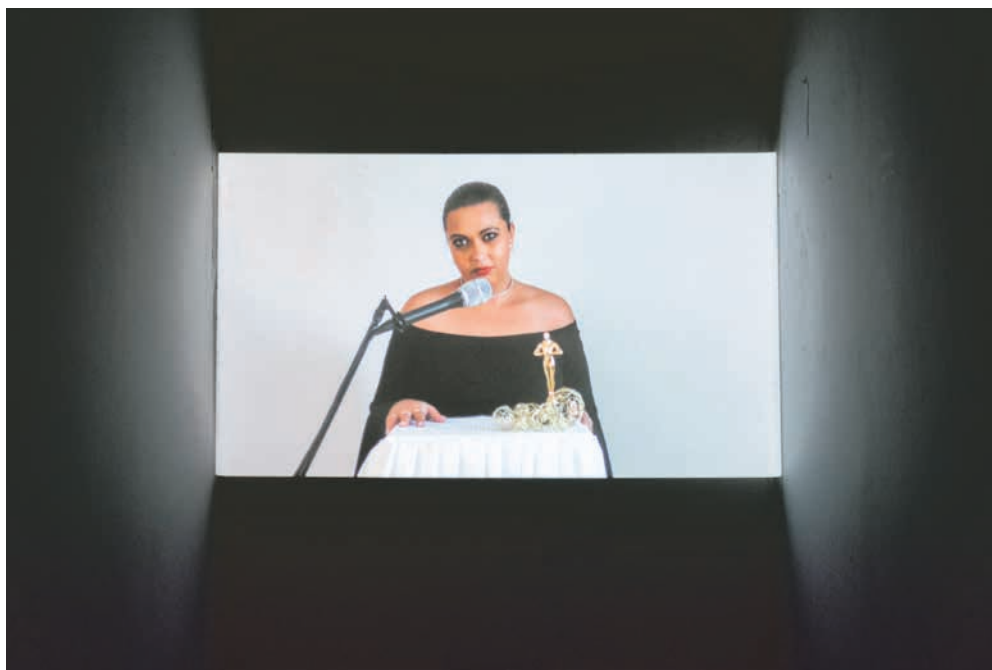
Děkuji za pozornost.

Vernisáž, zahájení výstavy | Zleva: Aleš Loziak a Barbora Kropáčková (Hraničář), Věra Duždová Horváthová a Vendula Fremlová (kurátorky). Transparent je součástí projektu Martina Zeta La Europakeri unija del duma romanesh! | Foto: Tomáš Lumpe

Pavína Matiová: Najdi v sobě svého nácka | Performance z inscenace Gadžové jdou do nebe (režie J. Havelka) | Vernisáž výstavy Bílá Místa | Foto: Tomáš Lumpe

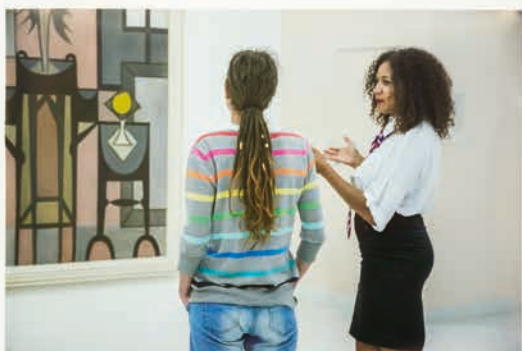
ARA ART, Divadlo Husa na provázku | Futuroma: Děkovný projev oceněné umělkyně | Pohled do výstavy Bílá Místa | Foto: Tomáš Lumpe

David Tišer: Inaugurační projev prvního romského prezidenta ČR | Performance z inscenace Gadžové jdou do nebe (režie J. Havelka) | Vernisáž výstavy Bílá Místa | Foto: Tomáš Lumpe

David Tišer: Inaugurační projev prvního romského prezidenta ČR | Performance z inscenace Gadžové jdou do nebe (režie J. Havelka) | Vernisáž výstavy Bílá Místa | Foto: Tomáš Lumpe

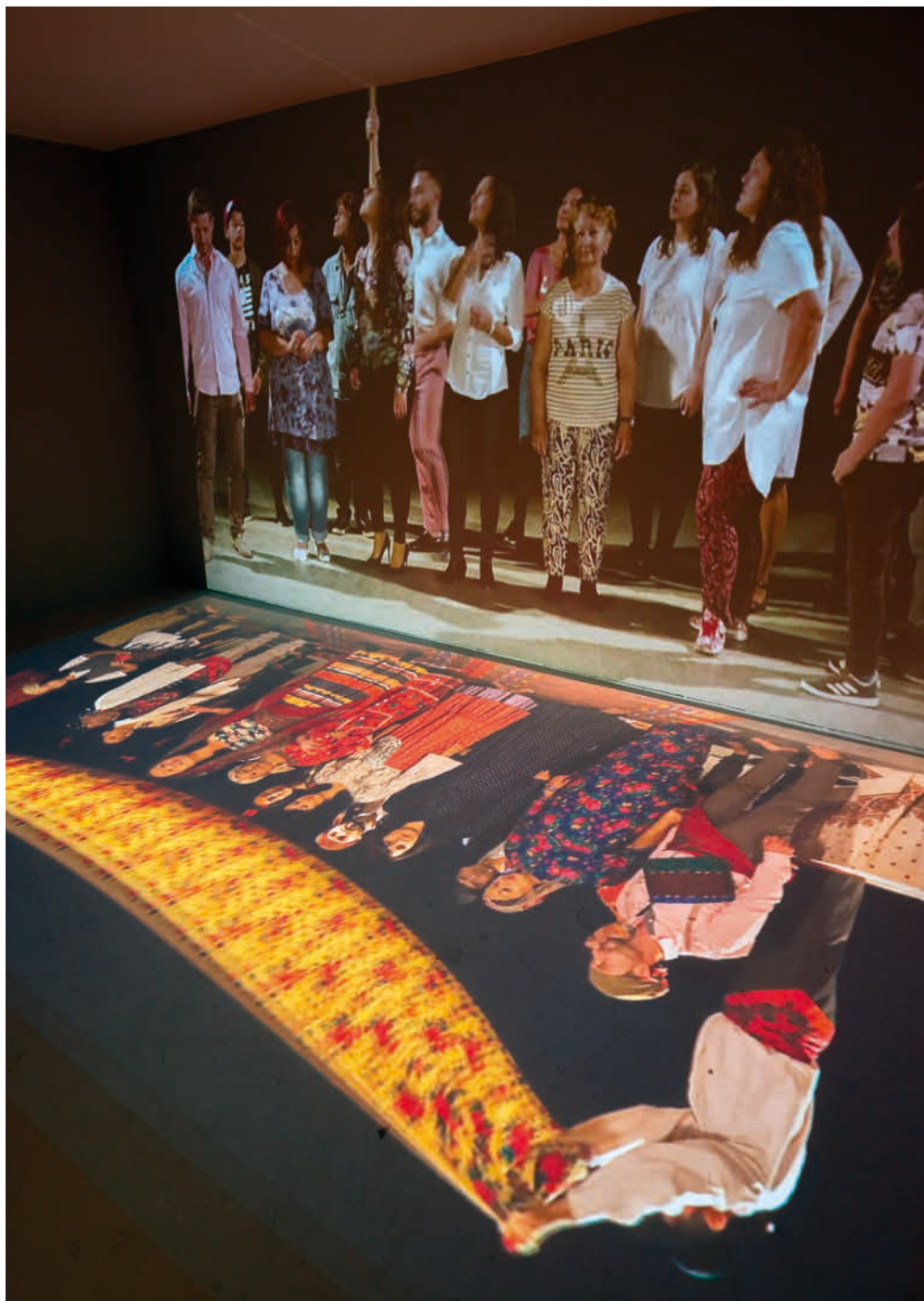
Lukáš Houdek | Národní poklad | Záznam intervence, 2017 | Pohled do expozice |
Foto: Tomáš Lumpe

Romane Kale Panthera | Šedá cena - žereme informace z průvodce Brnox | Videoinstalace, 2017
| Pohled do výstavy Bílá Místa | Foto: Tomáš Lumpe

Romane Kale Panthera | Mifeš ukraden / přepis historie | Instalace, 2020 | Pohled do výstavy Bílá Místa | Foto: Tomáš Lumpe

Tamara Moyzes | Romanistan | Videoinstalace, 2017 | Pohled do výstavy Bílá Místa |
Foto: Tomáš Lumpe

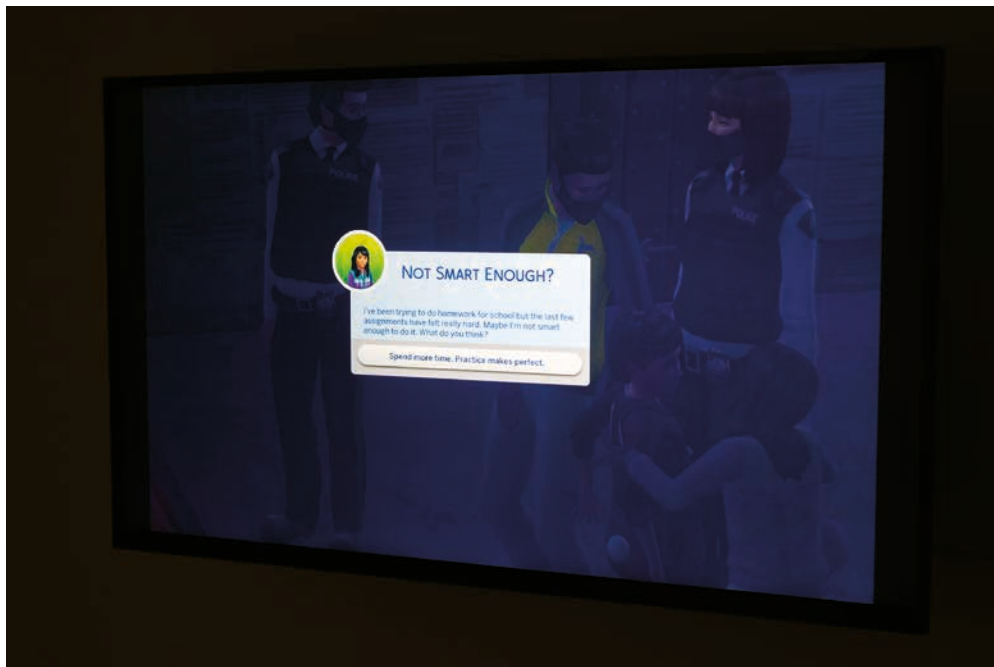
Lea Kupková | O princezně veliké kobře | Performativní instalace, 2020 | Pohled do výstavy BILÁ Místa | Foto: Tomáš Lumpe

Lea Kupková | O princezně veliké kobře | Performativní instalace, 2020 | Pohled do výstavy Bílá Místa | Foto: Tomáš Lumpe

Natálie Kubíková | Žehra | Trailer k počítačové hře, 2020 | Pohled do výstavy Bílá Místa | Foto: Tomáš Lumpe

Natálie Kubíková | Žehra | Trailer k počítačové hře, 2020 | Pohled do výstavy Bílá Místa |
Foto: Tomáš Lumpe

Oto Hudec | Neviditelné muzeum | Instalace, 2017 | Pohled do výstavy BÍLÁ MÍSTA |
Foto: Tomáš Lumpe.

Oto Hudec | Neviditelné muzeum | Instalace, 2017 | Pohled do výstavy BILá Místa | Foto: Tomáš Lumpe

QRSTOCK | Vizualizace života LGBTIQ Romů | Diagram, fotografie 2018 | Pohled do výstav
Bílá Místa | Foto: Tomáš Lumpe.

Present/Past | Dílčí fotografie projektu QRSTOCK | na snímku Delaine Le Bas, László Farkas |
Foto: kolektiv QRSTOCK

Martin Zet | La Europakeri unija del дума romanes! Dokumentace performance | Brusel, 2019 | Foto: Eva Marie Zetová

Reflexe divadelního představení

*Gadžové jdou do nebe*¹

Historicky traumatizované, odmítané a zatížené vzájemným odstupem. Takové jsou česko-romské vztahy, a proto jejich umělecké reflexe vždy přitahují pozornost. Ze stejného důvodu jsou však také náročným tématem na zpracování. Rezonujících děl, která by dokázala oslovit aktuálností a hloubkou, není mnoho a realita často naráží na odlišnost perspektiv českého a romského publika i limity autorů. Režisérovi Jiřímu Havelkovi a týmu Divadla Husa na provázku se tak v představení *Gadžové jdou do nebe* podařila nevídaná věc. Vytvořili kritiky i publikem pozitivně přijímané představení, které baví, vyvolává emoce i provokuje k přemýšlení. Jaká je alchymie jeho úspěchu?

V prvé řadě je to dialogická forma představení, která staví na interakci a kombinaci českých a romských herců. Ti přitom nejsou protagonisty rolí podle předem vytvořeného scénáře sledujícího představu autora, ale živými lidmi s autentickými zkušenostmi a prožitky. Tento prostor pro otevřenou reflexi vytvořil Jiří Havelka už v přípravné fázi. Hercům i hudebníkům dovolil stát se spolutvárci, což umožnilo celému týmu dekonstruovat mimořádně složité téma a sdílet ho nejdříve mezi sebou přirozenou formou zážitků, zkušeností, pocitů a vhledů.

Návazně na genezi představení, na jejímž počátku nebylo tzv. „nic“ na papíře, pak byla zvolena i forma představení vystavěná jako stand-up comedy. Opírá se o jednotlivé civilní postavy, které pak s nadhledem sdílejí s publikem vlastní zkušenosti, příběhy a pocity. Reprezentují typy uvažování o česko-romských vztazích, formy běžných i skrytých predsudků. Formou mistrně propojených a vygradovaných stand-up výstupů a scének otevírají v divákovi známé myšlenkové i emocionální pochody a vedou ho k demaskování vlastních názorů, často přezívajících v nevědomí. Příkladem takové scény je třeba výstup herce, který se na začátku vyznává z náklonnosti k Romům, v průběhu výstupu ale divák pochopí, že jeho pozitivní postoj pouze maskuje skrytý rasismus tolik typický pro české prostředí.

Široká paleta prezentovaných příběhů přitom čerpá především z mimořádné interakce českých a romských tvůrců a otevřenosti, se kterou dílo vzniklo. Jiří Havelka a dramaturg Martin Sládeček oslovili režiséra Davida Tišera, herečku Pavlínu Matiovou a vybrali také performerku Kristýnu Richterovou. Kromě nich hraje na pódiu po celou dobu kapela složená i z brněnských romských muzikantů

¹ Jak citovat: Heráková, A. 2020. Reflexe divadelního představení *Gadžové jdou do nebe*. *Romano džaniben* 27 (2): 201–204.

Divadlo Husa na provázku, představení *Gadžové jdou do nebe* | Foto: David Konečný²

Jana Polyaka, Ladislava Richtera a Romana Lopéze. Tzv. neromskou stranu pak zastupuje soubor herců Divadla Husa na provázku.

Členové tvůrčího týmu po premiéře, která se konala 29. května 2020, otevřeně hovořili o potřebě vzájemné zpětné vazby, nutnosti „vydiskutovávat“ své názory mezi sebou. Otevřenost a schopnost společně nahlížet a reflektovat téma z obou stran zde zafungovaly jako spouštěč obohacující a do hloubky jdoucí výměny a odkazující na šťastnou ruku při výběru romských herců.

Pavčina Matiová, známá například z Divadla na Vinohradech, hraje s odzbrojující kombinací šarmu, nadhledu a zranitelnosti, její zpěv pak představení posouvá na vyšší úroveň. David Tišer, sám divadelní režisér, je nekompromisní odhalovač klišé a dokáže svým specifickým způsobem zaplnit celý prostor, aniž by přitom ale zastíňoval ostatní. Kristýna Richterová, známá například z divadelní verze prvního romského sitcomu *Miri fajta*, je velmi příjemné překvapení, je autentická, přitom herecky sebevědomá a její výkon odkazuje na výborné režisérské vedení. Herecký soubor Husy na Provázku přitom nezůstává pozadu, herci podávají výkony plné energie a baví publikum stejně dobře jako romští performeři.

Jiří Havelka zde skutečně jako režisér odvedl vynikající práci a dokázal složité téma pojmout svěžím a přitom ne povrchním způsobem. Představení je zábavné, má spád, zní v něm romština, diváci se smějí. V mnoha okamžicích však vtipy

² Fotografie z divadelního představení otištěny s laskavým svolením Divadla Husa na provázku.

Divadlo Husa na provázku, představení *Gadžové jdou do nebe* | Foto: David Konečný

a reakce na ně přecházejí od upřímného k trapnému smíchu a od veselosti k trnutí a mrazivému dusnu. V tom je zřejmě nejsilnější stránka představení, v dynamice a rychlosti, s jakou přechází magickou hranici a kde demaskuje všechnu nízkost a faleš až na úroveň pudů. Oficiální anotace tuto úroveň popisuje jako „vývojově starší državy takzvaného hadího a savčího mozku, jimž jde o jediné: o přežití.“

Přežití se nakonec stane i tématem závěrečné scény. Vrchol hry definitivně převrací role, když romští herci střelí ty české v demoverzi počítačové hry *Matiční ulice*.³ Nutno podotknout, že ji většina „bílého“ intelektuálního publika sledovala se směsicí němému úžasu a nepochopení. Osobně mohu říct, že jako jediná Romka v publiku na 2. repríze představení jsem i já finální scénu vstřebávala obtížně, konotace, které nese, jsou příliš silné. Bylo však zřejmé, že je finální scéna nadsázkou a je třeba ji chápat v kontextu celého představení, jehož určujícím momentem je právě demaskování klíše, překračování hranic a práce s diváckými emocemi.

Gadžové jdou do nebe se vyhýbá patosu, zato se ale nebojí humoru a testuje hranice toho, co je vnímáno jako korektní nebo vulgární. Předsudky zasazuje do širšího rámce lidské povahy a nesnášenlivosti a konfrontuje diváka s vlastními stereotypy, nad nimiž si musí prožít nemilosrdnou katarzi. Akcentuje přitom předsudky vůči Romům a vztah majority k menšině.

³ Odkazuje ke známému rasistickému počínu, vystavění zdi v *Matiční ulici* v Ústí nad Labem v roce 1998, jejímž smyslem bylo oddělit sociálně slabé v činžovních domech od rodinných domů na druhé straně ulice.

Představení prokazuje, že po výměně vedení v roce 2018 Divadlo Husa na provázku našlo novou, silnou identitu. Pojmy „aktuální“ a „angažované“ divadlo posouvá na novou úroveň, je pravdivé, dialogické a přiznaně hledající. *Gadžové jdou do nebe* v sobě nese esenci této výjimečné kvality, v níž je pokora a respekt k romské zkušenosti. Je mimořádná škoda, že představení bylo z důvodu uzavření divadel kvůli pandemii koronaviru odehráno pouze v několika reprízách. Pro další umělecké projekty akcentující česko-romské vztahy totiž může sloužit jako významná inspirace, minimálně v nezbytnosti tvůrčího, česko-romského dialogu.

Recenze | Anotace

Kolektiv autorů

Neviditeľné múzeum / Invisible Museum / Nadikhuno muzeumos

/Anna Remešová

Huub van Baar, Angéla Kóczé

Roma and Their Struggle for Identity in Contemporary Europe

/Tomáš Reichel

Radek Vorlíček

Jak se daří inkluzi u nás a na Slovensku

/Jurina Rusnáková

Kolektiv autorů

Neviditelné múzeum / Invisible Museum / Nadikhuno muzeumos

Bratislava: tranzit.sk, 2019, 272 s., ISBN 978-80-972325-7-3

Muzea po celém světě procházejí zásadní proměnou. Po dlouhou dobu byly muzejní instituce kritizovány – zevnitř i zvenku, a to v souvislosti s vlnou tzv. institucionální kritiky, jež upozorňovala na financování provozu muzeí a galerií, na materiální vztahy, které ovlivňují, jak jsou artefakty a umělecká díla v jejich prostorách prezentována, na mocenské pozadí, které jedněm umožňuje a druhým upírá viditelnost. Stejně tak se ale z muzeí postupně stávají jedny z posledních ostrovů kritického myšlení, jsou to veřejně přístupné prostory, kde je možné sdílet, diskutovat, poznávat. Jsou také místy emancipace, kde se odehrává zápas o kulturní sebeurčení, proto je k nim směřována tak velká pozornost různých protestních hnutí (např. Decolonize This Place v USA nebo Fossil Free Culture v Holandsku).

Dokonce i tak konzervativní instituce, jako je ICOM – Mezinárodní rada muzeí, se pokouší na proměnu společenských podmínek reagovat novou definicí muzea. Nově by neměly muzejní instituce jen uchovávat a prezentovat své sbírky, ale měly by se stát „polyfonními místy demokratizace, inkluze, v nichž probíhá kritický dialog o minulosti a budoucnosti. Uznávají a řeší konflikty a výzvy současnosti, uchovávají artefakty a příklady pro blaho společnosti, chrání rozmanité vzpomínky pro budoucí generace a zaručují všem lidem stejná práva a rovný přístup k dědictví“ (Lehmannová 2020). Z tohoto návrhu na novou definici muzea, který lze najít na webových stránkách českého výboru ICOM, je patrné, že z muzeí se čím dál více stávají místa politického vyjednávání, než jen prostorem pro prezentaci objektů. Jako by již samotná reprezentace nestačila (Rodney 2020), naopak je třeba ji provázet s politickou a společenskou angažovaností.

Právě to jsou otázky, které si klade také publikace *Neviditelné múzeum / Invisible Museum / Nadikhuno muzeumos*, již vydalo bratislavské centrum tranzit.sk

v roce 2019 a jež se věnuje myšlence vzniku muzea romské kultury na Slovensku. Kniha úzce navazuje na výstavu, která se v tranzitu odehrála na přelomu let 2017 a 2018 a jež byla zastřešena projektem „Zbierky a prezentácie rómskej kultúry“ uspořádaném ve spolupráci s Goetheho institutem a kolektivem Spolka. Knihu a výstavu je dobré ale také vnímat s ohledem na další podobné akce a instituce – jako bylo například založení Evropského romského institutu pro umění a kulturu (ERIAC) v Berlíně v září 2017, otevření Knihovny Romafuturismo v pražské pobočce tranzit.cz na začátku roku 2018 nebo uspořádání výstavy *Vesmír je černý / O kosmos hino kalo* ve spolupráci Muzea romské kultury a Moravské galerie Brno (3. 11. 2017 – 28. 1. 2018). Umělecká scéna – ta lokální i mezinárodní – mívá často ve zvyku chytit se jednoho tématu, protáhnout jej výstavními institucemi, vydat pár článků a knih a pak se zase přesunout jinam. Takhle už institucemi proběhlo feministické či ekologické umění a skoro to vypadá, že se tomu tak stalo i v případě umění romského. Je proto na místě ohlédnout se zpět za diskuzemi, které se v souvislosti s jednotlivými akcemi odehrály, a prohlubovat je. A to především kvůli tomu, že v otázce stereotypně zobrazované či úplně absentující romské kultury ve veřejném prostoru se jedná především o problém na strukturální a institucionální úrovni. Publikace *Neviditelné múzeum* tak může v této diskuzi sehrávat podstatnou roli a je dobře, že přetrvává jako doklad výstavy, která je časově omezeným médiem.

Záměrem výstavy a celého projektu bylo položit si poměrně jednoduchou (a zároveň velmi komplikovanou) otázku: Jak by mohlo vypadat muzeum romské kultury na Slovensku? Celý projekt tak vychází z předpokladu, že na Slovensku chybí instituce, jež by systematicky sbírala a vystavovala artefakty romské kultury – podobně jako to dělá například Muzeum romské kultury v Brně. Na Slovensku sice existují instituce dokumentující romskou kulturu, jako je Múzeum kultúry Rómov na Slovensku, jež je součástí Slovenského národního múzea nebo Dokumentačno-informačné centrum rómskej kultúry v Prešově a Gemersko-malohontské múzeum v Rimavské Sobotě. I při součtu institucí, které se výhradně zabývají romskou kulturou, je ale patrné, že jich je poměrově k muzeím prezentujícím artefakty majoritní kultury stále velmi málo. Jen v České republice, kde bylo za rok 2019 evidováno 481 muzejních institucí přístupných veřejnosti a 326 památkových objektů s kulturním využitím, je jedno muzeum věnované romské kultuře, jeden památník holokaustu Romů a Sintů na Moravě (v Hodoníně u Kunštátu) a jeden plánovaný v Letech u Písku. Otázkou samozřejmě zůstává, do jaké míry je romská kultura zastoupena v místních malých muzeích, při návštěvě velkých národních institucí je ale zjevné, že příběh české kultury a národní identity je zcela určován hodnotami majority, které jsou pak bez výhrad přejímány vzdělávacími institucemi.

Součástí uměleckého projektu *Neviditelné múzeum* proto byl také konkrétní náčrt – tedy představa, jak by takové muzeum romské kultury na Slovensku

mohlo vypadat, již zhmotnil Oto Hudec v instalaci a do knihy ji překlopil ve formě stručných textových anotací s fotografiemi. Instalaci tvoří malé barevné nástěnky, které vypráví příběhy o původu Romů, o životních podmínkách, ale také zvycích či romských osobnostech. Kromě jiného do instalace také proniká kritika institucionalizovaného násilí (například ze strany policie) a chybějícího zastoupení představitelů romské menšiny v populární kultuře. To jsou všechno velmi aktuální témata, která v loňském roce nabyla na naléhavosti s hnutím Black Lives Matter a s nimiž se budou muset veřejné instituce vypořádat. Hudcovu instalaci doplňuje symbolický objekt připomínající dům – jakési stylizované obydlí postavené na provizorních nohách z poskládaných betonových kvádrů. Domek je natřen na červenou barvu a podobně jako malé barevné nástěnky působí „hravým“ dojmem. Dle všeho sehrává Hudcův projekt ústřední roli celé knihy i výstavy, což je škoda, protože instalace místo toho, aby ideu muzea romské kultury představila jako komplexní a sebekritické téma, tak ji spíše zabaluje do stereotypního a nenáročného barevného obalu, který signalizuje jakousi levnou hravost.

Po úvodu a představení Hudcova projektu následují rozhovory s pracovníky Dokumentačno-informačního centra rómskej kultúry pod Štátnou vedeckou knižnicou v Prešově a z Múzea kultúry Rómov na Slovensku, jež se nachází kousek od Martina. Zuzana Révészová z kolektivu Spolka klade dobré otázky, nezjednodušuje téma romské kultury, ani politické role institucí, které ji prezentují, v leccem radikálnější a přesnější je ale anketa slovenské umělkyně Emílie Rigové. A to i především kvůli tomu, že si je Rigová ze své pozice vizuální umělkyně vědoma výhod, které přináší provázání sebekritických metod současného umění a muzeologie, a zároveň připomíná původ muzea jako nacionální a koloniální instituce. Navzdory obecnosti odpovědí lze v anketě vysledovat jednu podstatnou linku – a to právě možnost narušit zažitou a konzervativní představu o muzeu. Muzeum romského umění či obecně romské kultury již totiž ze své vlastní podstaty – tedy především díky své živé roli v konkrétní komunitě nebo díky tomu, že pracuje s neustálenou povahou romské identity – uniká „muzeálnímu“ principu. Takové muzeum bude vždy v pohybu, vždy na hranici mezi dominantní a menšinovou kulturou, vždy bude tak trochu zpochybňovat kategorii kultury samotné (k problematice pojmu kultura viz například Herbert 1991). „Je veľmi ľahké skĺznuť do uchovávanía, čo je tendencia, ktorej by mala slúžiť každá inštitúcia. Múzeum by si malo uvedomovať, že kultúrny priemysel a kultúra muzeológie sa bude snažiť prevalcovať akúkoľvek subjektivitu, na ktorú narazí. Hrozí, že tento potenciálny priestor kontranaratívov sa stane domestikovaným, alebo bude čeliť zániku. Takže keď si uvedomujeme toto všetko, aj privilegované postavenie kultúry popri jej ťažkostiach, je dôležité nebrať žiadne rozhodovanie ako samozrejmosť“ (s. 106–107), říká srbská performerka a aktivistka Jelena Savic, jež právě pohyblivost takového konceptu romského muzea akcentuje ve své anketní odpovědi.

Výzva unikající kulturní identifikace zaznívá i v dalších esejích a rozhovorech

– ať už v textu o romské literatuře od romistek Renaty Berkyové a Karolíny Ryvolové, v rozhovoru s etnomuzikoložkou Janou Belišovou, nebo v eseji o reprezentaci Romů ve filmech od filmové teoretičky Andrey Pócsik. Všechny tři texty slouží jako velmi dobrý přehled o tom, co si pod pojmem romské literatury/hudby/filmu můžeme v našem regionu představit, ve zhuťné formě doplňují bílá místa v dominantních kánonech. V prostoru, který je jednotlivým kulturním odvětvím dán, ale nedochází k hlubšímu zamyšlení nad nerovnostmi v kulturní reprezentaci a nad její nápravou. Zaznívá tak pouze návrh na vytvoření vlastní romské literární teorie od Renaty Berkyové a Karolíny Ryvolové nebo na doplňování míst v kulturní paměti skrze specifikum filmových obrazů a mediovaného vyprávění, jak o tom píše Andrea Pócsik. Obraz o romské kultuře je bohužel neúplný, chybí například dějiny vizuálního umění nebo divadla, a jen velmi málo se dozvíme o institucionálních podmínkách kulturní produkce. Výjimkou je stručná poznámka o Svazu Cikánů-Romů v eseji o romské literatuře, který se v rámci své činnosti kromě jiného zasazoval také o rozvoj literární tvorby Romů v romštině.

Publikace má nakročeno někde mezi populárně-naučnou a kulturně-historickou literaturou, jež čtenářům umožňuje v kondenzované podobě zhltnout základní okruhy týkající se reprezentace romské kultury a její některé konkrétní podoby, nesplní však požadavek literatury, jež by pomohla doplnit zapomenuté příběhy historie a kultury, to už udělaly jinak a lépe některé historické knihy, ani požadavek kriticko-teoretické platformy, která by rozvinula diskuzi o současné muzeologii s ohledem na romskou kulturu. Kniha *Neviditelné múzeum* možná dobře doplňuje umělecký projekt, který byl realizován v prostoru tranzit.sk, ale nedaří se jí otázky, které výstava načrtla, dále rozvinout. Jedním z takových směrů by mohlo být právě kritické muzejnictví, které pracuje reflexivně se svým vlastním postavením uvnitř daného politického systému. „Nejdříve musíme porozumět tomu, jak je poznání provázáno se systémem moci, abychom se jej mohli odnaučit,” parafrázuje v eseji o obrazu Romů v západním umění ředitelka centra ERIAC Tímea Junghaus argentinského postkoloniálního filozofa Waltera Mignolo (Junghaus 2017).

Proces *odnaučení* (angl. unlearning) je podstatným momentem, který přináší současná umělecká teorie a na němž se také ukazuje, jakým způsobem může současná umění dobře spolupracovat s historií, kulturní antropologií nebo politickou angažovaností. Teoretička Ariella Aïsha používá pojem *unlearning* v souvislosti s muzejními institucemi jako apel na zbavení se takových vnitřních struktur a kategorií institucí, které vytváří hierarchie mezi dominantními a menšinovými kulturami (Azoulay 2019). Azoulay místo pouhé reprezentace nabízí také analýzu moci, jež určuje, komu je viditelnost umožněna, a komu ne. Idea *Neviditelného múzea* je proto podstatným příspěvkem do diskuze o režimu vnímání a reprezentace romské kultury, protože poukazuje právě na nutnost

institucionální síť, jež hraje v procesu emancipace klíčovou roli, na druhou stranu ale selhává ve vlastní sebereflexi a v tom, jak by takové „odnaučené“, demokratické a inkluzivní muzeum mohlo ve skutečnosti vypadat. Vypadá to, že to je proces, který je teprve před námi.

Anna Remešová¹

Literatura

- Azoulay, A. A. 2019. *Potential History. Unlearning Imperialism*. Londýn/New York: Verso.
- Herbert, Ch. 1991. *Culture and Anomie: Ethnographic Imagination in the Nineteenth Century*. Chicago: University of Chicago Press.
- Junghaus, T. 2017. Towards a New Art History. Dostupné z: <https://www.romarchive.eu/en/visual-arts/roma-in-art-history/towards-a-new-art-history/> [cit. 2020–11–04].
- Lehmannová, M. 2020. Definice Muzea. Dostupné z: <http://icom-czech.mini.icom.museum/icom/definice-muzea/> [cit. 2020–11–22]
- Rodney, S. 2020. Representation Alone Will Not Save Us. Dostupné z: <https://hyperallergic.com/609424/representation-alone-will-not-save-us/> [cit. 2020–11–04].

1 Autorka je šéfredaktorkou online časopisu o výtvarném umění Artalk.cz. E-mail: anna.remesova@artalk.cz

Huub van Baar, Angéla Kóczé

Roma and Their Struggle for Identity in Contemporary Europe

New York: Berghahn, 2020, 346 s., ISBN: 978-1-78920-642-5

Publikace *Roma and Their Struggle for Identity in Contemporary Europe* se vyjadřuje především k proměnám identit(y) Romů ve středo- a východoevropském prostoru. Zdánlivě vzdálená témata, ke kterým se jednotlivé příspěvky obrací, se editorům Angéle Kóczé a Huub van Baarovi daří pod hlavičkou sborníku nejen sjednotit formou, ale i tematicky propojit. Konkrétně tak činí skrze důraz na intersekcionalismus, tedy snahu sledovat provázanost různých společenských kategorií (především etnicity, genderu a třídy), která v případě Romů může vést k vrstvení diskriminace a společenské marginalizace. Texty jsou utříděné do pěti částí, které reflektují multidisciplinární pojetí celého sborníku. Kontinuitu příspěvků a důležitý kontext intersekcionalního přístupu současně představuje prostor neoliberálního kapitalismu v Evropě, jenž je (přínejmenším dle Angély Kóczé) klíčem k pochopení vývoje a komplexity identit(y) Romů dnes.

V úvodu (s. 3– 45) vtahují editoři sborníku čtenáře do debaty ohledně *Critical Romani Studies*, společensko-akademické iniciativy, která usiluje o kritickou reflexi dosavadních romistických poznatků, o vystoupení proti bezvadnosti romistických bádání a o diskusi k možnosti jejich soudobé interpretace. Editoři se zde ke *Critical Romani Studies* otevřeně hlásí, když poukazují na důležitost reflexe vlastní pozice akademiků (aktivistů), která je důležitou součástí jimi produkovaného vědění. Nejednou upozorňují na „Roma-centrismus“, pro který podle nich romisté nejsou s to dostát intersekcionalnímu apelu a podílejí se na stereotypizaci Romů a jejich společenském vydělování.

Ještě v první části navazuje van Baar příspěvkem o dekolonizaci romistiky (resp. akademické obce), a to dílčí analýzou tvorby nedávno zesnulého umělce Damiana Le Base¹, jehož dílo svými důrazy s tématem sborníku silně rezonuje

1 Rozhovor s Delain a Damienem Le Basovými „Nemůžeme čekat, až budeme v kurzu“ byl otištěn v *Romano džaniben* 16 (3): 132–142.

(s. 46– 65). Obraz romanticky znázorněné postavy romské ženy (v „tradičním“ odění a s obnaženým prsem), která krvácí ze rtů a plátno vedle její hlavy je prořízlé, komentuje van Baar následovně: „Toto dílo si nárokuje historii kritickým zásahem do dlouhých a mnohdy neproblematizovaných dějin uměleckého a stereotypního znázorňování“ (s. 56). O několik odstavců níže autor užívá pojem „(hi)story“: ten, kdo tvoří dějinný obraz, je zároveň tím, kdo vytváří (nejen) politické rámce současnosti. Proto je dle van Baara nutné problematizovat historii, resp. způsob, jakým na ni nahlížíme, a proto se mnoho příspěvků publikace točí kolem (politické) reprezentace, tedy autority těch, kdo tvoří podmínky pro dějiny budoucnosti.

Tři příspěvky druhé části otevírají témata společnosti, historie a občanství. Autorky Júlia Szalai (s. 69–93), Nidhi Trehan (s. 94–123) a Angéla Kóczé (s. 124–149) představují souvislosti politických změn v nově ustanovených postkomunistických zemích s rostoucí segregací ve vzdělávání a bydlení, popisují transformaci sociálního systému a mechanismy neoliberálních společností, ve kterých je chudoba silně rasizována a feminizována. Angéla Kóczé konkrétně upozorňuje, že pod praporem emancipace jsou ženy situovány do nízkopříjmových nebo dobrovolných pozic zprostředkovávajících sociální služby.

Následující třetí část tvoří dva příspěvky, ve kterých Huub van Baar (s. 153–178) a Iulius Rostas (s. 179–202) popisují evropské politické pole se zaměřením na nástroje a důsledky politických praxí zacílených na menšiny. Van Baar poukazuje na proměnu vnímání bezpečnostních rizik souvisejících s neoliberalismem: Zatímco před koncem Studené války byly jako riziko vnímány konflikty internacionální, po jejím konci se jedná o konflikty intranacionální a bezpečnost se dostává do středu zájmu národních politik. V souvislosti s tím dochází i k obratu ve vnímání Romů z pohledu majoritních autorit. Romové, kteří byli v Evropě před devadesátými lety *externalised outsiders*, se podle něj v důsledku sociopolitických změn stali *internalised outsiders*, příčinou čehož jsou posuzováni jakožto potřební inkluze, aby se stali produktivními a participujícími, „pravými“ Evropany. Na tomto místě též uvádí, že institucionální praxe rozpoznává chudobu jako bezpečnostní riziko, které je jako takové následováno bezpečnostními opatřeními znemožňujícími sociální mobilitu.

Čtvrtá, předposlední část předkládá úvahy nad tématy genderu a občanských hnutí z pera autorky Debry L. Schultz (s. 205–229) a nad pozicí romských ženských hnutí mezi nadnárodním feministickým hnutím a lokálními sociálně orientovanými hnutími od autorky Violetty Zentai (s. 230–253). Na rozdíl od Angély Kóczé, která shledává v lokálních aktivitách žen spíše kotvu současné společenské hierarchie, Violetta Zentai jejich působení vidí optimisticky. Prostřednictvím agend organizace E-Romnja a dalších lokálních organizací působících ve východní Evropě, které jsou vedeny romskými ženami, popisuje

posun strategií těchto organizací k anti-esencialismu. Identitu tyto ženy vnímají jako součást dynamických společenských procesů, s ohledem na žité zkušenosti, odmítají homogenizující pojetí identity skrze výčet esencializovaných typů diskriminací. Tyto strategie umožňují zabývat se tématy komplexněji a zpřístupňují spolupráci diskriminovaných skupin v boji proti společenským hierarchiím, namísto vzájemného zápolení o pozornost a prostředky.

Závěrečná pátá část je věnována umění a kultuře: Carol Silverman popisuje problematičnost kultury jakožto nástroje romské reprezentace (s. 257–280), následuje rozhovor Tiny Magazzini s Tímeou Junghaus a Annou Mirga-Kruszelnickou z European Roma Institute for Arts and Culture (s. 281–304). Obě ženy zde popisují možnost, jak formálně apolitická instituce dovede artikulovat své požadavky a politicky působit. Tímea Junghaus mj. říká, že ve všech dominantních diskurzích mimo umění jsou Romové vždy kontextualizováni jako problém (s. 294). To umožňuje umění působit svobodně, za hranicemi předsudků.

A z tohoto důvodu se čtenář sborníku napříč příspěvky setkává s tématem umění a je mu věnován i příspěvek poslední (s. 305–327), ve kterém se Annabel Tremlett s Delaine Le Bas vrací ke v úvodu zmiňovanému odkazu tvorby Damiana Le Base. Na jeho díle demonstrují možnost svobodně uchopit vlastní dějiny, možnost svobodně uchopit současnost, možnost určovat směr vlastního života a jeho podmínek, a to v realitě, kde se této svobody nedostává.

„Zatímco víze integrace Evropské Unie tkví v začleňování Romů do zaměstnání, školství, bydlení atp., jejími důsledky je kritika Romů jakožto nedostatkových outsiderů, kteří potřebují extra trénink, aby mohli být ‚oni‘ přijati do ‚našeho‘ vzdělávání, bydlení, atd. Damian Le Bas svým uměním vyjadřuje nesouhlas s takto znásilněným řádem věcí, kritizuje společenskou rétoriku (mezi) národní politiky, zobrazuje Romy jako součást Evropy“ (s. 322), uzavírají autorky poslední část této publikace.

Formát sborníku, který editoři pro téma interseksionalismu zvolili, umožňuje čtenáři toto téma nahlédnout cele a z mnoha perspektiv. Je tomu jednak díky pluralitě disciplín, jimiž jsou dílčí témata nazírána, jednak díky volbě autorů a autorek příspěvků, Romů i Neromů. V epilogu editoři uvádí: „Naší nadějí je, že tato publikace vstoupí do diskuse o možnostech takovýchto [tematických] propojení a pomůže čtenáři lépe pochopit pozici rasizovaných a marginalizovaných skupin v Evropě, jakými např. Romové, kteří zápolí o svou identitu v době šíření identitární politiky a v období znepokojující eroze demokratické a politické kultury, jsou“ (s. 333). Tuto ambici lze interpretovat i okolností, za které k vydání publikace dochází. Národní Strategie romské integrace do roku 2020 zemí Evropské unie končí, v očekávání jsou strategie pro následující dekádu. Politická participace, která jakožto jedno z klíčových témat čtenáře provází napříč kapitolami a která je mnohými z autorů výrazně akcentována, dostává opět příležitost směřování

tohoto dokumentu ovlivnit. A ať už bylo záměrem editorů přispět poznatky zde přinášenými k přípravě národních strategií či nikoli, je na místě doufat, že se jimi státní činitelé inspirovat nechají.

Tomáš Reichel²

² Tomáš Reichel je studentem romistiky na Katedře středoevropských studií FFUK.
E-mail: tomas.reichel97@gmail.com

Radek Vorlíček

Jak se daří inkluzi u nás a na Slovensku

Červený Kostelec: Pavel Mervart, 322 s., ISBN 978-80-7465-387-2

Keď na odbornom seminári Sociologického ústavu Slovenskej akadémie vied moderátor predstavoval publikáciu Zuzany Kusej *Škola nie je pre všetkých* (viz recenze Davida Doubka v *Romano džaniben* 1/2017; pozn. red.), povedal, že je to ťažká kniha. Nie váhou, ale obsahom. Požičiam si jeho slová a zopakujem ich na adresu knižky Radka Vorlíčka. Je to ťažké čítanie. Viem, že v recenzii na odbornú publikáciu sa očakáva predovšetkým zhodnotenie jej vedeckej kvality, posunu v poznaní a potenciálu byť zdrojom poznania pre iných, aj k tomu sa dostanem. Na úvod si však dovoľím vyjadriť vlastné emócie, ktoré som pri jej čítaní vnímala. Príbehy Juraja, Rebeky, Viktora, Alana, Aleša a ďalších detí vo mne vyvolali ľútosť aj neodbytný pocit bezmocnosti. To nie je veľmi vedecké, ale súhlasím s autorovým tvrdením, že vedec je tiež človekom, občanom so svedomím aj spomenutými emóciami. Aj ony sú motiváciou pre angažovanie sa vedy v praxi.

Publikácia *Jak se daří inkluzi u nás a na Slovensku* pozostáva zo štyroch častí – úvodu, metodológie, hlavnej a najrozsiahlejšej časti vychádzajúcej z autorových pozorovaní v školách a záveru. Prirodzene, za najviac podnetnú považujem hlavnú časť knižky, nazvanú „Základní školy v České a Slovenské republice“ (170 strán). Ako som už naznačila, táto časť predstavuje mozaiku príbehov žiakov a žiačok dvanástich základných škôl na Slovensku a v Čechách, ktorí sú v škole z rôznych dôvodov vylúčení z rovesníckych skupín. Radek Vorlíček sa vo svojom desaťmesačnom etnografickom výskume zamerail na sociálne a medzietnické vzťahy medzi deťmi, ktoré predkladá v kontexte „sveta“ triedy, školy, v niektorých prípadoch aj širšieho sociálneho prostredia. Svoj výskum založil na metóde polozúčastneného pozorovania, ktorú doplnil o pološtruktúrované a neštruktúrované rozhovory s rôznymi aktérmi vstupujúcimi do vzdelávania v ním navštevovaných školách (učitelia, zamestnanci mimovládnych organizácií, zástupcovia

samospráv, a ďalší). Uvedomuje si, že školy sú súčasťou širšieho prostredia a nie sú od neho odtrhnuté. Preto nenecháva „okolie“ školy nepovšimnuté a pokúša sa vzťahy „vo vnútri“ vysvetľovať v kontexte vzťahov v lokalite. Vo väčšine prípadov sa mu to darí dobre. Pre ilustráciu spomeniem situáciu dvoch rómskych chlapcov v jednej z navštvienených škôl. Autor im prideliť pseudonymy Luděk a Dušan. Kým Luděk je v triednom kolektíve začlenený, Dušan je na jeho okraji. Etnicita zrejme nebude zohrávať kľúčovú, resp. jedinú rolu a autor prináša vysvetlenie cez miesto bydliska chlapcov. Na rozdiel od Luděka, Dušan žije v chudobnej a vylúčenej lokalite s veľmi nízkym štandardom bývania a negatívnou povestou. Miesto jeho bydliska ho znevýhodňuje aj v triednom kolektíve.

Pozastavím sa ešte pri výbere výskumných metód, resp. jednej z nich, ktorú pri svojom skúmaní využila aj už spomenutá Zuzana Kusá. Ide o pozorovanie (polozúčastnené - ako sa v publikácii uvádza) najmä v školských triedach počas vyučovania aj prestávok (bez prítomnosti ďalšej autority). Táto metóda Vorlíčkovi umožnila preniknúť do hĺbky vzťahov a lepšie porozumieť tomu, čo a prečo sa v triede odohráva, a na výsledku jeho publikovanej práce je to viditeľné. Autor si počas svojich návštev uvedomoval aj úskalia metódy, s čitateľmi sa delí o svoje uvažovanie v situáciách, ktoré ho „nútili“ vystúpiť z role výskumníka – pozorovateľa a zasiahnuť (išlo o šikanu jedného zo žiakov, bitky medzi deťmi). Aj on sa na nejaký čas stal súčasťou života škôl, vstúpil do vzťahov s ľuďmi, ktorí sa neskôr stali aktérmi príbehov v jeho knihe. A to nie je jednoduchá úloha, udržať si hranice vzťahov tak, aby osobné postoje výskumníka neovládli jeho vedeckú prácu, ale zároveň dostali svoj priestor. Podľa môjho posúdenia sa to Radkovi Vorlíčkovi darí. Môžem len súhlasiť s jeho tvrdením, že na vzťahy je potrebné nazerať cez ich dynamiku (vývoj, zmeny) a myslím, že aj túto ambíciu sa mu podarilo naplniť citlivo a s rešpektom ku všetkým zúčastneným. Jeho opis procesov (pokusov) začleňovania detí, ktoré sa kvôli svojej inakosti ocitli na okraji triednych kolektívov, je plastický, zrozumiteľný, autor k nemu ponúka zmysluplné vysvetlenia.

Každá škola je iným príbehom, v každej triede sa na obraze vzťahov konkrétneho dieťaťa a jeho spolužiakov/spolužiačok autor pokúša o analýzu a objasňovanie rôznych podôb sociálneho vylúčenia a tiež snáh (väčšinou málo úspešných) o ich začlenenie. Treba podotknúť, že nejde len o vylúčenie súvisiace s odlišnou (rómskou) etnicitou. Autor sa ňou zaoberá a na príkladoch jednotlivých tried ukazuje, kedy etnicita zohráva ústrednú rolu a kedy je jej význam menší alebo sa stráca. Kniha ponúka rôznorodé situácie a dôvody odmietania detí, pričom etnicita je dôležitým, ale nie jediným dôvodom. Napríklad, zatiaľ čo Aleš je spolužiakmi šikanovaný ako Róm, u Alana sú dôvodom šikany jeho špeciálne vzdelávacie potreby a z nich vychádzajúce úpravy hodnotenia, čo ostatní spolužiaci považujú za nespravodlivé. Ani v jednom prípade sa chlapcom od školy a učiteľov nedostáva účinnej ochrany, ich obťažovanie ostáva väčšinou nepovšimnuté, Aleš pod tlakom dokonca školu opúšťa.

Výskumník si všima priestorové rozmiestnenie detí v triedach, sociálnu stratifikáciu, spôsoby komunikácie medzi spolužiakmi i medzi deťmi a učiteľmi a mnohé ďalšie faktory spoluvytvárajúce ich každodennú školskú realitu. Zaujímavé sú jeho postrehy o tom, ako sa štandardné nástroje využívané v procese vzdelávania alebo organizovania školského života stávajú nástrojom exklúzie časti detí (napr. testovanie alebo rozdeľovanie žiakov do tried a skupín podľa prospechu či záujmov). Jeho príbehy nie sú povrchné, pri ich interpretácii sa opiera o dobre argumentačne podložené teoretické východiská antropológie vzdelávania. Pomerne obširna metodológia (s. 29 až 62) tiež ukazuje, že sa na výskum pripravil. Predkladá v nej svoje uvažovanie o perspektívach nazerania na vzdelávanie (napr. egocentrizmus alebo sociocentrizmus), otázky, ktorými sa zaoberal pred vstupom do škôl, ale aj v súvislosti s analýzou a interpretáciou toho, čo v nich zažil a zistil (napr. otázka sociálnej vzdialenosti medzi výskumníkom a účastníkmi výskumu, otázka selektívnosti v prístupe k skúmaniu reality, a ďalšie). Oceňujem, že samostatnú kapitolu venoval etickým aspektom skúmania.

V poslednej časti knihy nájde čitateľ stručnú sumarizáciu najdôležitejších zistení z každej navštívenej školy, v ktorej autor zhrňuje ako inštitucionálne rámce školy determinujú postavenie rómskych detí. Smutným zistením je, že školy kopírujú spoločenské nerovnosti – najvýraznejšími príkladmi sú etnicky homogénne, tzv. rómske triedy a školy. Už som spomenula, že to nie je príjemné čítanie, no z hľadiska ochrany zraniteľných detí dôležité, nesie v sebe totiž kategorický imperatív pracovať s prostredím školy tak, aby bolo viac podporné a spravodlivé ku všetkým deťom. Vrátim sa ešte raz k Zuzane Kusej (2017)¹, vo svojej publikácii konštatuje, že dnešná slovenská škola nedokáže vyrovnávať znevýhodnenia detí, skôr naopak, rôznymi stratégiami s cieľom udržať si dobré meno alebo uľahčiť deťom zvládanie učiva ich prehľbuje (napr. rozdeľovaním detí do tried podľa talentu a prospechu, či oddeľovaním detí s ťažkosťami vo vzdelávaní do samostatných tried). Zdá sa, že kniha Radka Vorlíčka prináša podobné posolstvo. Dokazuje to na príkladoch škôl a detí, ktoré vo svojich školách nenachádzajú efektívnu ochranu pred ubližovaním v rôznej podobe aj intenzite (od symbolického odmietania až po šikanu). A podobne ako Kusá aj Vorlíček poukazuje na etnickú segregáciu „zabudovanú“ v školskom systéme a v myslení niektorých učiteliek a učiteľov alebo dokonca ako dôsledok dobre mienených a inkluzívnych stratégií (napr. individuálny prístup k rómskym deťom, ktorý je obhajobou rozdeľovania detí do tried podľa etnicity a existencie rómskych tried). O etnickej segregácii v školskom systéme diskutujeme mnoho rokov, napriek tomu, že národné aj medzinárodné právo ju zakazuje. Slovenská republika dokonca zo strany Európskej komisie čelí žalobe práve kvôli segregácii rómskych detí, pričom školská prax akoby toto všetko nerefletovala.

1 Kusá, Z. 2017. *Škola nie je pre všetkých*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.

Ako píše Vorlíček, aj v školách, ktoré v jeho príbehoch nevyznievajú dobre, pracujú kvalitní pedagógovia. V knihe čitateľ nájde aj dobré príklady prístupov k žiakom (napr. stratégie učiteľky v druhom ročníku Máchovej základnej školy, ktorá zámerne vytvára priestor na budovanie vzťahov medzi rómskymi a nerómskymi žiakmi triedy), no v silných príbehoch detí, ktorým je v škole ubližované, zanikajú. A podobne to je aj v praxi.

Autor pomenúva, vysvetľuje a predstavuje v širšom kontexte „chyby“ praxe, nemá ambíciu navrhovať riešenia, miesto toho v závere kladie otázky a uvažovanie nad nimi necháva na čitateľa. Týkajú sa budúcnosti vzdelávacieho systému z pohľadu inkluzívnych cieľov (napr. Bude sa segregácia rómskych detí rozširovať a prehľbovať? Akú rolu bude etnicita zohrávať v procesoch inklúzie a exklúzie? Bude sa venovať pozornosť šikanovaniu alebo bude prehliadané?). Za zmienku tiež stoja ilustrácie, ktoré sú pre publikáciu predovšetkým vizuálnym obohatením.

Neodpustím si ešte kritickú poznámku k zhrňujúcim záverom a hodnoteniam. Tie sú v niektorých prípadoch z hľadiska pozorovania a poznania konkrétnych tried až príliš zovšeobecňujúce. Je otázne, do akej miery bolo možné z dostupných empirických zdrojov formulovať tvrdenia zahrňujúce všetkých učiteľov a všetky učiteľky skúmanej školy. Jedná sa však skôr o formulačné nedostatky a v publikácii ako takej je evidentná snaha vyhnúť sa všeobecným súdom.

Na záver už len moje konštatovanie, že kniha bude určite prínosom pre vzdelávanie budúcich učiteľov (verím, že študentky a študentov neodradí rozsiahly úvod a metodológia). Odporúčam ju pre všetkých, ktorí sa téme inklúzie vo vzdelávaní zaoberajú. Autorovi by som navrhla pripraviť stručný súhrn zistení pre relevantné inštitúcie, napr. rezort školstva (vieme, že na dlhé čítanie nemajú čas).

Jurina Rusnáková²

² Autorka pôsobí na Ústave romologických štúdií FSVaZ Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre.
E-mail: jrusnakova@ukf.sk

Romano džaniben – 27. ročník – 2/2020

Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky v rámci programu Podpora rozšiřování a přijímání informací v jazycích národnostních menšin.

Dále byl financován hlavním městem Praha z Programu v oblasti podpory aktivit národnostních menšin na území hl. m. Prahy pro rok 2020.

Vydává Romano džaniben, z. s.

Biskupcova 85, 130 00 Praha 3

e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz

bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktoři: Pavel Kubaník, Helena Sadílková

Redaktoři: Renata Berkyová, Helena Kaftanová, Jan Ort, Jiřina Stolařová, Lada Viková,
Eva Zdařilová

Redakční rada:

Mgr. Michael Beníšek, Ph.D.; PhDr. Jan Červenka, Ph.D.; Mgr. Viktor Elšík, Ph.D.;

Mgr. Lucie Fuková; PhDr. Jana Horváthová; Mgr. Pavel Kubaník, Ph.D.;

Mgr. Alexander Mušinka, Ph.D.; Mgr. Tatiana Podolinská, Ph.D.;

doc. Jurina Rusnáková, Ph.D.; Helena Sadílková, Ph.D.; Mgr. Lada Viková

Seznam recenzentů je uveden na webových stránkách
www.dzaniben.cz.

Sazba: Kateřina Krčíková

Obálka: Daniela Kramerová

Tisk: powerprint s.r.o.

Náklad: 300 ks

Doporučená cena: 160 Kč

Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545

Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno

Reditelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24. 6. 1994.